

A TANÍTÁS PROBLÉMÁI
SZERKESZTI: VAJTHÓ LÁSZLÓ
21. SZÁM

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI

(XV.—XX. SZÁZAD)

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
FÁBIÁN ISTVÁN

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST

A levelek készséges átengedéséért hálás köszönetet mondunk a *Franklin Társulat*, a *Révai Testvérek Irodalmi Intézet* igazgatóságának, a gyűjteményben szereplő írók jogutódainak, valamint azoknak, akik szíves érdeklődésükkel e régóta nehezen nélkülözött kötet megjelenését elősegítették:

Áprily Lajos (Budapest), *Augusztinovicz Elemér* (Sopron), *Baránszky-Jób László* (Budapest), *Bán Imre* (Gyöngyös), *Bánkúti Dezső* (Budapest), *Belohorszky Ferenc* (Nyíregyháza), *Benkó Barnabás* (Budapest), *Biczó Ferenc* (Kaposvár), *Biró Lajos* (Kaposvár), *Boross István* (Mezőtúr), *Bódis Géza* (Szeged), *Brisits Frigyes* (Budapest), *Bncsis Gyula* (Zalaegerszeg), *Budaker Károly* (Miskolc), *Csapó Jenő* (Szekszárd), *Csizmadia György* (Aszód), *Dongó Orbán* (Budapest), *Eckerdt Elekné* (Szeged), *Eckmann János* (Szeged), *Erdélyi Irén* (Keszthely), *Evva Gabriella* (Kecskemét), *Fábián István* (Mátyásföld), *Fehér Ede* (Nagykálló), *Fógel Sándor* (Budapest), *F úr István* (Szeged), *Gaál Endre* (Mohács), *Gáldy Béla* (Budapest), *Gulyás Sándor* (Kiskunhalas), *Grynaeus Ida* (Budapest), *Györe János* (Nagykörös), *György Oszkár* (Székesfehérvár), *Halász László* (Budapest), *Harsányt István* (Sárospatak), *Hollós István* (Kisvárd), *Juhász Antal* (Szeged), *Kemény László* (Szolnok), *Keresztury Kálmán* (Szombathely), *Kis Margit* (Nyíregyháza), *Konecsny Ede* (Rákospalota), *Kovács Kálmán* (Budapest), *Kovács Máté* (Debrecen), *Kovács Albert* (Budapest), *Kun Sándor* (Debrecen), *Laukonidesz József* (Miskolc), *Madácsy László* (Szeged), *Mahay Gusztáv* (Pécs), *Mesterházy Jenő* (Budapest), *Molnár Pál* (Debrecen), *Nagy Ferenc* (Budapest), *Nagy Jenő* (Pápa), *Nagy József*

(Szeghalom), *Nánási Miklós* (Nagykőrös), *Öllé István* (Budapest), *Országh László* (Budapest), *Osváth Ferenc* (Nagykőrös), *Papp Elemér* (Budapest), *Pauka Tibor* (Budapest), *Péter Zoltán* (Debrecen), *Rafain Barna* (Gödöllő), *Raffaelli Rafaela* (Budapest), *Rempert Elek* (Budapest), *Rubinyi Mózes* (Budapest), *Sándor István* (Szeged), *Sebes Gyula* (Budapest), *Sebestyén Erzsébet* (Budapest), *Solt Andor* (Pestszentiőrinc), *Synkoly István* (Nagykőrös), *Sümei gimnázium önképzőköre*, *Sütő József* (Kiskunhalas), *Szalay Károly* (Kiskunhalas), *Szász Béla* (Karcag), *Szegzárdy József* (Budapest), *Szentgyörgyi László* (Budapest), *Szinnyei Ferenc* (Budapest), *Techert József* (Újpest), *Tóth Kálmán* (Kisújszállás), *Török Árpád* (Pestszenterzsébet), *Turóczi Trostler József* (Budapest), *Úr Márton* (Debrecen), *Vág Sándor* (Debrecen), *Weidlein János* (Szarvas), *Zombor Zoltán* (Debrecen), *Zsádon László* (Kiskunhalas).

Budapest, 1938. április havában.

A Tanítás Problémái
szerkesztője.

ELŐSZÓ.

A Tanítás Problémái sorozatában immár a negyedik antológiát kapják olvasóink. Ha a nyugati népek ilyenirányú gazdagságára, gondol az ember, nem nagy büszkeség, hogy e könyvek közt lát napvilágot az első szépprózai gyűjtemény és most jelenik meg az első mű, amely a magyar írók levelezéséből ad néhány szemelvényt. Két levelezésgyűjteményünk már van, de egyik sem irodalmi szempontból válogatta ki anyagát (Magyar Leveles Tár. 1861—79., 2 kötet. Deák Farkas szerkesztésében. — Lampérth Géza: Régi magyar levelesláda. 1919).

Szemelvényt adni annyit jelent, mint adott anyagból kiválogatni a legjobbat. Ebben az esetben az anyag sem adatott meg mindig. Kazinczy, Petőfi és Arany levelezését kivéve, íróink levelezését elég hiányosan s szétszórtan adták ki. Ezért az írók nem mindig jelentőségükhöz, hanem a fellelhető anyaghoz mérten szerepelnek a gyűjteményben.

Lehetőleg teljes leveleket igyekeztem közölni, ettől csak akkor tértem el, ha valamelyik részlet teljesen érdektelen, vagy nevelési okokból közölhetetlen volt. Ez utóbbi ok miatt ugyan igen ritkán, alig egy-két esetben kellett törölnöm. A teljes levélhez a lehetőség szerint ragaszkodtam. Nem árt, ha látja az olvasó, hogy az író nemcsak ír és olvas, hanem gazdagságával, családjával is törődik, szóval ember

is. Természetesen ennek megvannak a hátrányai: néha alig valakit érdeklő részletek is „szemelvényék” lesznek, de úgy éreztem: kevesebb a hátrány, mint az előny.

Igyekeztem olyan leveleket közölni, melyeknek nemcsak írója, hanem címzettje is ismert egyéniség. Kivéve az első történelmi szempontból érdekes leveleket, lehetőleg olyanokat akartam felvenni, amelyeknek tárgya valamilyen fontosabb eseményhez fűződik. Nem volt irányító szempont, de gondoltam arra is, hogy kidomborodjék az egyes korok különleges stílusa. Ha valahol, a levelezésben indokolt, hogy élő írótól ne közöljünk semmit. Ehhez tartottam is magamat, de a nemrég elhunytaktól, ha hozzáférhettem, közöltem már az érdekesség kedvéért is.

Mindez azonban mellékes szempont. Az igazi cél az volt, hogy az olvasó — diák és felnőtt — jobban ismerje meg irodalmunk nagyjait. Íróink szoborszerűvé merevedtek a köztudatban: méltóságos pózokkal ruháztuk fel őket, túlságosan hangsúlyoztuk jó tulajdonságaikat, annyira idealizáltuk őket, hogy már kényelmetlenek. Emberi mivoltukban talán nem bámuljuk őket annyira, de közelebb kerülnek szívünkhöz, s néha — talán jobban meg is becsüljük őket.

Csak még néhány szót: a legnagyobb íróktól vettem csak fél leveleket, azoktól inkább többet. Talán érvényes itt is az a közmondás: „Aki keveset markol ...” Csak íróktól közöltem leveleket, államférfiaktól csak akkor, ha irodalomtörténeti érdekességű levelet találtam náluk. Ezt a szempontot — sok

gondolkodás után — még a XVII. századi sokat levelező államférfiainkkal kapcsolatban is érvényesítettem. Tárgyi jegyzeteket csak a legszükségesebb helyen alkalmaztam: beszéljenek maguk helyett a levelek. Amit az egyes levelek fontosságáról akartam elmondani, a könyv végén álló „Jegyzetek”-ben közlöm. A régebbi leveleket — több ilyenfajta kiadvány szokása szerint — legtöbbször mai helyesírással közöltem. A leveleket igyekeztem, csoportba gyűjteni, lehetőleg olyanokba, amilyent az anyag természete megkívánt. E csoportok kedvéért néha az időrendtől is eltértem, bár — amennyire lehetett — ragaszkodtam hozzá a csoportok egymásutánjában is, meg a csoportokon belül is. A csoportosítás szempontja nem egységes: hol a stílus, hol valamilyen történelmi esemény, hol egy-egy nagyobb írói egyéniség a levelek középpontja. A talán mutatósbab következetességet feláldoztam az anyaghoz való hűségért.

Adja Isten, hogy ez a szerény gyűjtemény felébressze az érdeklődést, hogy a még kiadatlan köz- és magánlevéltárakban lappangó levelek is nyomdafestéket láthassanak.

FÁBIAN ISTVÁN.

A használt rövidítések:

I.T.K.: Irodalomtörténeti Közlemények.

Kaz. Lev.: Váczy János: Kazinczy Ferencz levelezése. 22 kötet. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1890—1911.

Száz.: Századok.

M. Ny.: Magyar Nyelv.

1.

AZ ELSŐ MAGYARNYELVŰ LEVELEK

Az első magyarnyelvű levéltöredék.

Paksi Lajos és Enyingi Török Imre 1485-ben latin *levelet* írtak Kállay Jánosnak. A latin levél végére Török Imre a következő magyar sorokat írta (sokan versnek tartják):

Eredeti helyesírással:

Emericus Therek kewzen Krysthynanak leghen kenweb ynhanak, zaaz yo napot keth zaaz yo eeth hozyaya.

Mai helyesírással:

Emericus Török köszön Krisztinának, legyen könnyebb innának (jonhának = szívének, lelkének), száz jónapot, kétszáz jó éjt hozzája.

Az említett Krisztina egy év múlva Török Imre felesége lett.

Az első összefüggő magyarnyelvű levél.

Eredeti helyesírással:

Magnifico domino Nicolao de Kisvarda Fratri
nostro carissimo.
En Jo vram tugya the kegelmed hogh Beganytol

myth Izentelwala az dologh felevl vayda vramnak tугyad Byzonnyal hogh nekyee mind zorul zora megh bezellethe, Enes velev bezellethem Igken fogada hogh Eremesth therekeedik benne Minden Yo veghre, azerth tугyad byzonyal hogh vgyan Iththen vysegraddon zolonk kyralnak Ew felseekeenek, Azert az leveleketh az mel felevl Beezellettenk hova hamarab fel kyltheh annal hamarabb felkylgegh.

Allada athyadfya.

Mai helyesírással:

Én jó uram, tudja te kegyelmed, hogy Begányi-tól mit izentél vala a dolog felől vajda uramnak. Tudjad bizonynyal, hogy nékie mind szorul szóra megbeszéléte. Én is vele beszéltem. Igen fogadá, hogy örömetst törekeedik benne minden jó végre, azért tudjad bizonynyal, hogy ugyanitten, Visegrádon szólunk királynak ó'felségének. Azért az levelet, az mely felől beszéllettünk, hova hamarabb felküldheted, annál hamarabb felküldjed.

Aladár atyádfia.

Kisvárdai Miklós úrnak írja fitestvére, Aladár Visegrádról. A Várdai-család az előkelő Gut-Keled-nemzetségből származik. A Begányi-család több tagja,

mint ispán, familiáris áll velük kapcsolatban. Az említett Vajda úr Ecsedi Báthory István, a király Hunyadi Mátyás. Az utolsó mondat hibás, valószínű helyes szövege (Jakubovich Emil feltevése szerint) a mai helyesírással átírt szövegben olvasható. A levél valószínűleg 1486-ból való.

(Jakubovich Emil közlése. Magyar Nyelv. 1920.)

Az első magyarnyelvű titkos levél.

Thurzó Elek (?) Batthiány Ferencnek.

Jó uram és barátom, az időtől fogván, hogy Esztergomról elmentél, semmit amaz dologról nyilván nem érthettem, ha az embert oda Németújvárbán viheted, avagy nem. Én csak azért mentem vala Pápára, hogyha az emberrel ott nálad szembe lehettem volna, örömet tovább ott vártam volna, de nem mertem, féltem a király haragjától, el sem mehetek hirtelen innét. Írd meg énnekem te magad a te kezeddél, miben áll a dolog. Nincsen féltő, hogy az levél most kézben akadna, vélem azt a leveledből, hogy az holnapi szerdára azért hivass engemet Németújvárra, de immár az éntőlem nem lehet, valami más utat gondoljunk rajta. De kíváncsi vagyok előbb értenem, miben az dolog most áll, hogy tudnék hozzája tartoznom jövődőre. Onnan Flandriából is irtanak arról, az kit tudsz, de láthatatlan én senkivel semmit nem végezek, jóllehet én Zsigmondot oda bocsáthattam látni, az mi nékem az után fogna tetszeni jobbnak, azt mívelném.

Címzés, aláírás nincs. 1530 körül.

(Jakubovich Emil közlése. Magyar Nyelv. 1920.)

HUMANISTA LEVÉL

(XV. ÉS XVI. SZÁZAD.)

Vitéz János Lassocki Miklósnak, (a krakkói egyetem dékánja) itáliai utazásának megghiúsulása után.

Tisztelendő Atyám és Uram!

Szerencsétlen körülményektől akadályozva az utat, melyre vágyott lelkem, megjárni nem tudtam, hanem visszavetve végtelen kísértéseim házába, az igazat megvallva, már nem is tudom, hol fogok megállni. Nem mintha, Atyám, megfedlekzeném helyzetemről, vagy nem tudnék különbséget tenni a síklárd és síkos között, hanem mivel nem tudom helyzetemről kifejtteni azt, amit elgondolni talán tudok, különösen most, amikor úgy látom, hogy más van javamra és más van ellenemre, mint amiről gondoltam. Hozzájárul ezekhez életemnek súlyos zűrzavara s ennek következtében lelkem annyira hánykolódik, hogy az emberek jobbjá és balja között már nem igen tudok különbséget tenni. Ezért, úgy gondolom, méltán ki vagyok mentve Atyaságod előtt, ha eddig nem írtam gyakrabban: talán csak fájdalmat halmoztam volna Atyaságodra, vagy pedig nem fejeztem volna ki eléggé keserűségem. Az emberek titkos ítéletétől is megriadtam; megvallom, a tőlük való rettegés arra kényszerített, hogy az egyetlen, amit tudok, az, hogy semmit sem tudok és aggodalmamban már a tulajdon nevemet sem tudom. Egyszer azt mondtam és célul tűztem ki, hogy amíg

élek, személyemmel, szívemmel, lelkemmel, engedel-
mességgemmel mindig Atyaságodé leszek. Ezt több-
ször ismételni hízelgőre vallana: de bárcsak Atya-
ságod ne feledkezne meg rólam, valóban nagy meg-
könnyebbülést jelentene szorongásaim közepette. És
nem is csoda: ugyanis a szerencsés emberekre em-
lékeznek ebben a világban: így énám is emlékezett
Atyaságod, amíg szerencsésnek látszottam. Most
azonban hogy fordult a sorsom, szerencsémrel
együtt emlékezetem is kialszik. Tudom Atyám,
hogy ellenem bizonyos helyen miben mesterkednek.
Nem sokat törődöm vele és inkább az fáj nagyon,
hogy talán barátaim elárulnak, hanem hát az isteni
akaratra bízok mindent: el fogom viselni, ahogy
tudom, mert a kocka már el van vetve. Hittem, hogy
nagy fundamentomra támaszkodom, ma is hiszem:
de mivel ezekben a viharokban nagy tornyok is
összeomlanak, igazán keveset számít, ha ezen ég-
zengés ereje engem is lesodor.

(1444.)

(Kardos Tibor: Magyar reneszánsz-írók. Magy. Iro-
dalmi Ritkaságok. 29. sz. 34—35. 1.)

Janus Pannonius Vitéz Jánosnak.

Krisztusban Tisztelt Atyánk, Hón szeretett
Hívünk!

Sok minden esemény történik szerte a világon,
nemcsak napról-napra, hanem óráról-órára is: ezek
közül egyesek majd akkora jelentőségűek, hogy
tőlük függ az egész állam sorsa és ha nem történik
azonnal gondoskodás, a tétovázás veszedelmet hoz
reánk. És mivel nekünk nem állnak rendelkezésünkre
Nagyságtok tárgyalási eredményei, nem tudunk eb-

ben az ügyben határozott döntést hozni, részint egyéb dolgok miatt, részint amiatt, hogy kellő tájékozottság nélkül olyan valamit határozhatnak, amely ártana a tárgyalásoknak, vagy más valamiféle zavart is okozna. Ezért nagyon kérjük Nagyságtokat: tekintet nélkül a közeledő szent napokra, a lehető leggyorsabban siessen hozzánk, mivel az emberi ügyeket legtöbbször az alkalom kormányozza, az Isten szolgálatára azonban minden idő alkalmas, különben is a haza érdekében való fáradozás maga is istentisztelet. Még a követ úr sem róhatja fel, ha őt szépszerével hátrahagyván, Nagyságtok ily nagy szükségben valamicskével előre siet. Ezért még egyszer kérjük Nagyságtokat, hogy ebben az ügyben mást ne tegyen, nehogy továbbra is kétségben maradjunk, vagy esetleg a kedvező alkalom kezünkől kicsússzon és kedvezőtlenre forduljon. 1462. apr. (Kardos Tibor: i. m. 37. 1.)

Hunyadi Mátyás Pomponius Laetusnak.

Mátyás Isten Kegyelmeiből Magyarország Királya stb. Julius Pomponius Laetusnak Üdvözetét Küldi.

Blandius miniátorfestőnk ezekben a napokban tért vissza a kódexekkel Rómából, és átadta leveled, amely nekünk, miközben országunk ügyeivel foglalkoztunk és ezért nyugtalanok voltunk, annál kedvesebb volt, mivel meggyőződünk arról, hogy Te társasággal együtt ismét megemlékeztél rólunk. Már sokan mondták, hogy a háborúban hallgatnak a múzsák, mi mégis, amennyi időnk csak marad az állandóan nyugtalanító háborúból, az irodalomnak szenteljük kedvvel és gyö-

nyörúséggel. Innen van az, hogy az általad fölajánlott ajándékot hálás és örvendő arccal, de még, inkább örvendő lélekkel fáradtuk, és a Silus Italicust, melyet, hála fáradozásaidnak, oly fényűzően nyomtattak ki Rómában, már többször átolvastuk. Ugyanis már ifjúságunkban tetszett nekünk Silius és most, hogy magunk is háborút viselünk, annál is inkább tetszik, mert ő is a háborúról énekel s vele egyetértve be kell vallanunk, hogy nem irigylésre méltó a királyok sorsa, akik kénytelenek háborút viselni, melyeknek megvannak a maguk diadalai, mégis mindig emberi vértől áztatottak. Mi egyáltalában nem kívánjuk a háborút, mégsem tudjuk visszautasítani: ezt népünk becsülete, azt jogaink sérelme, amazt pedig rosszakaróink szándéka parancsolja. És ez így van, sőt annyira mindennapos és gyakori, hogy már nem is lehetünk nyugton, ha nem adunk előbb háborúval szilárd alapot a békének. Annál dicsérendőbb a Te sorsod és tiéidé, akik *nem*. vérontásra, nem országokra vágytok, hanem az erény és irodalom babéraival szelíden beéritek, sőt még ti teszitek hálássá a sokat próbáratett királyokat, mert elfelejtetitek velünk a fegyverek rémítő zaját. Isten veled. Akarjuk és kívánjuk, hogy ránk emlékezz és amit ezennel felajánlunk, fogadd olyan szívesen, mint amennyire szívesen vettük a Te szolgálataid.

Budán, az Úr 1471. esztendejében, szeptember 13-án.

(Kardos Tibor: i. m. 53—57. 1. Az itt közölt három levél eredetije latin; a fordítás munkája is Kardos Tiboré.)

Károli Gáspár Kolozsvári Gergelynek.

Az levél adassék Kassán Kolozsvári Gergely deáknak az Tóth-utcában, nekem bizodalmas uramnak, barátomnak etc.

Köszönetemet, magam ajánlását írom Kegyelmednek. Továbbá minap is megfeleltem volna az Kegyelmed levelére, de Kegyelmednek igen hitvány postája volt. Mert ő maga szabad akarátja szerint azt monda patikárius Bálint, hogy szembe leszen velem-másodnapon is, de ugyan hírem nélkül elment volt. Hírt kegyelmednek nem tudok bizony semmit írni, kiváltképen bizonyost. Azt hallom, hogy Esztárnál, az mely tábora volt az töröknek, eloszlott. Az mely török meg vévé Kékkövet és Dévényt, ugyan azok Somoskőnek palánkját mind elégették. Immár nem tudom, ha azok le szállottak-e, vagy nem, azt hallom, hogy azok is leszállottak.

Az hordók felől szólok kegyelmeddel én magam, azt hiszem, hogy húsznál több nem kelletik, mert az Nicolaus is eleget szedett. De valamennyi kelle-tik, én megmondom kegyelmednek, mert az sokadalomra felmegyek, kiváltképen ha azt fogadnád, hogy valami pénzt adsz, mert az sokadalom nem jó pénz nélkül.

Az borok, hogy megkeményedtek, az mint írod, igen bánom, de nincsen mit tennünk felőle, talán az Isten jobban adja, ha az Úrral szembe lehetek, szólok vele felőle. Isten tartsa meg keg.

Ex Göncz, 9. Aug. 1575.

Gas par Carol m. p.

(Századok, 1873. 295. 1.)

Balassa Bálint Batthyány Boldizsárnak.

1585. febr. 11.

Ha tudnám, hogy Nagyságod ex multitudinis opinione vélné az igazságot, az pusztá opinio szerint ítélné méltónak az büntetésre, én Nagyságodnak ez levelet nem írnám, mert tudom, hogy mostan csak én vagyok az község csudája házasságom miatt Magyarorszában, de miért, hogy tudom az Nagyságod bölcs és értelmes erkölceit s tudom azt is, mennél csudásabb és nehezebb a dolog, de annál inkább akarja annak okát Nagyságod megérteni és én is ahhoz képest bizvást az igazságban s az Nagyságod értelmes voltában, úgy írom ez dolgot meg Nagyságodnak.

Engem minden tudatlan ember azért gyaláz éa kárhoytat, hogy atyámfiát vettem és házasságomat bűnnek alítják. Maga Mózes... Capite Levitici, lege lata erről semmi emlékezetet nem téssen, noha az oly házasságot is tilt meg, kiben ő előtte a szentek leledzettek, sőt azmint Numerorum ultimo capite megtetszik, nemcsak sehol meg nem tiltotta Mózes ezt az házasságot, de szerzetté is. Melanchton in Corpore Doctr., in Tractatu de conjugio Nicolaus Haemingius, ki az skóciai királynak főprédikátora, ezt approbálja Béza, azonképpen Bullingerus és Victorinus Strigelius etc.

Maximilian császár ugyanezen graduson házasodott meg; maga fejedelem lévén, gonosz példát nem kellett volna adni az községnek, ha gonosz ám az, mikor ember Isten törvénye szerint így házasodik. Prinyi Gábiel, noha nem is secundo, de azért ugyan

in tertio gradu, kit az Magyarország törvénye megtilt, házasodott meg, Magochy Gáspár az első feleségének közel való rokonát vette, kit nemcsak a magyar törvény, de a Leviticumba is megtilt Mózes. Ez pedig nálamnál feljebb való rendek. Kubinyi Kristóf, két Majtényi és Budi Menyhért, kik nálam kisebb rendek, nemcsak olyakat vettek, kit az ország, törvénye meg nem engedett, hanem kit az Isten törvénye is megtiltott s mégsem csudálja, sem bántja őket senki. Kit azért számlállok elő, hogy Nagyságod értse, hogy semmi új dolgot és szokatlant én nem műveltem, hanem olyat, kit én időmben is sokan műveltek, sőt annál nagyobbat is miveltek.

Justinianus írt törvényét nem azért hozom elő, hogy az Tripartitum ellen valamit magamnak használhatnék avval, mert tudom, hogy ennek semmi ereje nincsen Magyarországon, de mégis megengedi duorum fratrum aut duarum sororum natis conjugium. Igaz, hogy vétettem az Magyarország törvénye ellen, de azmit ez vétkemmel érdemlettem, arról én senkitől gratiát nem kérek, ha vétékben eonvincáltatom ... (a szöveg megsemmisült).

... feleségével öszve 30,000 forintban vagyon Patak inscribálva, az fele az inscript. jószág pedig iuxta titulum 142. Tripart. csak ingó marha... az aviticum és immobile jószágomat illeti, az öcsémre szállana holtom után s nem az én gyermekimre, sem öfelségére, sem másra, jól tudom, de öcsém az én házasságomnak nem réclamait, sőt consentionált és az én házasságom után osztottunk is meg, sőt levelet is adtunk egymásnak, hogy kiki, ha akarja, az maga jószágát akárkinek el vallhassa ...

Most, amit Dobó Ferenc beszél, hogy 14. titulo Tripart. meg vagy on írva, hogy incestuosi in notam infidelitatis irmainak, ha keresztyén ember, incestusnak Isten törvényéből nem mondhatja, ha pedig az keresztyén y ségnél, felébb becsiili az én feleségem pataki jószágát, azt is ő lássa, de előbb reánk kell, hiszem, azt bizonyítani és proscibálni kell bennünket. Mégis Dobó Ferenc s Jakab uram eloccupálá jószágát feleségemnek ante latam sententiam. Énnekem is sok marhámat elvette. Kiről ő felségének könyörgöttünk mindketten, hogy ő felsége adassa meg vele s ne hagyjon az miéntől törvénytelen megfosztatnunk, ő felsége az Tanács urak tanácsára halasztott, hogy valamit azok adnak ő felségének tanácsul, azba marad meg.

Könyörgök azért Nagyságodnak, mint régi jóakaró Nagyságos uramnak, hogy Isten s az igazságot megtekintvén, Nagyságod adjon ő felségének az igazság és az ország szabta törvény szerint tanácsot. Engemet, se az Nagyságodhoz való observantiámat, se szolgálatomat bár ne nézze Nagyságod, hanem tekintse az ország szabadságát. Én gratiát nem kérek vétkemről, hanem kérek administratió nem justitiae, azmit törvénytelenői elvett Dobó, adja törvény telenői vissza. És ha mi közüi vagy on velünk, keressen törvénnyel. Elszöktető nem vagy on, vagy on zálogom az országba énnekem, ha nem akar nám is, kin tel en törvényt kell állanom. Én rajtam ha ez most ebben a causaban így megesik, ki tudja, talán más dologba máson esik és így szokássá veszik, hogy kiki azkiét elkaphatja. Hiszen azkit lópásban érnek is, megfogják először és aztán tör-

vénnyel ölik meg. Én is csak a törvénnyel való büntetést kívánom. Egynéhány tanács urakkal szoltam, kik mind ez sententiában vannak, de Mosóczy Zakariás nyitrai püspök uram csak ő kontráz ebbe s Eévaynak is persvadeálta. A szentszékre ma 15 napja, hogy Dobó rálicitált, holott ha véghez viheti az divortiumot, örüljön bár néki: Ám lássa Nagyságod, ha ez méltó-e, hogy egyfelől megfosszanak az miénktől s azután citáljanak reá. A nyitrai püspök és Révay tanácsa, hogy az dispensatiót előmutassam s ha előmutathatom hát salva sit res. Én az szentszéken, amikor kelletik, hiszem meglátják, hogy előmutathatom-e vagy nem! Engem odacitáltak, sőt proferálok minden defensiómat. Azért mégis könyörgök Nagyságodnak, legyen bár ne én mellettem, hanem az igazság s az szabadság mellett.

Az Dobók uraságát ne nézze Nagyságod. Az mienket, az én régi jó nemzetim tö... (a szöveg megsemmisült).

Ez tisztességbeli kár után ha én is szegénységre jutottam, méltán senki nem gyalázhat... (a szöveg megsemmisült). Nemzettel, emberséggel és egyébbel ollyal, kit gonosz szerencse embertől el nem vesztett alábbvalónak magamat egyik Dobónál sem vallom, értékkel kisebbnek (nem) mondom. Én szolgáltam előbb azoknál Nagyságodnak. De én csak Nagyságod akaratjára hagyom magamat,

(Dézsi: Balassa minden munkái. II. 558—61. 1.

Illyésházy István lipitói főispán Pálfynak.

Spectabilis ac magnifiée domine et affinis observandissime. Post servitiorum meorum commenda-

tioneiri. Balassa Zsigmond uram exhibitoriával a pozsonyi káptalantól küldö egy parancsolatot, kinek a mását im klmednek küldöttem. Azt parancsolja ő fölsége, hogy Újvárt armis megszálljam és a Balassa András sententiáját exequaljam. Jóllehet a parancsolat szegény Balassa András nevére vagy, a végébe az vagy írva, hogy ha én ölég nem leszek reá, tehát klmed, mint ország kapitánya exequalja. Azért én klmednek tudtára adom, hogy a sententia inexecuta, a viceispán nem járt juridice el bene. Ha reá mennék és reá hínának *Balassa BáUnt*, interceptio castris nota infidelitatis, a várszállás is nem glóbis játék, vérontás nélkül meg nem leszen, mert ez *Balassa Bálint* ugyan megesküdt én előttem, hogy halálíg meg nem adja, hanem az ő fölsége inscriptionalis leveléhez tartja magát. Azért én elégtelen vagyok annak a várnak megvételésére; félek az utói ütő pálczától is, a törvénytől; hanem klmed lássa, mit cselekszik, én klmedre hagytam. Csak azon kérem klmedet; ha a vármegyéből kihozza az éhkel holt népet, ne szállítsa klmed az én jószágomra, mert ott közel vagy, hanem szállítsa klmed az Újvár tartományra. Ám pusztuljon az ő fölsége jószága, ha úgy tetszik jobbnak némelyeknek. Klmed az ország törvénye (szerint) maga személye szerint ott köll lenni, de jól meglássa klmed mit cselekszik, port ne csináljon klmed magának és gyermekinek. Én Ölégtelen vagyok reá és reá nem megyek, tudtára akarnám klmednek adnom. Immár lássa klmed mit cselek-

szik; ezt a ka rám klmednek tudtára adnom. 22. 8-bris
91. Magnificae vestrae servitor et affinis.

(I. T. K. 1901. 335. j.)

S. Illésházy m. p.

Balassa Bálint Rimay Jánosnak.

Kegyelmednek új esztendőbeli kedveskedő aján-
dékom emlékezetire küldtem két könyvet is; el-
olvasván mindvégig Kegyelmed, kérem Kegyelme-
det, írja meg felőlük való tetszését és opinióját.
Igazán írhatom Kegyelmednek, hogy semmi írás-
olvasásból efféle politikai tiszteknek igazgatása
módjában, amint én nem okoskodtam, mint ez egy-
mással ellenkedő két authornak írásaiból küldtem
Kegyelmednek magam elméje fáradékiból vágatott
rövid három énekecskémet is, de magának Kegyel-
mednek tudván, hogy természetekben való nevelés-
sel ékesgettesék s tudja őket magánál tartani s
igazítani is Kegyelmed. S nevetem azokat s búsu-
lás nélkül sem szenvedhetem, akik akármí írásaimat
is elméjeknek csontos pórázára kötvén, sok igéknek
változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik,
festetik és izetlenítik és azmellert engem való rágal-
mazásokkal nyelveknek hegyeit is fenik. Mit írjak
azért, hanem hogy énnékem elég az, ha Kegyelmed
és egyebek, kik olyak mint Kegyelmed, azaz qu-
orum nativa virtus aliis quoque virtutibus est cumu-
late, szeretik és ha Kegyelmetek elméjéből ki nem
kopik az emlékezetem, megmaradván Kegyelmetek-
nek kedve is hozzám, instar omnium vos mihi très
quatuorve estis.

(Rimay Balassa Bálint verseihez írott előszavában.
Balassának tulajdonított levél.)

III. BAROKK LEVÉL

(XVII. SZÁZAD—XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELE.)

Molnár Benedek Szezei Molnár Albertnak.

1596. ápiil. 7. Szencz.

Kívánok Istentől, ő szent felségétől minden testi és lölki jóknak megadását Kegyelmednek, mint szerelmes öcsémnek és annak fölötte minden jóakaróiddal egyetemben.

Továbbá mi magunk állapotja felől azt írhatom, hogy jó egészségben vagyunk minden atyafiakkal egyetemben, kik akkor voltunk; de immár eggyel többen vagyunk, hogy semmint akkor voltunk. Ismeg állapotunk felől bizonyára azt írhatom, hogy az a sok háborúságnak miatta szintén megszegénykedtünk, kiváltképen az apám, mert az sok hadakozó nép miatt szintén eluntuk az rajok való költséget és az sok hordozkodást egy helyről más helyre, falukról falukra. Én magam állapotja felől azt írhatom, hogy jó egészségben vagyok mind az én házas-társommal egyetemben az Fásang Gáspár leányával, Katussal, ki neked mostan egy arany forintot küld-; Ilona húgod egy kezkenőt küldött. Továbbá arra akarlak kérdenem írásomban, hogy mikor Heidelbergában laktál, küldöttéi volt egy levelet Máté deáktól, vörösmartoni fitól, én annak akkor is adtam volt egy forintot, hogy föl szolgáltatassa, soha nem írtál felőle, nem tudom, ha megadták-é, avagy nem? Továbbá, hogy ha mikor haza akarsz jönni, hát írd meg énnekem, ha szükség leszen; tíz

tallérig, avagy tíz aranyig talállok megadásra az jámbor uraim között. Megbocsásd, bogy keveset írtam, mert az levélvivőt nem késlelhetem. Isten tartson és adjon nagy jó egészséget, előmenetelt az tanulásban.

Én te szegény jóakaró atyádfia írtam Szempczen anno 1596. 7. die April.

Molnár Benedek.

Külczim: Ez a levél adassék az én szerelmes öcsémnek, Albertus Molnárnak, mostan Argentínában lakozónak tulajdon kezeibe.

(Dézsi: Szenczi Naplója 98—99. 1.)

Asztalos András Szenczi Molnár Albertnak.

Gratiam ac pacem a Deo patre per Jesum Christum precatur.

Az Kegyelmes levele kezemhez jutott, mellyet 23. Decembris küldött Marpurgumból Kegyelmed; de azmely levelet Francofurtumból Kegyelmed küldött, mikor a kathekesist megadták Kegyelmednek, az a levél nem jött kezemhez. írja Kegyelmed, hogy három kötetlen bibliát küldött volna alá Bécsben a könyvárusnak, kiket írta Kegyelmed, hogy egyiket nekem küldje, ketteje az Kegyelmed atyafiainak Szenczre, de sem ide, sem penig Szenczre nem küldtek egyet is. Bár kötetlen lett volna, nálunk is szépen beköttethetnők. Én semmiképen szerét nem tehettem még ez ideig sem az dictionariumnak, sem az bibliát nem láhattam egészen, hanem csak az prefatiót, kit Kegyelmed nekem alá küldött volt.

Az magyar grammatical:, ha elvégzi Kegyelmed, részt tegyen Kegyelmed ez mi földünkre is benne.

Az Psalterium igen szép volna, de öregb literákra kellett volna nyomtatni, az melynek az nótáit kitalálják. Mind itt nálunk s mind Komáromban, Újvárbán igen élők veled az ecclesiában, de hogy az musica az magyaroknál tudatlanságban vagy, nehezen találják ki az nótáit az dicsireteknek.

Mostanában itt Nagy Szombatban szegény Hollósi Márton vagy köztünk, ki bizonyára nagy bátran és nyilván predicál az Antichristus ecclesiája ellen és pápának minden cardinali, érseki, püspöki és káptalanja ellen, minden félelem nélkül, noha az érsek, ki gardinális, (*igy!*) úgymint Forgách Ferencz, legtöbbet itt lakik ez mi városunkban: úgy vagy, elég háborút kell szenvednünk némely alávaló emberek miatt, — de eleitől fogva ez volt állapotja az Christus ecclesiájának.

Az posonyi gyűlésnek főoka volt novemberben Mátyás herceg urunknak az magyarországi királyságra való választása és megkoronázása, szinte szent Erzsébet napján; az országnak azminemő gravaminái voltak, elsőben ő felségének írásban adták articulusok szerint és minden kívánságára az országnak reserválta magát, kire meg is esküdt a koronázás előtt. Főképpen az religio dolga legelső volt az többi között. Erre is megesküdt, hogy sehol, se várakban, se végházakban és szabad vára sokban, se falukban senkit hitiben nem háborgattat, hanem libera sit religio ubique in toto regni Hungariae.

Immár Isten kegyelméből most minden helyeken, hol ennekelőtte még csak házoknál sem volt szabad

olvasni a szentírást, most nyilván nagy bátorsággal hirdették az evangélium, Posonyban, Szombatban, Komáromban, Győrött, Samariában, Sellyén: az jesuitákat be sem bocsátják az országban. Sok helyeken, hol ez háború előtt be sem mert menni az evangelicus predicator, most immár az pápistát be sem bocsátják, mint Komáromban, Újvárbán, Samariában, Sellyéje, mely ugyan a jesuitaké vala és több falukban is. Csakhogy bizonyára a tanítók szűken vannak és az scholamesterek annál is szűkebbek. Tomas Patkó Samreus scholamesterönk, esztendeje kitelvén, fel akartuk bocsátani, de nem győze várni, egy özvegy asszonyt vén el házastársul, hátrahagyá előbbeni szándékát. Ha az úrnak kedves akarátja, húsvét tájban felbocsátjuk Joannes Pastorigat, a szegény Máthé uram fiát, ha esztendeje kitelik; most szempczi mester, az samariai mesterrel, vagy mással együtt. Lássák eztán vagy Heidelbergában, vagy Marpurgumban, az hol nekik tetszik, ott maradjanak.

Az Kegyelmed atyafiairól tudakozom dominus Joannestól gyakorta: még élnek, jóllehet az sok háborúban, bnjdosásban megfogyatkoztak és szegény kézzel vannak. De az ur Isten az ő kegyelmes gazdag áldásából oly bőséget adott az egész földön, búza olcsó 25, 24, 23 pénzen meczi, bor olcsó és egyébféle becsű jószág mind elég, bév. Az barom legdrágább, mert az török, tatár igen elhajtotta; annak is néhol 3 pénzen, néhol 4-gyen fontja, ennél sehul nem drágább.

Bizonyára Kegyelmed ott fenn való létében sokat szolgált nemzetének ez könyvek kibocsátásában, ez-

után is szolgálhat. Mindazonáltal mégis ha Kegyelmed gondolkoznék felőle, jobb volna, hogy Kegyelmed földében és hazájában nemzetének és az ecclesiának szolgálja. Szent Pál idejében, mely nagy vakságban és hitetlenségben volt az ő nemzetsége az zsidó nemzet, mely igen szánakozott nagy lelki fájdalommal rajtok (úgy mint nemzetségén), kívánván nagy lelki buzgósággal maga és lelke veszedelmével átokká lenni az ő nemzetségeiért, csakhogy őket élteben nyerhette volna az kegyelemben. Mindazonáltal az mit Kegyelmed jobbnak ítél, úgy cselekedjék Kegyelmed.

Az Székely István Magyar Crónicáját az Kegyelmed kívánsága szerént im fel küldtem, jóllehet ennek még ifjú koromban nehezen tettem volna szerét, mert soha nem nyomtatták egy szernél többre; mindazonáltal ha kegyelmednek esztán szükséges leszen, küldje alá ismét Kegyelmed. Pro usu egy ideig Kegyelmednél maradhat.

Isten Kegyelmedet éltesse jó egészségben szent nevének tiszteletire és az ő ecclesiájának épületire. Amen.

Datum Tirnaviae 10 die mensis Februarii, anno 1609.

Andreas Azthalos,
civis regiae Tirnaviensis

m.

propris.

(Dézsi: Szenczi Naplója. 297—99. 1.)

Pázmány Péter Thurzó Györgynek.

Szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, mint nekem jóakaró uramnak. Az Úr Istentől nagyságodnak

kedvesivel egyetemben jó szerencsés, boldog, hosszú életet kívánok.

Alkalmatosságom lévén az írásban, nem akarám jglmjdahú, hogy az itt való dolgokrul nagyságodat ne tudósítanám. Azért, nagyságos uram, egy hete vagyon immár, hogy ide érkeztem; de mivel, hogy ő felsége mind oda ki Brandeisban volt, és szerdán megjővén, csütörtökön az neoburgi hercegnek lőn audentiája, ki miatt nem is mertem ekkoráig audientiát kérnem ő felségétül, hanem az estve szólván főkomornyik urammal, fogadá, hogy mentül hamarébb lehet, megszerzi az audenciát, melyben ő felségének mind szóval s mind írással, az generalis uram relációja szerént, megbeszéltem az oda fel való végeknek fogyatkozását. Bizony az szomszéd provinciák, úgy mint Morva és Slézia mind végeknek megfizethetett volna azzal a költséggel, melyet majd három hónapig költöttek a kornmissariusokra, kik az sléziai kancelláriának abrogálásául traktálnak. Mert csak az olomuczi kardinál uramnak is Morvátul minden napra kétszáz talléra járván, költsége közel harmincezer forintra ment. És magok mondják az urak, az a trakta áll az provinciáknak kétszázezer forintjában. Et tarnen (az mint látom) rebus infectis kell eloszolniok.

Az velencésekkel traktában indultak, és valami kapitulációkat is küldöttek nékik, melyeket még nem ratifikáltak; most újonnan sokat ellövöldöztek az velencésekben, kik egy erős sáncot akartak megvenni. Adjon az Úr Isten jó békeséget az kereszténységben, hogy az természet szerént való

ellenség ellen lehessenek erősbek, az mikor kíván-
tatik.

Látám, uram, mit írjon Zemplin vármegye Sáros-
nak én felőlem, és bizony csudálom, hogy az eszes
emberek efféle hiúságokat elhihetnek. Hogy For-
gách uram a nemességet ölje, tömlöcözze, soha bi-
zony eszemben sem jutott, és hogy ő felsége sem
foghat, vagy ölethet meg egy legkisebb nemes em-
bert is (exeepto casu flagranti s eriminis), hanem
citatum et convictum.

Azonképen az Isten életemet ne adja, ha soha
csak gondoltam is, hogy én haddal menjek vissza
az felföldre. Hanem azt mondtam és most is mon-
dom, hogy ha az zúrzarban gyönyörködnek, féltő,
hogy ő felségét meg ne búsítsák és másképen ne
vegye eleit ő felsége. De mit mondjak, uram, nem
csuda, ha az Zemplén vármegye efféle köz szókat
előveszen, holott nagyságos urak Magyarországbán
életöket kötötték melléje, hogy én Prágában sem
jöttem, hanem Moldovára csavarodtam ő felsége
akarattjából, hogy Badult visszahíjam. Az ki for-
gott ez világban, és tudja „quantum est in rebus
inane, neveti efféle dolgokat, és én is bizony csak
nevetem. De azt szégyenlem, mikor az idegenek
nemzetségünket nevetik, hogy efféle gaz híreknek,
mint valami derekas dolgoknak helyet ad. Mert bár
mind úgy volna is, hogy én mondtam volna azo-
kat, amiket hamisan rám fognak, micsoda okosság
mutatja, hogy az én mondásomhoz képest nyereg-
ben tartásuk lovokat. Mintha skatulyában postán
küldhetné ember hadat ennyi földre, ki miatt min-
den órában készen kelljen lenni. Avagy mintha én

rajtam állana az hadgyőjtés, vagy én hivatalom és tisztetem volna az hadakozás. Higgye nagyságod, hogy efféle *causas non cautas* másra magyarázzák az idegen emberek. Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint akárki; hazámnak, nemzetemnek böcsületit s csendességét szeretem és Isteniül óhajtva kérem. Az nemességnek is privilegiumit szeretem és, tehetségem szerint, oltalmazom; mert noha most az sok hadak között megaprósodott az Pázmány-nemzetség, de azt megbizonyíthatom, hogy Sz. István király idejétül fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim. Az anyám Massai-nemzet volt, az nagyanyám Csáki Miklós leánya volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyafiai voltak az atyámnak. Azért soha bizony a nemesség privilegiuma ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedjem.

Ezeket talán *superfluum* nagyságodnak, ily okos úrnak írnom; de az sz.-írás mondása szerént, nem kell embernek szégyenleni az igazmondást maga oltalmában. Kérem is nagyságodat az én szolgálatomért nagyságod efféle gaz híreknek helyt és hitelt ne adjon.

Tartsa meg az Úr Isten nagyságodat minden jókkal.

Pragae 20. Augusti 1616.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

Humillimus ser vus

Petrus Pázmány

Praepositus Thurociensis.

(Pázmány válogatott művei. Franklin-k. 283—285.

1.)

Pázmány Péter Bethlen Gábor fejedelemnek.

Serenissime Princeps ac Domine Colendissime.

Mivel Kéri János úr felségedhez megyén, akar-nám én is ez kis írásommal látogatnom felségedet és egészségének felépülésérül tudakoznom. Nem tudom, az én egészségem is, ha a Martiust érzi-e, vagy a sok pinteket, de elég sok fogyatkozással vagyon. Remélem, hogy az Úristen megelégedik immár az én zarándokságommal, és hamar haza szólít, kiért örökké áldott legyen az ő szent neve.

Noha pedig a keresztyénységnek nagy része ha-dakban ég, de legyen áldott az Úrnak neve, ide mi csendességben vagyunk, és bizonyosan írhatom fel-ségednek, hogy semmi visszavonásra való ok innen nem adatik, csak erővel ne kényteleníttessünk.

Tagadhatatlan, hogy a felséged részéről való indulatoknak nagy híre vagyon, kin az egész föld népe igen megindult. De nekem úgy tetszik, hogy a felséged egészsége, és ifjúságból kikölt állapotja, sőt országának és nemzetségének conditioja, és a Császár ő felsége tökéletes jó akaratja állandó csen-dességet kíván felségedtül. Elegen vannak, tudom, akik nemcsak futják felségedet, hanem ugyan nyil-ván is dicsekednek azzal, hogy felséged az ő ked-vökért kardhoz fog nyúlni; mert ugyanis ezek szer-zik a felséged indulatjárul való rumorokat. De meg-ítélheti felséged, ha ezekért méltó-e szerelmes szép hazánkat újabb hadakba keverni, és talán utolsó veszedelemre hozni. olvastam, hogy a tigris, mikor vadat akar fogni, egynéhány ugrást próbál, ha azok-kal el nem éri, nem is úzi a vadat, mert ha ezt ép és

egész erővel el nem érte, leteszi reménységét. Úgy tetszik, sokan ép és nagy erővel eleget próbáltak az elfolyt tizenkét esztendő alatt. Amit eddig végbe nem vihettek, nem engedi Isten, hogy ezután végbe vigyék. De erről több írással nem fárasztom felségedet, hanem Istenemet kérem, hogy a felséged szívét fordítsa békességre és annak megtartásával sok esztendőig éljen. Magamat pedig, amibe érkezem, felséged szolgálatjára offerálok.

Sellyén 3. Április 1629.

Felségednek örömmel szolgál:
Archi-Ep. *Strigoniensis* m. p.

(Hanuy Ferenc: Pázmány Péter összegyűjtött levelei. Budapest, 1911. II. kötet, 17—18. 1.)

Pázmány Péter gróf Batthyány Ádámnak.

Szolgállok kegyelmednek, mint szerelmes fiam uramnak, és az Istenteli szüből kívánok kegyelmednek minden mennyei és földi áldomásokat.

Távollétemben egyébbel nem szolgálhatván kegyelmednek, az Úr Istent kérem, hogy kegyelmedet szent lelkével vastagítsa és vezérelje, hogy ez világi sok veszedelmek között úgy menjen által, hogy az örök boldogságra jusson. Mert ugyanis minden világi állapot csakugyan egy kis árnyék és egy semmi, mely hamar elmúlik. Előttünk sok nagy urak és fejedelmek éltek, kiknek csak emlékezetök fennmaradt, hanem amint éltek, a szerént jutalmaztatnak, mind örökké! Azért bizony igen méltó, hogy ez világi jókat csak úgy nézzük, mint álmunkat, és azon igyekezzünk, hogy az örök jókat elnyerjük.

Mivel pedig az igaz Hit fundamentoma az örök életnek, azt mindennél inkább őrizzük.

Nem kétlem édes fiam uram, hogy kegyelmednek elég sok ostromi vannak, de az igaz Hitért embernek nem csak szót kell szenvedni, hanem Martyromságot is, minthogy számtalan sok szentek azt is szenvedtek.

De édes fiam azt jól eszedben tartsad, hogy Isteni félelemmel és tekéletes étellel kell az igaz Hitnek kertét béárkolni, mert a Szent írás szava az, hogy amely ember elveszti az jó lelkiismeretet, és bűnbe merül, az hitből is könnyen kiesik. Azért kegyelmedet, mint szerelmes fiam uramat, kérem, hogy mindennapi ájtatos imádságokkal és tekéletes jó erkölcsökkel gyökereztesse magában az Istennek igaz ismeretit. És mihent valami terhét érzi lelkének, a szent gyónás által attul menekedjék meg.

Kérem kegyelmedet, írjon nekem állapotjárul, mert tagadhatatlan, hogy szorgalmatos vagyok az kegyelmed jó állapotjának értésében. Áldja és tartsa meg Isten kegyelmedet minden jókkal.

Sellyén, 15. Octobr. 1629.

Kegyelmednek szeretettel szolgál

Esztergomi Érsek m. p.

(Hanuy: Pázmány Lev. II. kötet, 71—72.

1.)

Pázmány Péter gróf Pálffy Istvánnak.

Szolgálatom ajánlása után Istentül Kegyelmednek kívánok minden jókat.

Nagy szívem fájdalmával értettem gondviselőimig hogy Orni Ferencz a gugiakat és anyalaiakat(?)

teljességgel elnyomorította, Moldari(t) István pedig alatta való lator községekkel Izbégben isszonyúságokat cselekszik. Mely dologrul szolgálaim levelét in specie kegyelmednek küldöttem az Palatinus Uram levelében.

Hogy csak az én jobbágyim sanyargattassanak, úgy tetszik, nem vehetem jó néven. Azért kgdet kérem, találjon módot benne. Mert noha nem örömet mívelem, de egyáltaljában kiveretem őket, cum moderamine inculpatae tutelae. Elég nyomorúság, hogy magunktul kell romlanunk, az egyik az nagy Isten ostoni közül. Szeretettel kérem kgdet, ezen levél vivő szolgálamtul írja meg kgd nekik, menjenek ki az én jószágombul, mert általn fogva kiveretem őket, ha szép szóval el nem mennek. Kívánom, hogy Isten kgdet sok jókkal megáldja.

Posonii, 13. Julii 1632. Kgdnek szeretettel szolgál

Cardinalis Pázmány m. p.

(Hanuy: Pázmány Lev. II. kötet, 336—337. 1.)

Pázmány Péter I. Rákóczi Györgynek.

Illustrissimae princeps, domine amice observandissime.

Istentül kegyelmednek minden üdvösséges jókat szívbül kívánok. Noha az előtt is írtam kegyelmednek, és szeretettel kértem, hogy az elvégzett szép békességnek oltalmára, és maga fejedelmi jó hírnevének terjesztésére nézve a *Prépostvári* uram dolgát ne hagyja kegyelmed tovább függőbe, hanem eressze vissza jószágát. Mindazonáltal, mivel ezen dologrul császár ő felsége is ír kegyelmednek, akar-

nám mégis kegyelmedet nagy bizalommal kérni, érje végét ennek is a kevés dolognak, és vegye inkább szolgálatját *Prépostvári* uramnak is. Nem kételkedem, hogy kegyelmed *előtt* tekinteti leszen az én intercessiómnak is.

Úgy vagyon, hogy ide is a keresztyénységben gyuladózó sok és veszedelmes hadak indulati elég gondolkodást szereznek. De igazság szerént írom kegyelmednek, hogy ennek a szegény romlott hazának állapotja is nagy okot ad félelemre. *Mert a török nem olyan lassú ellenség, mint, egymás között, a német, az ahova fordul, mint a tűz, hamar emészt.*

Nem tagadom, féltem Erdélyt is a *Székely Mózes* támadásától. *Mert aminémű embernek azt hallom, talán kevés munkával kedvet talál a töröknél.*

Igen méltó kegyelmednek vigyázni, és ha mi oly állapotok lennének, ő felségét is tudósítani.

Én kegyelmednek minden időben igaz *jó akarat*tal való szolgálatomat ajánlom, *valamíg a mi kegyelmes urunkkal ezt a mostani egyességet megtartja.* Minthogy reménylem is, hogy végig megtartja.

Tartsa Isten kegyelmedet, asszonyommal és szép fiaival, jó egészségben.

Pozsonyban 21. Mártii. 1634.

Kegyelmednek szeretettel
szolgál

Cardinalis Pázmány.

(Válogatott művei 287. 1.)

Pázmány Péter I. Rákóczi Györgynek.

Illustrissime princeps, domine amice observandissime.

Isten kegyelmednek kívánsága szerént való jókat

adjon. Becsülettel vettem a kegyelmed levelét, melyet 22. septembris Fejér-várról ír. A kegyelmed szolgája, *Maurer* uram ezelőtt negyed nappal mené vissza. Ugyan akkor indula *Bogádi* uram ő felsége után. Bizonyos, hogy aminémű esküvéssel kajmakám és a temesvári pasa írogatott kegyelmednek, és kegyelmed is aminémű bizodalomban volt, ahhoz képest, nem ítéli senki, hogy az idén, immár félni kellene. De ebből megtetszik, mit kell a töröknek hinni. Ő felsége vigyázni akar mindazáltal a maga tartományira, és rövid nap megírom kegyelmednek, micsoda rendelések lesznek, mert még nem tudom mindenestül. Amit tudtam, *Maurertül* megízentem.

Ha a portán való követek és az erdélyiek nagyobb része kegyelmedet el nem hagyták (minthogy erről nem is tudok semmit), bizonyos, hogy ez a török nem árthat kegyelmednek, sőt Erdélynek igen jó állapotot szerez, ha a hajdú vitézekkel egyetértvén, visszaveri. Vajha az én vékony tetszésemet követi vala kegyelmed, és *lengyeleket hozat vala*. De ez késő. — Ő felsége is aminémű mandátumot küldött a *münsterburgi herczegnek Sziléziába*, hogy *dragnyokat adjon kegyelmed mellé*, megküldtem a mandátumot *Réz Andrástól*. Nem tudom, ha megvitték?

Kegyelmed azon legyen, és meg ne ijedjen: *mert Isten az, ki a pogány ellen megsegíti a keresztyéneket. Asszonyomat assecurálja Váradra, noha én soha nem javallottam, hogy mind együtt legyenek*. De kegyelmednek más tetszése lőn.

Ha bír a törökkel kegyelmed, írja meg a portára, hogy kegyelmed hív a portának; de ezek a kajmakám assecuratiója ellen *proprii commodi causa* jöt-

tek. *És nem ő hatalmasságára, hanem a fősvény és pénzért a császár atnáméját felbontóra megyén.*

Ha látja kegyelmed, hogy nem bír vélek, és (kit Isten ne adjon) valakik az erdélyiek közül elállanak: *Váradba assecurálja kegyelmed magát, Jenőbe Komis uramat, Székely hidat. Kővárt, Szamos-újvárt, Fogarast, Dévát, Lúgost erősítse meg.* Majd eljő a tél, és idő adatik mindenre. Lám *Básta* egy-néhányszor kijött Erdélyből, és még bement. *Nem kell, uram, a kereszténységnek ilyen szép bástyákat, mint Erdélyt, pogánynak hagyni. Nem kell arra szoktatni senkit, hogy csak beszaladjon a törökhöz, és mindjárt vajda legyen.*

Bizonynyal higgyen kegyelmed, hogy soha én senkinek sem titkon, sem nyilván nem fővealok, *valaki pogánynyal megyén keresztvény fejedelemre;* mert az ilyen ember személyválogatás nélkül átokba és *excommunicatioba* vagyon a római anyaszentegyházzal bulla Coena Dominiba.

És azt, amit kegyelmednek írok és amit Komis uramnak is írtam, az egész világ előtt meg merem mondani. Ha ezer életem volna, bizony azzal is megpecsételném.

Az Úr Isten kegyelmedet segítse, és szégyenítse minden ellenségét.

Tyrnaviae 6. Octobris 1636.

Kegyelmednek szeretettel szolgál
Cardinális Pázmány.

(Válogatott művei 290—291. 1.)

Pázmány Péter gróf Pálffy Pálnak.

Spectabilis ac Magnifíée Domine Comes, Amice obs-me.

Istentül minden jókat kívánok. Bánatosan értetem a kegyelmed betegeskedését, de mivel úgy hallok, nem veszedelmes, remélem, rövid nap jó egészségben látom kegyelmedet.

Az minemű fogyatkozások vannak az épület körül, kegyelmed Tamás pap úr levelébül megérti; kiváltképpen az ajtókra és ablakokra való faragott kő dolgában. Azon volnék, hogy az szegény szüzeket ez esztendőben a klastromba költöztetném, mert csak azon pana szolkodnak, hogy a nagy szorosság miatt betegeskednek szegények.

A kőművesek is reá feleltek, hogy annyin lesznek, hogy ha a materiában fogyatkozás nem léssen, Szent István napjára elvégzik a dolgokat (sic!).

Az mi a mész dolgát illeti, noha az kegyelmed jó dispositiójárul nincsen semmi kétségem, mindazonáltal kívántatik, hogy kegyelmed parancsoljon udvarbíráinak, ne legyen fogyatkozás, hanem idején elegendő meszet hozassanak, mert majd a szántás rajtok leszen a szegénységen.

Isten kegyelmedet sokáig éltesse.

Posonii 11. Mártii 1637.

Splis ac Magcae Dnis Vrae Amicus Addictissimus

Cardlis Pázmány m. p.

Utóirat:

Magam is rövid nap meglátogatom kegyelmedet, noha bizony én is csak alég (sic!) vagyok. Kérem

kegyelmedet, Asszonyomnak ajánlja szolgálatomat, és kérje, hogy ő kegyelme csináltassa meg, nekem egy Apotékában ezt az egynihány pilullát, és küldje alá: *Recipe pilullas trés, pro sene 68 annorum, ut viginti annis junior fiat. Valamit kíván a patika-ros, megfizetem.*

(Egyike Pázmány utolsó fennmaradt magyarnyelvű leveleinek. Nyolc nappal később meghalt. A tréfás latin recept magyar fordítása: Végy három pilulát 66 éves *agg* számára, hogy 20 évvel fiatalabb legyen.)
(Hanüy: Pázmány Lev. II. kötet, 755—756. 1.)

Rimay János Madách Gáspárnak.

1622. jul. 13.

Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint uramnak, szerelmes öcsémnek. Az úr Istentől Kegyelmednek egészséges életet, kedves szerencsét kívánok adatni. Az odavaló, innen menő-kelő embereknek szűk voltához képest ez ideig csak egy levelecskét sem írhaték kegyelmednek és csak választ sem tehetek az onnan küldött Kegyelmed két levelére, mert akik oda mentenek is, elmenetelek előtte csak egyiknek is nem tudhattam oda igyekező szándokát. Kegyelmednek megszolgálom, hogy az első írása mellett az *propositiokat* is megküldötte volt nekem Kegyelmed, kikből ennek az gyűlésnek gyökeréről s ágairól informált lehettem. Az második levelében pedig mennyire való *progressusa* lehetett az időtől fogván az gyűlésnek és minemű reménységben is lehessünk felőle, noha az *actákat* meg nem küld-

hette, de elég erejét és cardoját nyilatkoztatta Kegyelmed, úgy hogy egyebektől senkitől is olyan bizonyosult nem lehettem felölök. Hogy Kegyelmed penig Eszterhass uramnak is megadta az levelemet, és mit mondott is ő nagysága, értenem adván Kegyelmed, megszolgalom Kegyelmednek, de nem tudom, mi szükséges volna referálnunk, mit végezhattünk legyen török császárral, holott semmit sem végeztünk. Minden dolgok csüggőben maradtak és az frigynek az állapotja csak az zsitvatoroki végzéseken hagyatott, semmi új diplomák, trakták, conclusiók nem löttének ahhoz képest köztünk, hogy az fejedelemség is az régi állapotjára tért, az országok meghajolván császár urunkhoz ő felségéhez.

Az zsitvatoroki végezések ellen pedig az törökök mit patronáltak legyen, ország nevével való közönséges panaszul bő írást adtunk vala be az vezérének, kinek páriáját im felküldöttem Kegyelmednek, de erre is csak olyan válaszuk lőn, hogy eligazodván Magyarországnak állapotja és oly csendességre jutván, hogy ezeket ez dolgokat megláthatják. Az budai basának és deák Mehmet basának meg leszen parancsolva, hogy az kiküldendő commissarius törökökkel együtt inquirálást tegyenek ez panaszokról, de úgy, hogy az ő részekről való panaszok is mi feleinktől revideáltassanak, kik sokkal többek ezeknél és egy felől is, más felől is igaztétel szolgáltatassák azután felölük. De látja Kegyelmed, minemő változás következik az törökök állapotjában is, semmi tisztségi ember nem állhatná meg helyét, kicsinytől fogván nagyig, tővel-heggyel zavarodéknak össze, nemhogy az mi dolgunkat, de az mago-

két sem állathatják jó karban. Mindazonáltal uram Sándor János urammal és többekkel, az kikkel illik, közölheti ez dolgot Kegyelmed és intimálhatja, hogy ez volt az mi derék ott benn való propositiónk és sollicitálásunk.

Ez itt való közönséges állapot felől Bene András uramtól informált lehet Kegyelmed. Istennek hála, az földnek termési alkalmas állapotban vágnak, kaszálnak az emberek, gyűjtenek, ez jövendő héten az aratáshoz is kezdhetnek már. Tegnap nagy zápor-esőnk lőn délután három és négy óra között, kinek sebes szele is volt, megtekergeté néhol-néhol a buzákat, de minthogy megteljesedtek és meg is zsenyétedek az kalászkok, nem leszen ártalmas az búza szemének. Mindenféle tavaszi vetemények is jelesek, és szaporák is lesznek.

Az vezéreknek adott panaszokat hozza vissza megint én nekem Kegyelmed, ha kívánják, páriáját adhatja Kegyelmed. Három héttel ezelőtt az vesémben jobb kéz felől megindult vala az kő, nyavalyásul voltam miatta tizenkettő napig. Most immár nem érzem különben, hanem mikor lóra ülök. Kihez képest nem is mehetnék most útra, ha volna azért valami oly gondolatjok Uram az embereknek, hogy fel akarnának hívni, incultálja állapotomat és excusáljon előttök Kegyelmed.

Eszterhass uramnak is ajánlja szolgálatomat Kegyelmed, értse ő nagysága is beteges állapotomat. Madáts János, az kegyelmed fiacskája nagy örömet vetett velem, igen jó akaróm, gyakorta meglátogat és ami keveset beszélhet, azt nyersen

értelmesen is mondja ki. Tartsa jó egészségben meg az úr Isten Kegyelmedet,

Írtam Szt. Margit asszony napján 1622.

Kegyelmed bátyja szolgál Kegyelmednek

Rimay János.

(A címzett Madách Imrének, az Ember Tragédiája szerzőjének egyik őse. A főrangú lírikusok csoportjába tartozik. Br. Radvánszky Béla: Rimay János munkái. Bp. 1904.)

Alvinczy Péter Almási István kassai bírónak.

Nobilissime atque Amplissime Domine, Compater mihi observandissime, officiorum meorum paratissimam semper cum benedictione divina commencentiam ionem.

Ulcrocitoque mennyit beszélgettünk itt Tokajban az szolok felől, végezetre azt praetendálák praefectus uramék, hogy immár reditusban beadták urunknak őfelségének, úgymint százhetvenkét forintot, melyet nehéz ő felségének elméjéből kiverni. Annak felette igen forgatták'azt, hogy te kegyelmed egynehányszor azt mondotta, hogy tizenhat-hat forintot fizet minden kassai ember, melyhez képest, hogy az ő felsége elméje is csendes lehessen és dispositiója ne turbáltattassék, négy-négy forinttal augeálni, nem lehet iniuria sem. Mi eléggé instáltunk, hogy az régi usus maradjon fenn, de ő kegyelmek nem acquiescálá. Im kegyelmetek azért lássa az két gonosz között, az melyik jobb, válassza azt! Ha kegyelmetek ezen megnyugszik, az dolog félben marad. Ha pedig különben gondolkodik, azt is adja bizo-

nyos ember által értésemre. In reliquo eandem féliciter valere desideramus. Ex Tokaj 21. Julii anno 1629.

Amplissimae D. V. compater ad serviendum paratissimus

Petrus P. Alvinczy.

Post Scriptum:

Ím kegyelmek gondolkodják úgy, legyen valami állandó. Csinált ő kegyelmek egy limitációt, melyet Lővei uram in paribus elfelvitt, úgy gondolkodánk, az kinek több vagyon, az méltán többet adhat, de ezzel minden adó-vevő (?) vinczellérek szolgáltatja kasszálatik, ha ott való jobbágy nem leend. (I. T. K.) 1910.) 106. 1.)

Geleji Katona István I. Rákóczi Györgynek.

Illme princeps, domine clementissime etc.

Hogy az úr Isten Ngodat mind ennyi fő-szédítő, elme-fárasztó és erő-lankasztó szorgos gondjai és foglalatossági között is kívánatos egészségben ekkédiglen megmarasztotta, és a szomszádságban tempestással, zivatarral fenyegető fellegzést az ő gondviselő kegyelmének sugári val eloszlatta, s Ngodat mindnyájunkkal együtt annak hallásával megvidámította: méltó az Úr, akinek jóvoltából mindezek lettének, tőlünk való hálaadásra, de legkiváltképen, hogy a mi klgs asszonyunkot mindnyájunknak szomorúságos betegségéből megkönyebbitette, áldásék az ő szentséges neve érette. Ő szent felségét mindennapi imádságimban szorgalmaztatni meg nem szünöm, hogy továbbá is ezen ő kiváltképen

való, s örök emlékezetre méltó csudálatos gondviselését Ngod és minden Ngod igaz hívei felől le ne tegye, hanem sőt inkább hova tovább mind öregbitten öregbítse, és szívének kiváltképen való jó kívánságának is beteljesítésével tetézze meg, és Ngodat a mi kgls asszonyunknak derekas gyógyulásával velőnk együtt örvendeztesse meg.

Ngodnak enyi sok felé való vonattatási között noha talán kedveznem kellene, mind az által mivel nekünk nincs Isten után, s ne is legyen bár, míg Isten Ngodat élteni, kinek nyavalyánkat jelentenünk, szükségképen meg kellették Ngodnak jelenem, minemű egyetlen dolog történt legyen a felül lévő napokban Rápóton az Isten házában azok miatt a visszafordult elméjű Macskásiak miatt. Macskási György adta volt hajadon leányát egy Balog Máthé nevű ifjú legénynek, avagy inkább csak ígérte volt, de a haza-adását húzta-halasztotta, akarta is megadni, nem is, amazok pedig mivel a leány is megnőtt, a halogatást nehezen szenvedték s egymáshoz nagy kedvek volt, ment hozzá a veji, hogy bizonyos nap felől végezzenek, s azonban a pestesi praedikátort elvitte is véle, hogy vagy adja meg akkor, vagy nem adja, de mégis eskedjék meg véle, mivel hallatott, hogy másnak is akarja adni, hogy osztán nagyobb számot tarthasson reá. Másnap praedikációra harangozván, felmentek a templumban, s a leány is bement, s azonban hírt tettek Macskási Jánosnak és Györgynek, hogy mind Balog Máthé atyjafiaival s mind a leány bennvagnak a templumban és meg akarnak esküdni; mely hallva, felugrik Macskási János, be a templumban, még a

praedikáció előtt való éneklés alatt, és kezd kiáltozni erősen: mit akartok, hallgass te mester etc.; felbehagyatta az éneklést, és rútol szitkozódott, verekedett, vért ontott, ott a szent helyen, holott még semmi jelét nem látta az esküvésnek, és így profanálta az Úrnak házát, a felgyülekezett népnek botránkozására és religiónknak gyalázatjára; mely tragoediának nézője és hallója volt Uzoni uram, a cancellárta, másokkal együtt, ki mint testáljon e dolog felől a dévai esperesnek, im Ngodnak elküldöm, noha viva voce is referálhatja. Mit kellésék e felől cselekednünk kgl's uram, Ngodtól akarók érteni, csak abbanhagyjuk-é, vagy megkeressük érette? de mi mit tehetünk Ngod nélkül? Ekkédig is ez egész országban sem hallatott több praedikátor s mester-verés s fosztás, mint abban a Hunyadvármegyében, mindenik felől panaszlottunk mind Ngodnak s mind az országnak, de soha egy sem büntetődék meg benne, s melyből immár nagy bátorságot vöttek. Úgy vagyon kgl's uram, hogy azután osztán a leányt egy éjszaka elvitték, maga menván ki hozzájok az apja híre nélkül, mely társágban a pestesi praedikátor is jelen volt, melyet tisztü külön cselekedett és nagy haragom vagyon reá érette, s nem is hagyom büntetés nélkül, aligha el nem vesztü papságát miatta, amint e napokban hozzám feljötteket kemény comminatiókkal neki denunciálék, a seniorjának is megírtam, hogy depónálják érette a generalis synodusig, de immár ekkor meglött volt amaz templumbéli csetepaté. Ngodnak alázatosan könyörgök, mint kgl's uramnak, hogy ne szenvedje semmi nélkül ezt az illetlen dol-

got, ne vegyék mások is például, mert ez semmiben múlván végre osztán csak úgy tartják az Isten házát, mint a korcsmát. Ha az adókat vevőket Christus urunk olyan nagy zélussal kicsapkodta, mely az ő szelídségéhez képest majd mint egy csudás dolognak látszott, a jeruzsálemi templomból, azt adván okul, hogy azzal az ő házát latroknak barlangjává tették, bizonyára inkább illik a külső keresztyén magistratushoz, hogy az ő Istenének házáért szólaljon, mert az a verekedéssel inkább tétetik latroknak barlangjává, mint az benne való kufárkodással.

Az úr Isten Ngodnak szokott jó egészségét kegyelmesen tartsa meg, életét hosszabbítsa, szent és istenes ügyekezeti boldog előlmenetelessé tegye, s a mi klgs asszonyunkot ő ngát is megbontakozott egészségéből építse fel az ő anyaszentegyházának dajkaságára; ez következő szent ünnepnapokat is engedje Ngtoknak egészséges és örvendetes állapattal megérhetni s el is mulathatni az ő szent tiszteletiben. Amen. Albae, anno 1639. 12. Decembris.

Ngod
alázatos káplánja,
Geleji István m. p.

(I.T. K. 1894., 341-42. 1.)

Apáczai Csere János Lórántffy Zsuzsannának.

Apáczai Csere János alázatos supplikációja Nagyságodhoz, mint kegyelmes Asszonyához.

Kegyelmes Asszonyom, noha jól tudom, mily sok ecclesiák s scholák támaszkodnak a Nagyságod fedelmi kegyelmességére, mindazonáltal mivel Nagy-

ságodban az Isten dicsőségére való nagy indulatot mindazok is meg nem határozhatják (nehezen olvasható szöveg)..... méltóztassék fejedelmi Kegyelmességéből szegény scholánk előmenetelére valami beneficiumot rendelni, had tapasztalja majd scholám is, nemcsak én magam, hogy az igaz református religiónak dajkájául ez hazában ama nagy Országoló király Úr Krisztus Nagyságodat rendelé, s ahhoz képest igyekezzék annál nagyobb indulattal a Nagyságod mind világi s mind örökké való boldogságáért Isten előtt esedezni. 1657. 23. apr.

(Lorántffy Zsuzsanna a levél hátlapján lévő följegyzés szerint ezer forintot adományozott az iskolának.)

Zrínyi Miklós Batthiány Ádámnak.

Ágyban talált az kegyelmed levele; mert hideglés lefektetett. Immár szintén nyolc órakor vagy on este. Ma érkezek hírem, hogy ismét tegnap Komárom alá volt az török. Sok lüvést hallottak Légrád felé. Mihánt hallottam ma, mindjárt Bálint kapitányomnak megparancsoltam, hogy száz lóval Kanizsa alá menjen és lármát csináljon, hogyha az török most is Komárom alatt volna, térne meg az lüvésre. Azért akarnám ezt kegyelmednek megírnia, hogy lássa kegyelmed, mely kicsiny időm vagyok hozzá. Holnap kegyelmeddel alig gyűlhetünk össze; egy nap nem mehetünk Körmentre és úgy talán heában fáradnék. Mindazonáltal hónap mindjárt összegyűlekezünk és együtt leszünk itten Tornischa táján. Én valamennyi népet kaphatok, mindgyárást megyek Körment felé, ha kegyelmednek második leve-

lét veszem. Az Istenért írjon kegyelmed idején és hamar; én mindazt cselekszem, mit kegyelmed fog írni. Kegyelmed levelében megírta, hogy Rohoncon lesz, de nem írta meg, Körmenten mikor lesz kegyelmetek, hogy odajühetnék nagyobb alkalmatossággal. Azért azt is írja meg kegyelmed, mikor és hova kell jönnöm. De még jobb volna, ha az próbanapot tudnám, csak egyenesen mennék oda; mert ha Körmentne megyek, nagy híre leszen. Én mindenképpen ráérkezem, de meg nem indulok, meddig kegyelmed nem ír, mit cselekedjem. Én magam odamennék kegyelmedhez, de az mint mondom beteg, vagyok és ha elmennék, nálam nélkül nem gyülekeznék úgy a nép, sem úgy hír nélkül. Mégis kérem kegyelmedet az Istenért sietessen kegyelmed az írással és hozza végig egy ember nem úgy mint ezt, ha ugyan változtatni fogja is az levelet. Osztán olyat küldjön kegyelmed, aki szóval is tud engem informálni. Adjon Isten mindnyájunknak szerencsét, Szolgállok gróf Puchon uramnak.

[1651] Újudvaron az ágybul ma hétfőn 21. aug.

Az kegyelmed szolgálja
Zrínyi Miklós.

(Budapesti Szemle 1915., 222—23. 1.)

Zrínyi Miklós Batthiány Ádámnak.

Az új esztendőben minden jókkal áldja meg kegyelmedet az Úristen!...

Sohasem hittem volna, hogy ennyi nem jóakaróim legyenek Magyarországon, holott én mindennek szolgálni igyekszem. Immár egynehány helyt

jóakaróimnál behazudtak, azokiban mint sem búsulok annyit, mint azon, hogy kegyelmedet is közeivaló atyámfiát s azokiban én legtöbbit bíztam és bízom is, tökély telén hazug nyelvekkel elidegeníteni akarják tülem. Az Isten engem ne szerencsétlenség, ha kegyelmed felől én rosszat szóltam, s ha kegyelmed igaz barátja mindenkor nem voltam. És noha én kegyelmednek sok hozzám való idegenségét láttam, mindazonáltal csak vállalat vontam. Soha bizony kegyelmedről gonoszt nem szóltam; mert tudom, hogy nem férfi embernek, hanem asszonynak illendő dolog az, hogy mást rágalmazzon háta megett. De édes bátyám uram én kegyelmedet az Isten kedvéért kérem, ha az én kedvemért nem akar, jelentse nekem azt az embert, azki kegyelmednek azt mondta! Bizony ha száz mérföldre leszen is, de megkeresem s megbizonyítom, hogy hazudott, mint az eb!

Énnekem kegyelmedről sokat mondtak, hogy mikkel gyaláz, de én arrul nem tehetek, ha kegyelmed az én szolgálattal élni nem akar. Kérem kegyelmedet édes bátyám uram ne mutasson kegyelmed ennyi idegenséget hozzám, mint ekkoráig, hanem szolgáltasson velem, meglátja kegyelmed, hogy nemcsak bátyja (!) hanem hü szolgálója

Zrínyi Miklós.

(Budapesti Szemle 1915., 79. 1.)

Zrínyi Miklós valamely erdélyi barátjának.

Szolgállok Kegyelmednek, mint Barátomnak.

Úgy látom az gonosz fatum minden jó tanácsokat az inevitabilis necessitással excludal mitőlünk szeginy magyaroktól. Imo venit summa dies et ine-

luctabile fatum Pannoniae;¹ minden más applicatioink úgy tetszik bolondság, contra stimulum calcitramus, hanem még egy gondunk kellene super laborum lenni, hogy emberül, vitézül, magyarai szívvél, ellenségünk kimondhatatlan kárával vesznénk el, ne nevezhetnék senki az mi kimúlásunkon, mi pedig az mi obligationkat, kivel az mi eleinkhez vagyunk, így dicsőségesen töltenők bé; nehezebb-e ez? (nem kérdelem kegyelmedtől, hanem az egész bágyadt és lankadt nemzetemtől) bizonyára nem, mert

Mitius ille perit subito qui mergitur unda
Quam sua qui liquidis brachia lassat acquis.²

Nincs talán könnyebb halál az hektikánál, de azt egy emberi testben lehet csak érteni, egy országban pedig nincs semmi nehezebb, sem gyalázatosabb. Úgy szeressen az Isten és úgy áldjon, hogy nem írom ezt kegyelmednek úgy, hogy csak hívságosan argumentáljunk, hanem serio, jól elébb ruminalván mindeneket; ha ki jobbat annál tudna, nem obstinálnám meg magamat ezen, hanem követném. Kegyelmed énnékem igen szép példákat mind ó testamentumból s mind új históriákból hoz elé, de édes barátom az énnékem mint szegény ember kévánságának, álomnak és magunk édesítésének tetszik: mert valamint egy nap az másikhoz nem hasonló teljesen, úgy egyik példa az másiktól kü-

¹ Pannónia (Magyarország) végnapja eljött, sorsa kikerülhetetlen. (Virgilius, Aeneis, II. k. 324. vers.)

² Könnyebben vész el, kit a hullám hirtelen elnyel,
Mint kinek az árral küzdve erője fogy el.

(P. Ovidius pontusi levelei, III. k. 7. elégia.)

lönböz, nem szólok ugyan az Isten absoluta potentiajáról és véghetetlen irgalmáról, azkitől minden emberi elmétül megfoghatatlan dolgok is meglehetnek, de kérdem csak arra kegyelmedet, csak az mi ítéletünk által is, meg érdemli-e az magyar most! hogy oly nagy csudát és nem csak szokott csudát, hanem duplázván duplázva valókat cselekedjék az Isten érettünk, hogy ily hatalmas nemzeteket, mint minket, kik három⁽ felől körülvettek, mi értünk elrontson és semmivé tegyen, hogy minket is még megsaporítson annyira, hogy magunk emberségével állhassunk in medio mundi et invidiae hogy nobis invitis et refragantibus, szívet, bátorságot, egyességet közinkben teremtsen, hogy az mi szívünkben még hazánkhoz való szeretetet plántáljon, bizonyára nem tudom, remélhessünk-e mi ilyeneket az mi Istenünktől, noha véghetlenebb jóvolta és kegyelmesebb; mi az kik erre a csúfra, azmelyben vagyunk, Európának magunk tunyaságával adtunk okot; mi azkik egymást jobban, hogy sem akármely nemzet ez világon gyűlöljük és (salve venia illius boni Genii, ki egynehány száz esztendeig az magyarral fáradott) csak nem mint az ebek vagyunk; mi kik minden nyavalyánkban csak egymásra szánkat tatjuk, egyikünk az másikra vet s mindnyájan vagyunk pedig az rosszak s az vétkesek; mi azkik mindenik az maga privátumáért eleget perel és pattog, az publicumért megnémul és készek vagyunk s örömet látjuk felebarátunknak házát égve látni, csak legyen annyi hasznunk benne, hogy annál melegedhessünk félóráig: mi fegyvert ke-

zünkben nem veszünk, hanem mint az számarok
nyögünk az ösztön alatt:

Cervi luporum praedae rapacium
Sectamur ultre, ques opimus
Fallere et effugere est triumphus.³

Oh nyomorult, oh elfajzott Magyar, ilyenektől reméljem-e én, hogy az Isten az égből leszálljon, hatalmasságosan érted mindent cselekedjék! te semmit se; hogy küldje egy angyalát és verje meg az senacheribot s te aludjál! Azki ilyeneket ilyenképen remélhet, bizonyára meg nem érdemli. Desperate írok kegyelmednek. Úgy és talán csak ez volna az egy remediumunk: Una salus victis nullám sperare salutem.⁴ Ne ítéljen azért kegyelmed felőlem, hogy oly desperatióban vagyok, csakmint az okatlan állat, mert úgy gondolom: praestat móri ut leonem, quam vivere sicut asinum.⁵ Ha veszni kell hazámnak (kell penig) azon vagyok, rajtam kezdje el az veszedelmet, ez az én testamentumom és resoluóim, kire Isten segéljen; nem mulatok el azonban semmit is, ha mi remedium volna, de bizony nincs, mert azkivel sokat szólnunk bizonytalan, veszedelmes, becstelen, hanem várok Istentől és kész vagyok minden okkazióra, kit ébren és nyitott

³ Mi szarvasok, a ragadozó farkasok martaléki, szándékosan üldözzük azokat, kiket kijátszani és kikerülni fényes diadal. (Horatius, ódák. IV. k. 4. sz.)

⁴ A meggyőzőiteknek csak egy út van a menekülésre: az elszánt küzdelem. (P. Vergilius, Aeneis, II. kötet, 354. vers.)

⁵ Jobb oroszlán módjára meghalni, mint szamárként élni.

szemmel várok. Datea Csáktornya 2-a Máji, 1663
Kegyelmednek barátja, míg él.

Gr. Zriny Miklós ppria.

Semmit nem tudok kegyelmednek olyat írni; immár elég a sana ratio, virtus autem constitit in actu. Engem sem az, hogy kevés egy kakuk egy nagy erdőben és hogy csaknem magam vagyok, azki viriliter rezolváltam magamat intentus in omnes occasione's el nem ijeszt immár az én hazámhoz való obligatiomíól, hanem készen várom, az Isten mit ad és, mit disponál felőlem és immár annyira contemnáltam minden rettenetességeket, hogy ultro provoealom az fatumot. Una salus victis nullám sperare salutem. Csáktornya die 15. Maii anno 1663.

(Széchy Dezső: Zrínyi Miklós. V. k. 278-80. 1)

Zrínyi Miklós gróf Csáky Istvánnak.

Isten minden kívánta jókkal és sok jobb szerencsés esztendőkkal, hogysen a ki elmúlt, áldja és vigasztalja meg Kegyelmedet.

Az Kegyelmed atyafiúságos levelét, édes Gróf Uram, együtt az ő Felsége manifestumával, megadták e napokban; és jóllehet, hogy onnan is nem ír Kegyelmed consolatióra való dolgot; mindazonáltal csak az is lehet valami kevés vigasztalásra való okom, hogy Kegyelmedet is hazánk hanyatlását annyira érzeni látom. Bizony dolog: minden szerencsétlenségeknél feljebbvaló az, hogy lássa ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét; — de ha az nagy Isten minket arra rendelt: mit tehetünk róla! Úgy legyen, valamint ő szent Fel-

sége akarja! Ha pedig ez úgy vagy, legalább igyekezni kell minden jó magyarnak, s legkiváltképpen a nemes vérnek, hogy ellensége romlása nélkül ne legyen az mi veszedelmünk is. Igazán írom Kegyelmednek: amennyire a veszedelmünket érzem: annyira búsulok azon is, hogy nem ezszerint voltak az esztendőkbeli operációk, — hanem nevetésessé lett minden emberségünk s vitézségünk; úgy tetszik, hogy hazánkkal együtt becsületünket is minden nemzetségeknél és ellenségünk előtt is elvesztettük.

Mit jövendőljek továbbra! — nem tudom; de még apparentiáját jóra való fordulatunkra nem igen látom. Mindazonáltal, mivelhogy az Isten az veszett dolgokban leginkább szokta megmutatni hatalmasságát: bizony mondom Kegyelmednek, most sem estem még kétségbe, — és assecurálok Kegyelmedet, hogy az imperiumbéli fejedelmek oly szívesen fogták az mi dolgainkat, hogy csak az mi magyarink egy szível-lélekkel fogjanak a magok dolgához, és restituai jak az militaris disciplinát: nem veszünk el, hanem megfordul jobbra még-egyszer állapotunk!

Immár is Imperiumból számos hadak vannak itt körülöttünk, s úgy látom, hogy mindenre készen, — csak Isten szerencsés üdőt adjon a jó szándékhoz! Én is az magam részéről azt írhatom Kegyelmednek, hogy szível-lélekkel mesterkedem minden előmenetelünkben; sem értékemet, sem életemet bizony nem szánám, s valami végét rendelt az Úr Isten az én szándékimnak, jó szívvel elvárom. Eddig még, hála Istennek, énrajtam hatalmat az ellenség

nem vett; az elmúlt esztendőben háromszor derék-
képpen hol törökkel, hol tatárral megvonakodtunk:
de mindenkor itt hagyta a körmeit. Mint lészen
azután szerencsém?... csak az jó Isten tudja; ha
peniglen élek, Kegyelmednek azt is tudására adni
el nem mulatom.

Tartsa és éltesse Isten Kegyelmedet sok eszten-
deig kedves jó egészségben. — Datum Csáktornae,
6, Januarii, 1664.

köteles szolgálja

C. Nie. a Zrinyi m. p.

(Széchy: Zrínyi. V. le. 283—284. 1.)

Rozsnyay Dávid Teleki Mihálynak.

Szolgálók kegyelmednek, Uramnak.

Minemű nyomorúságban és búsulásban legyünk
Uram mind azidőnek alkalmatlansága, mind az
adónak reménytelen késedelme miatt ő látja csak,
az jó Isten. Ma indula a császár Drinápoly felé
innen Jászvásár mellől, de az üdőnek rendkívül
kegyetlensége miatt még odamennek, sok török
híjjával lesznek. Én Uram kigyelmed parancsolatja
szerént, kötelességem is azt tartván, higgye bizony-
nyal, valamit Kigyelmed becsületinek maradására
el tudok követni, jó lelkem ismereti szerint elköve-
tem. Istennek neve áldassék érette, még eddig em-
lékezetben sem lőtt Kigyelmed személye, nem is
reméllem. Ha az jó Isten életben haza viszen, nem
késem, Uram, kigyelmedet udvarlani. Mindezekről
akkor bővön. Nemessányi uramnak adott válasznak

tellora szerént csak az régi, a váradi török pedig, ki is ezen matéria végett jött, sokkal különbbel bízattja magát, melyet szóval referálhat Nemessányi uram Kigyelmednek. Én rajtom Uram, az egyik nyomorúság a másikat éri, mert az inasom elszökék a lengyelek közé többel ezer forintomnál, úgyany nyira, hogy nekem, Uram, csak költségemre való sem maradt. Úgy elmed is pedig a'-gyűlésen nem compareálhatott, hogy dolgomnak hátramaradt részét az ország előtt suppleálhatja vala. A jószágomat is, amint hallom, az szüle valóban sürgeti. Nekem pedig, tudja Uram kigyelmed, eleitől fogva senki is, Kigyelmeden kívül, semmi dolgomat nem segítette, mint leszen kimenetele jámbor szolgálatomnak, tudja csak az Isten. Az adó, mivel elkések, nem hiszem Drinápolynál előbb beadhassák. Kigyelmed, Uram, ne búsuljon, mert ha Isten haza viszen, megvigasztalom Kigyelmedet,

Datum Jászvásár, 9, nov. 1672.

Kigyelmed jámbor szolgája

Rozsnyay Dávid m. p.

(I. T. K. 1910., 342. 1.)

Gyöngyösi István Széchy Máriának.

Nekem holtig való Kegydmes Asszonyom!

Az Nagyságod méltóságos levelét, Dósáné asszonyom inkludált levelével, alázatosan vettem. — Csupdálatos az világi dolgoknak eventusa: gyakorta az, melyek vigasztalásomra céloznak, azok szomorítást hoznak, — az kik szomorítani igyekeznek, azokkal vigasztaltatik az megkeseredett lélek. Vádolás volt

célja Dósáné asszonyomnak, s azzal kedvetlenséget okozhatott volna inkább, mint örömet; de nékem oly kedves dolgot vitt végben, azmelyet más eszközök által sok fáradsággal sem tudtam volna végben vitétni. Az Olympusbéli szent atyák ó-testamentomban, az purgatóriumbéli lelkek az újban: nem óhajtják jobban szabadulásukat, mint én azt, hogy az Nagyságod néhai kegyelmességéből szomorú számkivetett voltomban, bár csak egy lineából álló parancsolatjával vigasztalhatnám valaha; de mióta azon Nagyságod kegyelmességének nem reméllett metamorphosisával neheztelésében jutottam Nagyságodnak: azóta sem magamnak töredelmes megalázása, sem másoknak mellettem való törekedése nem engesztelhetett annyit ellenem megkeményedett szívén, az mennyit Dósáné asszonyom panasza — nem reméllett szerencsémre — cselekedtetett Nagyságoddal: ő adván arra okot, hogy nékem is, elfelejtett szegény remete szolgájának méltóztatott levele által, itt való szolgálatomban parancsolni, — az mellyel mennyire újultam annak előtte kétségben fetregő reménységemben, — meg nem írhatom. Noha ennek is más talán az mysteriuma, hogysem mint az én együgyűségem érti, mindazonáltal, ha úgy nincsen is, de elhittem én magammal ezen Nagyságod parancsolatjából, hogy ellenem megkeményedett szívén lágyítani kezdett vagy az idő, vagy sokakban méltatlanul vádoltatásomnak kinyilatkoztatása. Kérem alázatosan Nagyságodat, ha úgy nem volna is, amint elgondolom, — ne bánja, — hadd hízelkedjem magamnak véle!

Kegyelmes Asszonyom, bízvást ünnepet írhatna az löcsei Kalendárium holtom után az én nevemre, és az szüzeknek serege litánia gyanánt áhítatosan énekelhetné az processeiókban: Sancte Gyöngyösi, ora pro nobis! — ha oly töredelmes lehetnék Isten ellen cselekedett bűneimről, az mely megkeseredett vagyok azon, hogy ily nagy kedvetlenségbe jutottam Nagyságodnak. Vajha néhai kegyelmességének bár csak némely részecskéjébe juthatnék még valaha: kész volnék akármely penitenciás szenvedésre, — noha nem vétettem soha annyit, az melynek érdeménél már is többet nem szenvedtem.

... Sok az én keresztem, Kegyelmes Asszonyom; de az mely Isten ezeket titkos ítéleti szerint reám ereszti: bízom, azon Isten idővel elveszi vállaimról, s ha fényes napot nem is, — nekem is virraszt valami homályos hajnalt valamikor!

Azonban engesztelje az Szent lélek az Nagyságod ellenem megkeményedett szívét, mostani neheztelését fordítsa kegyelemre, s ösmertesse meg az Nagyságoddal, hogy az ő szegénylegénysége szerint bizony tökéletes szolgálója Nagyságodnak

az szegény

Gyöngyösi István ni. k.

In Arce Balog, 1. May 1669.

(Száz. 1871.)

Gyöngyösi István gr. Kohány Istvánnak.

Méltóságos Gróf Uram!

Ajánlom alázatos és köteles szolgálatomat Ngodnak. A nótárius most Rozsnyón lévén, a Ngod 25.

Juli nékie írott levelét ezen órában én veszem szokott alázatossággal, és írását értem, amelyre mostani sok dolgaim között bővebben nem rescribálhatván, rövideden adom értésére Ngodnak, hogy itt sokban különböznek ugyan a hírek: de azt bizonyosan hozzák minden felől, hogy már Rákóczi és Bercsényi személyük szerint a Tiszán túl, Debrecen táján voltak ezelőtt egy héttel, amint azt specifiée és genuine megértheti Ngod az accludált levélből; és akárki mint beszéljen: de azok nem voltak különben akkor, hanem amint azon írásban fel vagyon téve. Eddig mindazonáltal hihető, közelebb jöttek a Tiszához, és nemsokára által is fognak azon jönni, végre feljebb is kiterjedni, ha senki nem áll ellenök; azután ha jön is valamely succursusa ennek a földnek: addig sok emberséges ember meg fog károsodni és másképen is veszedelembé jutni. Én még eddig itt csetneki házamnál voltam, de ha közelebb érkezik a veszedelem: Kozsnyóra megyek által, oda több emberséges emberek is szorulván; noha ott is nehezen maradhatunk meg valamely alkalmatlanság nélkül, ha azonban csakugyan szabad progressusuk lehet a haza csendességét háborgatóknak. Többet írnék örömet: de nincs ahhoz most ürességem, hanem hagyom azt más alkalmatosságra, — ajánlván azonban is grátiájában magamot és maradván Ngodnak

alázatos és köteles szolgálója

Gyöngyösi István, m. k.

Csetnek, 3. Augusti, Anno 1703.

(Száz. 1870.)

Haller János Bethlen Gergelynek.

Réten, 1695. deczember 15.

Mint jóakaró uramnak, kedves atyámfiának ajánlom szolgálatomat kglmednek.

Toroczkai János fiam lévén kglmednél, az kglmednek böcsületes izenetit meghozta nékem, kihez képest én is bátran irtam kglmednek; mennyi megbántódásim legyenek, azokrul a fiam kglmeddel beszélhet, melyek annyival nehezebbek, amennyivel rendetlenebb és méltánytalanabbaknak látom, mert mostani üdöhhöz képest a közönséges nyavalyát nékem is szenvednem kell, de ha felettébb nem súlyosodnék rajtam az sok bú, talán én sem vallanék nagyobb kárt másoknál, mert tavalytul fogva ment el jószágomrul száznegyven jobbágy, azkik nem az én szolgálatom miatt, hanem a szerfelett való húzásvonás miatt mentek el. Kérem kglmedet, beszélgetvén Haller Istvánnal, igyekezze ez aránt való nyavalyámat is orvosolni.

A napokban Téteni házamnál lévén, kicsinyben el nem futtattanak onnat is az tatároknak hirdetésével; immár azmint hallom, visszamentenek, de énnékem úgy tetszik, jó volna Moldovában is megriasztani azokat, ha az németek könnyű hadat választanának ki, azok között magyar had is ha lehetne, bár csak ötszáz oly helyre mehetnének Moldova széliben, ahonnan hirtelen hírt sem vihetnének felőlük, megkémélvén azokat a tatárokat, másnap éppen helyekre mehetnének és felferhetnék az egész táborokat. Ügy gondolnám, hogy ha ilyen formában vennék meg az kölcsönt rajtok, ők is hát-

rább hagynának az erdélyi prédálásban; én azt hal-
lom becsületes csiki nemes embertül, hogy a mol-
dovai vajda fizetésén is tart tatárokat, és az olya-
nok bátorzkodnak annyira Székelyföld ellen, mert
moldovai ember, aki vezeti őket.

Elhittem, Bethlen Miklós uramat egész tanúság-
gal bocsátotta kglmetek udvarhoz, a többi között
nem utolsó lőtt volna arról is tudósítani az udvart,
hogy a császár ő felsége Erdélyben lévő hadai két-
szeres fizetést vesznek rajtunk, holott magunk is
feivetjük egészen az porciót, ők is az quártélyban
egészen felveszik, ami nehezebb, annyira válogat-
nak a szegény ember búzájában, hogy el sem veszik,
amit adhatnának, holott a Nagy-Küküllőn innét a
parasztság között koldulásra jutott az embereknek
jobb része; ez ilyeneket elhittem, kglmed is jól
tudja, de én el nem hittem volna, ha ide nem jöttem
volna, hogy ilyen nagy fogyatkozásokat lássak.

Ezek után Isten oltalmához ajánlom kglmedet.
Réten, 15. Decembris A. 1695. Kglmednek atyjafia,
szolgája

Malier János mp.

(I. T. K. 1907., 116. 1.)

Faludi Ferenc ismeretlen címzettnek.

Tekintetes Bizodalmas jó Uram!

Ne essék alkalmatlanul ezen udvarló levelem,
minthogy mások tanácsából találtam az úrhoz nyúj-
tanom reménységemet, és egyéb iránt is böcsületes
okok vittek ebbéli írásomra. A dolog ebben áll:
Magister Nagy, az Úrnak jó fia és nálom kedves
személy ezen iskolabéli esztendőnek végén per favo-

rem a hatodik iskolának Mestere helyett öreg Co-
moediát fog produkálni — akarnám és kívánnám,
hogy poemialis lenne. Nem tűnik másunnan re-
ményesség, aminthogy is senkit meg nem kerestünk
iránta. Errül tanácskozáván köztünk, a Páterek azt
javallottak, hogy az Úrhoz folyamodjam, kit is igen
alázatosan kérem pro communi solatio Parentis &
fily item utriusque honore et incitamente Juventli-
tis, méltóztasson bennünket eltelő adakozással vi-
gasztalni mindenek előtt szerzetes érdemes fiának
tekintetére nézve — 50 forintokkal böcsületesen be-
érjük, nagyobb alkalmatlanságra nem nevelem le-
veletem, hanem ezen merészkedő búsításrul követ-
vén és (amint belől érzem magamban) víg remény-
séggel várván Úri *piacet* feleletét, maradok
Tekintetes Bizodalmas jó Uramnak

Kőszeg, 17 Julii 1752.

alázatos szolgája

Faludi Ferencz S. J.

Coll: Rector m. p.

SS. A soproni candidatusnak, az Úr fiának igen
jó hírét hallom itten az által költöző jezsuitáktól.
(I. T. K. 1918.)

IV.

ROKOKÓ ÉS SZENTIMENTÁLIS LEVÉL.

Kármán József Markovics grófnénak.

Bécs, 1789. febr. 1.5.

Méltóságos grófné!

Íme, itt tartom válaszát; olvasom és ismét olvasom, és még be nem teltem vele. — Kimondhatatlan örömet szerez az nekem! Oh mennyire hordja magán az angyali jóság bélyegét minden, minden, amit méltóságod szól és cselekszik! Levelének minden sora bizonyítja ezt és szíve kiváló jóságát.

Ah! mennyire megszégyenít most engemet ez a jóság! Átlátom, hogy hibáztam. Nagylelkűségének oly számos nyilatkozatai után, alig is maradhat fenn bennem többé kétség, hogy levele nem akart visszautasítása lenni meleg vonzódásomnak és hogy méltóságod mostani állapota, vagy tán még mindig tartó betegeskedése tartóztatta, hogy nekem válaszoljon. De az a félelem, hogy vonzalmából vesztettem valamit — ami reám nézve halálos csapás lenne — egészen megvakít íott. Utolsó levelem egyébiránt egyáltalában nem akart szemrehányásféle lenni. Szándékom szerint minden, amit abban leírtam, fájdalmanak panasza leendett. Bizony nem látom át, mi bátoríthatna fel engemet arra, hogy méltóságodtól választ követeljek. A háladattosság legmélyebb érzésével veszem, ha jósága engemet feleletre méltat, de tolakodó teljes életemben most voltam először — méltóságod iránt. Bocsássa meg elhamarkodásomat! Tulajdonítsa ezt a hibát

barátsága becses eleven érzésének. Hiszen méltóságod tudja, hogy senki sem aggódik az oly vonzalom elvesztésén, amellyel nem törődik.

Ezentúl erősen és tántoríthatatlanul hiszek barátságában. Semmi, de semmi nem szolgálhat előttem bizonyságul ellene. Azt tartom, hogy ha talán méltóságod maga venné is azt vissza, még sem hinném, oly bensőleg vagyok róla meggyőződve. Hagyjon méltóságod ezen meggyőződésben: egész boldogságom alapszik rajta! Ringatom magamat abban a büszke gondolatban, hogy barátja vagyok; hiszem, hogy ez által tulajdon szemeim előtt sokat nyertem; érzem, hogy ez legnagyobb értékem, kiválóságom. De oly vakmerő sohasem leszek, elhítni magammal, hogy ez saját érdemem; azt mindig mint méltóságod jóságának ajándékát fogom hálásan tekinteni.

Oh, adná az ég, hogy élőszóval szabadna elmondanom ezt, és mindazt, amit érzek! De reménylek! Bizonyossággal, fájdalom, nem lehetek!

Az öreg gróf és az én csekélységem készek vagyunk menni bár éjfélkor is, de Komáromi barátom — ki méltóságod kezét csókolja — szokásból beteg, és curát használ, hogy beteg ne legyen; szóval nem akar jönni. Tehát egyedül ő az akadály. De azért reménylek!

Minden örömetem úgyis Bécsújhelyre tartottam fenn. Az egész farsangon egyetlen egyszer láttam a redoutot, valamint az is engemet. Én szívesen megosztom örömeimet másokkal, és azt hiszem, hogy nem is élvezek örömet, ha azt egyedül élvezem. Osztozom barátaim szenvedéseiben is, és vi-

dám lenni nem tudok, ha barátaim szenvednek. Elég merész vagyok, Méltóságodat is ezek közé számítani. Nem is várok addig örömet, ameddig tudom, hogy kegyednek nincsen. Az, hogy mégis már gyógyuló félben van, mindent reméltet velem, és fölöttébb örvendek, hogy egészsége javul.

Az egészséggel visszatér a vidámság is. Ezen reménység nélkül visszásnak tetszenék előttem levelének hangja. A kegyed ideje még nem járt le, és még élvezni kell azokat az örömöket, miket a fiatalság nyújt, önnön-magáért kell örülnie, nem pedig barátai által, és azok kedvéért. Engedje nekem azt a megnyugvást, hinnem, hogy ez a hang csak ellenséges betegség hatása volt, nem pedig kegyed hangja. Szomorú gondolatok megkeserítik még azt a kevés jót is, amit a gondviselés nekünk életünkben nyújt. Engem is gyakran ostromolnak sötét gondolatok, de nem győzedelmeskednek mindig; de gyakran, igen gyakran! és az ilyen búskomor órákban be jól esnék, ha volna valakim, akinek kebelén sírhatnék. Régóta keresem ezt, de nem találom.

Bocsássa meg ezt az önző beszélgetést önmagammal. Csak az vihetett arra, hogy föltételeztem barátságát, mely pedig mindig magában foglalja a bizalmat. —

Közös barátunk, Martinovich egyáltalában semmi hírt nem ad magáról. Kétszer írtam már neki, és eddig semmi felelet. Egyedül fontos ügyek képesek, azt hiszem, őt ebben akadályozni. Hozzám írt levelelének hangja igen megerősíti a gyanúsításomat.

Schmidt asszonyság ajánlja magát a méltóságos

mamának — magam is csatlakozom —, de méltóságodat számtalanszor öleli; személyesen óhajtaná ezt tenni, habár nem is szabad reménylenie.

Végül szabadjon egy kérést tennem. Minthogy oly igen meg vagyok győződve irántam való nagylelkű érzéseiről, nem fogom magamat ezen meggyőzésben eltántorítatni, ha méltóságod nem is felel nekem mindjárt. És ha azzal szemeit igen meg kell erőltetnie, teljességgel kikérem magamnak a válaszolást addig, míg ezt minden megerőltetés nélkül teheti. Inkább nélkülözöm e drága ajándékot egy ideig, semhogy annak adása alkalmatlanságot okozzon méltóságodnak. Hallgatása ezentúl soha sem fog engem tévútra vezetni, és bennem azt a gyanakodást gerjeszteni, hogy az közönyének a jele.

Legyen szabad magamat egész tisztelettel és alázattal neveznem méltóságod

legmelegebb
tisztelőjének:
Kármán.

(Abafi Lajos: Kármán József művei. Budapest, 1880.

If. k., 10—14. 1.)

Kármán József Markovics grófnénak.

(1790!)

Kedvesem, néhány napig várakoztattalak válaszomra; legalább nem voltam annak megírásában oly pontos, amilyen lenni szoktam. Őszintén megmondom az okát. Legyen bár hiúság, vagy édes balhit — elég az hozzá, én azt képzelem, hogy leveleim előtted legalább nem kellemetlenek, és elég önző voltam, hogy azok becsét ritkább levelezés által növelni akarjam.

De komolyan szólva, dolgom is akadályoztak; principálisom magával vitt ki falura, hogy néhány commission jelen legyenek, és ha szavát beváltja, azaz vigasztalhatom magamat, hogy közelebb ismét kell vele kisebb utazást tennem. Amely kellemes lenne rám nézve ez a kényszer más esetben, úgy most a legnagyobb fokban terhemre van, mivel tartóztat, hogy oly hamar, amint óhajtanám, karjaid közé röpüljek. — De az egész szerencsétlenség ennél legfeljebb néhány napi halasztás, mert nem tudnám, mi lenne képes engem e föltevéstől teljesen elűtni.

Napról napra közeledik az idő, amely engem Bécs-től örökre elszakaszt. Minden féltékenység nélkül nézek elejébe; csak az tette volna keserűvé az elválást, hogy ha te itt maradnál; de minthogy te is mégysz, a legnagyobb hidegvérűséggel, megindulás és bizonyára — könnyek nélkül hagyom ide Bécsset. Hogy ily állhatatosságot ígérhettem volna-e magamnak akkor, ha ez az én esetem volna veled, azt minden férfiaságom mellett, amellyel eddig bírni hittem, — nem állíthatom. Oly csapás, mint ez, a legnagyobb elszántság és előkészület mellett is mindig oly korán jön, mint a váratlan csapás.

Isten veled, drágáin, csókold helyettem a mama kezét, és szeress engem oly nagyon, mint téged szeret a te

K-nod.

(Abafi: I. ni. 187—138. 1.)

Gr. Markovicsné szül. Grünthalli Offner Mária Anna. Schmidtnénál lakott Kármán. Valószínűleg általa ismerte meg a grófnét.

Martinovich fiatal pesti orvos, Markovicsné barátja.

Barcsay Ábrahám Radvánszky Jánosnak.

Maros Sólymos, 18-dik Január, (1792).

Kedves Piladesem!

Még múlt esztendőnek folytán hozzám utasított leveledet itt Erdélyben igaz barátságos érzékenységgel vettem. Hogy régi módja szerint kezdted és úgy is végezted azon írásodat, azt nemcsak köszönöm, hanem arra kérlek, hogy tovább is mind annál maradjunk. Ami ifjabbik László fiad iránt tett kérésedet illeti, én úgy vélem, hogy a Nemes Testőrzők seregében legalább azt nyerheti, hogy udvari és más idegen nemzetbéli esméretséget fog szerezni magának, melyet azután akár hadi karban, akár hazájában magának, rokonainak és nemzetének becsületére és hasznára fordíthat.

Egyébaránt, ha csak valamely tulajdonos ötet előmenetelre onnét ki nem vészi, kilépésével csak hadnagysággal hízelkedhetik magának; a hazában pedig, magad tudhatod, hogy polgári tisztségekben mit ígérhet magának. Különbén oda való menetelét azért is lehet javasolni, hogy ott ha tanulásra nagyon kedve, a legszükségesebb mestereket ingyen találja. Már a nemzet és nemes sereg díszére nézve is úgy tetszik, illik olyan születésű ifjakat felnevelni, kik mind az udvarnak, mind a hazának rényét fenntartsák, tehát egy Radvánszky-név mindenkor igen szépen és kellemesen fog hangzani az udvari aranyos paloták és kárpitok között. Ezek voltak eleitől fogva gondolataim és szünetlen oda-céloztak igyekezeteim ezen nemes és eredetére nézve Európába igazán első seregnek állapotja iránt,

Úgy veszem észre, hogy mostani kapitányunk egész erővel odatörekedik, hogy mentől hasznosabb és fényesebb karba hozhassa; kívánom, hogy céljában gátlást ne szenvedjen. Megbocsáss, édes Jánosom, hogy ily hosszas írással fárasztalak és igen köszönöm egyszersmind, hogy régi barátodról el nem felejtkeztél. Én jövő hónapnak közepe vagy folyta felé Bécsbe igyekezem lenni, jó lesz azalatt egyik nemes vármegye részéről és az ezer óbester által szokott ajánlást és magaviseletéről s eszendeiről és magosságáról készített listát a hercegnek felküldeni.

Kedves oldalcsontodat régi tisztelettel köszöntöm és Tégedet igaz barátsággal s szeretettel öllelek, holtig igaz barátod, szolgád:

Barcsai/óbester.

Ps. Fekete pecsétednek okát nem tudván, még függőben maradt szomorkodásom. Isten veled.

(A testőrség kapitánya 1751-től 1759-ig hg. Eszterházy Antal volt.)

(I. T. K. 1911., 205—206. 1.)

Csokonai Vitéz Mihály Nagy Gábornak.

1794.

Az Eschenburgot holnap után fel küldöm. A Voltér 12. és 39.-dik tónusát szeretném addig megnézni. Abban nekem soha sem lesz többet módom. A frantz Guarini keresésére kikérem egy órának feláldozását és egy kis unalmat. A több könyvet kikeresem. Jonesból még holmit jegyzek ki. A Múzeumot holnap a Dr.-nak haza küldenem.

(Harsányi—Gulyás: Csokonai összes művei. II. k 2. fele, 622. 1.)

Csokonai Vitéz Mihály Vajda Juliannának.

Szép Kegyes! Mihelyt vettem boldogító kezecskédnek sorait, azonnal az öröm ezer édes érzésekkel lepte meg tusakodó szívemet, s azonnal kiindultam Komárom földéből. Megyek és repülök, kedves angyalom, a Te leveled szárnyakat köt az én óhajtsaimra, s ragadtatva ragadtatom az én szerencsém felé; mert ami legnagyobb szerencsém volt, feltaláltam.

Ah kedves lélek! gondolhatod-é, mely örömeket szerzett nékem az az imádandó papiros! Úgy nézte ma túlsó felen írott két sorocskádat, mint az én paradicsomi boldogságom felől való contractust!

Egész utazásomban mindég a kezemben tartottam leveledet, s elérkezvén mostani szállásomra, keblembe dugtam azt, s annak angyali íróját képzeltem magamnak — az éjjel is szíveim mellett hatattam —, három ezer betű van abban a kevés írásban, én pedig minden betűt ezer csókkal terítettem be — gondolod-e, mennyi volt az a csók? pedig még a tisztáját is sorra csókoltam, mert ott is járt az a gtátia kéz, amelyet én bálvány ólok!

Igazán írod, vigasztaló őrző angyalom! hogy levelem szívemnek belső rejtekéből szaunázott: mert hogy ne származna a szívemből, amelybe semmi sincs egyéb írva, hanem ez a hét betű: hogy szeretlek!*

Lehet-é az, hogy egy szelíd lélek ellen kegyetlenek lehessenek a fátumok? és hogy a rettegés és félelem háborgasson egy oly szívet, amely más szívre is nyugodalmat áraszthat?

*A T. Akad. kéziratában itt e szó áll: szeretet.

És Te sóhajtasz! Én azt tartom, hogy a sóhajtás nem férhet a mennyeiekhez vagy azokhoz, akik olyanok, mint a mennyeiek. — De áldom azt a sóhajtást, amely olyan ölelésre teremtett kebelből származott fel! Vajha a szelek szárnyain ez a szép sóhajtás hozzám repülhetne, és eggyé forrhatna az én lelkeimmel, amely csupa sóhajtás!!

Már én ezután leveletem csak a mi barátnőnkhez utasítom. — Te pedig, ha oly kegyes vagy, amilyen szép, ne tagadd meg tőlem az én békességeméi, azaz, írd ezután is, de írd hosszabban, forróbban, és úgy, hogy én annak olvasásában elájuljak!

Ma 21-ik napja van octobernek — ma kezd el, ma; mikor vészed ezen leveletem — tégy félre minden dolgot, felejtkezzél el mindenről, még csak magadról is; a feljövő nap már a papiros mellett találjon, s mikor lemegy utolsó sugara is, a te csókra méltó betűdre pillantson, s csak akkor vedd észre, hogy a szerelemben elmerültél, mikor az én nevemnek emlegetését a hajnali kakasszó rezzenti félbe! így készíts nekem november végére egy levelet — köttesd bé Töltesy urammal, s oly nagy csomóba küldd el, hogy én azt Hármaskönyvnek gondoljam. Akkor küldd el delizsáncon Pestre az Institoris úr magyar cabinetjébe — már én akkor eladom a Stokfiszomat, s annak az árán kiváltom: sőt kész volnék magamat is annak kiváltásáért árendába adni — de már én nem vagyok magamé —, magamról rendelést nem tehetek; mert a Te rabod vagyok.

Írtam Bicskén, octóber 21-kén, 1797-ben.

(Harsányi—Gulyás: I. in. 684—636. 1.)

Csokonai Vitéz Mihály Széchenyi Ferenc grófnak.

Nagyméltóságú Gróf!
Kegyelmes Uram!

Esztendeje elmúlt, hogy az Országos Gyűlésnek vége felé a Diétái Magyar Múzsának kiadásában a reménységemnél kevesebb praenumeratorok miatt a nyomtatónak adós maradván, valamint többnyire minden ügyetlen literatorok, úgy én is, egyedül Excellenciádnak nagylelkében s hazafiúi kegyelmes szívében találtam fel a segedelmet. De mire az utolsó árkus kiszabadult volna a sajtó alól, már akkorra Excellenciád haza menvén, én minden vigasztalás és reménység nélkül maradtam: hanem mégis utoljára az emberséges nyomtatóval tisztességes accordra lépven, bajaimból tűrhetőképen kimenekedtem.

Azóta, a nyári insurrectionnak üres ideje alatt, összeszedtem írásaimat, amelyek részént eredeti, részént görög, deák, francia, német és olasz nyelvből fordított darabok, részént prózák a philosophiai s aetheticai tudományokból. Ezeket összeszedvén, itten Komáromban Nyájas Múzsza név alatt ki akartam adni.

De azóta szándékomat megváltoztatván, most már a Péczeli halálával félbeszakadt Mindenes Gyűjteményt akartam folytatni. Okaim erre ezek. Mert így a magam írásaimat, amelyek többnyire apró darabok, szintűgy kiadhatom, azonban a tudósoknak közé iktatott munkáival a könyvnek dísz, kedvességet és tekintetet adhatok. Jobban is fogják

olvasni minden rendű és vallású hazafiak, ha minden rendű és vallású embereknek neveit találják benne. Ha valami irigy ellenség piszkálja, többen lesznek a mentő s oltalmazó tollak, akiknek védelme alatt magam is bátorságban lehetek. Új Mindenes Gyűjtemény lesz a neve, amely már országszerte ismeretes. Sat.

Méltóságon Uram! Tudom, hogy Excellenciád is és minden közjótól lelkesítettekkel szomorúan tapasztalja nemzeti literatúránknak s azzal együtt a magyar characternek ügyefogyott állapotját s megilletődve szemlélte, hogy mi ennyi fényes nemzetek szomszédságában ma is úgy élünk, mintha most is a Caspium partjain sátoroznánk s a világos XVIII. századnak végén is ránk nézve ama boldogtalan Közép Idő látszik folydogálni. Ezelőtt egynehány esztendőkkel kezdtük vala mutogatni, mely hatásos a magyar ész s mikre nem termett ő a lovon és kardon kívül is, amidőn önnön magának hagyatva, minden fejedelmi pártfogás nélkül, oly lépéseket kezdett tenni a nagy nemzetek nyomába. De ennek is vége van.

Alig serkentünk fel ama lomha álomból, melyben századokig aludtunk, s újra szunnyadozunk. Oda van minden igyekezetünk, serénységünk ismét megszakadt. Imé, alig jön ki esztendőnkint egy-két valamit érő könyv, a typographiák megint imádságos könyvekre s kalendáriumokra szorultak, theatrumunk a maga bölcsőjében megholt, az olvasás a közönségben megcsökkent, legjobb literátorink vagy meghaltak, vagy szerencsétlenségbe estek, a többiek

elhallgattak, nincs aki őket serkengetné. Veszedelemes állapot! Annyi nemzetek példájára fel nem buzdul a magyar nemes vér? tulajdon kárán meg nem dobban a hazafiúi érzékeny szív? saját nyelvének Európában a porba tapadását hidegen nézi a kibujdosott seytha? A romlás nyakunkon van, dé még össze nem tiprott: most! most kell iparkodni! Hadd serkenjenek fel a veszteglő tudósok, hadd szokjon az olvasáshoz a közönség, hadd szelídüljön az ázsiai erkölcs, csinosodjon a magyar gesztus, jobb híreket hordjanak a napkölti szelek Európának tudósabb részeire az Iszter partjairól. — Én, amit lehet részemről véghez vinni, el nem mulatom.

De mivelhogy minden közjóra célzó plánuma a magyarnak vagy a költség, vagy a pártfogók nem léte miatt hol az irigység, hol más szerencsétlenség miatt, még eddig részént füstbe ment, részént szikrát sem kaphatott: ehhez képest, hogy a számos példákat az enyém is eggyel ne szaporítsa, az új Ms Gyűjteménynek homlokára kívántam a haza szerette Széchenyi nevet függeszteni és azt teljes megalázkodással Excellenciádnak oltalmába ajánlani, főhaj tva könyörögvén Excellenciádnak, hogy azt hatalmas szárnyai alá venni s a világra leendő kijöhetésére felsegélteni méltóztassa. — Amely Kérelmemnek jó válasszal való meghallgattatása felől nem hagynak engemet azok a sok nemes áldozatok kételkedni, amelyek az Excellenciád méltóságos nevét a Haza és Múzsák oltárán már elbélyegezték a halhatatlanságra.

Éljen boldogul! Excellenciád árva Hazánkknak s

ügyetlen Nemzetünk javára és díszeré: én változ-
hatatlan tisztelettel maradok
Kegyelmes Uram!

Excellenciádnak

Komaon 1, Január 23. d. 1798.

igazi kész szolgája
Csokonai Mihály.

(Harsányi—Gulyás: I. in. 644—47. 1.)

Csokonai Vitéz Mihály Vajda Julliannának.

Komárom, martius 12.* 1798. Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek: még is Lilim! ah szeretett Lilim! ez a levelem utolsó — hozzád az életben. Most zárom be végképen azt az édes barátkozás!, melyet véled szinte kilenc hónapig kóstoltam, s azt az örömet, melyért irigyeim lehettek az angyalok. Most látod még egyszer, és többé nem annak a hív kéznek vonásait, mely a tiédvel kérkedett, mely a te kezvednek örökös bírásával kecsegtette magát.

Ah, édes de múlandó remény! múlandóbb a hajnalnál, vagy a hajnali harmatcseppnél, melyet az első napsugár száraszt ki a fakadó rózsabimbónak öléből. Mely bizonytalanok az emberek minden történeti! miként nem tudja a halandó szív, hogy az ő legkedvesebb öröme lépés a keserűsége! hányszor szerencsétlen a legtisztább, a leghívebb szeretet! — Lili többé nem az enyém, Lilinek vége van, vége minden én reménységemnek, az én szívem, az én lelkem, az én életem, ismét a holtig-való magányos-

* Haraszti szerint 21. Harsányi és Gulyás szerint is valószínűbb.

ságra, az emésztő búra és titkos nyögésre van kár-
hoztatva. Én élek s Lilla én rám nézve megholt, —
igen is, megholt — örökre megholt ő én reám nézve.

Szíves sóhajtásim! enyészetek el örökre, mint a
lengő árnyék, a zordon fergeteg első elérkeztével.
Örömkönnyek, változzatok keserű könnyekké; me-
lyet csak a vigasztalhatatlan bánat préselhet ki sze-
meimből. Végső búra merült szív, tanuld meg el-
felejteni azt a boldogságot, melyre ekkorig repesve
dobogtál, te pedig áldott leányka! tartsd meg az
én szerencsétlen nevemet magadnál s jusson eszedbe
olykor-olykor, hogy egy érzékeny fiatal készebb lett
volna téged bírni, hogy sem a világot.

De talán nem is bírtam én soha is a te szívedet,
talán csak magam álmodoztam magamat oly bol-
dognak, hogy te engemet szeretsz; te pedig vagy
nem szeretted, vagy nem hitted, hogy én tégedet oly
teljes szívből szeresselek; mert különben soha sem
tettél volna szerencsétlenné egy leghívebb szeretőt.
— Ha pedig, te is úgy szeretted engemet, mint én
tégedet: úgy boldogtalan vagy te is, és jövőben
is a te keserűséged duplázni fogja az én magános
keserűségemet. Ah, Juliska! ha ez úgy van, szán-
lak tégedet.

Miért nem adtad ki magadat akkor este csak egy-
két szócskával is? Még az én legszomorúbb szavai-
mat is ezzel fogadtad el: nem is bánom, nem is
tehetek róla. Ebből én mit húzzak ki egyebet a leg-
rettenetesebb megvetésnél. Ha ezt nem mondtad
volna, vagy irántam való hív szeretetednek leg-

kisebb jelét adta volna: eddig ketté volna vágva a csomó, túl volnék kincsem! mindenem. Még most nem lett volna késő, még lehetett volna mindent orvosolni, és József-napra a gróf hintáján láttál volna bemenni udvarotokba. Két hét alatt minden könnyhullatásaink örömkönnyekre változtak volna!

Én benned soha egyebet nem néztem, hanem amit nézhet egy philosophus, aki a virtusnak barátja és egy érzékeny poéta, akinek gusztusa nem épen otromba. Ami a te lelkedem kívül van, azt én másba is feltalálnám. Egy érdemes hivatalú s elegendő fizetésű ifjú ember mindég biztathatja magát gazdag menyasszonnyal: de az én lelkem sokkal nemesebben gondolkozó, mintsem indulatit pénzért árulja. Én tégedet csupán magadért kedveltelek.

De már ennek mind vége van, s pedig én miattam van-é? kérdezd meg magadat. — Én bánom, de mit tehetek róla. — Erővel senki szívével nem bánhatok. Fejet hajtok hát a kényszerítő szükségnek, s minthogy te nem szeretsz, nem is törekedhetem szép személyed birtokára. — Elmegyek Keszthelyre és csak édes emlékezetedet viszem el magammal. Üres lesz az én szobám te tőled: de szívemben mindenkor jelen leszel. Elmegyek Keszthelyre, te pedig Almásra s két egymásért teremtett szív ily messze fog egymástól esni mindörökké.

Én holnap délután indulok, elhagyom ezt a Komáromot végképen, amelytől te is majd meg fogsz válni és mi, Kedvesem, nem együtt fogunk menni. — Még holnap reggel elbúcsúzom kedves szüleidtől,

akiket szívességüket mindenkor tiszteltem, akiket óh, mely forróan szerettem azért is, hogy Lillát neveltek az én számomra. Akkor meglátjuk még *egy-mást* ez életbe s ah Lilim! — többször sohasem! örökös határfal lesz felvonva közöttem és közötted, végképen elválunk egymástól, te az öröme, én pedig a holtig tartó szomorúságra. Eddig volt, hogy szerettelek, már most csak tisztelnem szabad tégedet. A szerető név baráttá változott, de oly baráttá, aki csak a Balaton partjairól sóhajtozhat teutánad.

Élj vígan: a legtisztább boldogságnak karjain, egy örömöd csak azért múlt el, hogy a másíknak helyet adjon, állandó nyugodalom és békesség legyen vidám homlokod felett, s szeressen oly forrón az ég, amint én mindenkor szerettelek.

Isten hozzád! — Csókollak — még egyszer — a legutolszor csókollak. — — Ah elvesztett, kedves Lillám!

Isten hozzád!

Professzor Csokonay.

(Harsányi—Gulyás: I. m. 647—652. 1.)

Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak.

Álmosd, november 15-én 1813.

Nekem a géníus határtalan lángoló szívet s határtalan hév beszédet nyújtott. Innen ez a hyperbolákkal teljes nyelv; innen ez a homályos, dagadó ének. Így fogok én talán örökre gyermek maradni: de ennérzésem mondja nékem azt — tőled és tőletek örökre szeretett gyermek. Mi nekem minden egyéb? Fény és dicsőség soha sem voltak s nem lesznek

szenvedelmeim. Ha jót teszek, azért teszem, hogy szerettessem; ha szeretek, azért, mert én különben nem élhetek...

Hogy verseim homályosak? Azt én elhiszem; sőt talán tudom is. Természeti hiba-e az? Vagy a munkától kerüli Nem tudom. Egy régi versemből ezen sorok jutnak eszembe:

Gyakorta szárnyain szelleteknek,
Mint Guido bájos képei,
Chitone fényénél lebegnek
Hús berkek istenségei;
És szent homályba leplezett
Csendes dal zeng halmaink felett...

Próbáld ebből megmagyarázni magadnak, amit én magam még most egészen nem értek. Az én dalaim ifjúi dalok; s egyik különböz a másiktól. Legrégibb verseim Hölty és Salis manierjában írtattak, kiket még akkor nem ismertem. Későbbben Matthissonnak színe látszott rajtok, kit könyv nélkül tudtam. Legújabb dalaim a Költő és Jegy váltó; s ezek, úgy hiszem, a legjobbak. Kazinczy és Kis János azt mondták, hogy ezekből schilleri lélek tündöklük. Én Schillert ritkán olvasom: mindenek közt leggyakrabban Göthét és Homérost, s íme ezekből csak szín sem jön reám. Az angolok és olaszok poesisát nem ismerem; a németekét egy bizonyos részben úgy nézem, mint a görögnek leányát, de amely az új századok manierját öltözte fel, a sentimentalizmust. Dagályos; úgy mondod. Igen is; de ezen dagály a sentimentalismusnak, az sokaknál igazán a szívnek nyelve. Nem így-e Rousseau is? nem-e ez a természetnek s igaznak fia! Miért van az ő nyelve

hyperbolákkal tele? Homér az isteneknek nyelvét szólotta, vagyis a hérosnak nyelvét, kikről énekel. Adja valaki nekem ezt a nyelvet hallanom. Neki nem a természet fogja azt adni, tanulni fogja azt nagy mesterétől: de imádni fogom őtet, mert kitette magát az emberiségnek közsorsából; s sem nem érzéketlen, s sem nem elkapatott a passiók vészétől; fennáll felséggel s nyugalommal, mint az elisi Jupiter, de akit a köznéző, mint Pausániás, nem felséges tekintetéről, hanem fényéről és drágaságáról fog csak megítélni.

(Toldy Ferenc: Kölcssey minden munkái. V. k. 148—49. 1.)

Kölcssey Ferenc Kállay Ferencnek.

Cseke, October 7-én 1815.

... Egy bohó könyv, Felelet a Mondolatra jött ki nevem alatt, Szemerétől és tőlem; ha messze lakodba elérhet, olvasd és neved. Ez a bohóság, tavaly Péczelen készült, most nem készítek semmit; az istenné futja az oly helyeket, mint ez.

Semmit sem óhajtanék inkább, mint ismét egyszer veled lehetni; semmin sem örvidenék inkább, mint ha hamar jönne az idő, melyben mostani helyedet elhagynád, s hozzánk közel s egy kevésbé elvonó hivatalban telepednél meg. Én azt szeretném, hogy te Pesten lagnál, úgy én is többször láthatnálak, többször, mint Debreczenben is. Én ha innen kivehetem, a jövő telet is vagy Széphalmon, vagy Pesten fogom tölteni barátaimnak szép társaságokban.

Erőlködném örömöket venni ezen nyomorult szűk életből, de féltő, hogy ez mindég így tart, mint eddig tartott, s ez a lélekvesztő sentimentalismus, mely neveltetésemnek s körülményeimnek következése, soha sem fog belőlem kifogyni. Csudálnád, ha látnod lehetne elválásunk óta, mint változtam el. Keserű vagyok, és csaknem mysanthrop. Isten tudja, mi lesz még ebből!

A körny, melyben lakom, el van dugva szem elől, szép, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, mely itt amabba szakad, s minket a torkolatban hagy laknunk. Egyfelől nagy erdők körítnek, másfelől nyílás esik, s láthatárainkat a mármarosói hóbércek határozzák. Nem poetai hely-e édes barátom! Csak az a baj, hogy nekem emberek kellene, nem lélektelen szépség. Gyakran gondolkodom azon változásokról, melyeken egy emberi léleknek keresztül mennie kell, míg egyszer megérve, vagy meg nem érve a testből kiszáll. Gyermeki éveimben, midőn e poétái szellem magát legelőbb jelentgette, mily kedvelője voltam a magánynak!

Ah! akkor még csak phantasiáimban éltem, s azoknak tündér képeik elégségesek valának a gyermeki szívet eltölteni. Most sem szeretem a tolongást, most is futok az idegenek elől, most is ülök gyakran elnémulva barátaim közt is, mégis terhemre van ez a magány, ez az elhagyattatás ...

(Toldy: Kölcseny minden munkái. V. k., 128—129. 1.)

Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak.

Nagy-Károly, ápril. 9-én 1831.
 ... Kazinczy által vevém a Bajzával folyt levelezés párjait. Csakhogy a dolog elcsendesedett. Kérlek édes Laczim, intsed a szeretetre s tiszteletre méltó Bajzát, kíméljék a szent öreget. Nincs ember' gyengeség nélkül; de ez, ha ezer-annyi gyengékkal bírna is, mégis nemcsak tiszteletünket, de hálánkat, s a legnagyobb mértékben, kívánja. Ha Kazinczy nem lett volna: bizony most sem egyikünk, sem másikunk nem állna ott, ahol. Bizony önála nélkül egy egész epochával hátrább állanánk; s *egy* epocha val hátrább mik lennénk?

A Tudós Társaság titoknokától hivatalos levelem jött: rendelés, hogy a szatmári és n. károli sajtók nyomtatványaikról fertályévenként tudósítást adjak. Te tudod, hogy ezen terhet könnyen viselhetném, ha az egész túlatiszai kerület jegyzője volnék is.

Ma jött egy csomó kezembe, mit a tegnapi táskás hozott. B. Wesselényi számára volt benne *egy* Csongor, s az Árpád nekem. Ki küldi Árpádot? nem tudom, írást mellette nem lelek.

A Kisfaludy emlékére gondom lesz; de tudni fogod, hogy az ilyenek gyűlés alatt történhetnek legjobban, tehát júniusban. Akkorára grófod *ígéré* eljövendését; s bár Téged honn ne hagyna. Akkor bizonyosan nem fognók egymást elröpíteni.

A Bajzától vett verslajstrom útmutatásaként rövid időn írok le verseim közül, ha t. i. még lelek ki nem

adatottat. Úgy hiszem, már nem sok olyan van. Tegnap jöttömbe ezt kezdem a szekeren csinálni:

A dalgengő fekszik átok stb.

Vállaj és Csanálos közt kimagyarázhatatlan lár-mát indítottak a békák, és tovább nem folytathatám. Hány évig fog ily csonkán állani, az ég tudja, addig olvassátok így félben.

Mikor lehetsz otthon? Addig míg levelem oda ér, talán megtérsz. Írj mentől előbb.

Csongort olvasám Pesten; s mivel a drámai actio nem képzeletim szerént ment, alkalmas hidegséggel. Itthon elől vasam másodszor magamban, s harmadszor ismét sógorasszonyomnak. Ezen harmadik olvasás megkapott. Ezer oda nem valók, és másképpen valók mellett is Csongor kincs. Hidd el nekem édes barátom, a mi Vörösmartynk nagy költő, s ritkán nagyobb mint a Csongor sok helyeiben. Minden dramaturgiai kritikázás ellenére, akárki mit mond, éh a nemzetnek Csongorért szerencsét mondok; s aki engem nem ért, ám lássa: azért nem ért-e, mert nem akar, vagy azért, mert nem tud! öleld meg Vörösmartyt érettem. Bajzát, Schedelt, Stettner s a mi Helmeczynket tedd bizonyosokká baráti szeretetemről; de ne feledd el Tittelnek is tiszteletemet bemutatni. Pesten létemnek egyik legszebb örömei közé tartozik, hogy e tiszteletreméltó férfiút ismerhetem.

Öllelek szeretetre méltó, jó Laczim! Sógorasszonyom ezer üdvözlötet küld Josephinádnak, itt meg egy levélke tőlem. Adieu.

(Toldy: i. m. 198—199. 1.)

Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak.

Nagy-Károly, September 20-án 1831.

... Grófod Wesselényi nevében is felszólított, hogy a parentátiót Kazinczy ért vállalnám fel. Megígértem. A szent öreg háznépét a sülyedésből ki nem tudom ragadni; erőm annyi, hogy dicsőségének talán szolgálhatok. S bár volna lelkem úgy felforgatni a herosnak literátori pályáját, mint azt egy pragmatical lélekkel bíró történetírónak felfognia kellene! Mert a Kazinczy parentátorának nincs kevesebb költsége, mint a literature közelebb múlt 60 éveit eleven rajzolatban előterjeszteni; s híven kifejtteni a revolutiót, melyen mind a nyelv, mind a nemzet ízlése s művelődése oly sebes rohanással keresztülment. Szemerét kérem tanácsért; most kérlek téged is. Mert mióta Kazinczy Szemere eránt hidegedett, s Igaz meghala, azóta hozzád látszott inkább bízni; s ha tett hagyományairól rendelést, bizonyosan reád függeszté tekinteteit. Mindenesetre Te az özvegy grófnéval levelezésbe tehetned magadat; s ezen az úton hagyományairól nekem kielégítő tudósítást adhatnál. E nélkül a parentatio el nem készülhet; s ha Te akarod, hogy valami tűrhetőt írjak: bizonyosan fáradtsággal is összekeressz mindent, ami czélomhoz segít. Vagy magad tehát, vagy Josephinéddel s Szemerémmel egyetértve gyűjtsetek össze holmit, ami életére, s dolgozásaira világot vethet. Küldjétek a jegyzékeket, melyeket a Tudományos Gyűjteményben maga felől kiadott; amiket még hagyományai között találhatnátok; s kivont dátumokat a fogsági naplóból (mert az évek számát minden körülmé-

nyeire nézve tudnom kell), írókat össze kiadott munkáinak, s kéziratának lajstromát; számláljátok elő azokat, akikkel levelezett stb. S mind ezeket a lehető gyorsasággal biztos kezeztől küldjétek el. De még, míg e lenne is, könyörgök, méltóztassál e levél vételével azonnal postán válaszolni ide Károlba...

(Toldy: i. m. 204—205. l.)

KAZINCZY FERENC, AZ IRODALMI KÖZÉPPONT

Bessenyei György Kazinczy Ferencnek.

Bizodalmas, drága Nagy Jó Uram!

Sáros Patakról 10. Decembr. 1776. hozzám felküldeni méltóztatott levelét éppen ma 11. Febr. veszem. Fájjalom, hogy annak minden sorában hozzám megmutatott valóságos emberi szívének nemes indulataira, bár ártatlanul is, ily későn felelhetek. Az olyan különös kedvezésre méltó tulajdonságok, melyeket az Úrnak inkább isteni gondviselés s természet adtak, mind kevés esztendeiben még elkövetett szorgalmatossága által azokat megszerezhetette volna, nem csak engemet, kit az emberiség mindenkoron megilletődésre hoz, de a vad természetű embereket is, magukhoz vonzó szeretetre kényszerítik. Tehát az olyan ifjak, mint az Úr, nemes munkáiknak előmozdítására Isten s természet által szabadokká tétetvén, szabadságot azokra egy olyan gyenge halandó társaktól, mint én vagyok, önnön elsőséget vagy praerogatívájoknak sérelme nélkül nem kérhetnek. Valamint az Úr munkámnak fordításában elkövetet, igenis helyben hagyom, és attól sem tartok, hogy magyarsága kellemetes ne lenne, mit előttem hozzám küldött levele bizonyít. Hív tiszteletét, mellyel, mint írja, munkámhoz viseltetik, egész indulattal köszönöm, és kesergem áztat, hogy ilyen nemes tiszteletnek azok-

ban oly érdemtelen és csekély tárgya találtatott: mégis azon személyéhez való szeretetre kér az Úr, hogy vele minden munkáimat közölni ne terheltesen: mely iránta való kötelességemet minden magát arra előadandó alkalmatoságban annyival serényebb indulattal fogok elkövetni, hogy erre az Urat, mint annak okát, valósággal érdemesnek lenni ítélem, kinek levelében minden sorát a becsület, tisztesség, s felső dolgokra való nemesi vágyódások rajzolták. Ilyen megismertető jelei szoktak az igaz emberségnek lenni, melyek a gyenge ifjúságot is erkölcsi tulajdonságaikra való nézve közöttünk tanácsos és kellemetes öregséggé teszik. Ne szűnjön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni, és az emberi viselt dolgoknak ahhoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vetni. Erre törekedjen, bátor szívvel megkívánván minden viszontagságokat haladni, valamelyek magokat nemes igyekezetének ellene szegezhetik, hogy magát az ilyen férfíúi harc által is azon tiszteletre s szeretetre minket érdemessebbé tehesse, mellyel maradok az Úrnak

igaz köteles szolgája

Bécs, 11. Febr. 1777.

Bessenyei György.

P. S. A számomra felajánlott: exemplárokból, bővebb szívességét az Úrnak köszönnén, csak egyet kérek ki magamnak.

Szilágyi Márton Tiszteletes Professor Uramat, több T. előjáróival együtt az Úrnak igaz hozzájuk hajlandó szíveséggel köszöntöm.

(Kazinczy Lev. I. k. 8—9. 1.)

Kazinczy Ferenc Bessenyei Györgynek.

Tisztelt nagy férfi!

Írásaidnak úgy el fogytak minden nyomtatványai, hogy könyváros boltjainkban haszontalan keressük. Mind nyelvünknek s a Tudományoknak szeretete, melyekért TE annyit tettél, amennyit követőidnek seregében nemcsak Egy is! mind halhatatlanságnak szentelt neved azt kívánják, hogy minekelőtte az Alistenekhez mégy, munkáidat egyetemben s megtisztogatva add ki. Említem, hogy én e kérést még szerencsétlen rabságom előtt is bátorkodtam vala néked tenni, s Te azt felelted, hogy munkáidból talán egyet sem bírván, az újabb megtekintéshez nem láthatsz. Parancsolj s megszerzem őket. De Te is ne halaszd a tisztogatást. Correctio nélkül semmi munka nem ígérhet magának halhatatlanságot. Így tisztogatva adják éppen most a németeknél az ő három legelső íróik, Klopstock, Wieland és Goethe félszázad óta csudált munkáikat, melyeken az emberiség szennyeit azok látják leginkább, akik azokat szülték. — Indulj ezeknek példájuk után, tisztelt férfi! s ért napjaidban köss hervadhatatlan koszorút azon virágokból, melyeket ifjú korodnak arany hajnalában szedtél. Nemzeted nem lesz háládatlan érdemeid iránt. Megvallja ő, hogy írói közt nem nevezhet senkit, aki több géniével, több erővel, s igazabb ízléssel költ volna elő nyelvének virágoztatására.

Ha festve vagy — Bécsben, említem, valál —, méltóztass nékem megígérni képedet. Rézre metsztném, s kevélykedni fognék, ha Hazám azt az

áldozatot az én kezemből vehetné. A Bárócziét, mely előttem függ, az enyémről fogja.

Az emberiség véd-istenei tartsanak meg épségben s adjanak Néked hosszú kellemes estvét!!!

ÉR-Semjén, júl. 29-d. 1802.

(Kaz. Lev. XXII. k.)

Bessenyei György Kazinczynak.

Berettyó-Kovátsi, 15. Augustusban, 1802.
Tekintetes Kazinczy Ferencz Úrhoz válasz.

Legyen! ha rólam oly nagy értelemben vagy részéről; de engedd meg nekem részemről, hadd ne tartsak ennyit magamról. Több erőt tulajdonítasz személyemnek, mint amennyit abban érzek. Nem ismerem magamban, mondom; vagy azért, hogy talán sokat kívánnék magamtól, vagy hogy az ember félelmes, szemérmes is magáról nagyot állítani.

Különben alig tudhatja valaki jobban nálamnál, hogy az ember legnagyobb erkölcsi valóságban is mely csekély és gyenge. Azonban különbségnek csak kell lenni köztünk, mert a természet úgy csinálja, hogy lélekben, sem testben két ember pontban egyenlő e világon ne találta. Én is úgy vagyok hát, mint más: ennél erősebb, annál gyengébb.

Kérsz, hogy ifjúságomban készített s nyomtatásban kiadott munkáimat megigazítva bocsátanám ki újra: de azon írásaimnak csoportja, melyek máikori időben itt készültek, időmet többre kötik le.

Lásd Tarimesnek első két kis szakaszát, melyet veled közlök oly feltétel alatt, hogy megolvassán,

kezemhez fogod visszabocsátani. A több szakaszaimat is szolgálatodra teszem, ha különben bennekedvet tanálhatod.

Egyéb elkészült munkáimról most említést nem teszek. Jobb lesz, ha mindjárt olvashatod, mihent nevek felfordul előtted.

Leveledre Tarimenessel felelek. Ezen egy néhány sorral pedig tudtadra kívánom adni, hogy soraidat kedvesen vettem. Te elragadtatással vagy hazádnak nyelve és tudománya iránt: az én vérem már hidegszik; de mégis sokat fogsz tőlem látni célodra. Elhagyom! Megfojt a meleg — purgatoriumban vagyok — minden ember pápista. Fogadd jó szívvel személyed iránt való tiszteletemet.

Bessenyei György.

P. S. írod, hogy a képemet küldjem el neked, de ez úgy eshetne meg, ha kocsira ülnék. Nem vagyok lerajzolja. Én a képemet csak elevenen használom.

(Kaz. Lev. II. k. 487-488. 1.)

Kazinczy Ferenc Csokonai Mihálynak.

Regmecz, 12. xbr. 1802.

Nagyérdemű barátom.

Daykámnak versei, s az Édes Gergely édessége eddig kezénél lesznek az Úrnak; s anyira óhajtom látni, hogy az Úr a Dayka Heloize iránt tett kérésemet teljesítette, hogy a nagy óhajtás miatt ismét alkalmatlankodom előhozásával. Tegye az Úr azt az áldozatot, mind nékem, mind Daykámnak. Ha én nem is, ő bizonyosan érdemli azt. — Semjénből lett indulásom napján írtam Fráter Istók barátunk-

nak, hogy az anyám házánál egy festőt hagyék, aki egy aranyért fest egy képet, és jól talál; s arra kértem, hogy általa mind magokat, mind az Urat festesse le. Némely ember annyira szégyenli bevallani, hogy hiú, hogy magát nem festeti, ha reá módja van is. S egyszer elkapja a halál; s a megmaradtak kesergik, hogy elvesztett barátjuknak ezt az emlékeztető árnyékát nem bírják. Én, mint Franklin, eléggé egyenes vagyok bevallani, hogy hiúság bennem sok van; és hogy érte hálát adok az örök rendelésnek, mert az sok szép örömeim kútfeje.

Ha az Úrnak módja lesz Teleki László nevű tógatus ifjúval szólni (ez a kis Doboziakat neveli), emlékeztesse azon kérésemre, hogy végyen számomra egy tisztán maradt, azaz bé nem firkált elejű bázeli Hornért. — Nagy Gábor Úr megcselekszi, hogy kifizeti azt, míg magam lemehetek és a pénzt letehetem. S ki tudja, nem adta-é Teleki Úr már a könyvet Spáh Gábor Úrnak? Éljen az Úr kedvére, s engem tartson meg barátságos indultáiban

(Kaz. Lev. II. k., 526. 1.)

Csokonai Vitéz Mihály Kazinczy Ferencnek.

Tekintetes Úr!

Egyedül az a reménység hozott ide Bagamérba az ünepekre, hogy majd a Tekintetes Úrhoz Semjénbe egy félnapra által menvén, szerencsém lesz holmi literariumokról szólni, s jelesben *Daykának hagyományt* felől bővebben értekezni. Én itt az

unalmas hosszú estéken egy futó recenziót tettem minden munkáin keresztül, mely fragmente mintegy két árkusra terjed: Óhajtom előbb közlenni a Tekintetes Úrral, míg kezemet a szent maradványokra tenni merészném. Különben is lehetetlen a két Heroidummal boldogulni a *Colardeau* originálja nélkül. A Pope két kis levele megvan nálam franciául. Méltóztasson a Tekintetes Úr, vásárra bejövén, két vagy három fertály órát célunk elenyengetésére üresen tartani: amire Nagy Gáborunk egyik szobáját legalkalmasabbnak ítélném. Készségem csüggeni nem fog, csak a jó Múzsák el ne hagyjanak.

Ami a festőt illeti: a Tekintetes Úrnak rólam való gondoskodása meghaladja érdememet, akár a személyest, akár a közönséget illetőt. Részemről a hiúságot magam vadászni nem kívánom, de ha hiúsággal a mások hiúságának kedveskedhetem, miért volnék makacs és kurczás? Én ugyan Rousseau embere vagyok: de az *Öreg Urban* is nem volt-é sok efféle, ami néki mégis illett, sőt karakterének umbrázatja volt, vagy inkább fényezetje. Már a Bécsi Magyar Institutum a múlt tavasszal, hogy Pesten valék, megkért, hogy adjam által nekik, és ők a derék Czetterrel ingyen kimetszetik. Ráállottam kívánságokra, gondoltam, hadd habozzanak vele. Van a barátság, van a tudósi karakternek, van a nemzetiségnek bábja; mi több? a valóság holmi báb nélkül hideg és sikertelen. — Ők én-nékem, mivel amint említem, akkor Pesten napoltam, egy budai rác ifjat javallottak, aki $\frac{1}{2}$ Souveraindorért fest és szerencsésen talál; Csüri barátom,

aki a váci siketnémák perceptora, ezzel festette le azonegy papirosra *ad virum* T. Domokos Lajos és T. Sinai Miklós urakat — szemközbe!

Bécsi barátim arra kértek, hogy ha több festéssel mehetnék fel magam, Czetter jobban dolgozhatna a rézre. Tavasszal különben is fel kell menem. Vásárkor erről is tanácskozhatunk.

Addig is változhatatlanul maradok a Tekintetes Úrnak

Bagamér, 26. d. Xbr. 1802.

hív tisztelője,

Csokonai, mk.

(Kaz. Lev. II k. 538—539. 1.)

Virág Benedek Kazinczy Ferencnek.

Eddig már kezekben vagy levelém (ddo, úgy tetszik 30. Jan.) és az én ítéletem szerint a szép démon; vigyázva vigyázz reá. Nem jut eszembe, ha vájjon megírtam-e Döme hollétét: ő plébános B. Komárom, és Virt között, a helység, neve Iza, által mentem rajta magam is vagy kétszer. Októberben nálam vala, és úgy tetszett néki, hogy Horáciushoz férfiasan nyúltam, — Ő utána szólok. — Én ötöt a Világ Nagyjai-ból ismertem meg. Gyerkenyi által küldött egy Metasztaziust. — Most már akarom tudni, mit téssen: „Kazinczy Ferenc Úrfihoz. — 1777. Könyvedet és leveled vettem. Micsoda Könyv volt azf” — Ez a versezet, kevés jobbítással, és az „Többször is írni fogok, többször is írni, ha fogsz” egészen újra öntetésével, méltán megmaradhatott volna az új kiadásban. Baróti, nem hinnéd, mely igen lófejű legyen, azaz makacs, meg-

átalkodott. Tapasztaltam ezt két esztendő előtt Viriten. Félni láttatik, nehogy valaki haerentem capiti coronam detrahat; azt sem szeretem benne, hogy igen *supers titio s* Lojola. A Magyarország Virágjairól új esztendő előtt beszélett Gyerkényi; a többi között azt monda, hogy megintette Szabót, ne írná ki Kempis Tamását Pázmánnak, és nem tudom, mi csoda régi *cuprosus* auctorokat. — Biztattuk mind tovább, hogy fogna Eneis fordításához. Elég. — Egy bécsi levélből értettük nem régen, hogy Sándorfi —nem tudom minemű újságíró — magát, és Budai Esaiást tartja legjobb magyar írónak. Jól van. Hát igaz-e, hogy Debreczenben egy tudós társaság légyen, s a görög és deák classicusokat magyar nyelven kiadni akarja; mi ezt is hallottuk, és pedig örömmel.

Hát még? Budán Hartleben, Pesten Eggenberger, Ley er könyvvarasok magyarul fordíttatnak: nem említem Kiliánt, aki már előbb kiadatta a Leoninust. Ez, a magyar literatúrának sem árt: de bezeg ellenére van az, amit Schedius mondott Gr. Széchenyi őexc.-jánál: „hogy a magyar nyelv *incapax culturae*”: a gróf sokat disputált ellene, — a religiója is — hogy ezt kellessék előhoznom — alkalmatlanná teszi őtet a magyar hazafiúságra. — Nem régen mondotta Orczy László, hogy az imperiális koronációkor több főméltóságú luther. *Herrscher-eket* megpróbálta légyen, ha ugyan van-e benne annyi ész, s tudomány, amint itten hirdetni szokták némelyek, s csak egyre találtam, úgy mond, akivel méltán beszélhettem. — Scheidust nem gyalázom, távol legyen tőlem ez az embertelen alacsony-

ság — de nem szeretem, hogy, amit némely ifjaktól hallok, többnyire német auctorokat viszen *praelectiõira*. — Annál többel tartozunk Dugonicsnak! ha ezt nem adta volna a Gondviselés Universitásunknak, oda lett volna a magyar ifjúság; pedig csak úgy vannak jó eszû ifjaink, és olyanok, akikben még nem korcsosodott a vér. Ha ezek magyar nyelvben hallhatnák a tudományokat, a szép mesterségeket, boldog Isten! mely sokra mennénk csak egy esztendő alatt is! Segítsük õket, amint lehet!

Olvasd meg itt, édes Kazinczym, Sajnovics-t (Disser. Idioma Ungarorum etc., etc.) fõkép az utolsó levélen. (Edit. Tirn. 1770. pag. 131.) — Errõl az emberrõl léssen talán még alkalmatosságom szólani, és hamvaira áldást mondani, ki abban a messze országban azzal dicsekszik, hogy *transitum Veneris* — látta, hanem hogy a Hetumoger-nek nyomait feltalálta. De olvasd, kérlek, sorait, a mondott lapon: „Eos praesertim opinionem suam mutaturos auguror” etc., etc. — S nem borzadsz-e vissza? — S nem érted-e, mi boldogtalan idõszakasról szól, és mely aluszékony magyarok éltek akkor? — Besenyi György, úgy tetszik 1770, vagy — adta ki Lukánus első könyvét: — Olvasd Barcsaihoz intézett első sorait; és találd ki gondolatomat. — Ő már akkor Bécsben lévén! — sokat láthatott, hallhatott, — osztán írhatott, — írt is! — A nyelv, a literatúra állapotját illetõ dolgokat összeszedni, méltó volna. Errõl már sokszor gondolkodtam, vissza menvén az 1000-dikre, és meg le az 1803-ra.

(Kaz. Lev. III. k. 5—7 1.)

Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak.

Széphalom, April. 11.-én, 1809.

Páratlan barátom!

Szonettet magyarul soha nem írt még senki. Nyelvünknek épen oly kevés reimjai vannak, mint sok az olasznak, spanyolnak és portugallusnak, s ez a versnem elengedhetetlenül megkívánja a Báday-scansiót; mely új nyűg. Ide járul, hogy a reimok helyei szoros törvények által vannak meghatározva, úgyhogy őket a nyolc első sorokban ugyan, máshová általtenni nem szabad. Még sem elég: A legpoétaibb új nép oly szoros jármot vetett a maga énekeseire, hogy ha a szonett, melyet írnak, nem *lélekragadó*, nem *édes*, azt szonettnek nem is veszi. Innen van, hogy a franciák és németek, kiknek verselések a miénknél oly sokkal könnyebb, alig mernek erre az ösvényre csapni. Göthe egyetlen egyet írt költeményeinek egy egész vastag kötetében (Tübing, 1807.), s abban is kimondja, hogy ő nem ír szonetteket, mert *Örömet egy darabból faragja képeit, itt pedig enyvezésre vagyon szükség*. Én még jobb német szonetteket nem ismerek, mint Bürgeréi. — Nem csuda hát, barátom, ha én az itt következőt *esztendők* múlva közlöm *véled* is, ki azt *elsőben* veszi tőlem. Halld azt. Talán nem lesz érdemtelen e sorodra: *Hattyúszárnyon repül éneked s életed*. —

XI. NOVEMB. MDCCCIV.

Nincs milliók közt egy, kit a fene,
 Vak Áte így vett volna korbáclásba,
 Ha megdühödve kapkod néha másba,
 Azt megkönnyíteni felkél Istene.

Ah, engemet nem véd Őellene
 Sem ég-, sem föld! E szörnyű baj vívásba
 Ájulva dülök újabb ájulásba;
 S írt nem találok, mely enyhítene.

Ámor megszánta éltem kínjait,
 S mond: Én enyhítem, akit a Sors sujta.
 S bérül ölembe tette le Sophiet.

És im, mióta nékem áldást nyujta,
 S bús éjjelemnek bájos mécsset gyujta,
 Nem érzem a Sors csapkodásait.

K. F.

(Kaz. Lev. VI. k. 322—323 1.)

Kazinczy Kölcsey Ferencnek.

Széphalom, Febr. 5d. 1812. —
 Édes Uram öcsém, igen kedves barátom,
 Uram öcsémnek januarius közepén írt s ma ér-
 kezett levelére nem lehet nekem csendes vérrel fe-
 lelnem, mert a levél oly tűzbe hozott, hogy testem-
 ben egy artéria sincs, mely tüzesen ne ütne. Egy
 szép remény terjed el előttem, látom ragyogását, s
 annyira óhajtok hozzá eljutni, hogy elcsüggednek
 minden kinézéseim, mint ezt akkor tapasztaljuk,
 midőn valamit igen hevesen óhajtunk. — In mé-
 dias res! édes Uram öcsém! hadd adjam elő kéré-
 semet. A debreczeni régi agendárius Uram öcsém-
 nek kezében van, úgy írja és lemásoltathatja. Ne
 szóljon senkinek semmit, ne is tudassa senkivel,
 hogy mit csinál vele, de írassa le, írja le, s confe-
 rálja betűről-betűre, s engedje nekem azt a nagy
 szerencsét, hogy ezt M. régiségeinek második köte-
 tében kiadhassam. A debreczeni kislelkűség ezt
 annyira féltette, hogy egyszernél többször belé nem
 tekinthettem. Írtam cancell. gróf Telekinek, hogy

mivel tőlem őrzik, írassa le a cancellárius tulajdon magának, s engedje nékem, hogy az övéből leirat-hassam, de a cancellárius Debreczentől távol van, s a debreczeniség ezt még a cancelláriusnak is irígyllette. Azt hitték, hogy nagy fényben tartják magokat, ha párját nem engedik vétetni, és amiatt vendégeket lát bibliothecájok, s tudakoló leveleket, instantiákat kapnak. Mert egy Eévainak, egy Te-lekinek kéréseikkel sem gondolni — az ám az *igazi nagyság*. Édes Uram öcsém, ha valaha valamit tett s teszen kedvemért, teljesítse ezt a kérést, s hogy teljesíthesse, ne szóljon senkinek semmit. Tudom én, mibe kerül egy elég vastag manuscriptumot kopizálni, kivált egy agendáriust: de barátját kö-telezi le Uram öcsém, s egy becses régiséget ad a magyar filológia barátjainak kezekbe, s nékem al-kalmat, nevemet a maradék előtt emlékezetben tar-tani, melyet jó és eszes ember hidegen nem nézhet. Hogy Uram öcsémnek barátságát becsülni tudni fogom, s hogy háládatlan nem leszek, azt Uram öcsémnek mondja meg szíve, s nem az én tollam. Nyughatatlan leszek a válasz vételéig, azért kérem Uram öcsémet, méltóztassék első postával tudósí-tani, lesz-e valami belőle. Ha gondos és eszes scrip-tort talál Uram öcsém a lemásolásra, ígérjen neki 100 frtot munkájáért, de nem új bankóban, hanem az öt nappal ezelőtt kassált bankók valutájában. Ha gazdag volnék, újban sem sajnálnék érte százat. De most nem tudom, kitől telik sok.

Az Uram öcsém levelében lévő mustra igen jó, de szeretném, ha feketébb tintával volna írva, ez sok helyt kétséget támaszt, s szeretném, ha az

apographon egy sorba annyit venne fel, mennyi az originálban áll.

Sinai ezen Ms. elébe egynehány sort írt tulajdon kezével. Ne felejtse el Uram Öcsém annak is párját vétetni.

Iterum iterumque kérem Uram Öcsémet, tudósítson első postával, lesz-e valami kérésem teljesítéséből! s lehet-e? s mikor kapom meg!

Virág nem ebből ada ki prédikációkat, hanem Telegdiből. Ez a Debr. Ms. anekdoton.

Ma pecsétlem el a Dayka versei elibe teendő praefatiót, azaz Daykának életét. Előbbi leveléből Uram öcsémnek azt gyaníthatom, hogy Daykának ezen biographiáját pesti triászomnál látta. Most négy scholiont vetettem azon § alá, hol a neologismusok felől szólottam, melyeket szerettem volna Uram öcsémmel láttatni, mert *én tudom*, hogy Uram öcsém mit használhat az ily ékben.

Holnapután indul innét egy szekér Semjénbe, s az Anyám egy hét múlva feljő. Reményilem, akkor venni fogom a prof. Szombathy levelét a semjéni paptól, s ha látom, hogy prof. Szombathy kap valamit, amit tudnia szükség, közleni fogom vele. Az egy tanult, s liberális gondolkozású ember; mécsét nem zárja véka alá.

Tudja-e Uram öcsém, hogy az én nevem a *populus rex* (Virgil) gyűlésében zengett! Igenis; Gróf Dezsőffy József egy oratiót tárta a magyar nyelv dolgában, s nevem az ő szájából zengett a rendek előtt. Az én ambitióm rojtot, pántlikát etc., etc. soha sem nézett oly dolognak, melyeken kapni kelljen:

de azt elejítől fogva óhajtotta, hogy valaha diaetalis követ lehessenek, s ott egyenesség s bátorság által ragyoghassak. Azt hetedfél esztendei szenvedéseim elérni nem engedték; s íme, legalább azt nyerték meg, hogy laetari possim laudari a laudatissimo Viro.

Jan. 31d. egy építre-t írtam, franciául nevezem az epistolát, mert francia gustus van benne.

Választ első postával, édes Uram öcsém, választ! Nyugtalanul fogom azt várni!

(Kaz. Lev. IX. k. 272-274. 1.)

Barkassy Imre Kazinczynak.

Különösen tisztelt Tekintetes Fő Tábla Bíró Úr!

Sietek a magyar nyelv előmozdítására tett lépéseknek, mint minden magyar előtt örvendetes újság megírásán. Mely is abból áll, hogy az itt igen nevezetes sopronvármegyei követ Nagy Pál előadván azt, mely szükség, lenne a magyar nyelv előmozdítására más nagy nemzetek példáját követve egy Akadémiát felállítani s ennek elérésére még a jelen való diétán bizonyos summát összeszedni: Gróf Széchenyi István már ezelőtt eltökélett szándékához képest jószágainak esztendei nagy jövedelmét a nemes czélra odaajánlotta, oly kinyilatkoztatással mindazáltal, hogy abban jövendőre nézve is szólója lehessen, nehogy a Ludoviceai Akadémia felállítására adatott summa díjára jusson ezen ő ajánlása is. Mely kedvező indulattal fogadtatott légyen ezen nemes ajánlás, könnyű elgondolni. — Kevés percen-

tésekkel ezután Mélt. Vay Ábrahám úr 20.000 cédula ftokat, gróf Andrássy György tornai követ pedig 10.000 ezüst ftokat ajánlottak a nemes cél elérésére. — Végivel a kerületi ülésnek ifjú gróf Károlyi György a magyar literatúra előmozdítására esztendőnkint 1000 ezüst ftokat, a célba vett Akadémia pedig felállítatván, annak felsegélésére s jobb lábra állíttathatására esztendei nagy jövedelmének fele részét ajánlotta oda.

Akadtt olyan, ki gróf Széchenyit nemes tettéért bolondnak nevezte, ez volt gr. Zichy Károly ő excja; volt olyan, ki csudálkozott azon, hogy valami ilyes jut eszekbe a magyaroknak, ez báró Eötvös Ignác ő Excja volt, de más gondolkozásúak is akadnak, nevezetesen gróf *Illésházy* ő excellentiája az örömmel miatta nem tud mit csinálni, s szinte beteg bele, amint ma hallottam az asztalnál. — Vannak olyanok is, kiket a jó példák már eddig is követésre buzdítottak, nevezetesen gróf Battyány János 10.000, gróf Károlyi István pedig 20.000 ezüst irtokat ajánlottak, ez a két utolsóbb ugyan, minthogy még országos ülés azóta nem volt, közönséges jegyzőkönyvbe nem mehetett. — Gróf Károlyi István pedig azt a kinyilatkoztatást is tette, hogy amennyiben bizonyos épületre is volna szükség, mely az Akadémiának helyül szolgálna, Pesten a Soroksári-utcában lévő házoknak egy részét, mely ötet illeti, odaajánlotta, megígérvén egyszersmind azt is, hogy testvéreit arra indítani, hogy házbeli részeket szinte engedjék által, igyekezni fog. Így tehát már alkalmasint, ha mint a ministeriumnak ellenére is lábra fog kapni

hazánkban édes anyanyelvünk, aminél alig kívánnék inkább egyebet.

A Tekintetes Úr parancsoló javallatja következtében e napokban Bécsben jártam. Egészen más forma érzést gerjesztett bennem ezen nagy városnak meglátása, mint a Pesté; már csak a környéke, fekvése, külső városát belsőtől elválasztó térségnek szép felosztása igen nagy örömet szerzett nékem. Mulattam a városban öt nap, megnéztem nevezetesebb intézeteit, ritkaságait és szépségeit amennyire az idő s a környülállások megengedték. — Nekem mindenek felett tetszettek az úgynevezett Ambraser Sammlung régiségei, a polytechnicum institutum ritkaságai, s a község számára kinyitott, Volksgartennek nevezett kertbe építtetett Theseus templomában lévő remek faragása a híres Canovának, melybe Theseusnak a minotaurussal való viaskodása adatik elő. Az a bátorság, mellyel Theseus ellenségére tekint s torkát megszorítja, az az erő, mellyel újjainak helyeit látszik hagyni a minotaurus Theseus karján, a mesterműnek csudálására, a remek mesternek pedig mély tiszteletére indítja a nézőt. — A Laxenburg vidéke, a legközelebbi két esztendőkből régi formára épült kisdudvitz vár, melybe mind régi bútorok s festések vannak, valamint szinte a schönbrunni kert szép felosztása szinte különösen tetszettek nekem. Sok néznivaló volt a királyi váron, az abban lévő igen pompás könyvtáron, ritterszálán, a városnak más egyes épületein is. Egy szóval nekem az egész város annyira tetszett, hogy örömezt ráállanék a benne lakásra is. Itt tapasztal-

tarn azt a különbséget, mit tegyen Patakon tanulni, Bécsben nevelkedni.

Melyeknek alázatos jelentése mellett magamat a Tekintetes Úrnak nagy kegyességibe ajánlott megkülönböztetett tisztelettel maradtam

Pozsonyban november 4-én 825-be

tisztelő alázatos szolgája
Barkassy Imre mpr.

(Kaz. Lev. XIX. k. 447-449. 1.)

VI.

**KAZINCZY FERENC,
A SZÉPHALMI MESTER**

Kisfaludy Károly Kazinczy Ferencnek.

Pesten, 15. ta Mart. (1820?)

Tekéntetes Tábla Bíró Úr!

Azon tisztelettül ösztönözve, melyet a Tek. Úr megismert érdemei s lelkes munkái bennem gerjesztettek, bátorkodók ismeretlen csekély dramatikai szerzeményeimmel kedveskedni; nagy öröömre és vigasztalásomra szolgálna, ha a Tek. Úr, mint honi nyelvünk s literatúránk hathatós előmozdítója azokat kedvesen felveszi. Érzem ugyan, hogy a nagyobb elme várakozásinak meg nem felelnek, s némelly hiányosságok azokat homályba vonják:: — de mégis kecsegtet a remény, hogy a buzgó tanulónak első zsengejét a felszentelt Mester méltányolni tudja, s öntehetségét mértékül nem veszi.

Nincs hazámban, kit nyugodtabb szívvel mernék magam felett bírónak meghívni, mint Tek. Urat, kinek az irigység és rágalmazás törjei annyiszor lepergettek melléről; ki felemelkedve a tudóska ösvényről, mélyebben betekéntett volna a Művészség Templomába. Nem merészség tehát, hanem fiúi bizodalom vezeti tollamat, midőn azt kérem, hogy méltóztasson a Tek. Úr munkáimról igaz ítéletet tenni, hogy jövődőben tudjam a jót folytatni és a rosszat kerülni; méltóztasson velem közleni észre-

vételeit, s hálaadatosságomnak az lesz első jele, hogy azokat mindenben híven követendem.

Tatárjaimat 19. esztendő s koromban írtam. Ilka, Stibor későbbi munkáim. Mi a nyelvet illeti, megvallom: most kezdem tanulni; 8 esztendeig huzomost a külföldön lévén, magyar könyveket csak alig láthaték; most kezdek választást tenni, s a nyelvnek rövidebb és nyájasabb fordulatait megismerni.

Hogy a világnak a Tek. Úr eránt való tiszteletemet megmutassam, kérem, méltóztasson éppen most munkában lévő ezen című tragédiámnak: *Első Ulászló Magyar Király vagy a Várnai ütközet* — ajánlását elfadni. Vannak 16 kész darabjaim, de amaz kedveltem, úgy vélem, leg is jobb; s hogy e részben örömöm teljes légyen, azt a Tek. Úr nevével, mellyel minden igaz hazafi előtt oly becses, díszesíteni óhajtanám. Szándékom azt még ez idén kiadni, s legfőbb gondom leszen, hogy a munka külső képen is céljának megfeleljen. Erre adandó engedelmével, megvallom, nagyon szerencsétlen a Tek. Úr, és erőt és örömet adna munkálkodásomnak.

A Tek. Úr kegyelmességében ajánlott vagyok, és maradok a Tekéntetes Úrnak

igaz tisztelő szolgáló
Kisfaludy Károly mpr.

(Kaz. Lev. XVII. k.)

Kazinczy Ferenc Kisfaludy Károlynak.

Kisfaludy Károlynak Kazinczy Ferenc tiszteletét.

Nagy fényű férfi, tisztelt társam, barátom! Hajlandóságodnak szép zálogai, leveled és a három nyomtatvány, engem váratlan örömmel leptek meg.

Annak aki a hazát a mi pályánkon szolgálja, nincs szebb jutalom, mint szeretve látni magát azon társaitól, akiket becsül. Mert azt a taps, az a füst, amely bennünket néha csiklandtat, és amit magunknak ifjú éveinkben ígértünk, annál inkább vesztí el előttünk becsét, minél inkább érdemeljük azt. Örömet a Te szereteteden növeli az a gondolat, hogy szerencsétlen összeakadásom után Sándor testvéredel, legalább az egyik Kisfaludynak dicsekedhetem barátságával. Ő és én nem egy ösvényen járunk, s nem látom miért kellene, miként lehetne nekem tekintenem ötet kancsal szemekkel. Mint szerelem dalosa ő nekem mindég nagy marad, s én nem ismerek író, aki együtt bírna, vagy együtt bírt volna minden tökélyt, s annyira elhomályosítana minden másokat, hogy mellette az igaz fény ne ragyoghasson.

Úgy írod, hogy katonaságod téged sokáig tartván a haza határain kívül, nyelvünkkel szorosabban csak most kezdesz ismerkedni, örvendj szeresednek; a Te magyarságod velős; s erőt szerezvén a francia és német nyelvekben is, annál inkább megfogod nemesíthetni a honit, általhozván ide azoknak kényességeket, de a mi szép nyelvünk virágairól el nem feledkezhévén. Arra ennek nagy szüksége van, mert ez nem régóta műveltetik, s minden nyelv tanult a mások példáján. Az elébb-utóbb úgyis megtörténik; akár mint ellenkezzenek orthológusaink. Tisztelni kell a szokást és a grammatikát, s jaj annak, aki törvényt nem ismer: de az ízlés nem kevésbbé szükséges és biztos vezér.

Ítéletemet kívánod dramaturgiai dolgozásaid

felől. És e mezőbe soha sem mertem vágatni; érzetem kevés erőmet, s ez legalább szerénységem bizonyosága. Engedd tehát, hogy egyedül jambusidra mondjak egy-két szót. Te a szpondeusz és jambus közé anapesztuszokat és dactyluszokat is elegyítesz, s az nincs ellenemre; noha én a jambust inkább szeretem, ha szpondeuszokkal vagyon is elnehezítve, mert a beszédnek komolyságot s egyszerű arcot adnak. Egy látszik ellenemre; az, hogy az utolsó lábon nemcsak jambus pereg. Ha nagyon meg nem csatlakozom, erre nincs péida. Vannak jámbusok, kemény ütésű lábbal az utolsó helyen; de akkor minden sor ilyeneken végződik, s Skázon nevet visel.

Hogy a Várnai ütközet elébe nevémet akarod függeszteni, az engem kevésbé teszen. Hadd lássa a haza, hogy engem barátságodra méltóztattál. Egyedül arra kérlek, hogy ott ne hozz elő semmi magasztalást; tartsd azt az érdekesebbeknek. Légyen az, amit mondani fogsz, semmi egyéb, mint szeretet sugallása.

Élj szerencsésen, tisztelt férfi, s barátságodban, mellyel önként jövel ellenembe, és amelyet én hálás szívvel fogadok, tarts meg. A szerencse koronázza meg igyekezeteidet. Te ifjú vagy; az út terhes: de egy kedvező Isten segélyével megfuthatod. Menj teljes elszántsággal néki, s a nehézség el ne lankaszson, a haszontalan taps el ne szédítsen.

Széphalom, Martz. 29d. 1820.

Vörösmarty Mihály Kazinczy Ferencnek.

Pest, 25. Mart. 1824.

Tekintetes Úr!

Igen sajnósán értettem leveléből tartós betegségét, és arra nézve a levelet nemcsak rövidnek, hanem hosszúnak is tartom; mert hasznos életének talán éppen olyan részét foglalta el, melynek tárgya nálamnál méltóbb lehet vala. És majd egészen ily tekintetből nem jegyeztem föl előbbi levelemben szállásomat, minthogy tudván betegeskedését, nem vártam válaszát, sőt nem is óhajtottam, hogy miafiam fogyatékok erejének egy részét fölládozza. Most pedig, hogy milétemet tudakozza, miként kész vágyót megírni.

Születésem történt a múlt századnak szinte utolján. 1800-i december első napján. Atyám Vörösmarty Mihály (kit 1817-ikben vesztettem el), szegény nemes volt, s uradalmi tisztségben élt tizenöt esztendeig gróf Nádasdy jószágán, Nyéken (születésem helyén), Fehérvármegyében. Deáktanulásomat Fehérvárott kezdettem, s folytattam atyám jóvoltából a negyedik iskoláig, azután tanítgatás által segíték sorsomon. Fehérvárról Pestre jutottam, onnan Börzsönybe, Tolnavármegyébe, azután Görbőre, ugyan Tolnavármegyében, most ismét Pesten vagyok a Perczel úrfiak mellett, és ez már hatod éve, hogy őket tanítom. A törvényt elvégeztem, s most cenzurára készülök. Szállásom vagyon a Kis Hídutcában, a Vadászkütrnél, a második emelet 10-ik száma alatt.

Ez lenne röviden külső rende életemnek. Literatúránkra nézve a jobb ízlést akkor kezdtem valamennyire ösmerni, midőn először Börzsönybe jutottam, hol a szomszéd helységébéli papok: Teslér, és Egyed képzetebb munkákat adtak kezeimbe, egyéb-iránt maga az uraság is segített könyveivel.

Környülállásaim szerint írogattam eleinte apróbb verseket, utóbb nagyobbakba kezdtem, most már kész két szomorú-játékom ötös jámbusban: *Salamon és Zsigmond*, s egy hősi költeményem készül ezen névvel: *Zalán futása* hexameterben: most már kevés hijja, ezeken kívül vannak még némely versezeteim, s egyéb apróságok.

Magamat szíves barátságába ajánlom, s óhajtom jobbulását egészségének,

hű tisztelője

Vörösmarty Mihály.

(Kaz. Lev. XIX. k. 88—90. 1.)

VII.

KAZINCZY FERENC ÉS KISFALUDY SÁNDOR

Kis János Kazinczy Ferencnek.

N. Dömölk, Jul. 23-dikán. 1803.

Nagy Érdemű Barátom!

Utolsó, azaz apr. 16-ikán datált leveledre írtam s küldöttem már azt, amit: de a feleletnek nagyobb részével még adós vagyok. Most hát először is Himfyről írom meg, amit tudok, vagy inkább, amit egy barátom, aki őtet nálamnál jobban ismeri, kéresemre róla írt.

Kisfaludy Sándor, a Himfy Szerelmei auctora, mintegy 31—32 esztendő, középtermetű, de inkább nagy, mint kicsiny, inkább szőke, mint barna; valamennyire hosszú és ösztövére ábrázatú; a feje elől kopasz, haját à la Titus viseli. A társalkodásban mesterség és praentensio nélkül való, nyájas, eleven. Egy ideig Bécsben gárdista, azután közel 3 esztendőig a francia háborúban katonatiszt volt, Olaszországban elfogattatván, Franciaországba vitetett, ahol Carignéjben Préjushoz nem messze kilenc hónapokat töltött. A francia és olasz nyelveket már azelőtt tudta. ízlését, amint maga mondja, csaknem minden régi és új klasszikus költők olvasása által pallérozta. A görögöket német fordításban olvasta, s Homérusz festéseit igen megszerette. A deákok között Virgilius, a németek között Schiller és Wieland legkedvesebb poétái. Már ezelőtt 14

esztendőkkel kezdett mostani feleségéről, aki akkor még gyenge leány volt, verseket írogatni. De mind-ezeket, mind egyéb ifjúi verseit elégette. Aesthetikát soha sem olvasott. Himfy Szerelmeit többnyire katonakorában, mégpedig nagyrészt a nyeregben írogatta. A felesége Szegedi Rozália, már egynéhány esztendőktől fogva beteges, ugyan azért is halovány, és sovány képű, inkább szőke, mint barna, helyes középtermetű, kékszemű. Meglátszik rajta, hogy valaha igen szépnek kellett lennie, örömet olvas, és sok francia verseket tud könyv nélkül. Olaszul is ért. Boldog házasságban élnek-e? Úgy gondolom. De gyermekük még nem volt.

Azt a szeretetoszlopát, melyet barátságod nékem is emelni akar, igen háládatos szívvel veszem. Lefestetem, mihelyt lehet, képemet is, amire magamra nézve teljességgel semmit sem vágyom; de egy oly baráttal való megtiszteltetés iránt érzéketlen lenni több volna a hamis szemérmességnél is.

(Kaz. Lev. III. k. 76-77. 1.)

Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferencnek.

Kazinczy Ferencnek Kisfaludy Sándor.

Tiszteletet, Barátságot, Boldogságot!

Aug. 22-ikén írt, és a hibás adresse miatt tétova csavargott leveledet csak ma vettem. Tudniillik az utolsó francia beütés óta én nem lakom már Káinban, mely feleségemnek jószága, és Vasvármegyében vagyon, hanem Sümegen, Zalavármegyében. Sümeg mezőváros, a veszprémi püspöké s ennek szomszédságában birtokos néhány földesurak, itt lakunk

quasi curialis házaikban. Eleink a többnyire Sümegen lakott veszprémi püspöknek barátai, és társalkodói lévén, télen többnyire ide vevék össze magokat; s minthogy szüntelen betegeskedő feleségemnek a kámi levegő ártalmas volt nedves helyheztevése miatt, itt telepedtem le én is boldogult anyámnak jószágán, és itt fogok maradni, valamíg atyám él, ki Győrvarmegyében Téthen lakik. Sümegnél kezdve, egész a Balatonig, ez a vidék oly szép, oly változó, oly romantos, és zseniális, hogy — a szép tájairól híres Helvécia bajjal mutathatna szebbet. Adressera tehát *par Bude, Weszprim, à Sümeg*. Feleségem is Szegedy ugyan, de nem Eliza, hanem *Rozália*. Ezt azért sietek tudtadra adni, hogy a pályairásodban történt geographiai hibát, és név elvetést megorvosolhasd. Első leveledre írt válaszómat és *par Pest, Sátoraija-Újhely — à Széphalom* utasítottam, nem tudom, ha jól-e, s ha már kézhez ment-e?

A napokban került kezembe igen becses ajándékok. Mint örültem meg, és mint léptem meg, midőn az előttem teljességgel ismeretlen *Hirgeist* helyett Petrárka képét kaptam, amint Olaszországban létemkor sokáig, de mindig haszontalan hajhásztam, — és a Tiédet. Vedd még egyszer szívesen köszönetem mind a kettőért, és légy elhithetve arról, hogy érdeme szerint tisztelem és szeretem mind az ajándékozót, mind az ajándékot. Egyedül azt kívánom Tőled, hogy valamely igazságps vagyok én a mesternek nagyobb érdemei eránt, oly igazságos voltál Te a tanítványnak, talán szintén oly jó szándéka, de sok-

kai kisebb érdeme eránt, és ne magasztalnál többre, mint sem érdemlem: mert én az egész magyar világ, és Helikon előtt örömmel vallom, hogy Te voltál mesterem a magyar írásban, és ha Te előttem nem írsz vala, nyelvem bizonyosan sokkal szegényebb és hiányosabb volna. Az elme a természetnek ajándéka; de a nyelvnek szépségét, erejét és hatalmát az jó írónak köszönheti a haza. Ebbéli érdemeidet, hol a magyar poéták között, ami a *Bihari és Pityók* a muzsikuskok közt.

Hogy regéim nem nyerhették meg egészen tetszésedet, valahol már hallottam. Hogy kényesebb litterátoraink fogatkozást és hiányosságot találnak bennök, nem csudálom, mert csakugyan találhatnak is. Inkább hazafíúi, mintsem litterátóri szándékból (mert litterátornak nem is tartom magamat), még a múlt diétán közre akarván bocsátani, amint meg is történt, ezen csupán nemzeti lelket lehelő játékomat, holott csak akkor készültem el Somlóval, csak úgy jöhettek ki kezemből regéim, amint azok hevenyében írva valának, anélkül, hogy egy kevésse megegyengethettem volna azokat. Utóbb vevém észre a sok hibát. S mégis minden hiba mellett, nem tudom minő szülői caprice-ból kivált *Somló*, igen kedves kölykem. Voltak a Santissima Hermandad-ból, kik Himfyvel együtt engem örömet tűzre tettek volna, s Regéim utóbb egészen megbékéltették velem őket. Bacsányi Himfynél többre meri becsülni Regéimet. — Érjenek, amit érhetnek! Nem tagadhatom mindazonáltal, hogy igen kívánnám, hogy ezen nemben tett, és csak félig sült próbáim, vala-

mely nálamnál tehetősebb elmét remekebb munkáknak szerzésére tüzelnének, mert a féltudós diletátnak, amilyen magam is vagyok, főképen pedig a nem annyira gondolkodó, mint érző nemnek, csakugyan legkedvesebb az ilyen lectura.

Megbosszankodtam a tübingai kérdésekre én is, és kész volnék poroszló lenni a magyar nyelv mellett, és mindazokat kikorbácsolni hazámból, kik a magyar levegővel és kenyérral örömetst élnek, és magyarul tudni még sem akarnak. S ha igaz, amint haliám, hogy ezen kérdések azoknak eszközléséből tétettek, kiktől a nemzet kötelesség gyanánt várhatja a javát, hát — nem csudálnám, ha minden magyar szív hiénává válna ellenséges tapodói eránt. Az Isten áldja meg Prónayt, akit ugyan nem ismerek, de akinek nemzetségével osztályos atyafi vagyok, — s áldjon meg Téged is igaz hazafiságtokért !

Én is írtam volna, ha ily pályát vinni elég tudós-nak érezném magamat; de én hazafiúi dühömben csak egy átkozódó és vagdalkozó Ibist tudnék írni, amit a hidegvérű nem magyar mégis csak kacagna. Keserű siralom az, hogy oly nehéz, és boldogtalan dolog magyarnak lenni Magyarországon! A külföldi ezt el nem tudja hinni, és magam is kész volnék néha kételkedni eszemmel, ha a szív nem fájna bennem. Nagy József örülni fog minden jó hazafival együtt pályairásodnak, bizonyos lévén előre arról, hogyha a részrehajló ellenségek előtt nem is, de az Igazság, és Egyeneslelkűség bírószeke előtt győzedelmeskedni fogsz. Szegény Spisich bátyámra nézve csak azt írom, hogy ellenségei még a sírban

is üldözik őtet. Báró Ghillányi egy a boldogultat védő epitaphiumot nyomtattatván ki Belnay újságjában, a cancelláriától szoros kérdésre vétetett. Az ember eleget nem óhatja magát a minden ártatlan kicsinyességet balra magyarázó rosszlelkű árulóktól.

A dramaturgiának nagy kedvelője lévén, mióta a magyar theatrom lábra kezdte kapni ismét, már több ízben is meg-megszállott egy kis kedv, egy eredeti hazai tragédiának készítésére (mert mit írjon a bús magyar szomorúságánál egyebet?). De soha sem tudtam meghatározni magamban; ha a franciák példája szerint a rytmus-e, vagy a görögök, és az újabb németek után a metrum illene-e jobban egy magyar tragédiához, vagy talán leginkább a *poetica Próza*? Szeretném ez eránt való vélekedésedet tudni; noha talán fennemlített kedvem már örökre elmúlt; mert elhányt gazdaságomnak többnyire nem szerencsés volta, és feleségmenek gyakran változó egészsége, a Múzsákkal való társalkodásomnak örömét igen megkeseríti.

Jén a nagy világtól, melynek fényes nyomorúságát, lármás hiúságát katona koromban igen meguntam, és a fényes társalkodástól, melynek veszedelmes leseit a gondolkodó, és érző ember eléggé nem kerülheti, egészen elvonulva, magánosan élek, és csak ritkán találkozom emberekkel, kik a magyar litteratúrát kedvelnék, és munkálkodásaikkal segítenék; a Te lakhelyednek vidéke talán termékenyebb ezen részről a formáltabb lélekben, kérlek biztasd tudománykedvelő és művelő hazánkfiait, hogy írjanak színjátékokat, vagy fordítsák a legjobb francia, angol, és német drámákat magyarra, hogy a fel alig

emelkedett magyar theátrum, a nyelvmívelésnek ezen egyik főszköze, a játszani való darabok fogyatkozása miatt ismét dugába ne düljön.

Élj boldogul dicső hazafi, a Múzsáknak kedveltje! Ha az Ég annyi szerencsét ád, amennyit kívánok, hát Széphalom Boldoghalom lesz. Kár, hogy a Duna, Tisza, és annyi hegy, völgy, és pusztá választ el egymástól bennünket. Óhajtva várom újonnan kiadandó, és a magyar Parnasszust új fényvel töltenő munkáidnak hozzánk is elérézését. Nagy József, papjaink szemevilága különösen tisztel. Kresznerics Pozsonyban vagyok; talán magam is felmegyek. Élj boldogul! és szeresd tisztelőidet, barátodat.

Sümege, 15-ik Sept. 1808.

(Kaz. Lev. VI. k. 83—84. 1.)

Kazinczy Ferenc Kisfaludy Sándornak.

Kisfaludy Sándornak Kazinczy Ferenc szíves tiszteletét.

A fergeteget a lelkivilágban nyugalom követi, mint a testiben, s vidámabb, szebb, éltetőbb, mint amely enélkül volt volna. A mi világunké egy férfúnak elhalásával tűnik fel, aki résztveve a fergetegben, s éppen azáltal, hogy abban résztveve, egyik jóltevője a nemzetnek. Ismerjünk a természet útjára itt is, mely rosszat hoz ránk, hogy áldásaiban jelenhessen meg; mely vonzol bennünket, midőn úgy hisszük, hogy őtet mi vonsszuk. Gyűljünk a Takács sírja mellé, s fogjunk kezét azokkal, akiket becsülhetünk. Én tisztelettel, szeretettel, bizakodással járlok elődben, nagy dísz honomnak, s kérem barát-

ságodat. Kevélykedni fogok a maradék előtt, ha azt megnyerendem, mint lelkes testvéredével, melyet már kevélykedve bírok. Élj szerencsésen.

Széphalom, Aug. 20d. 1821.

(Kaz. Lev. XVII. k. 523. 1.)

Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferencnek.

Kazinczy Ferencnek Kisfaludy Sándor, Boldogságot és Tiszteletét!

A tudományos világot zavaró fergeteget én sem szükségesnek, sem hasznosnak nem tekinthetem; sőt oly kártékony jégzápornak tartom, mely a jónak, szépnek, felségesnek keletét, virágzása, és gyümölcsözése előtt, néha sok időre, akadályoztatja, néha örökre elveri. Az ilyen fergeteget követő nyugalom csak annyiból jó, hogy a rossz megszűnt. Én magam úgy állok itt, mint ennek élő bizonyossága. Több esztendőök óta több eredeti drámáim készen hevernek nálam, de a fergeteg közrebocsátásokat akadályoztatta; mert jobbnak éreztem magamat, mintsem, hogy egy B-y E- másnak kedvéért, sokaknak örömeire ugyan, mégis többeknek bosszúságára, engem csipkedjen. Többféle költsésekbe is kaptam, de elemésztettem azokat; mert megundorodtam a könyvszerzőknek társaságában a világ előtt továbbá is megjelenni, kik, mint a bárdolatlan kézművesek a céhben, irigységből és egyéb, az emberi léleknek és szívnek nem nagy becsületére váló, alacsony ingerekből, egymást és egymásnak munkáját durván mocskolják, gyalázzák. A tudományos világban támadó fergeteg mindenkor az emberi léleknek soperjét keresi fel. A tiszta mindenkor és mindenben töb-

bet ér a zavarnál, és azért jól tevőnek soha nem ismerhetem azt, aki a tiszta helyett zavart okoz. Azon alsóbb rendbéli írók, kik a nagyobbaknak seprejéből tapasztalást, világot, sőt néha lelket is szívnak magokba, még sem emelkednek soha a felsőbbeknek rangjára. Száz ilyennek díszlése sem üti fel a kárt, melyet az ilyen fergeteg egy amoly nagyobb léleknek sérelme által okozhat.

Takács, ez a Literatúrára nézve oly tiszta és igaz-lelkű férfiú, ha részt véve is a fergetegben, de annak támasztója nem volt. Tegyük szívünkre kezeinket; (mert a valóságos béke csak őszinte és szíves nyilatkozások után állhat helyre) és valljuk meg, hogy a fergetegnek Kaz. volt az okozója, olyanokat magasztalván, kik vakon utána jártak, habár nyomának porában nem érhettek is, s ócsárolván mindazokat, akik őt nem követték: tehát engem is, mert másképen lévén meggyőződve, magamhoz hív maradtam. És ha méltó neheztelésemet, némely barátimmal közöltem is, soha nyilván ki nem keltem ellene, sőt mindenkor megvallottam, hogy őtet mes- teremnek ismervén, őtet követtem, ha bár menetelein a magam módja szerint volt is, még, azon útra nem csapott, melyen őtet követni nem akartam. Felőle írt néhány levelem több kezekben is megfordult ugyan, de annak én akarója nem voltam; sőt mi-helyt megtudtam azt, az eredetieket legottan magamhoz visszavettem; és még most is bosszankodom, hogy azok, amint hallom, annyira elterjedtek. Valóban szomorú, hogy némelyeknek oly nagy kedve telik benne, ha a gyarló emberi természet felforrott hevében salakjait hányván, egy-két jelesebb ember-

lélek hiú dicsőségének nimbuszát csípős köd váltja fel.

A tudományos világban, úgy hiszem, csak azon nemes vetélkedésnek lehet helye, ha egyik író a másiknak szívét megismervén, arra törekszik, hogy ő jobbat, szebbet, nagyobbat szerezzen, — nem pedig azon agyarkodó vetélkedésnek, mely csak a gáncsok feszegetésében gyönyörködik. Dicsérem ama hajdankori két képíró, kik nem gáncsoskodással, hanem mesteművvel győzték meg egymást. Főképen a magyar íróknak — kik többnyire jobb ágyból gyülett, jobb nevelésű férfiak, mint sem sok más nemzetbeliek, kiknek az írás kenyerek — nemesebb és díszesebb helyzetben is illik egymás iránt lenniük, mint azoknak, kik kenyereket egymástól féltvén, egymás ellen agyarkodnak. Én tudom, hogy engem csupán a hazafiság, szerelem és barátság ragadott arra.

Ezeket úgy, mint érzéseimet, gondolkozásomat előre bocsátván, most már jer, Derék Férfiú! kit én igazságos neheztelésemben is mindig becsültelek, és egész világ előtt mesteremnek vallottalak, s pedig annyira, hogy érdememnek (ha mégis van valamely érdemem) egy részét pirulás nélkül Neked tulajdonítottam — Te! kinek tagadhatatlan érdemeit, még némely nálamnál igazságtalanabb ellenkezőid előtt is védelmeztem —, jer, fogadd el békére kezemet. De fogadd el következő barátságos nyilatkozataimat, s bizodalmas kérelmeimet is.

1. Hogy Te lángelmédre, tehetős lelkedre, kiterjedt tudományaidra nézve a magyar literatúra egé-

nék egyik üstökös csillaga vagy, azt én örömmel megvallom; de engedd megvallanom azt is, hogy éppen azért, mivel az vagy, azért tenyészthetsz, vagy emészthetsz temérdek, — egy jóltevő, vagy emésztő üstökös csillag gyanánt. Előbbi ajakod a magyar nyelvnek aranyait, gyöngyeit, gyémántjait hintegette, és dicsőségedre légyen mondva tőlem, ki az igazat bátran, és minden mellékes tekintet nélkül ki szoktam mondani, hogy a magyar nyelvnek kultúráját félszázaddal előbbre mozdítottad. Mennyi jót szült légyen példád, örömmel kellett látnod azon művekben, melyek akkori nyomaidon termettek, és amelyek szinte emlékoszlopai dicsőséges mentednek. De megváltozván ajakod és magyar nyelved francia, olasz, német salakokkal keveredvén, mennyit rontottál, emésztettél, azt Te ugyan hinni nem akarod (csak azért sem, mivel a lelkes férfiú áltálja a visszalépést, valamint a győzedelmekhez szokott hadvezér a visszavonulást), de én a nemzetnek nagyobb részével azt tartom, és vallom, hogy — *temérdek!* —. Mennyire legyek én purista, mennyire nem, azt nyelvem szerint senki jobban és igazabban meg nem ítélni, mint Te, ha akarod. Hogy magyar nyelven Himfy, és egyéb elmemíveim születessenek, a végre neked előttem születned, írnod, és előttem menned oly szükséges volt, mint az, hogy a vad fába nemesebb ág oltassék, hogy utóbb aranyalma teremjen.

2. Valaminthogy én nyelvben csupán idegen nyelvbéli salakjaidat nem szeretem, úgy orthográfiádat azért, hogy jottista vagy, nem kárhoztatom;

de nem is követem: mert én meggyőződésből vagyok ynista. Sem azt nem kárhoztatom, sem Te bened, sem másban, hogy az új szavaknak alkotásában szerfelett nagy kedvek telik. Minden jobb író lelt, s koholt új szavakat, csakhogy mindenik a maga módja szerint, ki jobb, ki rosszabb szerencsével. Csak azt tartom balgatagnak, aki válogatás nélkül minden új szót elfogad, akár Kazinczy, akár Kisfaludy koholta légyen azt, és azt még nagyobb-nak, aki minden embert, koholt szavainak elfogadására akar kényszeríteni. Vélekedésem szerént mind az írásmódot, mind az új szavakat az idő és az utóbbi világ fogja meghatározni. Azonban minden ember menjen a maga útján; s ha két ellenkező meggyőződésű összetalálkozik, fogjanak kezét, kívánjanak egymásnak jó szerencsét, és folytassák útjokat azon szent szándékkal, hogy ámbár keveset különböző ösvényen, mégis egy jó, szép, nagy célhoz igyekeznek. Ne tegyenek úgy, mint a zsidók, kik vásárra menvén, egymásnak portékáját, mértékét kisebbítik, hogy egyik a másik előtt szerezzon keletet portékájának.

3. A recenzióknak, melyekről jól is, rosszul is már annyi íratattott, és amelyek nálunk oly természetűekké váltak, hogy azokat nem méhekként való mézszedegetésnek, hanem darazsakként való mérges csípéseknek keresztelhetjük, melyeket mérges daganatok, sebek, fájdalmasok, és bosszúállások követnek, — vélekedésem szerént legjobb volna békét hagynunk. — Egyik író egyben nagy, másik másban; s csak abban hasonlók egymáshoz, hogy egyik sem tökéletes, egyik sem hiba nélkül való;

Tökéletes nem szülhet az emberi
 Gyarló teremtmény: Föld pora istenit
 Nem alkot: amit tett is eddig,
 Legjava, bár csuda is, hiányos.

Homér és Osszián sem az aestheticának katedrája előtt soha sem ültek, sem recenziók által nem tanítottak, mégis örökre csudák, példák maradnak; és Shakespeare, az esztétikának minden törvényei ellen, minden recenziót geniusával tapodó óriás fog örökre maradni. Ha pedig egy teoretikus, szűk, kicsiny lélek a recensens, hát méltán azt lehet neki mondani:

A Geniusnak bámulandó mívelt
 Hiába rágod, óh recensens!
 Mint egy egér a négyezer
 Év óta e jelenkorig folyvást csudált
 Nagy óriási Pyramist.

Nálunk a recenziók nem anyira az elmemíveket, mint magokat a szerzőket szeretik ostorozni; magát ostoroztatni pedig átkozott inger lehet az írásra. Magát gúnynak, kacajnak tárgyául kitenni, irtózik a szemérem.

4. A magyar Íróknak ellenkező felekezetekre osztása igen káros a nemzetnek, mind nemzeti, mind nyelvbéli kultúrájára. A lépést nem előre mozdítja, hanem visszanyomja. Igen káros az írókra nézve: mert azokat, kiknek ünnepi színben kellene a közönség előtt fényleni, rút színekbe öltözteti, nevetségessé teszi és megutáltatja. Tapasztalásból mondhatom, hogy ez a magyar tudományos világnak fergetege, az íróknak egymás ellen méreglehellete, sok száz magyar elidegenített a magyar könyveknek olvasásától. Ha maga a könyv nem is, de élőbeszédje többnyire mindenkor az ellenkező felekezetet sértő tövisekből áll: s azért egy időtől fogva már magyar

írónak lenni annyi, mint gúnyolásnak tárgya lenni a publikum előtt. Én ugyan sem mint ostorozó poroszló, sem mint ostorozott delikvens nem kívánok a világnak nézőszínén megjelenni.

5. Én sem tudósnak, sem literátornak magamat nem tartván, semminemű tudós levelezésekbe senkivel keveredni nem akarok. Amit írtam, hogy amit érzek és gondolok, velem összehangzó lelkekkel közöljem; de azért senkit velem ellenkezőt sem nem kárhoztatok, sem le nem szólok; s ha barátságosan, négyszem között kimondom is másnak mívéről ellenkező ítéletemet, de nyilván ellene soha ki nem kelek. Az írónépet szabad respublikának tartom, azért abban sem vallásbeli különbséget, sem diktatúrát, sem despotizmust nem ismerek; de nemességet, mágnási rangot igenis, melyet a léleknek, szívnek, elmének, nyelvnek ereje, hatalma, tehetsége, gazdagsága, míveltsége, lángja és ragyogó sugara ad. Végre

Én senkinek vezére, vagy majma lenni sem nem akarok, sem nem tudok: tulajdon természetem szerint, tulajdon körömben, levegőmben lehellek, járok és szólok; s legnagyobb örömöm másoktól is ezt cselekedet látnom: mert minden ember a maga lábain jár, szépen, vagy rútul, de még is legjobban.

Bocsáss meg, hogy ennyit és ily nyílt szívvel írok. Vegyed annak jeléül, hogy érdemeidet megismervén és becsülni tudom. Szeressük és becsüljük egymást, amennyire egymást érdemesnek tartjuk. Legyünk békével! S még egyszer Neked nyújtván kezemet, szívből óhajtom: Élj boldogul! — Sümegen October 20-án 1821.

(Kaz. Lev. XVII. k. 548-552. 1.)

VIII.

KAZINCZY FERENC ÉS
BERZSENYI DÁNIEL LEVELEZÉSE

Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek.

Berzsényi Dánielnek baráti tiszteletét Kazinczy Ferenc.

Kedves barátom! ímhol vannak verseid aszerint letisztázva, amint tehetségemtől várhatod. Bátor kézzel bántam leírásokban, de nem kívánom, hogy változtatásaimat vaktában, s meggyőződés nélkül kövesd. Olvasd meg nagy gonddal verseidet; észreveszed az idegen foltokat, s amit jónak látsz megtartani, tartsd meg; ami nincs ízlésed szerint, töröld ki. Nékem ez a kis fáradtság nagy gyönyörűségemre vált, s azonfelül, hogy gyönyörködtem azon gondolatban, hogy te ezt az én barátságomnak legcsalhatatlanabb jeléül veszed, azt nyertem vele, hogy manuscriptumod (amint reménylem és kérek, hogy reményemet ne engedd elenyészni) autographiai gyűjteményem gazdagítására nálam maradj, az pedig énelőttem nagy nyereség.

A napám testvérbátyja, gróf Rogendorff Kajetán (a palatínus Pálffy Miklós unokájának, Pálffy Carolának fia, s Majlandban közel 30 esztendeig gubernális konsiliár). Ez az ember sokat olvasott, s Olaszországban töltvén el életének legszebb részét, nagy poétái ízléssel bír. Ódáidat lefordítottam neki s felolvastam, hogy a mi poesisünket is ismerje, s becsülje nemzetünket. Az Ulmai csata s Nagy Palidra írt ódád igen édes könnyeket facsart ki

szemeiből, úgyhogy az ő ellágyulása engem is annyira meghatott, hogy verseidet csak zokogva olvashattam neki. örvendj szerencsédnek, édes barátom! te nem halsz el! Mit fognak valaha érni verseid, ha sok esztendőök alatt fogsz rajtok szépítgetni, mint a külföld nagy emberei szokták a magokéin, és ha majd a kevésbb érdeműeket a későbbi kiadásokban jobbakkal pótolod ki! Kivált arra van nagy szükséged, hogy magadat szabd a Schriftsprachéhez és a Túl a Dunai provincialismusokat felejtsd.

Gondom volt arra is, hogy verseid minél csinosakban jöjjenek ki, s íme itt megyén útmutatásom a nyomtatónak s rézmetszőnek. A Thomas Lang által vésett vignétet úgy küldöm, hogy az úton össze ne romolhasson. Ha eltalál romlani, vétecs mást nála, a Szent István piacának '-gyik szegletében a postaszekér hivatalja szomszédjában.

Sietve írom e levelet, összetóduván házi gondjaim. Osztán én annyira hozzászoktam a sebes íráshoz, kivált midőn tanulgatva jegyzéseket teszek, hogy kezem szemem kísérése nélkül festi a betűket. Élő szerencsésen. Tudasd velem, mihelyt pakétom kezedhez jut, mint vetted jegyzéseimet, s ízlésed miben egyez az enyémmel, miben különbözik. Széphalom, 23. Xbr. 1808.

(Kaz. Lev. VI. k. 157—158. 1.)

Berzesnyi Dániel Kazinczy Ferencnek.

Tekintetes Úr!

Nagy Érdemű Hazafi!

A dicsőség ösztöne tulajdona a szebb lelkeknek,

látszik, hogy mily kevéssé értékelik még most is azt, de a bölcsnek lángpillantása alatt hiúsággá olvad. Egy igen érzékeny jelenést, egy igen szent innepet jegyzett az Úrnak levele az én életemnek napkönyvébe, s nem szégyellem megvallani, hogy egypár forró férfiúi cseppett nyomott ki szemeimből; de érzem, hogy az nem a dicsőség csiklandásának munkája, hanem a jó szándék jutalma és a jó összetalálkozásának andalodása. Ez az én érdemem s dicsőségem! Úgy vagyon, nem maradt elrejtve az én jó igyekezetem s törekedésem! Ezen gyönyörű szempontból magyarázom én egyedül azon szíves hajlandóságot, mellyel az Úr múzsámat öleli, kegyeli, lantomat koszorúzza. Nem múlhatnak el az ily szempillantások mély benyomás nélkül, sem az ily benyomás következés nélkül. ígérem, hogy mindazon időm, melyet magamtól, feleimtől, szorosabb függezeteimtől elragadhatok, a tudományoké, hazámé. Egy oly férfúnak serkentése, kinek ítéletét úgy nézem, mint egy egész nemzetnek szavát, lekötelez engem, hogy lelkemnek minden ereit összeszedjem, és felvonjam, hogy mindazon tehetségeimnek, hajlatimnak titkosabb csiráit, melyet magamban sejtetek, felkeressem, kifejtsem, elrendeljem, megneemesítsem és magasítsam, hogy azokkal az esméreteknek ama fényesebb környékeit, hol Pope felséges képe szerint Alpeseken Alpések emelkednek, megjárhassam, s vizsgálódásom zsákmányába hazám temjént, az önérzés pedig élelmet találjon.

Hogy ortographiám és interpunctióim hibások, igen tudom; ennek oka az én tanulásom módjában és characteremben van. Nékem oskolai tudomá-

nyom nincs; mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor Horáccal és Gesznerrel társalkodtam, korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, és azt többé kisebbekre függeszteni nem tudtam. A második s tán helyesebb oka ennek az én szüntelenül izgó, és kalóz elmém, melyet csak úgy tudok huzamos figyelemre szorítani, ha azt az ő tárgyában egészen elmerítem és mintegy belefojtom, de ezt kicsinél teljességgel nem tehetem; míg az óda reptével héjjáz, addig hívem, de ha azt egyszer írni kell, kezemtől hirtelen elpártol.

Ez tehát orvosolhatatlan fogyatkozásom; de vannak különöségeim is, melyek bizonyos talpokaimon függenek, de mint csekélyek, kevésbé érdekelnek.

A vignettnek különösen örülök, valóban nagy költői szépet fest. Ha képzelhettem volna, hogy az én együgyű kézírásaim oly tisztelendő ereklyék közé fognak emeltetni, megvallom, más készüléttel szerettem volna homályokból kibocsátani, hogy azon szent helyre méltók lettek volna —, de hagyján! nem kell az én szívemnek cifraság, — sem fény! hadd nyugodjanak ott az én ifjúságom könnycseppjeivel, és ezekkel, melyek most ide hullanak. Érzem a jutalmat!

Hadd végezzem el már most, Nagy Érdemű Hazafi! ezen kedves leveletem úgy, hogy azt se a hízelkedés alacsonysága, se a pedanteria pathosabé ne mocskolja, hanem a tiszta szeretetnek s tiszteletnek minden jó kívánsága, és magamnak egész által adása zárja be.

Mikla, 13. Dec. 1808.

Berzsenyi Dániel mpr.

P. S. A posták, melyek engem most interessálnak, legelőször ezek: Sz. Fejérvár, Lepsény, Fok, Győrök, Lak, Marcali.

Az örömhez intézett dalocskámban az utolsó előtt való rendben, ezt a kis változást szeretném tenni, nem így: „megkomorodol”, hanem így: „elkomorodol”. Több ilyen hibák is lehetnek, sőt vágnak az én darabjaimban, de bízom, hogy azon mesterkezek, melyek közé kerültek, ki fogják pótolni az én mesterségtelen mívem fogyatkozásait.

(Kaz. Lev. V. k. 147—149. 1.)

Berzesnyi Dániel Kazinczy Ferencnek.

Tekéntetes Úr.

Ha jól emlékszem, Dec. 13-án utasítottam Kishez a Tekéntetes Úr levelére köteles válaszomat. Kis azóta hallgat, Uraságod mostani levelében sem találok semmi bizonyos nyomra. Ha már dilettanti elmémíveim oly szerencsések, hogy nem egészen megvetendők Uraságod előtt, úgy vélem, tehát nincsenek is egészen a crisisen alul, melyért is bátorodom esedezni, hogy dalaim külső és belső alkotása, ideáim választása és járása, leginkább pedig a kinyomás poesise körül tett jegyzéseit, észrevételeit ne legyen terhére Uraságodnak előttem felfedni, hogy azon lelki barátság, mely szívemet oly hatalmasan emeli, elmémre nézve se legyen meddő. Hogy az igazság hallásra és elfogadására alkalmatlan nem vagyok, hogy munkám tökéletességének az önként örömet áldozom, bizonyos lehet Uraságod. Tudom én azt, hogy a legnagyobb genie sem mindenkor genie, s különösen az ilynemű mukák-

lebegni, gyakran megtöri a zaj az elmének gyenge szavát. Becsüljön meg tehát uraságod a hív vezetőnek bizodalmaival és jóakarataival, ez lesz neked a legkedvesebb compliment. Nevezze ki a Tettes Úr mindazon darabjaimat, melyek Uraságod ízlése ellen vannak, hogy azokat mind kimustrálhassam, mert valóban én is csak az igazi poézist szerettem, a közönségeset pedig gyűlölöm, s inkább írom nevetem egy jó rend alá, mint száz üres foliantok homlokára, mutassa ki tehát Uraságod azon darabokat, melyeken ezen princípiumnak bélyege nincs, hogy azokat az irgalmatlan tűznek adassam. Grammatikai tökéletességet már én nem ígérhetek, mert én annak a legelső reguláját sem tudom, sem azt, hogy van-e a világon magyar grammatika, vagy sincs. Én Uraságod sok darabjait tudom betéve, de grammatika reguláit egyet sem, ezen hibám orvoslását tehát barátaimra kell bíznom.

Hogy fantáziám előképei és lelkesítői Kazinczy és Kis, örömmel vallom, ha az ily előképektől elmarad az ellenkép, nem szégyen, ha közelít, dicsőség.

Kérdi továbbá Uraságod, mikor születtem s vagynak-e barátaim. Mely gyáván jelenti ki magát a legbelsőbb érzés! Mely csendes vonásokban tükrözi magát a szív! — megismerem ezekben a legtisztább hajlandóság együgyű szózatát, s igyekszem a magamét hozzá hangoztatni. Én május 6.-ik napján leszek 29 esztendő. Az elme néha eleibe hág az életkornak, az érzés pedig gyakran elmarad tőle — szeretném tudni, melyikből ítél Uraságod! Horváth és Sárközy Urakat távolról ismerem, de sem

ezekkel, sem másokkal én még Somogyban barátságba nem keveredtem. Nem azért, hogy sorsom az elsőbb társaságokból kitiltana, hanem mivel mozdíthatatlan princípiumom szerint, magamnak és gyermekeimnek élek és éltem. Az én egyedül való barátaim a magánosság, és elmélkedés — én a nótáimat nem csak énekeltem, hanem mélyen érzem is. Hogy a köszöntést azon uraknak ki nem adom, azért meg fog engedni Uraságod, mert itt kényem ellentáll; én a kérdésnek még a színétől is superstícióze irtózom. Az én verseimet tudtomra még csak Kazinczy és Kis látta, hát Kazinczy levelét s szíve zálogát hogy profanálnám ént Egy szóval, Uram! engem némelyek különöskének neveznek; nem tudom igaz-e, nem-e! De azt bizonyosan tudom, hogy azon agyvázaktól, melyektől engem Uraságod félteni látszik, már grammatista koromban tökéletesen szabad voltam, és soha sem a systemák hagymája meg nem szédített, sem semmi előítélet fékje jászolra nem kötött. Ez nem dicsekedés, mert én úgy vélem, hogy ez minden közönséges józan észnek tulajdona, mely láthatárát és míveletkörét nem a sillogizmusoknak hanglépcsőin, hanem egy belső elgondolásnak szempillantásain keresi, melyek legbizonyosabban nyitják ki az ép szem előtt mindazon titkokat, melyeket Aristotelestől fogva láttak vagy ezután láthatnak. Ha én itt a bizonyos álláspontot elmém felső fellobbanásában el nem találtam volna, nehezen mártottam volna ajkaimat Aganippe cseppjeibe, mert az igazság és tudás ösztöne énbennem sem volt munkátlan —, ha ezen jegyzésekre levelem adott okot,

egyedül arra kérem Uraságodat, hogy annak némely csapongó vonásainak magyarázatját szívemben keresse, mely ha buzog, szintoly rossz grammatikus, mint magam. Horváth bábjaít én csak az újságban láttam, mJyekre elmosolyodtam, de egyszersmind el is szomorodtam. A külszint általhatni nem minden ember dolga. Azt is sajnálkodva jelenthetem felőle, hogy ismét elvált feleségétől, ő tehát szerencsétlen ember, és még víg poéta; az én előttem igen csudálatos. Valóban, ha circulusokkal nem bajmolódna, második Aristippusnak gondolnám. Sárközy István urat és az asszonyt első látással meg kell szeretni, az úrból szelíd józanság, az asszonyból pedig egy lelkes dáma látszik, — eddig szerettem, ezentúl becsülni fogom őket. Itt az a hír, hogy ismét diéta lesz, és az insurrectio modificáltatni fog. Az Isten szállana meg hazánk atyjait, hogy a nagy heroismust egy kevésse modalizálnák. Ha a szegény magyar poéták borostyán helyett borjút kapnak, jaj lesz a nyomorult elégiának, egy szál haja sem marad. Flaccus és Alceus elvesztették a paizst, nem tudom, mi vitézbebbek leszünk-e! Vasvármegyében assessorokból és prókátorokból könnyen ki fog egy batalion állani, ezeket de jure deákul kellene exercirozni. Adja Isten, ha minden aktákat fujtásoknak csinálnak is, csak hazánk védfalai legyenek. Nehéz itt a középutat eltalálni és az ugrást elkerülni. Igaz, hogy alkotmányunk talptámasza a nemesség, de már most a nemesség ereje nem a kezében, hanem a zsebében vagyon. Az ilyen úrkatonák a garasok helyett aranyokat költenek el, az pedig directe

mind a hazáé. A mai taktikában a szívnek is kevés befolyása vagyon. Egyedül az agy és láb végez. Fridiik csudáinak gyűlevész szökevények és foglyok voltak eszközei. De engedelmet kérek csevegésemért. Látja, Uraságod, hogy nékem is vannak circulusaim, szintűgy, mint Horváthnak — *quisque suos patimur etc.*

És így tehát még csak azt jelentem alázatosan, hogy ha még tovább is megkíván engem Uraságod tisztelni, és örvendeztetni, tehát maradjanak el az assessorok nevem mellől, mert én valóban még esküdt sem vagyok, nem is leszek, de bízom, hogy Uraságodnál sem ezek az érdem mérőpálcái. Az én életem együgyű plánumban titulusok nincsenek, nem is lesznek. Ha máskor nyújtani akarja Uraságod címemet, tituláljon Miklai Eemetének vagy Somogyi Diogenesnek, aki felül mindazon által bizonyos lehet Uraságod, hogy minden assessorságnál többre becsüli Kazinczy levelét, és azt nem hordája hasadékában, hanem forró keblében fogja tartani.

Mély tisztelettel maradok

Tisztelt Uraságodnak
alázatos szolgája

Berzsenyi Dániel mpr.

Miklán, 18. Január 1809.

(Kaz. Lev. VI. k. 185—188. 1.)

Kaniczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek.

Berzsenyi Dánielnek Kazinczy Ferenc tiszteletét és szíves baráti idvezletét!

Tisztelt, igen nagybecsű barátom! A magyar írók

lerázták azt az eltörhetetlen nyűgöt, hogy midőn egymással papiroson szólnak, titulázzassák egymást, mely nálunk annál szenvedhetetlenebb vala, mivel nyelvünk nem bír a Sie s Vous-val. Kövesd te is ezeknek példáját, s írd nekem az ostobaság századainak nevetséges szüleménye nélkül. Én Téged annyira szeretlek, becsüllek, tisztellek, hogy ez a biztos tónus nekem kedvesebb lesz sokkal Tőled, mintha az egész világnak excellenciáját s hoheitjait, Durchlauchtjait reám lehetne is vesztegetned.

Eddig verseidnek csomója kezekben lészen. Ott leled azt, amit tőlem utolsó leveledben kívánsz. Szóljunk itt lelkeinknek közelítése végett, azon kedves tárgy felől, amelyet leveledben vetted fel festésül: az atyai és férji örömeket s házi boldogságot és a haza szent szeretetét.

Remetének, Diogenesnek nevezed magadat. De ez a kedves remete nem az Anyaszentegyház Isten-ségeinek papja, hanem azoknak, akik hozzánk Hellászból jöttek által; de ez a kedves Diogenes neveti ugyan, amiket a világ bölcsei magokat s hazájokat vesztve mindenekfelett keresnek — a titulust, hivalt, keresztet, pénzt: de sem condrában nem jár, sem azt nem hiszi, hogy ami természetes, az szép is; sőt azt tartja nem szépnek, ami a község ízlésétől különböz. Így, kedves barátom, egy hiten vagyunk, mert ezek az érzések az én lelkemnek is saját érzései: csak hogy az én hajaim már felében megöszültek, s ez és a 2387 napi szenvedés megtanított, hogy a behozott nem ártalmas bolondságokat respectáljam. Nem átallok megvallani, hogy e részben most nem egészen úgy gondolkozom, mint

valaha; egykor a háromszögű kalapról kálvinusi tűzzel leszakítottam volna azt a gombot, aminek ott semmi haszna: most, ha ott nem volna is, oda tétetném, míg minden hordott olyat, mert nem árt ottlétele, s kicsinységekben s haszontalanságokban akarni magamat megkülönböztetnem, vagy *kevélység*, vagy a legszelídebb nevezettel is csak *éretlenség*. Sem egyik, sem másik nem illik eszes emberhez. A grófság, consiláriusság, kereszthordás (de nem a methaphorai), cameráriusi kulcs és rojt s excellenc titulus jóvá nem teszi az embert, de rosszszá sem, hanemha különben is az volna (tudom mit lehetne reá sóhajtva mondanod): és így, ha sokkal többen volnánk az *azok*, mint *nem azok*, és ha tőlem azt állapotom megkívánná, s erszényem megengedné, sorban megadatnám őket magamnak. De hidd el, amint felakasztanám mentém zsebje mellé azt a csecse-becse rojtocskát, s melyre azt a tarka, szép pántlikát, mindjárt el is felejténém, hogy ott fityeg, s az érdemet érdemnek nézném, ha olyannal nem jönne is élőmbé. Hogy az afféle az embert *rabbá* teszi, az igaz; az is igaz, hogy a *rabság* az embert megalacsonyítja s rosszszá teszi. De vannak példák, hogy *nem mindég*; s én azt hiszem, hogy ezeknek fognék állani számokban, nem amazoknak.

Férji s atyai boldogságaid nékem is boldogságaim. Nékem a jutalmazni szerető ég egy angyali lelkű asszonyban adta meg a bért, aki nékem annál becsesebb, mivel az idegen meg fogná ugyan szeretni első tekintettel, de nem keresné benne azt a kultúrát, melyet kapott; olyannyira ellensége min-

den *affektációnak*, ami mostani asszonyaink közönséges vétkeknek s férjeink közönséges *poklának*. Ő feleség, anya, még pedig szoptató anya, s házi-asszony; csirkéiben gyönyörködik, nem a kártyában, melyet velem együtt nem ismer, s itthon szeret ülni, nem másutt futkosni. A bécsi francia klastromban neveltetvén, hol két tántja, a két comtesse Eogendorff, apácák, franciául tökéletesen beszél, s most, midőn gyermekét emlőjétől akarván elválasztani, Kázmérba ment által, Schillert s Goethét magával vitte: de ő nem tölti életét olvasásban, mely nekem, aki mindég olvasok, képzelheted, mily szerencse! Én őtet elvehettem volna bátran, ha csak szobalány volt volna is. Termete, melle, keze, lába, gyönyörű volt szintén az irigységig: képe bizarr, de nékem kedves, igen kedves. Magyarul, németül, franciául, s tótul beszél; nincs benne semmi szesz; az az ajándéka van, hogy mindentől szerettetik; szíve a *schöngesterey* affektációja nélkül a veszteségig jó. Véled egy esztendőben született (19 Febr.), én pedig már csak 27 d. 8-berig tartozom *insurgenskedni*. Vedd össze mind ezt, s mond el, lehetett-e jobb osztályrészem! 51-dik hónapját élem házasságomnak: de még elmondhatom, amit I. Károly izent a hóhéropolcra a feleségének, hogy csak kívánsággal sem szegte meg hitét s férji kötelességét. A lánykám Eugenia — *a Generalis V ay Miklós kereszt gyermeke*, egy szép, egészséges, jó indulatokat s tehetségeket mutató gyerek. Ezeknek társaságokban s könyves szobámban, hol poétákat s festést s képeket lelek bőségben, megszállhatna-e az az örültség, hogy sokat forog-

jak kívül házamon? Újhely, hol Zemplén gyűléseket tart, három fertály hozzám. Oda bemegyek, s néha keveset, de bátran szólok is. De ebéd után már jövök haza, s a harmadik nap itthon ülök. Haec est vita solitorum misera ambitione, gravique!

Miben állítom én a hazafiúságot, tudnád, ha, mint Kis, olvastad volna pályairásomat, melyet br. Prónay László excell. parancsolatja nélkül írni nem fogtam volna a tübingi kérdésekre. Csak nemzetiségünk álljon szentül, a többin nem sokat törődöm. Éppen most vagyok egy kis harcban egy ifjúságom barátjával, Berzeviczy Gergely úrral, ki a te felekezetednek a Kárpát körül templomi s iskolai előjárója s göttingi társ. Ha ezt a pert említem, megértesz. Ő az idén (1808) nyomtata egy munkát über den Welthandel. *A leghidegebb vérrrel a világon*, s még mintegy *óhajtvá*, azt prophetizálja, hogy austriakusok leszünk elébb-utóbb, s akkor aztán lesz commerciumunk. Gyönyörű jutalom érette. Nevetségesnek festé a török politikát, mely nem halad az idő lelke szerint, s mindég egy lábon akar maradni. Emlékeztettem, mi történt a Klopstock ódáival. Már Böschennél nyomtattattak, midőn Klopstock Göschennek ír, hogy a mi jó Theresiánk halálára írt ódát hagyja ki, mert későn emlékezek, hogy Lengyelország általa is töröltetett el. Az óda ki vala már nyomtatva; és így ezt amit mondék, Klopstock hátul beszéli el a könyvben. Berzeviczy nem láttatik tudni, hogy egy nemzet eltörlése *Politikai gyilkosság*, s erről tehát ötet igyekeztem meggyőzni. Rendes az, hogy Berzeviczynek mindegy, akár magyar légyen, akár német, vagy inkább

oesterreicher, csak pénze legyen. Gondolkozhatik-e így az emelt lélek? Cátó és Brutus megölték magukat azt látván, hogy hazájok oda van. Amely nemzet Berzeviczyekből áll, szül-e az annyi és oly virtust, mint Athena, Lacedaemon és Bóma? Ugyanő egy más könyvet is nyomtattata de indole et conditione rusticorum in Hungária. Titkon jöve ki a könyv. A parasztok nyomorúságait festi szertelen színekkel. Miért *szertelenek*? holott a *szeres* is elég volt e célra? Azért-e, hogy a barbarus földesúr is, nincs oly nyomorult állapotban, mint ahogy azt B. festette? Nékem lelkem és erszényem tiszta a paraszt sorsban szenvedő embertársaim izzadságától és pénzétől, az én kezemet csak azért nyálazza meg a tót, mert enélkül nem tud köszönni, mikor hozzám belép, s kevélységnek nézné, ha azt nem engednék, s feleségem patikából vett szerekkel, étellel, itallal ápolja a házát felkeresett betegeket, s mellét parasztgyermek is szítta egy esetben; én tehát barbarus nem vagyok: de megírtam Berzeviczynek, hogy egy megalázott nemzetet úgy festeni igazságtalanul, hogy irigyei ne vessék, gyűlöljék, szintúgy barbaries, mint a parasztot földesúri módra nyúzni. *Igazsággal* még többet lehetett volna mondani, mint B. mondott: de azt is *kellett* volna mondani, hogy *ezek* miért vannak még a XIX. században is *így*. Ilyenek a mi újfrizurájú emberkéink, édes barátom. Én nem szeretem a vad bajuszú régi embereinket: de ezeket a külső kaptára vert emberkéket sem szeretem. Az igazság közben áll, est medium vitiorum et utrinque reductum. Mit ítélsz te Európánk változásairól? Óhajtanául

tudni, de azt nem kérdem s nem várom. Haszon nélkül olvas újságot, aki nem kombinál, nem tanul *abból, amit olvas és tulajdon magától.* Aki nem úgy gondolkodik, mint mások, azt kersztre feszítik, s bürköt adnak neki inni. De szent meggyőződés nélkül igaznak semmit nem szabad venni, akárki mondja bár. Ennek ami most parancsolt katonáskodásunknak igen nagy és szép haszna lehet. Adja Isten, hogy a király és az ország mindég és mindenben ugyanazon egy cél felé törekedjenek, mert nekem az szent hitem, hogy csak úgy lehetünk boldogok. Ezen a diétán, valamint a tavalyin, s előbbiekben is, megmutattuk tántoríthatatlan hűségünket, bizodalmunkat az uralkodóhoz, s midőn októberben feljött Bécsbe a híre, mit tevénk a Ludovicea dolgában, azok az austriacusok, akik megszokták mindég becsmérlni, amit teszünk, tisztelettel szólának felőlünk előttem s mintegy álmélkodva. Elég jelenségei, hogy mi nem vagyunk ellenkezők, amivel a külföld vádol.

Gyermekemnek rossz éjjele volt tegnap; most csendesen alszik harmadfél óra óta, csak a szomjúság által ébresztetvén fel két ízben. Mely szent érzések ezek az atyaiak: de mint füzte össze a természet az örömet a keserűséggel! Ez a rettegés, ez a gond! Soha én még mélyebben ható mérget nem ismertem, mint midőn Iphigeniem, esztendőt s tíz napot élvén, meghala. Óhajtom, hogy azt ne ismerd, s óhajtom, hogy maradékok szaporább legyen az Ábraháménál: de ne galádolódhassék el soha úgy, mint az azé. A te lelked firól fira általmégyen

mindenikbe, s úgy, remélem, a Berzeviczyek mást fognak írhatni és másként.

Szemerének tegnap vettem levelét. Ők egy periodicus munkát készítenek Pesten, örvendenek annak. Írj mihelyt tőle kezdedben lesznek verseid, s igyekezzél minél előbb nyomtattatni. Élj szerencsésen, kedves barátom. Leveled, reményilem azt, várom, kérem s megkívánom, engem té-zni fog.

Széphalom, Febr. 14d. 1809.

(Kaz. Lev. VI. k. 224-228. 1.)

Berzsényi Dániel Kazinczynak.

Kazinczy Ferencnek Berzsényi Dániel szíves tiszteletét s üdvözetét.

Tekintetes Hazafi! Az én tiszteletem oly szemérmes, oly félnék, hogy csak az ő testvérenek, az illendőségnek karjain és ünnepi köntösben bátorodik megjelenni Uraságod előtt; nem fosztom meg tehát gyáva piperéjétől, nem azért, hogy fényesebb küszöbökre lép, hanem mivel tanítómhoz szól.

Ha azon tárgyakat, melyeket Uraságodnak említeni tetszett, az én magános hegyi szenelőmben, vagy vén diófám alatt dialogizálhatnánk, mélyebben meríthetnénk az igazság forrásába s leikeink érzésébe; de így csak a levél szűk határaiba kell szorítani gondolatainkat.

Hogy én, aki eredetemet Zrínyi, Nádasdi és Gyulafi véréből vettem, s jóbanyáimban Csebi Pogány Ilkót, és ezüst medencékben mosdó Török Magdolnát látok, hogy én, mondom Diogenes nem lehetek, az igaz; sőt vannak óráim, melyeken a nagy ősi vér háborgat, s azon herói lelkek hordómat

ostromolják; de ilyenkor csak a Múzsákat hívom segítségül, s békességem hirtelen visszatér. Minden emberi vágyódások és cselekedetek különféle kútforrásból származnak (!); a titulusszerzésnek is lehet igen nemes, s tiszta eredetforrása, a jó hazafinak kötelessége belső érdemeihez külfényt is ragasztani, hogy azáltal azoknak tekintetet, fontosságot, s befolyást adhasson. Mit ér a legnagyobb virtus, derékség, ha fejét a kunyhóban fel nem emelheti, ha azt csak egy-két buta látja és neveti? De mely igen csudálkozom, midőn az, aki engem a község útjára igazít, azonban bevezet házi Isteneink szent templomába, és ott, mind oly Égiek előtt kell leborulnom, melyeket a község koránt sem ismer, melyek csak a Socratesek és Aspasiák Istenségei. Ezek azok az Istenségek, melyeket a legforróbb képzelődésemben kerestem, imádtam, ezek teszik az áldásnak poharát kimeríthetetlené, s Philemon kalyibáját templommá.

Hol vagy te Széphalom? — Fantáziám bája!
 Jer, mutasd meg elmémbe,
 Mutasd meg a Virtust mennyei mátkája
 Jutalmazó ölében.
 Mutasd meg Kazinczyt! s házi Isteneit,
 Hadd olvassam lelke bérét, örömeit
Sabinája szemében.

Hadd lássam, mint éli Plátónk szebb világát
 Áon mirtus halmain.
 Mint öleli kedves Eugéniáját,
 Mint csügg Hölgye csókjain.

Mint él *Antónia* szép házi körében.
 Mint búcsúzik, — mint megy Kázmér ernyejébe
 Schiller s Goethe karjain

S mint repül majd vissza édes feleihez,
A szelíd gerlice fészke kisdedihez
A szerelem szárnyain.

Mondja meg uraságod kegyes grófnéjának, hogy én kezeit csókolom, és igen boldognak mondom, mert oly férjet talált, ki őtet ismeri és megérdemli, de azt is mondom, hogy Kazinczy nem csak egyedül ő neki sajátja, hanem egy egész nemzetnek, és minden jóknak ő reá bízott közös kincse, mely szent számadásban áll. S mondja még néki továbbá azt is, hogy az én gyermekeim, Lidia, Farkas, Antal Saltzmann javallatainak becsületére váltak, minden egykorbelieket szembetűnőképen felülmultak, valamint maguknak, úgy ezeknek is csupa víz az italuk, orvosságuk a szabad levegő, mindenik két esztendeig, sőt tovább is szopta az anyai tejet, egyszerre elválasztani szabad nem volt, hanem lassanként, kicsinyenként, hogy se az anya, se a gyerek a nagy változást meg ne érezze, eszerént nevelvén, még halottam nem volt. Ami feleségemet illeti, középszerű mindenben, és abból fel sem szabadítottam, mert e részben egy kevésbé napkeletiesen gondolkoztam, vagy igazabban szólván, ezen kis barbaries famíliái nyavalyám, testvérei kastélyokban és festett szobákban laknak, de ő énvelem két kis szobában megelégedik. Ha módri ruhák helyett jószágokat szerzek, nem zúgolódik, hanem a gyertyavesztegetésért és firkálásért nagy panasza van ellenem, de én azt Socratesként csak úgy hallok, mint a kocsizörgést ablakom alatt,

A magyar nyelv felemelése körül nékem is nagyon egy kis elmélkedésem, nagy örömökre s tanu-

lásomra válna, ha Uraságodéval confrontálhatnám. A nemzetiség, az igenis, amit ezen tárgyban keresünk és fenntartani igyekezünk, de elérhetjük-e ezen célt segédeszközök nélkül? Az embereknek legnagyobb része csupán a külső benyomások bevételeire alkalmas. A mi virtusainknak nagy része külsőség. Az oly hazafi, mint Cato, vagy Kazinczy, nem a külső benyomások míve, hanem az okosság-gal párosult virtusé, de ezt a községtől várni nem lehet, mert azon csupán a szokás, a módi uralkodik. Az én öregatyám fejről lelövöldözték a német kalapot a magyar hajdúk, és legderekből legényeket companiájában agyon kellett lövöldözni a csákóhoz való ragaszkodás miatt, már ma ezt nem tenné a magyar gyalog, mert ruhájával nemzetiségét is elvesztette.

Berzeviczy balgatag és gonosz, nem méltó a karpatusi zabkenyérre, sem Uraságodnak oktatására. Az ily méreg ellen szent kötelessége az Úrnak ellenmérget szerezni, s azt a publicumnak felmutatni. A világpolgári gondolkodás karaktere a németnek, de látjuk a gyümölcsét, látjuk, hogy ez a temérdek nemzet mindenkor csak egy erőtlén és lelketlen nagy test volt, s már most pedig valóságos világpolgárrá változott. Ha a magyar úgy gondolkozott volna, mint Berzeviczy, régen eltörültetett volna a föld színéről híre-neve. A mi commerciumokat és fabrikáinkat nem a constitutio nyomja, hanem a józan politika, mely a gazdag népnek bőségéből a fölöslegvalót elveszi, hogy azzal szűkölködő nemzettársainkat táplálja. Hogy tudná Ausztria a mi kimeríthetetlen terméseinket felcserélni vagy

megvenni, ha nekünk minden fabrikáink volnának, ha mink tőle románoknál egyebet nem vennénk ? Ez a politikai ok meg nem változhatik, ha mi mind svábokká leszünk is. Hogy hazánkban is vannak szegény tájak, melyeken segíteni kellene, az igaz, de f»z ily apró részeknek el kell magokat veszteni a politika egészében.

Berzeviczy tán a Hornyákokról ítél a magyarokról, s nem gondolja meg, hogy az Alpesek lakóit Helvetia constitutiója sem emelhette ki a szegénységből. A földművelő népnek állapot ja a föld minéműségétől, s részint az erkölcsi kultúrától és az industriától függ. Én nem látom a magyart oly nyomorultnak, mint némelyek, sőt azt tapasztalom, hogy ahol a nép tiszta magyar és okos, magát legkevésbé nyomni nem engedi, az urbáriumot is alig lehet véle betölteni, hanem ahol tót, vagy tóttal kevert, mivel felette ostoba, ott nyomatik. Kultúrák kellene tehát kívánni, nem új constitutiót. Én amennyire ismerem a magyart, gazdag és boldog, s ahol nem az, vagy a földje, vagy maga az oka. Tolna és Baranya hegyes részein letelepedett svábok cserépfedelű cifra házakban laknak és gazdagok, holott pedig csak oly földet munkálnak, mely a magyaroknak nem kellett, de mivel az industriának és takarékoságnak lelkét magokkal hozták, meggazdagodtak, és a legjobb földön élő régi lakósokat elérték. Hogy lehet azt nyomorult népnek mondani, amelynek egy egész fele, azaz az asszony-nép, a munkát nem is ismeri, ahol a férfi is az esztendőnek felét heveréssel tölti, még sem fogy el sem kenyere, sem bora? Hány országok vannak, hol a nép tíz

annyit robotol, a kősziklák is mostoha természetűek, mint a magyar az ő urának, ahol egy asszony annyit dolgozik, mint hat magyar férfi, s még sem ehetik a kolompérban is eleget, még sincs más ruhája, mint fa papucs és magától font szőtt condra. Dunán innen oly nagy luxus kezdett a magyar köznépen uralkodni, hogy kénytelenek voltak a vármegyék a mesterembereket kemény parancsolatok alatt némely ruháknak készítésétől eltiltani, és az emberekről a száz foréntos bundákat, 70 s 80 foréntos cifra ködmeneket, szűröket, 30 s 40 foréntos kivarrott üngöket és gatyákat pandúrok által lehasogattatni. Nem nyomorúságnak a jele ez, hanem gazdagságnak és boldogságnak. A török politika, mely a világ három részeit elborította diadalmaival, nem nevetőség, az ő mozdíthatatlansága az erőnek bélyege, az ép test nem változó. Minden jelesebb népalkotók a régít szentté tették, az újítást pedig kitiltották. Ahol a laune uralkodik, ott az újítás könnyű, de ahol a főhatalmat a kemény nép, ulemma, jantsárbasák megosztják, ott lehetetlen; hogy a török politika nem változó, jele, hogy nem a despota kényétől függ, és hogy a nép nem egészen szolgál. — A politikai vizsgálódások hasonlóak a metafizikai spekulációkhoz: ha az ember a világosságba igen belenéz, vagy csak egy oly khaost, melynek elementumai minden rend és törvény nélkül zavarognak. Fridrik alkotmányával a régi politikának legutolsó épületmíve leromlott, de meglehet, hogy ezen megöletett Centaurus ruhája holta után perkeli meg Herculest. Már most általlátja Európa, hogy az Albion monopóliuma veszedelmesebb-e vagy a francia speku-

láció! ez az általlátás az előbb elszagगतott érdek-
süket, tendenciákat concentrálni fogja, s tán nem
későn. De ki látja által az északi politikát, melynek
munkái oly egymással ellenkezők, céljai oly külön-
félék, és oly igen messzi terjedők¹?

A jövő hónapban Pestre megyek s verseimet
típus alá adom, a legelső ódához, a második vers
után még ezeket ragasztom:

Plátói nyelved, s lelked idézte le
Hozzánk az ép íz szebb geniuseait,
Nyelved mosolygó gratiája
önti belénk Helicon malasztját.

Pólyádban Péán ringata tégedet,
Már ott tapodtál sok buta undokot,
Melyek zavarták Pindusunknak
Szent ereit s ege tiszta fényét.

Ezek versben vágynak mondva, de legprózább
óráimban is ezek az én lelkemnek érzései és tiszte-
letemnek szavai. — Éljen szerencsésen a Tek. Úr
Feleivel együtt sokáig s boldogul, s ha el nem fe-
lejtí legszívesebb tisztelőjét, írjon. Igen szeretném
tudni minden detail festésig, kicsoda Yayl akit
Kazinczy szeret és megtisztel, nem lehet az csak
generális.

Mikla, 12-d. Mártii 1809.

Kaz. Lev. VI. k. 290—295. 1.)

Berzsenyi Dániel Kazinczynak.

Tisztelt férfiú s barátom!

Én a Kölcsey goromba recenzióját csak most kap-
tam Somsics Miklós úrtól, mert ámbár már kétszerre

előrefizettem a Tud. Gyűjteményért, mindeddig kezemre nem került. Ez a recenzió annyira általhágta mind a maga határait, annyira megvet minden illendőséget és emberséget, annyira elárulja tisztátlan kútféjét, hogy az okosok előtt maga magát megcáfolja; de mivel igen tudós mináthal van mondva, s mivel tapasztaltam, mennyit vesztettél Te a Mondolat által, szükségesnek tartom, hogy magamat oltalmazzam, szükségesnek tartom literatúránk javára nézve is, hogy ezen garázda sophistát szelídebbé, emberségesebbé tenni megpróbáljam. Mert az ily gorombaság végtelen károkat fog okozni: elidegeníti az írástól a legszebb lelkeket, azokat a lelkeket, kiknek a dicsőség semmi, a gyalázat pedig minden, elidegeníti a főrendet, mely sokat tett és tehet, s megalacsonyítja a literátorokat, s azáltal azon kis tekintetet, melyet a magyar literatúra nyerni kezdett, elrontja. Kettős kötelességem tehát szólni. De mivel némely tudós bolondságait nem értem, ne legyen terhedre barátodat ezekben megvilágosítani. Jól vannak-e Homér és Goethe, Schiller és Euripides összehasonlítva, s mi az a nagy titok, az a görög szó, s mi az a spongyában szorult Ajax! Azt látom, hogy Schillert nem ismeri s rosszul karakterizálja, mert Schillernek nem a kebele zajog, hanem a feje. Add tudtomra azt is, kicsoda, micsoda s hol van most Kölcsey. Kist igen atyai módon oktatja, inti, de bezzeg engem cum gentibus megtámad. Én ennek a pimasznak kamuti szeméből már akkor semmi jót nem néztem, mikor nekem a pesti kávéházban egy öl nyekegő verseket hozott. A rossz ember minthogy építeni nem tud, rontani akar.

Élj szerencsésen, nagyérdemű Férfiú! s tisztelj meg minél előbb leveleddel.

Mikla, 8a. Sept. 1817.

(Kaz. Lev. XV. k. 312—115. 1.)

Kazinczy Berzsényi Dánielnek.

Széphalom, Oct. 12d. 1817.

Tisztelt kedves barátom!

Aug. 8-án napám, Sept. 25-én testvérhúgomnak férje megholtak, s ez a kettős halál, képzelheted, mely bontakozásba hozta dolgaimat, s ki fogsz menteni, hogy későcskén felelek.

Kölcese egy viceispánokat adott ház gyermeke, s velem álmosdi birtoka által atyafi, így atyafi vicepalatinus Péchy Imre bátyámmal is. Lakása Csekén volna Szatmárban, de 2000 forintban árendába adta birtokát testvéreinek, azután a kontraktust eltépve adta vissza nekik, hogy bírják jószágát, s adjanak neki, amit adhatnak, Szemerével Pestre ment le, hogy ott valamit kezd, de még maga sem tudja, mit. Ennyit kérdéseidre.

Verseidnek recenziójából a redakció kihagy a valamit, de abban tégedet nem érdeklett. Azt monda ott, hogy a magyarnak usque renatas literas (Rajnis, Szabó, Révai, Ráday, Orczy) nem volt Zrínyin kívül poétája, hanem csak verselgetője, s a magyar poétái szellemben kevesebbet kapott, mint még a Morlách is. Ezt én ugyan így hiszem és vallom: de a pestiek, kik irtóztató hazafiak, s az igazat sem akarják megvallani, ha az fényt nem vet reánk, meg nem emésztették.

Verseidnek recenziója nincs nálam; kiadtam ol-

vasni, s vissza nem kaphatom. Ismered a könyvkölcsönzőket. Emlékezem, hogy felőled sok jót, és sok nem jót mond. Nevezetesen téged azok közé számlál, akiket nem az *imitatio*, hanem a természet teve poétává, és hogy verseidben ifjú arc, öröm, könnyűség van előtve, mint Homérén, Goethéén. Nem gondolok én azzal, hogy ő vagy akárki akár engem, akár mást megcsapkodjon; hidd el, édes barátom, mindenünkben van csapkodni való; attól sem félek, hogy az írástól, olvasástól elidegenít; lesz mind író, mind olvasó, s a korbács használ mind az írónak, mind az olvasónak. Azonban Kölcseyt én is nagyon elkeseredve találtam az idén Lasztócon mulatásban. Neki semmi sem jó, még az sem jó, amit eddig csudált, s azt hiszi, hogy éppen nem haladunk, hogy literatúránk éppen nincs, s nem is lesz.

Most Hornért fordítja görögből s hexameterekben, a legapróbb vonásokig, és így képzelhetetlenül *steif*, de amely nem csak nincs nagy érdem nélkül, hanem ha majd darabosságait letördeli, olyan lesz, mint a német, melyet Voss dolgozott. 3 könyve már kész.

Ha jól van-e összehasonlítva Homér, Euripides, Goethe, Schiller! azt kérded. Ítéletem szerint a négy nem egy. Schiller olyan, mint aki mindig a theateren lépdél, a kothurnus nehéz lépdeléseivel: Goethe csupa szerelem lépdelése, még mikor kothurnizál is. Homér, Euripides és Goethe egyformák: nem Schiller. Úgy tetszik Kölcsey többet olvasta a német esztétikusokat, mint szükség volt. Belőlük merítette az objektiver Dichter és subjektiver Dichter ideáját. Kölcseyben én nagyon szeretem ezt az érettséget, azt a nem sietés kolorját: de két elsőbb recensiójával

jobban meg voltam elégedve, mint a tiéddel. Végtére nagyon el tudnám unni azt a didaxis tónusát, s állításai sok helyt csak félig igazak.

Én téged arra kérlek, hogy feleletedből ki ne tessék a *magad* védelme, hanem csak az *ügyedé*. Sze mélyünk nyer, ha az ügy nyer, s vesz, ha ez vesz, s az utolsó esetben még hiúságunkat meg is kacagja a világ.

Az igaz, ada nekünk az Isten nyelvtudósokat és stílust s versírást tanítókat. Kultsár minap megtámadta az eliziókért, s 5 okokat horda fel annak megmutatására, hogy az én szerencsém (hogy az ifjabbak szeretnek) szerencsétlenségére van a nyelvnek, s mindezt azért, mert én elidálok, holott *mások* nem elidálnak. Okai nem nyomnak annyit, mint a pehely, s még abban sem mond igazat, hogy én Kalmártól tanultam az eliziót, mert Kalmár 5620 hexameteireiben *egyszer* sem elidált, hiátus pedig minden sorában van. Rárezzenték, mert a Trattner vacsorájánál adatám által válaszomat, hogy a vendégek (itt határoztatik meg, mi menjen bé a Tud. Gyűjt, darabjaiba) hallják, s legyenek tanúim, hogy Kultsár semmit sem monda, s amit beszél, garázdálkodás. Az egész szót azért ejté, mert a Kisfaludy hada nem szenvedheti a divergálást; literatúrai pápistasággal azt akarja, hogy mindnyájan egy hiten legyünk.

Most a *fia* (nem *fija*) mellett peroral, ismét úgy, hogy valamint azon kell csudálkozni, hogy az, aki rhetoriees professzor volt, nem tudja, hogy a hiátus még prózában is hiba, úgy azon is kell, hogy aki Révai után magyar nyelvprofesszor akar lenni, de

éppen Czinke által hátra tolatott, azt nem tudja, hogy a *fi* magában és kompozíció nélkül nem is szó s a *fia*, *j* nélkül, úgy hiba mint *kocsia*, *mie*, *félfia*, *Dezsőfie*, Bessenyeié volna az. De ilyen emberek mindig voltak és lesznek. Tűrjük őket, ahogy lehet, s a kálvinista zsoltárból énekeljük ezt: *öröködbe, Uram, pogányok jöttek.*

De élj szerencsésen, és szeress, s éreztesd leveleid-del, hogy szeretsz.

(Kaz. Lev. XV. 331—33. 1.)

IX.

KAZINCZY FERENC VITÁI

Az Árkádia-pör.

„Cserey Ferka-s azzal a tervvel fordult Kazinczyhoz, hogy Kazinczy szólítsa fel a magyar közönséget egy, a Csokonai sírján emelendő emlékkő költségeinek megszerzésére. Kazinczy a tervet a Kulcsár lapjának, a Hazai Tudósításoknak 14. számában nyilvánosságra hozván, elmondá, hogy a Cserey ajándékából zsbói márványkövet szándékoznak a Csokonai sírjára állítani, nem medencés piedesztált, hanem csak egyszerűt, amelynek felső részén egy pillangó repdes, mintegy a könyvedeég symbólumául, közepén pedig e sorok olvashatók:

„Csokonai Vitéz Mihálynak hamvai,

Született 1773. Nov. 17 d.

Megholt 1805. Jan. 28 d.

Árkádiában éltem én is.”

Kazinczy felszólítása és tervezete 1806. július 30-án jelent meg, s egy hónap múlva Kis Imre, Csokonai régi barátja, alkalmat vett magának, hogy a saját és debreceni barátainak véleményéről tudósítsa ez ügyben Kazinczyt. Észrevételei ezek: Csokonainak a sírja nem alkalmas az emlékkő felállítására, inkább valamely nyilvános hely, például könyvtár, volna arra való; aztán a pillangós egyszerű kő helyett szebb volna a pyramis. Az inscriptió ellen is több kifogás van. Az első sor a harmadik személyben szól, az utolsó pedig elsőben; a Mihály mellé nem szükséges a *nak* rag; sőt a *hamvai* szó sem állja ki egészen a bírálatot, mert némelyek szerint ez a régiéknél szokásban volt halott-égetésre emlékeztet. De van olyan értelem is .. folytatá tovább Kis Imre —, melly azzal tartja, hogy *rúgás* van ebben a szóban, *Árkádia*, nemes Debreczen városára. Ennek vitatásába ugyan ő nem ereszkedik, mert, mint mondja, az „összehasonlítás itt is gyűlölséges”: de azért jónak látja Barthélémy szavait idézni, aki Anarcharsissal ezeket mondhatja Árkádiáról: „Les paturages y sont

excellents, sur tout pour les ânes.” („Kitűnőek ott a legelők, különösen szamarak számára.”) Ez utóbbi észrevétel csak mellékesen van téve: de fontossága azért mindenki előtt szembetűnő.)

(Váczy: Kaz. Lev. IV. k. XIV-XV. 1.)

Fazekas Mihály Kazinczy Ferencnek.

Debrecen, 23. Sept. 1806.

Tekintetes Úr!

Nagy Érdemű Hazafi!

Én bajnoknak állottam ki az Úr ellen, Debrecenből, nem kirendelve, hanem csak magamtól, csak olyanformán, mint szokott kimenni a gazdafia egy magához hasonló, más utcáról való gyerkőc ellen, ki a ház tetejére göröngyökkel hajigálván, a levert nád töremorájával beszemeteli az udvart.

Ha ez a kimenő gyermek, melyet például vettem fel, jó nevelésű, ilyenformán fogja megszólítani gyermektársát: „Hé F. „a hajigálás, kivált a más háza tetejére, egy oskolába járó gyerekhez” sem illik, te felőled különösen fel nem tettem volna, akit szüleid „szinte úgy, mint engem, jó erkölcsben neveltek; de te talán nem is” pajkosságból, hanem gyűlölségből, vagy utalásból hajigálsz fedelünkre. Magyarázd ki magadat, és vagy hagyj fel a mi bántásunkkal, „vagy a jó emberek tiszteletére, mellyel mi irántunk tanuló gyermekek iránt viseltetnek, számot soha se tarts”.

Egy ilyen emberséges Miskaként én is azt kérdelem tehát a Tekintetes Úrtól, hogy: „*Mit tesznek azok az én hazám ellen való felkiáltások, melyeket még minden levelében olvastam, anélkül, hogy magyarázatokat vehettem volna,* eleinte csak azt gondoltam.

hogy Debrecen név alatt, csak némely népsepreit szaporító személyeket ért a Tekintetes Úr, amilyenek mindenütt vannak (ámbár azokat sem illett volna egy publicum nevével nevezni), de egy nem régi leveléből azt kell kihoznom, hogy minket minynyájunkát, kik itt lakunk, vagy igen ostobáknak, vagy felette gonosz embereknek tart.

Én megvallom, azt gyanítom, hogy azokat mind debrecenieieknek, vagy debreceni karakterűeknek tartja, akik magaviseletét rostálgatni vagy azokban hibákat csak képzelni is mernek. Vegyen ki kérem ebből az eretnekségből és állítsa helyre bennem azt az iránta való tiszteletet, mellyel ezeknek előtte a buzgásig tele voltam; ne nevezze ezt az éppen Debrecen mellett való kikelésemet valami vak enthusiasmusnak, mert ugyanezt cselekedném, cselekszem is mindenkor, valamikor egy magános személy egész társaságot szembetűnő ok nélkül, és minden kifogás nélkül megtámad.

Meglehet, hogy kisebbnek talál engem nézni a Tekintetes Úr, mintsem hogy tudós correspondentiájára méltóztathatna: de hitesse el, kérem, magával, hogy ámbár a nagyvilág az én kipallérozásomban erántam mostohább volt, mint a Tekintetes Úrhoz, de ha nemes baj vívásra kerülne is köztünk a dolog, soha a velem való viaskodás becstelenségére nem fog szolgálni.

Ezekre is kívánok bővebb világosítást: *„Poussin egy igen szép paysázst festett. Egy sarcophagus áll a képen ezen szókkal: Et in Arcadia ego! Vájjon nem a sarcophagussal mondatja-e Poussin ezeket a szókat, az ezt tenné: A legszebb környé-*

ken is ott vagyok én, és vájjon az ő képe piédestalján nem ez a sarcophagus van-é kimetszve az inscriptiójával együtt? azt ugyan, hogy: *et in Arcadia etc.* nem láthatom által, hogy lehessen így fordítani, *én is Arcadiában*.

2. Ha úgy van is, illik-é valakinek sírjáról a felülírást levenni és másnak adni, ha mindjárt ugyanazon egy dologban excelláltak volna is mond a ketten?

3. Ha nem a Poussiné van lefordítva, hanem Schillerből van véve az *auch ich war in Arcadien geboren*: Nem jobb lett volna-é szórul-szóra lefordítani *Árkádiában születtem én is*, ha csak már Schiller le nincs fordítva, és úgy nincs kitéve: *éltem én is*.

4. Feltegyem-é, hogy a Hazai Tudósítás XXI-ik darabjában kijött verseit Fabchich Úrnak helybe hagyjál Én is írtam valaha verseket, de megesmérvén az emberséges emberek krisiseiből, hogy nem poétának születtem, letettem róla, és kritikussá lettem, mert ezt a mesterséget legkönnyebbnek lettem, kivált ha az ember indulatjait meg tudja először zabolázni. Elvárván bölcs magyarázatját, és fejtéseit problémáinak, vagyok a Tekintetes Ümak alázatos szolgája

Fazekas mpr.

(Kaz. Lev. IV. k. 320—522. 1.)

Kazinczy Ferenc Fazekas Mihálynak.

Széphalom, 9d. 8br. 1806.

Minekelőtte az elmúlt postával az Úrnak, Főhadnagy Úrnak levelét venni szerencsém volt, már tudtam, Nagy Gábor úrtól, aki látogatásomra jött, hogy

azt venni fogom. Nem voltam tehát készületlen. Engedjen meg barátságos szabadságomnak, hogy ki-
mondok: Én azon többé megbotránkozni nem fogok,
hogy Debrecen rajtam megbotránkozik; én azt, ha
Debrecen meg nem ért, ezután mindég meg fogom
érteni. Ha az Úr személyét szívesen nem becsülném,
s nem szeretném, elhallgatnék levelére, mert minnek
szóioiki annak nincsen haszna. De akár van, akár
nincs, szólok; mert barátságos megszólításra némán
maradni, eltúrhetetlen gög s igen érzékeny meg-
bántás.

Azt akarja tudni Főhadnagy Úr, hogy mit te-
szen etc.

Felelek: — Nem lesz szükséges mondanom Fő-
hadnagy Úrnak, mert igen jól tudja, hogy én Debrecen
fijai közül igen sokat szeretek, becsülök, s barátságokat
úgy nézem, mint életemnek legszebb szerencséit.
Ilyenek vannak professzorai, prédikátorai, tudósai
között. Én tehát Debrecen ellen kifakadván nem bántom
személyét senkinek. De Debrecenben egy bizonyos
nevetséges fastus, túrhételenség és magával eltelés
lelke lebeg, melyet amióta tapasztalásokat tenni tudok,
soha másutt még nem tapasztaltam. A debreceniek
közt kettőre találtam, aki eléggé egyenes volt megismerni,
hogy a debreceniség a debrecenieknek indelebilis
karakterek, mint a pápista sacerdotium. és, hogy ez olykor
is kiüti rajtok magát, mikor észre nem veszik, s nem is
akarnák, ők a magok szemekkel látnak, magok fülekkel
hallanak, s az a szem jól lát, az a fül jól hall, s valami
avval meg nem egyez, az mind rossz, ők ugyan nem
mutatnak semmit, amin ízlés volna, de azért ők íté-

lik meg, ha a mások munkáján ízlés van-e! S így bukdosik közöttük a legtökéletesebbike is a legtökéletesebbeknek. Nem fogom soha elfelejteni, mely homlokkal vitatta egy már megholt öreg úr Debrecenben, pedig én nem ingerlettem, hogy a rézmetszésben több munkába kerül s költségesebb a radirozás, mint a vésés és hogy azt tisztább nyomtatást ad, mint ez. ő sohasem dolgoztatott rézmetszővel: én sokat dolgoztattam; ő soha sem volt rézmetsző szó^bájában: az én passziómat e részben kiki ismeri: de őzért nem nekem volt igazam, hanem neki. Egy életben lévő főpap füle nem érti, hogy a schlummerst hogyan lehetne trochéus: és így az, akármit mondjon a német tudósok egész serege, nem trochéus. Egy igen derék ember meg nem foghatja, mi lehet szép Klopstockban, és így neveti, midőn más Klopstockot csudálja. Egy igen kultusz és Bécsben sokáig lakott s németül excellenter tudó ember azt mondja, hogy Bürgernél ízetlenebb poétája a németeknek nincs; és így Wieland és Göthe hibásan ítélnék s Bürger semmit sem ér. Barátaim, ne nehezteljetek, de ha ki ilyet hall, azt véli, hogy Debrecen az Abdera lakosaiból metempsychizált lakosokból áll. Ha a militáris tactica s botanica dolgában én az Urat, a chemiában Kis Imre barátunkat azzal a leckező tónussal fognám elő, amellyel a Csokonai halálát jelentő tudósításomért Debrecen kapott elő engemet, meg nem értvén, hogy az affektált és nem-affektált cinizmus, melyből esztétikai lélek sugárzott, Csokonainak nem mondatik gyalázatjára, sőt a legelmésebb magasztalás, amellyel engem még az eránt is megleckézett, hogy a cinikustól cinicizmus

jő, nem cinizmus, mint a Stoicustól stoicizmus és nem stoizmus, és amellyel nekem most az *Arcadia*-, a *hamva*-, a Mihálynak és a más személy terminációjával ejtett mottó vettetik szememre: én azt tartom, hogy az Urak engemet, mint a csizmadiát a kaptához, méltán igazítanának vissza a Sylbenstechereyhoz, s méltán emlékeztetnének, hogy amihez nem értek, okosabb lesz leckéző hangon nem szólnom.

Főhadnagy Úr azt, hogy én Debrecent a Kis Tmre úrnak adott válaszában felsóhajtásaimmal bántom, gyerkőcei vásottságnak nevezi, mint midőn az a más háza fedelére gyűlölségből vagy utálatból hajigál s az udvart a nád teremőrájával beszemetezi. Én az Urat oly kultúrájú embernek nézem, aki, ha én valóban ily pajzán s vásott gyerkőce volnék is, a bubereyt nekem s akárkinek másnak nem lökné oly minden tartózkodás nélkül az orra alá. Most pedig midőn cselekedetem nem gyerkőci házfedélhajigálás, hanem azzal való szabadon szólás, aki engem a szabadon szólásra provokál és gondolt tudatlanságaimat vélem éreztetvén, arra kényszerít, hogy én emlékeztessenem, hogy a tett kritikák Debrecennek klímájától jönnek, most, mondom, azt nem nézem egyébnek, hanem debrecenizmusnak; s minthogy annak nézem, nem látom méltónak, hogy azt nehezen vegyem. Debrecentől az ily dolgok kitelnek.

Nagy Gábor beszéli, hogy az Urak közül valaki nagyon felakadt azon, hogy én a Hazai Tudósítások levelében a gólyák felől szólván, annak tojományait *monynak* neveztem. Az az emberséges ember azt hitte, hogy én ott trágárokodom. Mit mondjon az em-

ber az ily krízisekre? s az az író, aki erudita materiában eruditusokhoz, habár közönséges levélben is szól, arra is vigyázzon-e, hogy ha a szó a konyhára kihallik, Erzsók asszony mit fog magában gondolni.

A három elsőbb kérdésre nekem felelni nagy kín volna. Úgy tetszik, hogy azokat azért tette élömbé az Úr, hogy azt az örömet vásárolhassa meg, hogy engem hibásnak nézhessen. Az *et in Arcadia ego*-í a Poussin sarcophagusáról s momentumáról másra által vinni nem plágium, sőt azért is megengedhető, mert édes örömmel lepi meg az olvasót, a Poussin festésére emlékeztetvén.

Mit tartok Fabchichnak versei felől a lányom halálára, nem látom szükségének mondani. Kezemben van levele, melyben írja, hogy egy postával küldötte meg azt mind nekem, mind a Kultsár újságainak. Én egyszerre vettem mind írva, mind nyomtatva. Fabchich egy öreg jezsuita, Canonum Prof. Győrben, s szentül szereti nemzetét.

Minden debreceniség és anticlebreeniség mellett szeressük egymást, s maradjunk barátok Úr, Főhadnagy Úr. Éljen az Úr szerencsésen. Köszöntse barátaimat s ajánlom kedves emlékezetükbe.

Széphalom, 9d. 8br. 1806.

(Kaz. Lev. IV. k. 356—358. 1.)

Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek.

Pest, Július 23d. 1824.

Kedves Barátom!

Tegnap este adta kezembe Vitkovics, nála lételemben, Sallustiushoz írt előbeszédedet, melyet már elébb Thaisznál s ennél is elébb Kulcsárnál a Ked-

veskedőben láttam. E nekem küldött nyomtatványt szívesen köszönöm. Werfer amint látom, csinoságra való ügyeleltre fogja serkenteni magyarországi nyomtatóinkat.

Fordításbeli teóriádról magad azt írod, hogy az engemet meggyőzni nem fog. Úgy van, nem győz meg, édes tisztelt Barátom. De mit írjak hosszasan argumentumaimról! Tégedet is azok eltéríteni utadról nem fognak. Csak megérintsem-e hát hogy a Morghenek, Müllerek és Longhik autoritásai nem e tárgyra valók, hogy princípiumod állandósága felől egy helyen magad is gyanúra rebbensz! Én ellened vagyok, okaimat Shakespeare három játékszíni dalabjához írt értekezésemben eléadom, mely nem-sokára a Tudományos Gyűjteményben jelenik meg, mivel fordításomhoz még pénz kell.

Sokáig várogattam, hova fordítja a nyelvet újonnan megkezdett és enunciált neológiád, mit fognak szülni a deákös, franciás és németes kifejezéseid. Vélekedésem szerint, mindenik jobban és nyelvünk eredeti fordulásainak ártóbban terjed, mint talán Magad is óhajtottad. Kimondom már most én is gondolatimat. Neked kezeden volt nyelvünk díszre emelhetése s mit látunk! Mindenfelé, ahol megfordultam, nyelvünktől a sok idegen szólás, halmozott s még nem is jól formált szók miatt, elhülést, zajgást. S nem kell-é pedig tekintetbe venni, hogy nekünk, nyomorultul elmaradottaknak a nemzetek sorában alig állóknak, félig hideg, félig elkülföldiesedett publikumot kell míveltségünk védésére meg- és visszanyernünk, s elérhetjük-é ezt oly munkákkal,

mint amilyeneket ez a mostani nyelvzavarás szül!
Hagyja helybe, akinek tetszik, én nem fogom.

Kunhardt Sallustiusa kezébe jutásának örvendek.

Én holnapután Vitkoviccsal együtt Füredre akarok indulni, azt óhajtván, hogy aranyerem magát úgy viselje, amint szép nevezéshez illenék. Talán két, talán három hétig leszek ott, visszajövén egy ideig itt mulatok még, az ősszel pedig ismét Bécsbe szándékozom.

A napokban gyermekek számára még régen írt elbeszéléseimet forgatám s eszembe juta, hogy azokat ki kellene adnom. Tudod, hogy Bálintodnak, keresztfiannak vannak ajánlva. Mit csinál Bálint? nagy-é már! Ölelem, tisztelt Anyja kezét pedig csókolom.

Igaz Samu által kérdeztetted egyszer Sternéd iránt. Itt van írásaim között, mit parancsolsz iránta] Vélekedésem arról is az, ha Sallustiana dictiókba gyönyörködni akarok, deákul olvasom, ha anglicizmust kívánok, nem fátyolon nézem keresztül, hanem színről-színre.

Egyenességemet nem fogod rossz néven venni, s kérlek, ne is vedd.

Isten hozzád. Szívből ölel barátod

Döbrentei Gábor mk.

(Kaz. Lev. XIX. k. 162—163. 1.)

Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak.

Széphalom, 1824. Auguszt. 29d.

Nem csudálom én, hogy téged, Sallusthoz írt élőbeszédem meg nem győze, hogy neked javallásodat az Igaz Sámuelnél meglátott töredék meg nem nyerheté; azt csudálnám, ha amaz meggyőzhetett volna,

ha ez javallásoddal dicsekedhetnék; mi ketten nagyon messze járunk egymástól. De engedj szabadon szólanom, pirulok annyira szeretett barátomért, hogy midőn ez az előbeszéd Guzmicsot még meg is lépé, téged meggyőzni nein tud; az pedig éppen bánt, hogy midőn tanácsodat nem kérem, te azt adod, s oly felsőséggel, mit csak azon fiúknak vala szabad adnod, kiket Erdélyi Múzeumod gyullasztá tüzre. Igen is, édes barátom, a barátság és kivált az olyan, mint a mienk, barátságot adhat nekünk biza-kodva lenni egymással, de nem durván bánni, s egy bizonyos könnyedséggel, ahogy mester szokott tanítványával. Ha te a Sallust és Yorick szépségit akarod csudálni, magokat veszed elő, úgy mondd; s magad ítéld meg, mely szó ez oly férfitől, mint te vagy. Tehát azoknak igyekezetek haszontalan volna, kik láttatni akarják olvasóikkal, mit bírna el az új nyelv a régiek szépségéből? Köszönd magadnak, ha az ily levél és az a híres dialógus (Tud. Gyűjt. 1824. VII. K. lap 78—86.) bennem és társaimban, *a nyelv-törőkben*, gyanút támaszthat, hogy Neked kedvesb a Euaeus nyelve, mint a Virgilé, és hogy te Virgilt és Sallustot meg sem érted, a graecisálásaikat, nyelv-zavarokat, nyelvtöréseket csak azért nézed el, mert őket a Virgul és Sallust nevek védik. Hát arra mit mondjak, hogy te bennünket a Zrínyihez és Mikes-hez utasítasz! Ismered-e őket! Mert nekem úgy tetszik, hogy a Zrínyi nevét csak nevéért emlegeted. Néki abban áll egyik szépsége, hogy azonként szedi által a rómaiak virágait, mint azok a görögökéit. Én neked felelni fogok s nyomtatásban. Igen is, a magyar beszédnek magyar beszédnek kell lenni; igen

is, az a nativus lepor derék portéka. De ha talán te csak azt mondanád, hogy magyar embernek bajusz kell, azt mondanád, amit én mondani ugyan soha nem fogok. Dialógusod sok haszontalant, sok fél-szeget, sok hozzád nem illőt monda. Thaisz szóla jól a Tud. Gyűjt, tavalyi XI. kötetében. Orthológznak neológizálni, neológznak orthológizálni kell, s az a félve tett mérés, s az a merve tett félés teszi, amit ügünk kíván, amit várunk.

Kaz. Lev. XIX. k. 184—185. 1.)

Bajza József Kazinczy Ferencnek.

Kazinczy Ferencnek Bajza tiszteletét.

Örömmel értettem, hogy a csomó Guzmics verseze-tével s a Játékszín első ívével kezéhez juta a Tekin-tetes Úrnak. Hogy Galotti Emíliában hibák maradtak, az nekem fáj leginkább. Én és Stettner mindent elkövettünk a korrektúrákkal, de ha a szedő gondatlan és tudatlan is még ezen felül, úgy a korrektornak legnagyobb szorgalma is hiábavaló. Itt egy coma vagy colon, ott egy betű esik ki, midőn a kiszedett kolumnák egy helyről másra vitetnek, s a tudatlan-ság oly helyre téteti velők vissza, hol éppen nem kel-lene állnia.

A Tekintetes Úr igen nagy tévedésben látszik lenni, ha, mint levele mondja, azt hiszi, hogy én Emíliában változtatásokat tettem, még pedig a Tekintetes Úr tudta nélkül. Szabadságot ada ugyan a Tekintetes Úr leveleinek egyike azt tennem kéz-iratával, amit jónak fogok vélni, azonban ha én e szabadságot szerénytelenül használtam-e, ki fog tet-szeni a kézirat és nyomtatás összehasonlításából.

Hogy *Emilia Galotti* helyett *Galotti Emiliát* nyomtassak, az engedelmével történt a Tekintetes Úrnak, melyből aztán természetes következássel kellett folyaniuk a *Galotti Edvárd, Gonzága Hektor, Ráta Kamii*, változtatásoknak is. A *kisdedleg és képzeltgése* ott állnak a Tek. Úr kéziratában; a *komornokot* pedig a *komornyik* helyett Stettner javaslására fogadta el a Tek. Úr. A Festő és festő, Futó Véső, Kincstártó úgy vannak írva a manuscriptumban is; s általában fogva azt nyilatkoztathatom ki, hogy minden szót, mely a Tekintetes Úr a nyomtatott íveken felakadni fog, saját kéziratából és Stettnerhez küldött jegyzéseiből fogok legitimálni. Én az írókat a magok egész sajátóságokban szeretem látni és semmit sem győölök inkább, mint redaktorainknak azon módját, mely szerint az író ortographiáján, grammatikáján, syntaxisán, sőt nem ritkán stylusán is meg nem kérve változtatásokat tesznek. A gondos olvasó szereti az írókat mind tökélyeikben, mind hibáikban látni, mert jól ismerhetni csak így fogja őket, csak így lesznek híven informálva tudományok, szorgalmok, gondosságok felől s ha ki kénye szerint változtatgat, sokszor talán meggyőződése s akarata ellen is az írónak, valamely munkán, az a publicummal csak *szembekötősdit* játszik. Az nekem nem volna kedves dolog, ha a Tekintetes Úr azt hihetné, hogy én tudta s akarata ellen tettem változtatásokat Emiliában. Az általam fordított vígjátékban tapasztalni fogja a Tekintetes Úr, hogy a mi ortographiánk sokban nagyon eltér egymástól, ami leginkább fogja bizonyítani, hogy a Galotti Emiliában lévő orthographia egészen a Tekintetes Úré, a vígjátékban pe-

dig egészen az enyém, örömet tanulok én is a *gyermektől*, de örömet a *stattlicher Herrtől* is, mihelyt van mit tanulnom tőle. Szalay László 10 esztendővel fiatalabb nálam s én Muzáronra írt észrevételeiben találtam olyakat is, miket még nem tudtam s szívesen és pirulás nélkül vallom akárki előtt is, hogy ezt és amazt tőle tanultam. S vétek-e az, hogy én a 10 esztendővel ifjabb Szalaytól tanulok, a nálam 20 esztendővel öregebb (korosabb inkább) Döbrenteiről „keveset, vagy éppen semmit sem tartok”? Holott Döbrentei már akkor híres író volt, mikor én még csak az ABC-t tanultam. Tanulni mindenkitől lehet valamit, sőt mindenkitől *tudni* és *akarni* tanulni még dicséretes dolog is. Tanulni azonban, úgy vélem, mindenünk magától szeret (azaz maga jóakaratójából) s nem tűrjük, ha valaki erőszakolva tolja ránk tudományát, szinte úgy mint XIV. Lajos nem tűrte, hogy papja a morális leckéket közvetlen hozzá intézze. Az ilyenön önkényes változtatások pedig melyekről itt szó van, sem egyebek, mint erőszakos leckézés és praeceptorkodás. Hogy egymás hibáit irtogassuk, annak nem ez, hanem egyéb az útja — *okokkal támogatott kritika* s még ez is mindig csak *projectuma* az egyes írónak, törvénné csak a *publica opinio*, vagy legalább a *consensus eruditorum* szankcionálhatja.

Döbrenteinek írt válaszomra gróf Dezsőffy József készítte egy, amint mondják — nem igen finom levelet, védelmükre Wigand gyámoltalan vitézeinek. Hogy ezen pörbe gróf Dezsőffy avatta magát, az nekem nem kedves dolog, ő bár gyöngé író is, de tiszteletreméltó ember, s a haza gondjaiban őszült

meg, és sok címmel érdemli, hogy a neve a publicum előtt szenny nélkül maradjon. De ha oly valamit követend el velem, ami grófi neveléssel össze nem fér, köteles leszek-e én neki azt eltérni s csak azért leszek-e köteles, mivel ő *méltóságos gróff* — Én őt kimondhatatlanul sajnálom, s felette sokba fog kerülni, amit neki felelni fogok, nem azért, mintha a felelet nehéz volna (a mi ügyünk igazságos és rendíthetetlen), hanem azért, mert jó érzésű embernek nem lehet az kedves, midőn tiszteletreméltó névre szennyet borítani kényszerítetik. Azonban, habár ennyire jutottunk, hogy gróf Dezsőffynek tetszik magát a Döbrenteiek karaktertelén, és Thaiszok neveletlen seregébe vegyíteni, ha előtte kedves dolog egy szökevény és világcsaló németet, mint Wigand (bírom biographiáját) védeni, ám lássa, én róla nem tehetek. Lesz idő, melyben gróf Dezsőffy kívánni fogja, bár a lexikon pörébe ne keverte volna magát, mert amit én választani fogok vastag feleletére, sok esztendőök száma sem fogja emlékezetéből kitörlni. Ők azt hiszik, hogy írói respublicában grófi auctoritásokkal lehet valakit elnémítani. Meglássuk, üdvezítendi-e őket ezen hit. Még Magyarországon senki sem keveredett gróffal tollcsatába, én leszek most reá kényszerítve. Fegyvereimet úgy fogom használni, hogy *grófoknak* szolgáljon tanulságul, mit kell s mit illik szót váltani oly emberrel, ki bennünket nem bánta. Nemes vagy báró, gróf vagy herceg, írói világban egyféle jussal bír, elsőségetek itt nem születés, vagy hivatal oszt, hanem *ész*; melynek én mindenkor kész voltam s kész leszek térdet hajtani. Gróf Dezsőffy-

nek az fáj, hogy én „magamat szép reményekkel nem biztathatom az ő lexikoni dolgozásai felől”. De hát elegendő ok-e ez haragra! kényszeríthet-e engem arra valaki, hogy higgyem, amit nem hiszek! Mely fonáságok ezek! Gróf Dezsőffy jó ember, tiszteletreméltó ember, de gyöngé ember, s könnyen hagyá magát eszköznek tétetni Döbrentei által, ki maga többé felszólalni nem mer, hanem másokat ösztönöz a felszólalásra. Ő most vén asszonyok módjára mende-mondákkal hadakozik s történetecskéket gondol ki rólam, melyeket a két városban széthordoz, azzal hízelkedvén magának, hogy engem ily apró bohózatok bántani fognak. Ilyen az, a többek között, hogy vallási gyűlölségből keltem ki ellenök, mert hogy én előbb Luther követője voltam, de most nem régiben *titkon* a római szentséges Pápa aklához szegődtem; hogy én az öregebb írókat mind tönkre akarom zúzni, s az ő elnyomásokkal az Akadémiába magamnak helyet készíteni stb., stb. Döbrentei ezeket maga költi. Ponorí Thewrewk pedig hirdeti nomadicus vándorlásain mindenfelé, mert e kettő most szoros barátságban él, ámbár előbb nem szenvedhették egymást. *Malus cum malo colliquescit facile*. Megengedem nekik, hogy ily apróságokkal magoknak örömet csinálhassanak, minekutána legszebb fellegváraik úgyis már összeomladoztak. — Én gróf Dezsőffynek kívántam volna oly barátot, ki szemeit a lexikoni pörre nézve megnyissa. Midőn haliám, hogy válaszomra válaszolni akar, levélben szándékoztam vele tudatni tekinteteimet, de megtudván, hogy a Jexikonisták nála tartják gyülekezeteiket (praesések gróf Teleky, szabolcsi főispán) elhallgat-

tarn vele, nehogy gróf Des. megmutassa nékik levelemet s ezek boldog képzelgéseikben azt véljék, hogy én *megszéppentem*. Gróf Dezsőffy neve nélkül adja ki válaszát, de nevét majd én fogom a publicummal tudatni, hogy lássák, ki az a szép nevelésű gróf, kinek írását a durvaság miatt még Drescher sem akarta nyomtatás alá bocsátani; az a Drescher, ki nekem nem barátom, kinek haszon, ha a lexikon kijöhet, mert az a Landerer-typographiában nyomtatják, amely most az ő tulajdona. Gróf D. harmadnap előtt indult innen Szabolcs felé; feleletét talán Kassán nyomtattatja. Pónori engemet epigrammák - ban énekelt meg, melyeket Wigand nyomtattat.

Papirosum fogy és így be kell rekesztenem hosszú, de talán nem unalmas levelemet. Éljen szerencsésen a Tekintetes Úr, ajánlom magamat szívességébe.
Pest, Július 6-d. 1830.

*

(A játékszín holnap kerül ki nyomtatás alól. — Schedel Aug. 20d. itt lesz. Parisból Svájcön, Piemonton által Milano felé megyén s Croatian keresztül jó haza. — A *gyöngyökért* szíves köszönetemet. Az gyönyörű kiadás, de oly papiroson csak Pyrker nyomtattathat.)

(Kaz. Lev. XXI. k. 333—336. 1.)

Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek.

Pécel, Május 5d. 1831.

Postán küldön Uram öcsémnek Pannonhalmi utam nyomtatványát, mert különben későn vehetné; pedig

mind én, mind Pali óhajtanánk, hogy az hamar juthasson kezébe, s minnél előbb hallhassuk ítéletét.

A kisdéd munka, amint címlapja is jelenti, April. 30. szombaton már nyomtatva volt. — Másnap Szemere és én mentünk vele Schédelhez és Bajzához, s ezt Sebedéinél találtuk. Általadánk tehát nekiek a két nyomtatványt, de felkeresvén az őket illető helyt, 1. 44.—50. kértük, hogy azt előttünk olvasnák fel. Bajza fogott hozzá, s oly nyugalomban olvasá mindvégig, mintha egy újságlevélből azt kellett volna felolvasnia, hogy Grönlandban gazdag vagy szegény volt a halfogás. Akkor, ismét teljes nyugalomban, azt monda, hogy felelni fog, mint a duelláns mondja teljes nyugalomban, hogy szólani fognak egymással. Schédel feszengve hallá a felolvastakat, s midőn vége vala, célzásokat mutata ki benne. — Szemere megszólítá, hogy célzásokat substituálgatni nem szabad; kivált ott nem, ahol nem *egy*, hanem *minden* felől van szó. — Igen monda Schédel, de ott Vörösmartyt fogja festve látni minden olvasó. — Az az olvasó vétke, ha magának tapogatókat enged; s ha itt talán Vörösmartyt sejtegette volna is, a 48. lap 7d. sorában tévedésére rá fog ismerni. Klopstock nem vala az által megbántva, midőn a Hermann lelketlen magasztalóit bántogatták.

Midőn ez nap nyomtatványim közül egynéhányat a typographában általvettem, megsejtek ott egy ívet, s az íven a Kisfaludy Károly nevét, s elhoztam azt. Palinál megtekintettem, s láttam, hogy Kisfaludy Károly emléke eránt tett felszólítás ellen Harsányi egy új felszólítást teszen. Jónak láttam

ezt Schédellel és Bajzával tudatni. — A hírt leg-
alább Schédel, nem hallá nyugalomban; a másik
mindent abban hall, s Palihoz fordulván azt a meg-
jegyzést teve, hogy ő még nem veszekedett Palival,
vagy az ő szava szerint: „Mi még nem veszekedtünk
egymással” — mely mutatja a manu promptus nyu-
godalmát.

Fenyéry, ki Vörösmartyval egy háznál szállásol,
kiment vala, s így mi az ezeknek vitt két nyom-
tatványt a Fenyéry sógoránál hagytuk. — Schédel
és Bajza szólottak e két barát jókkal, mert délután
Fenyéri jött a Pali szállására, s látni vágyott a Har-
sányi felszólítását. Kerestem, s sehol nem találtam.
Fenyériben azon gyanúnak kelle támadni, hogy
azért nem találom, mert találni nem akarom, s kép-
zelheti Uram öcsém, mint pirultam ezért. De sze-
rencsére Pali hazajött, s azt áthozá a Berci szobá-
jából. — Fenyéri az én panaszimra, vádjaimra s a
Kritikai Lapok mellett szofizmákkal felelt. Bíró előtt
nincs barát. — De barát lesz-e bíró barátjának ked-
vetlen ügyében, ha kikerülheti'? s nem látták-e az
Urak, hogy az Sz. Hajdan Gyöngyeinek íróját igaz-
ságtalanul és vadán megvagdalva, még pedig nem-
csak prózában, hanem versben is, nekem tesz az,
amit barát barátnak tenni nem szokott 1 Vallják
meg az Urak, hogy örömeiket lelik a hántásban, bosz-
szúban. Innen az, hogy még Thewrewk ellen is szó-
lottak, és hogy Thaisznak nem könyvét, hanem csak
annunciatióját is recensálják. Miért nem bizonyí-
tották be hajthatatlanságokat körök tagjainak bírál-
gatásával inkább? De az Urak előtt csak az szent,
ami azon a körön belül van. — Én uram utálattal

löktem el a Sas II. kötetét kezemből, hol Thaisz elmétlenül fakada ki újra Bajza ellen; de felvilágosítanak, mit tegyen ott az aláírás, a *Nyugalomra tételt Redactor*. Illik-e szerencsétlennék szerencsétlensége említésével insultálni! Morális cselekedet-e ez! s Bajza nem magának köszönheti-e, hogy Thaisz rajta ezt a vágást ejtette! — A sophista nem akarta szerencsétlenségnek ismerni, ha valaki 600 fnt fizetéstől s munkásságának egy szép mezejétől s gyalázatosan elmozdítatik, s ide-amoda szökdele sophistáival. Én tűzbe jövök, amit nemcsak nem szégyenlek, de dicsekszem is vele; mert nem becsületes ember, aki az ily ocsmányságokat csendesen nézheti, s az eddig jónak, szerénynek nézett Fenyéry előtt kimondtam, kikiáltottam, hogy az immoralis, sőt gaztett.

Még lángolék a jónak többé nem nézhetett Fenyéry előtt, midőn belépe Szalay Laci, de menni is akara mindjárt; mert a Bajzák nem méltóztatnak a magoknál ifjabbakat a magok társaságokban megszenvedni. Én, vendéggazda a Pali szobájában, kértem Szalayt, hogy maradjon s az megmarada, s némán halgatta beszédünket. — Szemere tudakozá Fenyéryt, ha fel kelle-e venni a Bimbók recensióját Kovács Páltól a Tud. Gyűjt.-ben? s ez nem gyűlölségre mutat-e Szalay ellen? — Fenyéry menté Vörösmartyt, hogy ez kénytelen vala azt felvenni, mert Károlyi (a typographus) kívánta. (Úgy Vörösmarty rendes redactor, ha typographusától függ.) — Szalay most megszólala s kimondá Fenyérinek, hogy Kovács Pálnak ezt a recensióját látta, s abban a Vörösmarty kezével tett változtatásokra ráismert.

— Nem egészen értem a dolgot, mert ezt a recenziót nem olvastam; de a Szalay szavai talán azt tesszik, hogy Vörösmartyn állott azt is mind kitörlni, ami a recenzióban bántó; s minthogy azokat meghagyta, akarnia látszatik az ő megszegyenítését.

Vörösmartyval a hétfői ebéd után szólék, melyet Máj. 2d. Teleki adott. Néki Pannonhalmi utamra az a megjegyzése van, hogy amit felölök mondok, nem áll a maga helyén ezen munkában, és hogy a szemtelen vadság, neveletlenség, éretlen *gőg* sértők. — Nem feleltem, de szeretném tudni, ha ezek az ékes titulátúrák nem igazságos titulátúrák-et s annyi gabszág, az a szemtelen gázolgatás, dúlás, melyet ők követgetnek, érdemle-e kémélést! sőt nem tette-e szükségessé, hogy valaki keljen fel s szóljon? — Pali felolvasá Thaisznak ezen pericopámat, s Thaisz, ámbár az ő záptojásai is említettnek, felkiálta, midőn Pali abbahagyá az olvasást: „Ez van írva méltósággal.”

Nagy megtévedése az emberi léleknek azt hinni, hogy csak úgy ragyoghatunk, ha más nem ragyog; noha eszes ember azt sem látja szükségesnek, hogy ragyogjon. Én szebbnek látom azt, midőn barátságban állunk a ragyogókkal, mintha ellenkezésben. De ezek nem túrnek mást, mint a magok köre nagy férfiait, s hántásnak veszik, ha előttök más tédet, fejet nem hajt.

Ez a hónap azonban nekik felette keserves dőféseket ada, s éreztetni fogja vélek, hogy ők nem azok az Achillesek, akiket semmi fegyver meg nem fog... Elébb Schedel kapa Dr. Barától, és midőn Schedel ennek *paraszt otrombaságot* vére fejéhez, Bara ismét

felele Schédelnek. — Azután a Dr. Balog felelete jelene meg, Bajza ellen. — Most az én Utam tevénekik nem épen kedves komplementet, és ezzel együtt a Harsányi felszólítása. — *Necesse est multos timeat, quem multi timent.*

Igazítás.

Vörösmarty a Bimbók Kovács Pál által dolgozott recenziójában a szerencsétlen elmésséggel írt helyeket, melyek nagyobbban láttatták (!) volna a Kovács Pál meztelenségét, jobbakká tette, mint voltak, hogy a recensens nyerjen a recenseált ellen; mert ez a Kovács Pál az Auróranak dolgozik.

(Kaz. Lev. XXI. k. 539-542. 1.)

X.

KAZINCZY FERENC EGYÉNISÉGE**Kazinczy Ferenc anyjának.**

Ér-Semjén, August. 27d. 1803.

Édes Asszonyám!

A gyermeki hűségnek, tiszteletnek s háládatosságának minden érzéseiben felelek az Acsádról, ezelőtt 17 nappal írt levélre. Méltóztassék Asszonyain nyugodt elmével fogni válaszom olvasásához. Nem féltem én attól magamat, hogy a legnagyobb fájdalomban is tiszteletlenül szóljak. De hogy kedvetlen dolgok felől kell szólanom, az nem az én hibám.

Asszonyám engem int, hogy *est a magáinat is mást is elrontó bosszús természetet hagyjam-el.* — Édes Asszonyám, én nagyon érzek ugyan minden bántást, mert a hosszas és sokféle szenvedés igen élessé tett; osztán azért is, mert annak felette nehéz a bántás, aki mást soha nem bánt. De én bennem bosszú, s tartós harag nem lakhatik; s bosszúságból, azaz azért, hogy azzal másnak kedvetlenséget okozzak, soha semmit sem cselekszem. Azt Asszonyám is tudja, tudja más is minden, valaki ismer. Ki akarom magamat fejteni minden kötelékből, hogy nyugtom légyen mástól, másnak is nyugta éntőlem.

A második cikkelye az acsádi levélnek a *karakterem állhatatlansága* volt; hogy mi ma tetszik, már holnap nem tetszik. —

Némely barátom *félénksége*, midőn haza szaba-

dúltam, nékem nagyon fájt. Úgy tetszik, hogy ezt a *félénkségét* némelyike már szégyenli. Osztán a hiba az enyém is lehet, az övék is. Asszonyám és öcsém felakadtak azon, hogy az eddig csudált talentumú Nagy Gábor munkáját én Regmecen nem szeretni kezdettem. Krajnik Bátyám önnön magától azt mondta reá, hogy azt különben feltette volna Rátkay. Most Asszonyám is csudálkozik, hogy az az ember mint megváltozhatott. Ezt lehet mondani a semjéni papra is. Én ezeket kénytelenségből és sajnálva hozom elő, nem tiszteletlenségből. — Egyébiránt megvallom, által nem látom, hogy ez a cikkely miként jutott az acsádi levélbe. Úgy gyanítom, hogy Asszonyám vele Terkára célozott, aki pénzes leány, s eljönne hozzám, és aki nekem egyszer kellett volna. Édes Asszonyám, én gondolkoztam egyszer egy szepesi asszonyról is és azt Asszonyám jóváhagyta: s gondolom, még sem vádol állhatatlansággal, mert akkor akartam, most nem akarom. Pedig pénze annak is van. Én ismerem magamat s elég, okom van sem egyiket sem másikat el venni nem akarni, ha még szegényebb leszek is. Adjak hálát Istennek, hogy *nem vitt a kísértetbe*, azaz, azt nem cselekedte, hogy az egyik, vagy a másik enyém lett légyen.

Erre a cikkelyre jött elő talán *Bónis Feri* is, akitől Asszonyám tartóztatott. — Hogy ő és én szoros barátok nem lehetünk, azt én is láttam. De Semjénbe jutván, s Váradot nem óhajtván, hol még akkor Tizánét nem ismertem, kénytelen voltam a Semjén szomszédjában keresni embert, akit néha láthassak; mert én magam nem tudok lenni mindég.

Feri vad fiú, de ő tetszik *ritkán*. Így tetszett Batának és Szirmay Jánosnak, kik mindketten ismeretesek arról, hogy van fejek; mert ő minden vadsága mellett *originális* ember. Azonban ha a szép tulkot örömost nézzük is, tovább állunk, ha túlkölni kezd. — Én mind vele, sőt még Bernáth Geduval és Ravazdival is, megférék, és ha vele össze találok jutni, rajtam ugyan senki észre nem veszi, hogy rosszul állunk; mert az *parasztság*. — És édes Asszonyám, miért ne leljek én mulatságot *néha* Bónis Feriben, hoított Regmecen laktomban *egy* magát marhává inni szokott falusi pap társaságában is mulatságot találtam.

Továbbá arról dorgál Asszonyám, *hogyan* *visszas* *természetű* *vagyok* *s* *sorba* *volt* *bajom* *mindenik* *testvéremmel*. Ez ugyan József öcsémnek mentségére nem válhat. — Klárral bajom nem volt. Ő nekem soha nem ír, sem én néki, hanemha valami Asszonyám előtt tudva levő ok adja magát elő, s esztendő alatt csak az emődi utamban láttam. Az pedig utóbb volt, mint a januáriusi semjéni históriák. — Miklóssal volt-e? meg kell magát kérdezni; mert én arról nem tehetek, hogy valaki — nem tudom kicsoda — rosszul érti a dolgot, s úgy mondja el Asszonyámnak. — Dienes a Susi leánya dolgában írt levelemért neheztelt meg. Eltűröm, mert Asszonyámnak tettem egy nagy szolgálatot. Ezenkívül velem nincs és nem volt baja. — Laci azt hitte, hogy idegen asztalnál *ötét* nevetem, s természetes volt felhevülése. Én is felhevülnék, ha azt hinném, hogy ő szemtől-szembe nevet engem annyi ember előtt. Ő nem feledheti azt és a Susi leánya dolgában írt

levelet, s neheztel. Én nem neheztelek s szégyellném, ha Mali szebben tudna érzeni Loyzi eránt, mint én ő eránta. Osztán Domokos Lajos úr szólott Asszonyámnak, én pedig magamat véletlennek ismerem. Megférék én mindennel; azt az Asszonyám egész udvara tudja; s eltűnök mindent, ami nem sok.

Nekem nincs titkom, nincs titkolni való levelem. De látván, hogy az én örömeim nem örömei Asszonyámnak és másnak, mit mutogatnám én a Virág és Kis leveleit! — Elmetszik Regmecen egy férfi barátomhoz írt leveletem, minthogy nem ment tettségem szerint, s vagy Asszonyám, vagy az Öcsém megleli, s azt hiszik, hogy az *Édesem!* megszólítás leányhoz van intézve; s a mentegetőzés, a kételkedés, a superinspectiók felette kedvetlen dolgok megtett embernek. — Elérkezik a Consiliárius Majláth levele. Jól tette az öcsém, hogy felbontotta. Az ő sok jótételei just szerettek néki arra, hogy azt felbontsa. Osztán félő is volt, hogy itt olyan dolog forog fenn, mely az egész házunkat illeti. De bár csak osztán megelégedett volna azzal, hogy megolvassván tudja, hogy *meg nem fognak megint* s bízta volna reám, hogy csináljak, amit tudok; s várta volna, hogy *nem!* — Bárcsak tudván, hogy nekem Regmecet látni kín, küldötte volna le a levelet.

Asszonyám fedd, hogy az Öcsémet bántom, mert nem ül mindég könyvekbe, s azt írja Asszonyám, hogy Asszonyámnak az ő gazdaságára szüksége von. — Eleget kérdem magamtól, hol mondhattam én azt? s látja Isten, hogy nem emlékezem reá. Ha mondtam, sajnálom szívesen reá nézve, magamra

nézve szégyenlem. Mert hisz én pengetem mindég azt, hogy a más örömeit respectálni kell, és hogy a praeceptoroskodásnak csak az a sikere, hogy az ember gyűlölteti magát. — Talán a könyvek által tanácsolt, és még Feri által is praktizált, s József Öcsém által tagadott hernyók lehányásának hasznos volta adott ezen vádakra okot, mint a Szepesiné szép gyöngye. — így meglehet, hogy az öcsémet megbántottam; különben nem tudom, hogy megbántottam volna.

Az orrom és karom betörésére azt mondtam, hogy az meg eshetett volna akkor is, midőn Ernődre és Pásztorra mentem. —

Úgy igaz az is, hogy én az Ernődre, Pestre, Pásztorra való utat nem úgy hoztam elő, mint valamely érdemet; mert hiszen úgysem teszek egyebet. Csak azt akartam vele mondani, hogy ámbár az orr és kar betörése nékem fáj leginkább, de azzal magamat nem vádolhatom, mert az előre nem látható szerencsétlenség, és úgy retteghetnék mindenkor *idegen lovakra* ülni. — Én két esztendő óta vágytam látni Bécset, és örülök, hogy láthattam. Az én forma emberek azt nem csudálják; sem azt nem, hogy a tatai ritkaság miatt egy órát kerültem. Sőt az ilyen emberek azt nem főgnák megfoghatsz, hogy oda el nem mentem volna. Azt József öcsém is megnézné. Klobusiczky Pál ha élne s ott járna, oda bizony el nem menne, s az erszénye bizonyosan nyerne vele, de én nem vagyok Klobusiczky Pál; s ámbár nekem az ő erszényére nagy szükségem van, néki nincs az én firkálásomra s könyvemre, s képekre, a világnak

kell Klobusiczky Pál is, Kazinczy Ferenc is, s illő, hogy egyik hagyja békével menni a másikat a maga útján.

Asszonyám elindulván most Regmecre, azt mondta terhelésképen, hogy én nem vagyok hivatalban s plánumokat csináltam, azaz revolutionális plánumokat. — Édes Asszonyám, én eltűröm szívesen Asszonyámnak az indulatbeli felhevüléseit. Asszonyám nekem annyi jót tett, hogy ez a kis meg nem érdemlett keserítés csak egy kis csepp méreg egy nagy édes tengerbe. De félek, hogy amit Asszonyám itt kimondott, az Asszonyámat titkon sokat fogja magánosságába gyötreni, s ez a gondolat tisztemmé teszi azt, hogy én a vádat eloszlassam.

Én az én kedves szolgálatomat azért vesztettem el, azt tudja Asszonyám is s bizonyosság a kezemben lévő parancsolat, hogy változott a systema s a pápista oskolákat az Udvar nem akarta protestáns tisztviselők által igazgattatni. — ígértek új hivatalt, de azt nem kaptam. Budára és Bécsbe menni nem óhajtottam soha. Tudtam, hogy ebből sem örööm nincs, sem hasznom. íme Zmeskal 17 esztendeje, hogy concipista; pedig oly jó fej s oly szorgalmatos, hogy már 17. esztendővel ezelőtt praesidialis concipista volt. Erszényem megkeserülte volna a bécsi s budai lakást. Ott az boldogul, aki csalárdul tud kockáztatni. Párniczky az jól tud, s mégis concipista. — Példa arra, amit mondok, Berzeviczy Gergely is.

Hogy én plánumot nem csináltam, mutatja a sententiám. Galgóczi azt monda, s az Asszonyámnak fájt, de Ibrányi Farkas egyebet mond. — Édes Asz-

szonyám, ennyire viszi Asszonyámat is az elkese-
redés. Illő, hogy nyugodalomról gondoskodjunk. Én
külön menvén, meg nem szűnök Asszonyámnak
gyermeke lenni, mint Miklós meg nem szűnt, de
meg fog kevesedni az alkalmatosság, melyekben
Asszonyámnak kedvetlenségére lehetek.

Nékem nagyon fáj, édes Asszonyám, azt látni,
hogy Asszonyám, mihelyt Bécsből jöven, a szekér-
ről leszáliék, mindjárt azzal a szóval ad kezembe
egy levelet, hogy az valami *haszontalan ember* levele.
Pedig azt az embert Csóka János Uram nem tartja
alábbvaló embernek magánál, a világ pedig külön-
nek tartja. Ne vegye Asszonyám tiszteletlenségnek,
vakmerőségnek, ha én azt állítom, hogy bírok annyi
ésszel, hogy az embereimet megválaszthatom. Cso-
konainak vannak igen szép oldalai, melyért őtet nem
én, de a legnagyobbak is distingválják. Én ő vele
szoros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik
gyalázatoma az ő barátsága, melynek ő most egy
szép jelét adja, és amely engemet háládatosságra
kötelez, ha némely ember nevet is talán rajta. Én
tudván az Asszonyám idegenségét ő iránta (mely
csak onnan eshetik, mivel ő testvére egy falusi nő-
táriusnak), őtet ide soha nem hoztam; sőt négy em-
bert kértem levelem által, hogy ide ne jöjjön, fél-
vén, hogy Asszonyám vele éreztetni fogja, hogy nem
úgy nézi őket, mint én. De most kénytelen vagyok
Csokonait vagy harmadnapra ide hívni, dolgozni.
Azért nekem pénzt adnak.

(Kaz. Lev. III. k. 83—88. 1.)

Kazinczy Ferenc Horvát Istvánnak.

Tisztelt Barátom,

E napokban által fogják adni Árpád kedves fiadnak kisdéd ajándékodat, a *Szent Hajdan Gyöngyei* fordítását. Csókold nevében, hogy azt fogadja kedvesen attól a barátjától, aki tőle oly sokat reményi. — Most már édes barátom ezen exemplárjaim árából neked meg fogom adhatni azon 200 frtot, melyet nekem az idén kölcsönözél, s megkérem Bártfay barátomat, hogy mihelyt kezéhez annyi pénz bejő, azt néked fizesse le. Te pedig vedd szíves köszönetemet segedelmedért. Nagy bajból ragadál ki.

Az én executióm végre megvala, de mentsen meg Isten mindent az ily exequenstől! Midőn azt váram, hogy nem csak a rátámat kapom meg, hanem az ususfructusból még pénzt is azon felül — mert azt lehete, sőt kelle várnom, az exequens azt csapa fejemhez, hogy sógoromnak fizessek 12,081 fr. és $34\frac{5}{e}$ xrt W. W., hogy pedig azt sehol ne kaphasak, a sógorom éppen az nap, midőn az executió most harmadszor kezdődött, a sógorom kreditoraimmal intabuláltatá kontraktusaimat. És így én ott vagyok, ahol voltam; sőt rosszabbul most, mint 1810., midőn osztoznom kellett volna; mert azóta 7 gyermeket nevelvén, magam is hét gyermek egyike, sőt holmimat kénytelen val ék eladni, s adósságokat csinálni. — Ha én és feleségem cifrát üztünk volna, kártyáztunk volna, méltán érne a csapás: de feleségem és én nem is ismerjük a kártyát, s nem cifrán élünk, hanem szegényen, a hihetlenségig! —

Püspök Horváth János úr nem a Te kezeden

hagyá-e az én catilináriáimat! — a Cicero IV. beszéde fordítását. — Ha tudsz ezek felől valamit, kérlek, írd meg.

Hát a Vitkovics verseit megkapom-e kiadás végett? Vitkovics 1809. erre engem kért meg, s a holt barát akarátja előttem szent.

Megengedek, hogy egy ilyen kedvetlen tárgyat illessek — azt az undok és gyalázatos pert, mely a Oonvers. Lexikon eránt támada. Nem javallom, ami nem jól történt; de történt volna-e ez, ha Döbr. a Fenyéri *Kérdéseire* a Fenyéry hangján felelt volna! Én azt hiszem, hogy a hiba onnan ered. — Ugyan nem nevetséges-e az, hogy ő a Wigand szájjával magát oly nagynak hirdeti (mert ki nem ismer azon a csutorás cifrájú beszéden Döbrenteire!) kellett-e neki magát egy silányka munkáért Magyar Campénak titulázni! kellett-e Fenyéryt tudatlannak, kajánnak nevezni! kellett-e Fenyérire nyelvrontást annak kiáltani, aki amint látánk a feleletből, maga is rontja a nyelvet! kellett-e azt eltérni, hogy Thais a Csokonai marhaságát Bajzára alkalmazza! Tudta Bajza, mi fogja D-t elnémítani, s azért állta neki a *Kendhez* oly igen közel álló *Kegyeddel*; tudta, hogy a maga prov. commissáriusságával s táblabíróságaival kevélykedő embert (lásd a Macbeth annunciációját) ez fogja leginkább elnémítani. Egyébiránt én magamat a perbe sem nem avattam, sem soha avatni nem fogom. De megmondani Dnek, hogy elébb-utóbb így jár. Aki oly fenn hordja a taréját, aki Fáy Andrást, az ártatlant, az utcán összeteremtetté; Szemerét, a *beleget*, össze infámis-emberezé, aki egy dámának, amit atyjától

s testvérétől tudok, oly gorombaságokat monda, végre is rosszul jár. Ut tu fortunam, sic nos te, Celse, feremus.

Ezeket, édes barátom, egyedül azért mondom el neked, hogy gondolkozásomat ismerd. Gyalázatos a per, de az minden vigasztalásom, hogy nélkülem kezdek; nélkülem el is végzik.

Azonban még ennek az undok pernek is van és lesz haszna: — a Conv. Lex.-t több gonddal fogják írni. S ez a csúnya veszekedés mindent arra fog tanítani, hogy egymásnak hagyjunk békét, mert a botnak két vége van. Élj szerencsésen, édes barátom. Az Isten tartson meg a hazának és a jóknak. Jelentsd szíves tiszteletemet a Tekint. Asszonyoknak.

Újhely, Jun. 29d. 1830.

(Kaz. Lev. XXI. 327—29. 1.) ⁴

Kazinczy Ferenc Mocsáry Antalnak.

Tisztelt barátom!

Én még élek, és házam népe; de az Úr keze rajtam is érezteti súlyát. Iszonyú ezeket hallani is. Sietek tudatni veled, mint vagyunk, noha már belé unhattam a távol lakóknak beszélni oly igen sok ízben.

Szemerével jún. 29.-én érünk Patakra. Az nap halunk Szerencsen és Vámosújfaluban, hogy Zemplénben, Tárkán, Agárd, Cigánd helységek zárva vannak, hogy a mirigy bemocskolta Ugocsát, Ungvárt, Bereget, Szatmárt. Kértük tehát én és prof. Somosy, ne tegye ki magát a veszélynek, mert ha bé-mehetne is Ungvárba, megtörténhetnék, hogy ki nem eresztenék. Szemere tehát jún. 30.-án vissza-

fordult, s minthogy Miskolc tája már nem volna egészséges, útját ismét Gömörnek és Nógrádnak vette.

Én jun. 30.-án reggeli 9-kor már Újhelyben voltam. Éppen akkor mentek partie, gyűlésbe. Bementem magam is. Hallván, hogy a város bé fog záratni, otthagytam a gyűlést, hogy háznépem közt legyek. — Ha 24 órával később jöttem volna, el voltam volna rekesztve feleségemtől, gyermekimtől, mert ki nem eresztettek volna.

Bajunk, melyet festeni fogok, Kassáról eredé. — A város egy csuda formájú bárkát csináltata, melyen a kolerások ispotályba vitessenek. A szemet ijeszté a bárka formája, mely emlékezteté azon másik szekérre, melyen a kutyapecér az agyonsújtott ebeket szokta kihordani; de ijeszté a fekete szín is a szekéren, mely *halál színe*. A gyermek a maga atyját, vagy gyermekét nem akarná utolsó szempillantásaiban elhagyni, sem a feleség és gyermek a maga gondjai alól kirekeszteni atyját s férjét, s így a szekér és ispotály gyűlölt nevekké levének. — Valamely aratóleány rosszul leve a mezőn. A szekér jött s erővel vitte a menni nem akaró leányt. Az megsejté, hogy a szekérnek nemcsak a két oldalán, hanem hátul is van ajtaja; titkon megnyitá azt, s kicsúszott rajta. A szekér megáll az ispotály előtt, jönnek a ház emberei kiemelni a leányt, s — oh csudák csudája! — a leány nincs. A superstiosus tót nép ezt isteni intésnek vévé, kivált, hogy a leány nem haza, hanem egy ismerőséhez rejtezett el — tudta, hogy atyjánál keresni és erővel is ispotályba vinni fogják — s ott kiürítvén a házi szerek-

kel gyomrát az epétől, másnap épen, egészségesen jelene meg. — íme, mondanák a babonások, meggyógyult, pedig nem volt ispotályban; ha ott lett volna, már eddig nem élne.

Ide járult, hogy egy elméjében nem megháborodott, hanem csak nagyon elgyengült orvos, Lelioczi a neve, egykor nagyon becsült ember, meglátván valamely gyermeket az utcán sápadt arccal, mert régóta lelé a hideg, beadá neki a bismuthot, s az szörnyű kínok közt elhala. Így járt négy-öt más betegeivel is. — Ekkor a nékidühültek vasvillákkal, botokkal mentek a városba s Lehoczit megölték volna, de egy vén asszony elrejté. Az orvosokat verték, kergették.

A rossz hír szárnyon kél, s Zemplén meghallá, mi történt Kassán. Sok ember meghallván itt is a bismuth mellett vagy miatt, egy ennek kiosztására a vármegye által rendelt commissáriust, Lőrinczfi a neve, addig vertek, míg az kínjában azt vallá, amit hallani akartak; — hogy a bismuth méreg, hogy a császár és a nemesség őket kiölni akarja; hogy az egész plánumot el fogja mondani s megnevezi minden társait. — Ekkor ezek nekimentek a terebesi patikáriusnak, azt kegyetlenül elverték. Patikájában mindent összetörtek, holmiját elrabolták, a gróf Szapáry Péterné direktorán kezdve az utolsó ispánig tisztjeit összeverték, megkötozve fogságra tették. Ellene katonaság méné ki. A bajonetteket vasvilláikkal a katonák kezéből kiverték. A tiszt kénytelen vala tüzet adatni. 8 leesett, igen sok terhes sebeket kapott, a többi futott.

Kozma Ferenc geometrát, mint méregosztót meg-

támadták. Egyike Kozmának lábát meg is lőtte. Kozma veszélyben látván magát, ötöt közülök lelőtt, lóra szökött, erdön-berken keresztül Újhelybe jött, ott magát mint kényszerített gyilkost beadta, s a Friedrich Wilhelm regimentjéből két legény adott mellé védelmül. Ezzel ment vissza.

Szulyovszky Menyhértnek, az én szerencsétlenségem társának, egyetlen egy fia volt, egykor szolgabíró. Erre vacsorája alatt ütöttek rá a nekidühödtek. Egyike karját csapta el, másika a küszöbre vont, ott csapta el fejét fejszével. Megölték szépjét is, és természeti gyermekét, a lutheránus papot és papnét, egyetemben tizenegy személyt. Ez csalhatatlanul igaz. Történt Mernyiken. — Aki fejét csapta el, fogva van, s megvallá, hogy ő csapta el fejét. — Kár azért a fejért. Nagytalentomú ember (volt). Don Carlost franciára fordította; ez pedig nem könnyű problem. — (Minthogy ezen leveletem Baranyai barátom olvasni fogja — kérlek erre — hadd mondjam el itt, hogy Pesten a velünk fogságot szenvedett páter Juhász is kolerában megholt — Patakon jul. 31.-én prof. Kézy.)

Reviczky János főszolgabíránknak elébb lábát, azután kezét csapták el s elevenen vetették a kolerásgödörbe.

Varannón (!) özv. gróf Forgácsnét és báró Meskó Antalnét meg nem ölték, de megverték és mindenét elvitték. Forgácsnénak, mivel a gyűrű könnyen nem méné le ujjáról, el akarták szelni az ujját. Meskónénak a két kezét az asztalhoz akarták szegezni.

Az eperjesi distr. tábla assesorát, Klobusiczkit tulajdon emberei délután két órakor támadták meg. Egy hív jobbagya a pincébe csalta elébb társait s azalatt urát elszöktette. Katonai védelem alatt ment Eperjesre. De fiskálisát, Hunyort egy fához kötötték, harmadfél nap éhen-szomjan ott tarták. Egy Forstner hozza rajok katonákat, s ezek oldák fel, de a kínzás után életben nem maradhat. Sok helység megbánta tettét s írva adá be jelentését a vármegyének. Tele van az elfogottakkal az újhelyi, a terebesi, a pataki tömlöc. — Tasnádi, Vályi, Marci, Budaházy nemeseket a vétkesek magok fogdosták el s beadták mint primipilusaikat.

Újhelyben minden 25.-ik, Tolcsván a 9.-ik, Olasziban, Sárán, Zsadányban a 4.-ik ember kiholt. Az uraságok közül Nagy Lázár kigyógyult, Patakon Kaszner, Mádon Palugyai, felesége, lánya, fia, Tályán dr. Öri és felesége, sz.-bíró, Képes és né, két Jantó, Dániel és Rafael kiholtak. Ez a hír intereszszálni László öcsédet fogja.

Élj szerencsésen, édes barátom, te és házad népei s tiszt, esperes úr és nagyérdemű káplánja. Leveleimet közöld Etesen a Méltóságos Asszonnyal és az én kedves barátommal. — Nyargalva írom e levelet és engedj meg egyenességemnek, unalommal, bár Néked. Igen sokaknak írván meg már, nem csuda, ha zavartak előadásaim. Ajánlom magamat barátságos emlékezetedbe.

Bata Pál és fia él. Nincs baja s ahol lakik, ott még nincs kolera.

Hazaérvén, itt lelem leveledet a Szelim agáénak¹
általad közlött másával. (Széphalom, 1831. aug. 20.²)

(Vajthó László: Kazinczy világa. Magyar Irodalmi
Ritkaságok. 10. sz. 161—166. 1.)

¹ Erdélyi származású, aki nevét (Szőlösi), hazáját idegennel cserélte fel.

² A levél 3. lapja szélén Kazinczy Eugénia megjegyzése: Mély bánattal kell jelentenem a szegény atyám halálát, mely augusztus 23-ikán nekünk nagy szomorúságunkra történt, a rettenetes kolerabetegségbe esett 21-dikén s harmadnap múlva elhagyott bennünket örökre, az áldott; pecsételetlenül találtuk ezt a levelet, ez volt az utolsó, melyet írt életébe...

XI.

**A SZERVEZKEDŐ
MODERN IRODALOM****Széchenyi István Döbrentei Gábornak.**

Konstantinápolybul írt levelemet ön eddig bizonyosan már kézhez vette, és így tudja, mily nyomorult állapotban érkeztem ide. Azóta nyavalámnak minden jelei javultak, csak erőt nem tudok fellelni. Gondolhatja ön, hív Barátom, mily keserű-édes érzéssel vettem ön július 22.-én írt levelét, melyben a Tudós Társaságrul nyert resolútiót küldi, és egyszersmind arra serkent, hagynám itt a sötétség országát és röpülnék vissza honunkba sat.

Ha látná sárga képemet, — egy halotthoz hasonló kezeimet, pipaszár lábaimat — tudom, nem venné rossz néven, ha még egy kis nyugvást engedek, — eb rossz testemnek. Egyébiránt, — nem mehetek, ha akarnék is, — mert nehéz útnak lóháton indulni, mostani gyengeségem mellett — a koporsóhoz vezetne. És így inkább, amennyire lehet, nyugodt lélekkel be akarom várni az időpontot, mikor veszelem nélkül útnak eredhetek. — „Ügy is lassú jobbulásomnak egy főoka az, azon forró kívánat, hazamenni akarni és nem mehetni. Azon nyughatatlanságot pedig, mely az említett ok miatt bennem úgyis igen nagy, elnyomni kötelességem. És így egészen el vagyok készítve a legbelsőmben, hogy november eleje előtt alig leszek Pesten.

A Tudós Társaságtul való resolútiót, megvallom, tökéletesen nem értem, és tán éppen azért meglehetősen meg vagyok elégedve vele. — Az pedig, hogy a Társaság a vármegyéknek a pénzállapotjárul, amint a plánumban van, ha jól emlékezek — esztendőnként jelentést tegyenek, — az pedig *bennmarad*? S hát az ellen nincs kifogás, hogy most eleintén a fundátorok nevezzék ki a direktciókat és az előülőtl

Én ezennel Telekinek fogok írni —és arra kérni — *amennyire lehet*, visszajöveletem várja be — mert ha látom, hogy a nádor, a tárgy felállítását azért sürgeti, mert nyavalyám itt tart, és hogy ő pénzzel oly móddal bánjon, mint az eddigi fundációkkal — minden tréfán kívül visszajöveletemkor oly lármát ütök, és oly skandalumot viszek végbe, melynek példája még nem volt.

Azonban meglehet, hogy a nádornak magának írok innen — még mindig forog bennem, tegyem-e vagy nem.

Az académia címet nem kedvelem, és ezért Önt arra kérem, most eleintén mindjárt, minek előtte gyökeret ver, hívjuk az Intézetet magyar nevinél „Tudós Társaságnak”.

„A Casino jelentés igaz becstelen papirosra van nyomtatva.

„Pertinet Karolyiana facinora.” És pedig ilyenekre ugyan kell vigyázni, mert minden, ami retrogadatióra, állapotásra mutat, halálos seb, — Károlyi nem emberem. Pénzszomj látszik minden tetiből. Személyesen soha nem lesz többé dolgom vele.

Többek közt; Tessedik átvette, vagy inkább magára vette Parisbul Didót matrisokat hozatni. Sürgesse és szívesen köszöntse nevemben. A jövő télen egyet-mást tán csak megint sajtó alá bocsátunk. Nékem annyi ó és új matériám van, hogy egy könyvtárnak elegendő substratum. Fejem mindig tiszta, és így, nyavalgó amilyen vagyok, sok időm van gondolkozni, összehasonlítani, feljegyezni. — Az idei Lóverseny-könyvet igen ajánlom önnek, amennyire lehet, tökéletesen lépjen a világba. Hogy most Tudós Társaság születik, sokan azt gondolnák, a kisdéd tárgyaink dugába dőlnek. Azt pedig ne engedjük, plántáinknak egyike se hervadjon, — és azért, mert már az ifjú cser is zöldelni kezd —, ne hagyjuk, hogy a magyoró, a rozmarin sat. eltiprassék. — Hogy azonban előéletésomban, önnek vállairul lassan le akartam és le is vettem ily terheket, mint egy versenyfutás jelentése, — azt nem rosszúl cselekedtem. — *És ön ezt nem jól vette!* Ha pedig jól átgondolja, azt fogja mondani, igazam volt. Ily terhet egyszerre magáról levetni nemesebb foglalatosság végett annyi, mint: itt nektek a csont, már nekem nem kell, — most a húsából rágok.

Többek közt egy nagy kérésem van. Éppen most írtam Kappelnek, küldené Pesten lévő pritshkámát Semlinbe, — ahová most még időben elérhet — úgyhogy nem lennék kénytelen ott 80—100 ft.-t hiába egy rossz kocsiért kiadni. Kappel mindenrül fog gondoskodni, — és vagy hajón küldeni, vagy szárazon, — Ezen utolsó esetben arra kérném, adna neki vorszpann assignatiót, *ha kérné.* És nb. magát

Önnél jelenteni fogja, úgyhogy legkisebb ízetlenséget vagy fáradtságot ne okozzon.

Barátom, még igen sok leveleim vannak írni valók, — és így tartsa az Isten.

Széchenyi.

(I. T. K. 1893. 357—58. 1.)

Széchenyi István Döbrentei Gábornak.

Czenk, .1829. October 11.

Itt küldök megint sok unalmast egy kevés mulatósággal keverve. Épen ma kezdem a Hitel (Credit) tárgyait.

Oly sínlődő vagyok, hogy oly érzéssel írok, mintha testamentumomon írkalnék, — s így félek, hogy munkámnak hátulsó vagy végső része inkább — koporsószagot ne terjessen — midőn a kezdete egy kicsinyt, magam is megvallom, prédikáció hangot hallatott.

Teszek, amit tehetek!

Hétfő.

Széchenyi.

(Majláth Béla: Széchenyi Lev, I. k. Bp., 1889. 127. 1.)

Fáy András Kisfaludy Sándornak.

Drága kedves Uram Bátyám!

Azon meggyőződésből, hogy bizodalमत, mind irántam való szívességből, mind a hazai litteratura iránt való buzgóságbul meg nem fogja vetni, bátorodom kedves Uram Bátyámat is legjobb munkámra a maga vidékében gyűlendő előfizetések elfogadására és felküldésére felszólítani; s e végre szétosztás végett jelentéseimet idemellékelni.

Hasznos házi jegyzeteimnek is második kiadása még e tavaszon sajtó alá kerül, azon számos jegyzetekkel bővítve, melyek a haza minden részeiről hozzám beküldettek. Ára a munkának 1 f 20 kr. pengőben. Akinek tetszik, most egyúttal erre is előfizethet; mert ennek külön jelentése nem leend.

A tudós társaság consideál, lexikonoz; de én most igen sok bajom miatt kevés részt veszek benne.

Szegény Károly dolgát reményilem nemsokára teljesen elintézhetem; mihelyt a Győr- és Vasmegyei tudósítás megérkezik. Kis úr lefizette a hátra volt ezer ftot. Hátra levő képeit még tavasszal licitáltatom, s azonnal beadom végső számadásomat. A temetési 600 ftok azonnal kifognak fizettetni tettes János kapitány úrnak, mihelyt orphanalis székünk lesz, melyre a tárgy utasítva van.

... atyafiságos becses barátságba zárt, igaz tisztelettel maradtam¹ Pesten (Kalap utca 25) 832.

Drága kedves Uram Bátyámnak

alázatos szolgája
Fáy András s. k.

Mit tud édes Uram Bátyám arról, hogy kifizette-t-e Károlynak az egész téthi jószág ára I. Szabó Péter vispán úrtól? Mert itt azt beszélnek némelyek, hogy 10 ezer ftos activa obligatiót láttak Károlynál, midőn az újságért folyamodott. Kérem, tudósítson.

(Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Kiadta: Gálos Rezső. Győr, 1931. 489-490. 1.)

Kisfaludy Sándor Fáy Andrásnak.

Sümege, Ápril 19.-én 1832,

Tekintetes Táblabíró Úr,

Különösen tisztelt kedves Uram öcsém!

Bold. Károly öcsémnek én osztálybeli adjustatiók fejében 1000 ww. forintokkal voltam adós; ezen tartozásomról szóló kötelező' levelem T3encze János, volt inasának kezében vagyon. Ezen adósságomat én csak azért nem fizettem le még öcsém életében, mivel nékem is vannak rajta követelésem, melyek szintén annyira mennek, ha nem többre. Végső számvetésünket azon időpontra kívántam halasztani, midőn öcsém a Jelenkornak kiadása által kedvezőbb sorsba helyzetetett volna. A halál mindezen feltételeken keresztülvágván, úgy vélem, hogy én is annyira vagyok köteles másnak adósságomat megfizetni, amennyire más az övét nekem. Ennél fogva most már én is előállók követelésemmel, melyek ímezek:

1. Azon 400 ft ww, melyeket a Marczibányi-hagyományból, mint nékem ítélt praemiumot vettem és az egész magyar tudományos világ tudtával Károly öcsémnek, az Auróranak kiadhatása és folytathatása végett, kölcsön általadtam. Az általadó, úgy vélem, Horváth István úr volt. Ezt osztálybeli számvetéseink közé sem vehettük fel, mert nem odavaló volt. Erről kötelező levelem nincsen ugyan; de megbizonyítják Károly öcsémnek minden baráti, és az egész tudományos világ. Hogy pedig öcsém ezt le nem fizethette, abból is kitetszhetik, hogy én is adósa lévén néki, nem is kívánhattam tőle az említett 400 ftnek visszafizetését.

2. Károly öcsémnek nálam létében, általadtam néki egy akkori új, fedeles, igen erős, úgynevezett stájer kocsit 150 f w, azaz fele árán. Erről bizony-ságot tehet Bencze János, ki akkor öcsémnek inasa lévén, vele volt, s az említett kocsin utazott vissza Pestre.

3. Károly öcsém tartozott Sággy Ferenc úrnak, az universitas tipographiája kurátorának 300 f-tal váltókban. Ezen pénzt én Sággy úrnak lefizettem, általvén öcsémnek erről szóló adósleveleit. Ezen summa a f izetetlen kamatokkal együtt tesz 534 f ww.

Ide mellékelve megküldöm vidimált párban ezen kérdésbeli két obligatiót. Ezekben azért van Károly öcsémnek zalavármegyei, azaz anyai részjószága inhipo thecal va, mivel atyánk akkor még élvén (meghalt 1825-ben 25-ik martiusban), másról még egyik testvér sem disponálhatott, mint csupán az anyai javakról.

Ennélfogva kérem kedves Uram öcsémet, méltóztassék engem is, valamint egy részről debitor vagyok, másrésztől creditorok számába felvenni. Mind én, mind (gondolom) János öcsém is, meg fogunk elégedni, ha követelésünknek substratuma a Farkas Gáborné boldogult testvérünk javaiból Károlyt illető ötöd részre fogna, törvényes becsű szerint, utasíttatni, annyival is inkább, minthogy akár-melyik más creditor annak úgy sem fogná soha hasznát venni tudni.

*

A praenumeratio igen rosszul megy itten. Még csak egy praenumeránsom akadott. Azonban ez nálunk mindenkor így szokott történni; részszerint

azért, mivel már sok praenumeratio rosszul ütött ki; rész szerint mivel minden ember inkább a kész, és bekötött munkáért adja ki pénzét annál fogva, hogy mindjárt hasznát, és kedvét arathatja költségének. Azonban jövő hónapban tartandó nagy gyűlésben reményelek praenumeránsokat öszveszedhetni. Egyébként a kész könyvre minden bizonnyal több vevő fog akadni, mint a hirdetményre előfizető. Azért, mihelyt a *Bélteky-ház* készen lesz, méltóztassék eleinte mindjárt (ám de bekötve, mert ezen vidéken könyvkötő sincsen) vagy 30 nyomtatványt kezemhez szállíttatni, utóbb, ha kell, többet. Én részemről igen szíves készséggel, és örömmel fogok az eladáshoz látni. Uram öcsémnek neve olyan ajánlás és inger lesz, melynél szebbet, nagyobbbat a magyar nemzet nem igen ismerhet.

Magamat tapasztalt nagy úri szívességébe és barátságába ajánlván, különös igaz tisztelettel vagyok Ttes Táblabíró Úrnak, kedves Uram öcsémnek alázatos szolgálja

Kisfaludy Sándor.

(I. m. 490-492. 1.)

Bajza József Kölcsey Ferencnek.

Tisztelt kedves Barátom Uram!

Mely szerencsétlenség ránk nézve, hogy oly távol van tőlünk s e távolság miatt gondolataink közlését apró és csekély dolgok is képesek hónapokig akadályozni. Mi rég készültem én kedves Barátom Uramhoz írni s íme a százféle foglalatosság, száznemű apróság oly csudálatosan összetépdelte időmet, hogy amit hónapok előtt akartam, csak most

teljesíthetem. De az idő nagy úr, kormányoz mindenikünket s magát kormányoztatni egyikünkötől sem hagyja.

A mi Kazinczyk! — mert nem lehet róla nem szólnom legegőbb is. Mely kár, hogy ezt a magyar literatúrára nézve örökre nevezetes férfiút, ki mindig munkásságában, mindég ifjú erőben volt még, elvesztettük! Mely sokat fogott volna még ő tethetni! — Amily igen fájjalhatni halálát, oly igen örvendetes, kedves Barátom Uramnak, a minap Bártfayhoz írt kinyilatkoztatása, hogy az elhunyt felett parentálni fog s nekem annál örvendetesebb, minthogy első valék körünkben, ki ez óhajást kinyilatkoztattam. Felette terhes dolog ugyan ilyenén munka annak, ki falun lakik s távol Pesttől, hol nincsenek források és segédek kéznél: de a Barátom Uram szorgalma s belátása meg fogja győzni az akadályokat s amit várunk, szerencsés sikerrel fog teljesedni. Ami a dátumokat illeti, melyek felől a Bártfayhoz írt levél szól, azok iránt a legjobbnak vélném, ha tisztelt Barátom Uram spécifiée ki egyezne néhány pontokban, amik iránt felvilágosítást kívánna; mi majd itt összehánynók könyveinket s közlenők a kívántakat. Kazinczy minden munkáinak összeírását, melyek az Orpheusban, Kassai s Erdélyi Museumban, Helikoni virágokban, Kulcsár újságleveleiben — mert itt 1806-tól mintegy 1810-ig értekezések is vannak tőle — Tud. Gy.-ben stb. találtnak, Stettnerre bíztuk s nemsokára kész lesz.

Leveleit Guzmics akarja egybegyűjtve kiadni. Szempontjai e szándék iránt, melyeket minap

Schedelhez intézett levelében kinyilatkoztatta, nem a legjobbak. Én azt hiszem, hogy mindent kiadni nem lehet. Tudjuk mindnyájan, hogy Kazinczy egy dolog felől, hét különböző személynek hétféle képen írta ítéleteit s ezt nem néha, hanem igen gyakran. Ha az ily sokféle ítélet — néha egy napról datálva — a publicummal válogatás nélkül fog közölni, mi lesz ebből a minden tiszteletet érdemlő emberből egyéb egy tarka quodlibetnél! Én azt óhajtanám, hogy e leveleket oly valaki redigálná, ki Kazinczyban nemcsak az író tiszteletét, hanem szerette is személyében a szeretni valót. Benne sok gyengeség volt, (melyikünkben nincs az), de voltak sok szép oldalai is. Az, ki benne az író tiszteletét, (nem elvakulva) tiszteletét, a személyt józanon szerette s ki ezeken felül barátja is a történelmi igazságnak s kiből e három tulajdon egymással barátságos küzdelemben lesz, fogja legjobban vinni e becses levelek redactióját. Guzmics őt nem szerette — saját vallomása Guzmicsnak, „hogy csak azért correpondeál Kazinczyval, mert tőle igen szép leveleket vesz”. Guzmics csak az író imádkozta benne, s ezt is vakon. Óhajtom, hogy más adja ki e leveleket, ne Guzmics. Munkáinak kiadását — úgy halljuk — gróf Dezsőffy fogja intézni. Rettegek tőle s borzadok e stilisticai kincseket ily semmi princípiumot nem követő, más sajtóságait nem tisztelő s magát mindenek tekintő ember kezeibe látni.

A Kritikai Lapok II. füzeté december elején megnyomtatás alá. Nem volna-e kedve tisztelt Barátom Uramnak valamit Vörösmartytól recenseálni az epicumok közül! Vagy a drámákból Csongort?,

melyről, úgy hiszem, még legtöbb kedvezőt lehetne mondani. Vagy nem volna-e kedve Horváth Endre Árpádját? — Tudom, hogy e deputationale operatumok s általán fogva a vármegye dolgai igen elfoglalják: de sebes dolgozó, mint Barátom Uram, fogna találni magának időt. — A Kritikai Lapoknak nagy publicumok van. Három hónap alatt 600 példány csaknem egészen elkélt.

Ezen példány Aurórával bátorkodom kedveskedni s egyszersmind köszönetet tenni, hogy azt becses dolgozásaival elősegélni méltóztatott. Reményilem, szíves leszén kedves Barátom Uram, a jövő esztendeit is segélni... — Tessék megengedni, hogy az utolszor küldötteknek csak egy részét adhattam ki. 2-1 ívnél vastagabb könyvet nem lehetett adnom s erre már nem fértek: de a jövő esztendeiben minden bizonnyal ki fognak adatni. — Legyen szíves, kedves Barátom Uram, e kötet felől őszinte ítéletét megírni; az, ha kedvező nem leszén is, engem nem fog elkedvetleníteni, sőt inkább igyekeztemnek lesz ősztöne s úgy hiszem, tanulságot is ad.

Az Akadémia nagy gyűléséről még semmit sem tudni. Most heti ülések sem tartatnak, mert Teleky nincs itt. Széchenyi egy hét előtt jött meg Cenkről. A mi derék Tittelünket is elvesztettük. Képzelnem sem tudok valakit hazánkban, ki helyét betölthetne.

Leveletem azon reménnyel zárom be, hogy nemsokára venni fogom reá kedves Barátom Uram becses válaszát. Ki egyébiránt vagyok,

Pest, octóber 26. 1831—

tisztelő barátja

Bajza.

(I. T. K. 1910. 239-241. 1.)

Jósika Miklós Toldy Ferencnek.

Febr. 5. 1842. Szurdok.

Kedves Tanár Úr!

Becses levelét ma vettem: A nemzeti könyvtár első kötete még nem jöve hozzám, úgy szintén semmi levél, melyben munkáim újabb kritikai kiadásáról lenne szó: Egyébiránt ezt nem is értem s következőleg, minek előtte e tárgyban nyilatkoznám, ama levelet várom.

Én Heckenasth úrral oly egyességre léptem, melynek következtében munkáim birtoka csak a második kiadás elkelte után jó újra birtokomba, s következőleg csak akkor rendelkezhetem ezekről. Ami oly távol nincsen már, mivel a többnyire második kiadást értek, s épen a napokban adta Heckenasth úr tudtomra, hogy az Élet és Tündérhon első kiadásban kevés híjján elkölt. De nekem addig annyi munka után alig volt valami kis nyereségem: s megvallom, hogy a III. kiadást a magam költségére akarom megtéteni: világos tudomást szerezvén magamnak arról, hogy Heckenasth úrnak eddig míveimből 6000 v. fi. évenkénti nyeresége van: mivel 1000 példány a kiadás s ez 3 év alatt, sőt elébb elkel, 15 kötet eszerint 15.000 pengő ft: mi 3 év alatt bejövén, egy évre 5000 pengő esik, miből ha fele, sőt több megy a kiadási költségre, a 6000 váltó évenkénti haszon bizonyos. Így leend-e ez a III. kiadással, nem tudom, s alig hiszem, de mégis honoráriumom oly csekély, hogy a kísérletet megérdemli, ha magam adván ki munkáimat, nem nyerek-e többet: — Egyébiránt a mostani pénzkrisis visszahatása

mindenkire, ki jövedelméből s termékeiből él, ezt némileg szükségessé is tették.

Eszerint tehát újabb kiadása munkáimnak bárki által csak egyezkedés útján történhetné meg.

Ha ön Kolozsvár felé küldötte a levelet, úgy Isten tudja, mikor veendem: s azért óhajtanám, ha annak tartalmát röviden posta után szíveskedne velem közölni. Nem sokára újra küldök valamit az Atheneum számára.

Tartson meg ön jóindulatában, kiváló tisztelettel vagyok, Kedves Tanár Úr

legkészebb őszinte

szolgája

Jósika Miklós.

(I. T. K. 1911. 72. 1.)

Toldy Ferenc Jósika Miklósnak.

Pest, mart. 28, 1842.

Méltóságos Báró Úr!

Volt szerencsém mart. 5. és 16. költ nagybecsű leveleit venni. Hogy Heckenasttal úgy van kötve a szerződés, amint van, nagy baj. Mindenekelőtt az ellenőrzés hiánya! Kényes dolog valakiről immorális tettet feltenni, ha arra világosan jogosítva nem vagyunk: de most rebesgetnek valamit, mi miatt az ember bizodalma akaratlanul is csökken. Vájjon fogja-e magát H. most, midőn saját műhelye van, arra határozhatni, hogy a Cseheket, egy négy kötetes munkát, csak 500 példányban nyomassa? Hogy itt az ellenőrzés lehetetlen, világos, mert ki fedezheti fel a cselt, ha péld. az egyik teremben 500-at vonat le, a másikban ismét annyit? Én ugyan bajjal hiszem, hogy Ngd évek elfolyta előtt munkái

szabad birtokába jusson. Zrínyi iránt csak úgy biztosíthatná magát, ha minden példányt Ngd a maga részéről megbélyegeztetne.

Mi a Kisfaludy Társaságot illeti, nem tudom fogná-e merni e munkákat 30 ft díj mellett kiadni. Számolásom szerint 1500 példányú kiadás fedezésére 1200-nak kellene elkelnie, maradna 300 példány: de itt a kamatok s az ily kiadásmódnál soha sem hiányzó deficitek még nincsenek számítva; ezekre 100-at s a fennmaradó 200-ból ismét a 25 percentet letudva a tiszta haszon minden példányok elköltsége után 150 péld. ára lenne, vagyis 6 f. 40 kr-jával 1000 f., ami szép haszon lenne, ha a társaság egész vagyona kockáztatásával nem járna. Ügy hiszem ennél fogva, hogy legjobb lenne e kiadást a Nemzeti könyvtárban ugyan, de Ngd. saját részére eszközölni; itt csak a kiadási költségek jönnének szóba, s a tiszteletdíj a kiadási nyereséggel együtt aszerint jöjjön be, amint a közönség részvéte hozná magával. Egyébiránt, ha Ngd, sem maga nem akarna bajlódni, sem H-nak át nem adni újra: akár én, akár a Kisfaludy Társaság bizonyosan átvennék a tiszteletdíj *biztosítása* nélkül, azaz: számolás terhe alatt ugyan, s a kikötendő' díj lekötése mellett, de úgy, hogy ez a kiadási költségek megtérülése utáni jövedelemből fizetessék, s a kiadó csak akkor lásson hasznot, midőn a tiszteletdíj *egészen* le leszén tiszta. 1500 példánynál többet most már nem lehetne próbálni, mert 2000 péld. már a közönség kezében van, 10.000 által elolvasva; másodsor, mert a regényliteratúra minden egyéb irodalmi ágak felett divatnak van alávetve, és sem másutt, annál ke-

vésbbé a szalmatüzű magyaroknál, oly részvétre, mint eleinte, számot tartani nem lehet. Egyébiránt Ngd megnyugtatóra mondhatom, hogy a II. által adott tiszteletdíj (nem ugyan angol és francia mérték szerint, hol egy Jósika-féle írónak amott 20, itt 12 ezer vevője van, bizonyos), de németországi mérték szerint a tudvalevő *legtetemesbbek* közé tartozik. Ezek, mélt. Báró Úr, őszinte nézeteim egy eszköz-lendő összes kiadás iránt; mihez még azt kell adnom, hogy azt az is terheli, hogy egy aránylag olcsó, de magában mégis sok pénzben (6 f. 40) kerülő munkának sokkal kevesebb vevője akad, mint az egyes regényeknek külön, lassan egymás után s új korokban akadt.

Méltóságod figyelme a Kisfaludy K. életére szállt, s művész-regényt emleget. Én is úgy hiszem, hogy az újabb időben nem volt írónk, ki ilyesmire ennyire alkalmas volt volna. Első ifjúságában, elveszett fiú, katona, kalandor, költő és képiró és hangász, ifjúsági vétkek miatt kénytelen a katonaságot odahagyni, egy szertelen szerelem áldozatja, majd egészen a m. lit. karjaiba vette magát, s középpontja a m. literátorságnak stb. mozgékony, élénk, állhatatlan, tréfás, s ezek mellett mélyérzésű, melancholiai alapszín-zet-tel, kedélyes világnézettel, hű barát; iskolai készüllet nélkül, annál több öntanultsággal; kritikai ész; elhanyagolt formákkal, egészen belső világában élő, de hol szeretet szeretve mindenütt, s szellemileg uralkodó, íme egy pár vonás képéből. A napokban hozzáfogok élete leírásához, bár többet tudnék belőle csinálni, mint a pusztá adatlomot! Nekem, megvallom, más nézetem van b. Eötvösről, mint Ngdnak., ki

Kisfaludyt veszi regény tárgyul, annak többet kell tudni, többet kellett tapasztalni, mint a derék írónak; s bár Kisfaludy reflektáló egyedet kíván költőjéül, a reflektáló elem maga még igen kevés. E. a Karthausiban magát írta, s ebből még távolról sem tudom következtetni, hogy ezen kívül még egy regényt bír írni, olyat t. i., mely nem ennek, más alakban mása, hanem tárgyilagos reflexióval dolgozott mű. Eötvös Kisfaludyja Eötvös volna. Talán sikerül Kisfaludy új életrajza által kedvet csinálnom Nagdnak, bár sikerülne! Én meg vagyok győződve, hogy a mű egyetlen lenne nemében. S mily mező nyílik itt táj festésre (Olaszország, Schweiz.) háború s történetfestésre (1805—9), művészeti reflexiókra, családi s szerelmi bajokra, bécsi tartózkodása első idejében Körnerrel, később Wernerrel élvén baráti viszonyban, van alkalom a német lit. e két notabilitását is használni, mindkettő, kivált az utóbbi érdekes és igen sajátos. Pesti élete, kivált 1818—20., felette érdekes vonásokban gazdag, valamint a tere-num is, melyen, s a literatori csoportok, melyekben élt. Igen is ez Ngdnak való tárgy, melynél művészetről, s különösen költészetéről — s ennek minden nemeiről is — bőven kimondhatja nézeteit. a. T. K. 1911. 83—85. 1.)

Jósika Miklós Fáy Andrásnak.

Kedves Tekintetes Úr!

A legnagyobb szorongatottságok közt, melyeket valaha éreztem, írom e sorokat, mint utolsó menedéket a Tekintetes Úrhoz: Csapó János Úr minden nap biztatott a pénz megkaphatásával — a conscrip-

tiot pár nap helyett, mint monda, tegnapelőtt magánál tartotta, még tegnap 5 órakor délután ígérte, hogy ma végre annyi nyugtalanság után megkapjuk a pénzt: a tegnapi éjem volt két hét óta az első, melyben pihentem, abban a reményben, hogy az Isten e hosszas tribulációnak végét engedi érnem. Ma reggel Csapó úr hozzám küld, hogy sajnálja, de ígérését nem teljesítheti, a Tekintetes Úrnak nincs képzelete helyzetemről: a feleségemet én is Csapó úr szavai után napról-napra megnyugtattam — még tegnap este bizonyossá tettem, hogy pénz lesz — s ma ott állok, hogy nem tudom, merre forduljak.

Nékem egy kérésem a Tekintetes Úrhöz — nem lehet, hogy az, aki a szegénység sorsát annyira szívére szokta és tudja venni, szánakozást ne érezzen ott, hol valódi szerencsétlenség van, s az én helyzetem most ilyen. Ha a Csapó úr ígérete nem jött volna közbe, eddig rég segítve lett volna a feleségem dolgán —, mert Lányai János úr magára vállalta a dolgot, s én magam mentem hozzá őt ígérete alól felmenteni a T. Csapó János úr ígérete után. Mindenre, mi szent a Tekintetes Úr előtt, kérem, életem e legnagyobb bajában legyen segítségemre, nem tudni, hol jutalmazza meg magát az ily igazi keresztyéni jótett! Tegye meg érettem, bírja rá Csapó urat, hogy mivel a feleségem holnap indul, megkeseredett szívvel, s közel a legnagyobb kétséghez: fordítsa hiteltét arra, hogy nékem, ha nem továbbra, csak 20 Júnii, azaz 10 napra szerezzen 2000 pengő forintot — még ma, tehát felét az ígéretnek —, s az ígért egy esztendő helyett 10 napra: addig, ha kétszeres ka-

matra is, becsület szavamat adom, mellyel tréfát űzni nem szoktam, megadom a pénzt. Ha én e hosszú sorát a küzdesnek csak álmodhattam volna, sohasé vállaltam volna e dolgot magamra —, de mivel tudom, hogy szavamat tartom, ha csak élek és securitással bírok, nem gyanítottam a dolgot ily életölőnek.

Ha a Tekintetes Úrnak mondom, hogy e szolgálattal életemet adja vissza, minden meg van mondva! Ha a szent Isten e nagy bajból megment, soha életemben többet ily dolgokat magamra nem vállalok. A pénzt kész vagyok a magam nevére felvenni s e nagy és sürgető szükségben áldozatokat is tenni.

Kérem, kedves Tekintetes Úr, nyugtasson meg válasza iránt: nem is gondolja, mily nagy jót tesz

hálás szolgáljával,
Jósika Miklóssal.

10. Jún. 1840. Pest.
a T. K. 1911. 86 1.)

XII.

VÖRÖSMARTY LEVELEZÉSE

Vörösmarty Mihály édesanyjának.

Kedves Asszony Anyám!

Gyakrabban írhatnék ugyan levelet, mivel erre más foglalatosságaim mellett is elég időm marad, de az elküldés esik nehezemre, minthogy Budán kell keresnem levelem vivőjét, s ezt sem találok mindenkor ott bizonyosan, postán pedig nem akarok kedves anyámnak költséget szerezni; megbocsát, tudom, ezért s nem magyarázza rosszá, ha oly ritkán tisztelem meg levelemmel. De bár ezen kevés leveleimben is fíúi tiszteletemen kívül ennek bizonyítására valami mást tehetnék: örömet vennék, tudom, ruhátlan öcsém; örömet venné kedves anyám is, ha valami olyat küldhetnek, amire szüksége van; de nem küldhetek én egyebet jó kívánságnál, mert szegény ember szándékát boldog Isten bírja, nem segíthetek, mint szívemből segíteni akarnék. Segítse tehát és gyámolítsa kedves anyámat testvéreimmel együtt az özvegyek és árvák Istene és áldja meg mindenek előtt jó egészséggel, valamint, hála fölségének — megáldott engemet is.

A múlt vásárkor levelet kaptam Jancsi öcsémtől, melyben megírja szolgálatba állását... Ami Ferkó öcsémet illeti, tanuljon egy darabig, hogy mind az írást, olvasást mind a számvetést jobban megtanulhassa; de ne tanuljon három iskolánál többet, ha csak valamely kedvező eset szerint nem remélheti, hogy ezáltal szerencsés lesz, különben ő is elkésik,

mint Jancsi s csak hasztalan tölti idejét. Kisebb öcséimet is fogja rá, kedves anyám, hogy amennyire lehet, az írást, olvasást megtanulják, utóbbi állapotjaikról majd rendel a jó Isten.

Én az ünnepekre haza nem mehetek, kívánom pedig, hogy azokat, kedves anyám, s mind az otthon valók boldogan töltsék el. A tisztelendő plébános urat köszöntöm alázatosan. Egyébiránt kívánok minden jót s anyai kézit és testvéreimet csókolván, maradok kedves anyámnak hű tisztelő fia,

III. osztályos bölcselkedő.

Vörösmarty Mihály

Pest, 1820. március 27.

(Czapáry László dr.: Vörösmarty emlékkönyve. A. székesfejérvári Vörösmarty-kör kiadása. 1900. Székesfejérvár. 137—38. 1.)

Vörösmarty Mihály Stettner Györgynek.

Pest, 1825.

Kedves Barátom!

Most kaptam a komornyik által leveledet, melyből értem, hogy utolsó, s már innen postára tett válszomat nem vetted. Ami abban nem volna meg, innen értsd. Én az íráshoz még, nem foghattam, mindazonáltal lesz egy kis közölni valóm; de azt máskorra. Minerváról csak azt tudom, hogy Eszterházy nádor képe van előtte; Héberől azt mondhatom, hogy sok haszontalanság, még több ízetlenség (tudod, ez elkerülhetetlen ott, hol Kovacsóczy és Thewrewk ír) s csak igen kevés jó van benne. Fáy szokása szerint, igen behatólag, helyesen, Kölcsey lelkesen ír. A Rákos Nimphája megvan: csak elragadtatott eszű embernek tetszhetik; a másikat job-

ban szeretem. Az olaszországi utazások nem rosszak. Kevés részét nem olvastam, s talán nem veszteség. Edvinek „dobog szíve, mint a pöröly”. Temesd el szegényt, minek vesződnék az étellel tovább? Hogy szép leányom tetszik, örülök. *Tudod, kit gondoltam, annak köszönhetek mindent.* Eszem még most zavarban van; de nemsokára íráshoz fogok. Horváth István az újságíráshoz függeszt egy ív értekezést a magyarok eredetéről. Szép nyomozás, és igazán az. Munkámat, akik olvasták, értelmes emberek, szeretik.

Hát Te hogy vagy az oláh tartományban! Lásd én lassanként beleszokom a jókedvbe, mint a cigány számara a nemevésbe; ki tudja, eldöglöm-e bele? Azt gondoltam, hogy majd sem ehetem, sem ihatom, pedig dehogy nem! Csak elfásulok lassanként s magam sem bánom, legalább faraghat a sors belőlem, amit úkar; vagy bálványt, vagy bitót. Múlt levelemben valami álmot írtam a könnyen élhetésről. Ne neves ki érte; tudod, amit szeretne az ember, örömet hiszi. Mostani igámat csakugyan nem húzom tovább, aztán csak lessetek el, mire tudok menni; de már elszánt vagyok, mind a rosszra, mind a rosszabbra.

Hallottál-e az országgyűlésről valamit! Nem, úgy-e! mert hiszen nagyon szegény tájék lehet az a Tied (de ne haragudjál). Íme hallj tehát és örülj, vagy örvendezz, amint jobbnak gonciólod:

Nagy Pál említette hosszás beszédében, hogy sem akadémiánk, sem tudóstársaságunk, s ezen hátramaradásnak nem egyéb, mint a mágnások hidegsége az oka. Erre gr. Széchenyi Györgynek méltó fia azt mondotta, hogy ő csak az alkalmat várta, s az emlí-

tett végre egy esztendei jövedelmét (330.000 fr.) ajánlá; hozzávetvén, hogy nőtlen létére addig baráti emberségéből is élél. Ezen nemesszívúséget megdicsérte és követte Vay 20.000 frrtal. Károlyi 25.000 fr. s némely föltételek alatt fele jövedelmével, úgy, hogy néhány pillanat alatt 2,000.000-ra ment az ajánlás. Eszerint városaink, törvényhatóságaink, minden, még az uradalmi hivatalok is, papjaink, katonáink, minden, még korona örökösünk is magyarok tartoznának a hozandó törvény szerint lenni. — Adja Isten, magyar ércekből magyar fölírású pénz veressék! Mely igen ideje, hogy ezt is előhozták!

Kazinczy nem volt itt, sem Thaly. Tán már nem is jönnek. Zalánból, noha csak három kell, mindenestre négyet küldök. Bundáért kimegyek; nem tudom megküldhetem-el Csókollak

igaz barátod

Vörösmarty Mihály

(Vörösmarty emlékkönyv. 189—S0. 1.)

Vörösmarty Mihály Stettner Györgynek.

Pest, 27. Aug. 1825.

Édes Barátom!

Sajnosan értettem leveledből, hogy első válaszdod kezemhez nem jutott, nem mintha valami veszedelmest foglalt volna magában; de tudod, az enyelgések is csak jó barátok között ártatlanok, s a pók-sereg abból mérgét szíhatja. Azonban kerestessd meg Temesváron, de neveddel, nem úgy, mint Blumenthali levelet; mert én Temesvárra írtam. Dolgaimról s egyebekről most csak rövidesen ezt írom:

Zalán futásának már 13-ik ívét szedik, tán 5-ik szept. kész lesz. Pirulva kell megvallanom, hogy minden vigyázatom mellett is sok szarvashibám van. Kulcsár Helmeczy után dicsérte munkámat, aki, mint mondják, Cserhalom hallatára sírva-fakadt. Foganatja nem sok volt. Praenumerátióm azóta egyen-kettőn kívül alig gyűlt; Guzmics hozott hármat. Címlapomat metszi Lenhardt: Kisfaludy rajzolta. Kisfaludy haza volt osztozni; most itt van, s Auróra kötetését csak a 4-ik rész tartóztatja, mely javíttatni visszaküldetet. (Fábián is három praenumeránst hozott. Többször vagyok vele s még eddig megelégedését tapasztalom.) Minervát nem olvastam, csak láttam Fáynál, ki újra megígérte biographiája általadását, s azt mondja Rákos Szüze nem Minervában, hanem Hébében fog kijönni.

De hát üstöllést (!)-e Börzsönybe! Nem, Barátom! itt maradok még 8-ikig munkám miatt; s aztán sem sietek igen; mert nincs nekem ott számomra semmi is. Ha a setéség országába mennék nem esnék nehezen; mert mondhatnám: Uram! Te setétnek teremtetted ezt és ez szép nem is volt soha; de én láttam a déli völgy világát s most ő nincsen ott. Nem is kérdeztem meddig marad el, vagy még visszajön-e? mert mit használ: a valóságot még úgy is elég korán lesz megtudnom. Gyermeki könnyűséggel azt gondoltam, tán látom még egyszer, s ezt gondolnom is olyan kedves vala. Most kegyetlenül vége lesz mindennek. Iszonyú ürességet találok majd ottan, hol mindenem volt; borzasztó csendet, hol az ábrándozás kedves alak-

jai bájosan zengettek körömben. Vergődő kedvem egészen oda van. A bánat és evődő fájdalom egész táborával által ment lelkemen: olyan az, mint az eldült mező. Meggyilkolva fetrengenek rajta az élet örömei, s mely még csak haldokol közöttük, jajgatással borzaszt. Így vagyok most, nem tudom, hogy lesz tovább: tán gyógyít az idő; de úgy vélem, hogy az a gondolat, mely képzelt boldogságomba szöve volt, pótolhatatlan hiányt fog hagyni egész életemben. Attól, kit mindenek fölött hatalmasnak hiszek, lehetetlenséget nem akarok kérni; ami pedig azonkívül lehetséges, az mind csekély nekem. Ha Börzsönyből visszatértemben látni találsz, keresztül látsz rajtam; mert előre képzelem, hogyan agyon leszek sújtva. Mily boldog Maróty. Mért nem tanultam én az ő mesterségét, nyelveit: elmennék a jegekhez, hogy fagyasszanak meg, el Kaukázus-hoz, hogy temessen el engem: itt még holt testemnek is fájni fog a föld, s nem hiszem, hogy szünhetik fájdalmam, mert csontom, velőm s talán minden hajam szála el van foglalva általa.

Látod, nem csak Te tudsz panaszkodni Fábiának: én még jobban tudok, ha igazságos akarok lenni érzésemhez; de mit használ? Jobb, hallgasunk, vagy keseredve ordítsuk az égbe: Uram! miért nem teremtettél bogárnak, hogy összetiporjanak!

Csókollak

barátod

Vörösmarty.

(Vörösmarty emlékkönyv. 188—189. 1.)

(Maróty egyik orvosbarátja, aki elindult Ázsiába az ősmagyarok felkutatására, Konstantinápolyban telepedt le.)

Vörösmarty Mihály Stettner Györgynek.

Börzsöny, 28. szept. 1825.

Édes Barátom!

Eltaláltad, hogy elvezekeltem Börzsönybe, mikorra leveled megkerül. Itt vagyok, s itt van elválhatatlan társam, a reménytelenség. Minden, ami sanyarú és lesújtó lehet, megvan e mondásban; elgondolhatod, hogyan voltam, mikor ezt éreztem. Ő nem örökre távozott el innen, s mikor megjöttem, már itt volt. Óh barátom, micsoda szárazság, micsoda üresség ez ahhoz képest, ami bennem forrt, de nem keresem a szavakat, leírom, amint tollamra jönnek, s ha csak század része lesz is a valóságnak, elég az arra, hogy szánakodjál rajtam...

Látom leveledben, mindent elővettél, ami vigasztalásomra lehetne, részvételedet, hazám fiai szeretetét fáradozásaimért. Mind igaz lehet ez, de én nem hallok semmit is. Ha az Isten angyalai az üdvösség csengetyűjével csengetnének is fülemben, ha a paradicsom legékesebb madara repkedne is körülöm édes dalaival, de bár a testesült öröm biztatna is, nem hallanám őtet. Siket vagyok mindenre, mint a nehéz föld, csak fájdalomra nem. Ne gondold, hogy önként kerestem csüggedésemet, amit csak képes voltam megtenni, megtettem előre, hogy annak idején könnyebben tűrhessek, de halljad mindenestül talán utolszor veszendő ügyemet. Meglett korú vagyok és semmi kilátásom. Ennek méltó meggondolása arra határozott, és szinte megkeményített lejtövelem előtt annyira, hogy akármi

hideg elfogadást, sőt talán megvetést is képes lettem volna elszenvedni. Nem is csalatkozáim, a legérzékletlenebbül és szinte megfásulva állottam előtte első pillanatban, s ő azon szelíd mosolygással, mellyel mindenkit fogad, fogadott engem is. Alkony volt; ifjúsága legszebb bíborában állott szülei s testvérei körében, hasonlíthatatlan szépségű sugár termete nem mutatott földi származásra; mint az Örömmek angyala, úgy fogadott tiszta, bútlan tekintetével. Én ki kevesebbet vártam, olvadozni érzem elfásult szívemet, s hálát adtam Istenemnek, hogy mégegyszer láthatom. Nem is kívántam többet; de tudod, gyarlók az emberek. Én holmi apróságokkal foglalatoskodtam és ő ismét hozzám jött, hogylétemről kérdezősködvén. Ha egy kézmozoroló hitvány kérdezne így, fülem sem csendülne; de amidőn a kérdés szép hangjai ezüstként hangzanak oly ajkokról, melyen csak ily csekély kérdésért is a szemérem harcol, oh akkor, Barátom, ne legyen-e oda? Látom, nem a szerelem szólal meg belőle, de mégegyszer megáldani Istenemet, hogy őtet láthattam, s erősen fogadtam, őtet holtig emlékezetemben éltem angyalának tartani. De mily erőtlenség vagyok feltételemben! Akármit beszéltem ezelőtt felőle, tudd meg, az mind hiba volt. Oh, ha csak valami kivétőt találnék benne! Nem találok, s amit bennem iránta most már csak tiszteletnek véltem, minden képtelenségek belátása mellett is szerelemmé vált. Itthon van, de már majd bizonyos jelensége van, hogy nem soká marad. Kímélnék jelenlétemben, de mégis úgy vagyok, mint amely hajót az örvény több mérföldről lesodor,

nem hirtelen vész, de minél később, annál szörnyebben és bizonyosabban. Így a rossz jövődőtárva áll előttem, s ha Pesten más életet nem választok, rövid idő után bízvást keresztet vethetsz reám, s temess a Dunába. Haj! csak 16 esztendőskorom óta nevelhettem volna a mostani ésszel magamat, *Maróthy most nem menne* maga, s én nem tépelődném gyávaságomon.

A könyvküldésből innen semmi sem lesz, sem verseim leírásából; hiszen most sem égnek, sem földnek nem kellek, sem azok nekem. Majd Pesten! Nem kívánok ott is lenni, de tán mégis jobb lesz. Nov. 6-ig ott leszek tán, s ha időnkét együtt tölthetjük, azzal is könnyebb lesz. Ne várd, hogy most többet írjak, egészen ki vagyok merítve, mint a száraz kút, melynek mélysége megvan, enyhítő nincs benne, sem másnak, sem magának. Isten veled! édes barátom; Pestről majd mindent bővebben megírok, addig is csókollak

barátod

Vörösmarty Mihály.

(Vörösmarty emlékkönyv. 194-495. 1.)

Vörösmarty Mihály Stettner Györgynek.

Pest, 6. nov. 1825.

Kedves Barátom!

Igazságtalan volnék, ha tovább is várakoztatnálak; minthogy már harmadnapja itt, s meglehetősen rendben vagyok. Én ugyan már ott lenni hevenyében válaszoltam, a haszontalanul emlegetett „fagyos” szóért egy feddő levéllel, s magasra nézve is egy ábrándozó toldalékot adtam, de szerencsémre

a hideg valóság, mint szokta, még jókor pofonütött, s így az egész elkészült levél össze lőn tépve.

Hallád, hogy itt vagyok; képzelheted, hogy el is kellett jönnöm. Oh barátom! ez az *eljövetel* legalább csak keserves lett volna! Nem volt! Nyomorult *szavakkal tudtam* elbúcsúzni, s a *fájdalom bennem gúnykacajjá vált*. Őtet nem átkozom, sőt áldom; mert általa fejlett ki minden érzeményem; de képzelheted, hogy lehet annak dolga, akit végtelen pusztában kezd megvenni az Isten hidege, úgy vagyok én: az élet pusztájában fázni kezdek, mint a jegesmedve, s a boldogtalan emlékezet nem melegít többé. Legalább csak új lelket vehetnék, fölöltöztetném a remény és szerelem bíborköntősebe, s ifjúságát a képzelődés gazdag virágával ékesíteném föl; de el vagyok temetve, s *a remény, szerelem, hervadtan áll jókedvem sírjánál*. Ezt olvasom, ha mélyen szívembe tekintek; de talán annál kevesebb gondomat foglalja ezután az ábrándozás, s hideg ésszel a külső jobb létért tán többet tehetek. Ezt várom, s *ha boldog nem is, tán nyugodtabb lehetek*.

Gábor itt van. Láta Kisfaludy Sándort és Horvát Endrét. Amint magad is tudod, mindenütt nagy tüzzel dicsért, s Balaton mellékét eltöltötte híremmel. Gondold el, amint Eggenberghez megyek, egy *Gyulafi* van a szerzőtől számomra rendelve. Egészen elhültem bele, s már köszöntő levelet s egy Zalán megküldését forгатám fejemben, midőn Gábor jó, s elbeszéli, hogy ő Sándornak nevemben egy Zalánt által adott, s innen következett a meg-

lepő ajándék. A jó Gábor olyan sok jót beszélt, hogy majd elfelejtettem minden bajomat. Kulcsáról nem hinnéd, hogy szabaddá és könnyen élhetővé létemen dolgozik; abban tori fejét a jószívű öreg, azt állítván, hogy engemet kár volna prókátorságra kárhoztatni. Majd máskor többet erről. Zalánból Tolnában 8 adtam el, itt azóta eladtak 16. Adósságom már ki van fizetve, s így ami bejő, már tulajdonom.

Kazinczynak, de kivált a csépi Ösmeretségnek igen fogok örülni, s a festők lakásairól tudakozni kedves kötelességemnek tartom. Jöjj magad is minél előbb, s ne szenvedd, hogy náladnál hitványabb emberek Veled kereskedést üzzenek, kiktől úgy sem sokat várhatsz. Nagy a hiúság némely emberekből, azt vélik, hogy a többiek érték teremtettek; mink is elég balgatagul véljük a napot és egyéb fényeket számunkra ragyogni, mintha ott különbe emberek nem lakhatnának. Ott talán a szamarak éppen annyit tudnak, mint itten mink. Csókollak, édes Gyurim, s ha melancholia bánt, csak azt tanácslom s ajánlom vezérül, amit Thaisz mondott: Sokszor legjobb gondolat semmit sem gondolni. Igaz barátod

Vörösmarty Mihály.

(Vörösmarty emlékkönyv. 196—197, 1.)

Vörösmarty Mihály Fábián Gábornak.

Pest, 15. febr. 1827.

Édes Barátom!

Már csak azt gondoltam, hogy a nagy Zrínyitől kölcsönvett Pegasusomat elcsalod alólam, s vele a

regék szabad tündérvilágában repdesni fogsz; de csakhamar elűzte e félelmet azon magasztalás, melyet reám halmozsz, úgy annyira, hogyha gyöngé inú volnék, lebuknám alatta. Jól teszed, hogy dicsérsz, az is valamennyire felejteti velem, hogy rab vagyok, vagy inkább azt, hogy rabnak kell lennem. Megengedj azonban, hogy elragadtatásodat nem viszonzozhatom. Az én múzsácskám nem igen pengeti a lantot, meghúzza magát a kályha megettéli bundájában, s a drága időt vagy elkáromkodja, vagy ásítóz, mint a nyárban legyet fogó kutya. Ki fene szeressen egy ilyen kelletlen teremtest! De mégis szeretnem kell őtet; mert mikor a mészáros leüti a marhát, azt mondja mentségül: miért nem lett püspökké! S mit mond a sors, mikor engem ínségekkel pofoz? Fél füllel hallottam, de tudom, hogy kapát emlegetett, talán csak amellett kell valamaradnom. Mit gondolsz, Gábor, micsoda paraszt ember lett volna belőlem? Ha ahelyett, hogy a földön is angyal után jártam, a legközelebbi kékkötényhez szegődtem volna; ahelyett, hogy fejemet rövid, s hosszú szótagokon törtem, a fonóban minden főtörés nélkül mesélgettem, vagy a csali hajsztot ordítóztam volna, talán most itt a Duna mellett csibéket árulnék, s jó sorra verném részeg fővel szurtos feleségemet, (ó ———)

De ez magam előtt is igen sanyarú kép, jobb így, mint van; csak az esik sajnosán, hogy kedves felhöntüli világomban örömet repdesnék, megkordul a gyomor, s ily nyomós kérdést tesz boldogtalan előlátással: mit eszünk esztendőre, Martit Azonban elég ezen a húron, most más nótára kezdjünk. Meg-

lehet, hogy holnap egészen mást írtam volna; de tudod, mit mondott Pilátus, én sem változtatok.

Salamon megjelent. Ha pénzt küldesz, igen szeretem; mert szükséges, mint a falat kenyér. Írd meg azután, hogy adjam kezedhez a példányokat? Olyat azóta semmit sem dolgoztam s habozó vagyok: Kontót javítsam-e, vagy az eposzt folytassam! Mártius végéig itt maradok, azaz: a *Gyürki, vagyis Szita-házban, 2-ih emeleten a CibulMnál*.

Gyurinak írt leveledet is olvastam, ő is bizonyosan felel, s így róla írni nem tartom szükségesnek. Ami azon félelmedet illeti, hogy talán elpártolok, vagy mi, azt bizvást leteheted, s akár mint ritkulnak is soraim, legfőbb is azt mondhatod: no ez bizonyosan megint azon töri fejét, hogy nem lett kínai császárrá, s erre azt következtetheted: majd észére jön, s akkor tudom, befelel fél esztendőre.

Ilyen s hasonló biztatásokkal minden gyanút elűzhetsz, s ha néha borongós eszemmel (mert kié nem borong?) nem sokat érek is, egyszer vagy más-szor majd helyrehozom.

Élet és irodalom készül. Ez minden újság, amit írhatok, meg egy nyomorult magyar lexikon Hartleben költségén, egy kálomista kántor csinálta. Csókollak, s hölgyedet egész tisztelettel köszöntvén, maradok barátod,

Vörösmarty Mihály.

(Vörösmarty emlékkönyv. 257—258. 1.)

Vörösmarty Mihály Stettner Györgynek.

K., 23. augusztus, 1827.

Kedves Gyurim!

Éltem a szabadsággal s felnyitottam Gábor levelét, melyben bámulatomra pénzt találtam. Féltem visszarekeszteni, hogy valamikép oka ne legyen elveszésének, s azért itt tartottam. Azonban add tudtomra levélben, ha van rá szükséged, s a postán szerencsétlenül akarod tovább is, én legottan földadom jól elcsinálva; egyébiránt pedig kezemnél mindenkor készen találok.

Gondold el, Károly oly szíves volt hozzám; pénzzel megkínált, 100 frttal. Mit tegyek, el nem fogadnom nem lehet, mert nagyon rám fér. Megtettem belőle apróbb költségeimet, Trattnert kifizettem, s már szinte elkelt; de mily nyomó gondolat emellett, hogy mindeddig nem tudok haladni *Egervei*. Ez az egy volt, ami életetett még, s most ezzel sem használhatok sem égne, sem földnek. De mit használ ezt százezerszer mondanom, ha rajta nem változtathatok.

Hogy vagytok? Hogy van hölgyed és a kegyes Róza! Hiszem jól, amint érdemlik; én is jól vagyok, ha ugyan lehet elfásult lélekkel nem szenvedve, gyönyört nem érezve. A napokban itt lesz E..., nem tudom, megláthatom-e! Talán fogom látni; de mért nem oly szemmel, mint öt évvel ezelőtt? Akkor egy tekintet hónapokig álmodtatott volna, most talán meg sem indíthat, annyira sem vihet, hogy a múltra visszanézvén, borzadjak magamtól, írj kérlek minél előbb, s tudasd, mikor jössz.

Ha kell szakácsné, fogadok egy móri leányt stb.

A *Pickicknél* (If) nem voltam, hosszallom az utat, s lomha is vagyok; de talán még sem marad abban, mert Fábíán levelét Vargához kell vinnem.

Kisfaludy Írdogál, talán többet, mint én; Toldy holnaputánra kötött könyvet ad és Bitnitz is meglesz.

Bajza itt volt, Bülbül hozta hozzám. Igen derék ifjú; örülök ösmeretségének. Sajnálta, hogy Téged itt nem talált. Novemberre feljő. A pozsonyi ifjúk engem Nagy Pál képével meg fognak ajándékozni. Toldy mondja, hogy sokat mutató.

Paziazi tegnapi volt nálam, s mutatta Majláth levelét s Hajna fordításának töredékét. Nyomorult munka, elijeszt magamtól. „Ha a magyar verseimben kedvet találhat, a nyelvnek köszönheti, melynek bája valamennyire a hatalmamban volt.” így ítéltem magamról, mikor a fordítást olvastam; de Paziazi mondja, hogy sokkal jobban fordítható, s a Dominusz csak úgy kutyafuttában csinálta verseit, mint én e levelet. Általában százezerszer inkább Tratter kezei közé, mint Majláthéba; de ezt ő nem fogja tudni.

Szegény Kölcseynek öccse meghalt, mondják, igen szomorú. Horvát feleletei oly hatók voltak, hogy ki tagadja tettét, ki panaszkodik keménysége miatt; holott ők keményebben, de méltatlanabban bántották.

A pozsonyi urak szállonganak haza, mi sújtott lélekkel, ha jó hazafiúk, képzelheted. Ludovicea lesz, Akadémia nem.

Látod, minden újságomat kikerestem, s mégsem sokra megy. Azt tudod, hogy Canning, az a dicső

ember, meghalt: helyette hány ezerét lehetne odaadni.

Csókolom Lajost, Kis barátunkat, beszédét Szemere szállásán hagytam, mert magát nem lelhetem.

Tiszteletemet jelentsd, írd minél előbb. Csókollak
barátod
Vörösmarty.

(Vörösmarty emlékkönyv. 219—220. 1.)

Deák Ferenc Vörösmarty Mihálynak.

Kehidán, 8-ber 16-án, 1827.

Kedves Barátom!

Aligha az *epistolae obscurorum virorum* sokat nem forog kezében; mert egy idő óta leveleid szinte oly zavartak, oly homályosak, mint azoké. Az Eger alá csoportozott törökök Allah kiáltása, a hasadozó várfalak ropogása s a *tábori vaszaj* annyira elfoglalák elmédet, hogy némely leveleiben nem sokkal jobb az összefüggés, mint a kardkaléval jóllakott göcseji parasztnak okoskodásában; vagy hogy én fennrepdeső gondolataidat kövérségemből eredett lelki lomhaságom miatt elérni képes nem vagyok, s itthon kányákhoz szokva inkább, mint sashoz, kányának nézem a magason lebegő sast is. Annyit csakugyan mégis kitapogattam leveleiből, hogy engem még szeretsz; továbbá, hogy lustaságomért bosszankodol; végre, hogy kurta leveleidre hosszú választ vársz.

Hogy szeretsz, anank örülök, s érte én is szeretlek; sőt szeretnék talán akkor is, ha Te nem szeretnél engem, becsülnék pedig bizonyosan mind-

addig, míg gazemberré nem lennél, amit Rólad szinte úgy hiszek, mint magamról.

Most veszem észre, hogy ezen sorokban éppen oly halmozva említtem a szeretetet, mint a csalni akaró gazemberséget s becsületet; s ha másnak, nem Néked (vagy Stettnernek) írnék, gyanútól félve, ki is törölném azokat; de így csak álljanak úgy, amint írárok; mert barátságos levélben csak ott kell törölni, ahol kétértelműségtől tartani lehet.

Lustaságomért ne pörölj. Szeress gyöngeségeimmel, s akkor szeretsz igazán. Túrjed a bivalnak lomhaságát, mert habár lassan, de sokat emel. Ez ugyan prosaicus egy hasonlítás, de igaz, mert futni én sem szeretek, emelni pedig, ha kell, vagy másfélmázsát én is elbírok. Ezeket azonban lelki erőmre ne értsd, mert eszem élelmemet adó földünknek csak színén jár most szüretkor, midőn mustomnak helyről aggódtam; a föld alá is leszállott ugyan, de fel csak akkor emelkedik, midőn valamely épületem romlott födelének újításakor fákat kell vágatnom; sőt már az idén egyszer magasabbra is hatott, akkor, midőn a sőtöri torony keresztjének igazítására pénzt kértek tőlem.

Úgy-e, prosaicus ember vagyok én? Ideáloimat, Sulyosdy Simont elérem nemsokára, csak papunkat lehessen reábeszélni, hogy Sulyosdy mesterének személyét viselje mellettem.

A göcseji vidéknek beszéd módja eránt is kérsz tőlem némi tudósításokat, de válaszom nehezen lesz egészen kielégítő. Göcsejnek nevezzük szoros értelemben azon vidéket, mely az egerszegi és lövői járásban Szála, Kerka és Váliczka folyók között

fekszik; de nemcsak ez, hanem a kapornaki járásnak egerszegi járásra dülő része is oly hibásan beszél, mint Göcsej; a lövői járásnak Vas vármegyével határos vidéke pedig még rosszabbul, mert ez a szomszéd vendusoktól sok idegen szót kölcsönöze, ilyen a merkice (sárgarépa), pesterice (sült répa), durusbék (kenyérmorzsa), s több efélék. A göcseji szőejtés és beszédmód sajátosságait most bővebben Neked nem fejtegethetem, mert keveset vagyok nálak, mint nyelvvizsgáló pedig (minthogy ehhez éppen nem értek) még nem is voltam közöttök...

Ennyi elég most egyszerre; a télen, ha lehet, közöttük mulatok egy ideig, s akkor többet és bővebben.

Zavart leveleidet hánytam szemedre; összefüggést nem lelek azonban, pedig látom *Iliacos intra mur os peccatur et extra*. Bagoly monda verébnek: Nagyfejű —, de semmi. Te nem rendes levelet, csak választ kívántál, íme, kívánságod szerint kurta leveleidre itt egy hosszú válasz, melyet csak még avval nyújtok, hogy, jó egészséget kívánva, leveledet elvárva, kérlek szeresd

igaz barátodat

Deákat.

(Vörösmarty emlékkönyv. 99—101. 1.)

Vörösmarty Mihály Horváth Ferencnek.

Pest, Febr. 1. 1830.

Kedves Barátom, Uram!

Csodálkozni fog talán, hogy én, ki szomszédságunknak még semmi hasznát sem tudtam venni, most ezt a téli látogatást teszem; de egy fenn-

forgó ügy, melyhez barátomat is részvevőnek szeretném csábítani, emlékezetembe hozza kötelességemet, mely szerint válasszal s köszönettel tartozom a régi megküldött könyvért; én azonban a válasz helyett levelet írok, melyre választ várok.

Barátunk, Bajza, külföldi színjátékot fog kiadni, — jókat jó fordításban, s előfizetés helyett az actiákat gondolta ki. Egy actia 20 fr. v. ez., s az actionarius két vásár múlva a munka megjelenése után vagy pénzét 4 frt kamattal fogja visszakapni, vagy ha inkább akarandja, pénz helyett példányokat 30 frt váltóig, s így, mivel egy példány 1 frt pengőn fog árultatni, 12 példányt kap, vagy pedig készpénzen felül egy példányt, ha avval a 4 frt kamat helyett megelégszik. Nem volna-e kedve, Barátom Uramnak, actionáriussá lenni! A pénzről bizonyossá teszem, hogy el nem vesz. Igen kérem Barátom Uramat, tudósítson minél előbb, mert a munka már-már sajtó alatt lesz, s tán a jövő vásárig kiszabadul. Minden kötetben egy víg- s egy szomorú játék lesz, s az elsőben e darabok: Lessing Emiliája Kazinczytól, s egy német vígjáték Bajzától fordítva. Az ebből leendő nyereség alapul fog szolgálni a többi kötetek kiadására.

Szegény Virágot eltemettük. Halála, mint többnyire minden literatoré, rettentő például szolgálhat mindennek, ki az ügyefogyott magyar literatura kapás mezejére az élet útjáról eltévedni elég boldogtalan; ha az ilyet valami rettenthetné. Szegényül s elhagyottan halt meg, egy-két jóbarát segítette, tehetősb ismerősei nem úgy, ahogy illett volna. A gyermeklelkű öreg mindenét elajándé-

kozta, vagy meglopatott; mert gondviselő nélkül élt gyámtalan öregségében, s szükségét csak azért nem szenvedett, mert egyszerű, bölcs élete kevés-sel elegendő volt. Az éjjel, hogy a gutaütés eltehetetlenítette, tyúkja fejénél ült, kutyája mellette az ágyon s macskája rajta járt. Ezek voltak őrállatai az emberektől elhagyottnak; s mint mondják, egy összerágott ezüstkanál hevert székén, mellyel hihe-tőleg orvosságot akart bevenni. Az ajtót háziasz-szonya úgy törette rá éjnek idején; de még ekkor is szűken, utóbb pedig már későn jött az orvosi segedelem. Ő nem vesztett, de minket bánt sanyarú halálának meggondolása; vagy nem elég szomorú tünemény-e magában is a halál, hogy annak külö-nös körülmények által még ijesztővé is kellett válnia!

Barátja

Vörösmarty.

(Vörösmarty emlékkönyv. 297—298. 1.)

Vörösmarty Mihály Fáy Andrásnak.

Pest, 23. Mart. 1838.

Kedves Barátom!

Kitanulván a veszedelem természetét, most már hitelesebben tudósíthatlak némi dolgokról. A házak omlása inkább ijesztő, mint veszedelmes. Most már nem is hallani újabb omlásokat, legfőlebb apró-lékosokat: milyenek a kapuk aljai, csatornák, de általában szó sincs róla, hogy valakinek baja tör-ténnék. Az árvízkor megrepedezett házak még most is állanak. Jankovics háza, mely eleinte oly félel-mes volt, egy szikrával sincs rosszabbul, mint volt;

úgy hiszem, hogy békén ellakhatom benne.

Pincéink még vízben vannak. Most a 12.-ik lépcső van ki a vízből. Házadnak (az ónak) semmi baja, az újnak tűzfala csak úgy áll, mint előbb.

A budai szállás iránt, tegnap lévén Budán Vásárhelyinél, azt mondhatom, hogy egyes szobákat kapni; de nagyobb szállást igen bajosan; azonban egy pár nap múlva, úgy hiszem, tudósíthatlak erről is.

Inkább szeretném azonban, ha bejönnél; nagyobb megnyugtatódszra szolgálna, ha házadat látnád; én legalább nem örömet távozom addig, míg házad iránt vagy magad, vagy üzenet által rendelést nem tesz.

Az alkalom siet: újságokat nem is igen tudok; de nem is írhatok. Isten veletek! Tisztelem a kibujdosottakat.

Barátod

Vörösmarty.

(Vörösmarty emlékkönyv. 336—337. 1.)

Vörösmarty Mihály Stettner Györgynek.

Pest, Oct. 29-én, 1847.

Kedves Barátom!

Egy szóm sincs ellene, hogy Te most és jó idő óta káromkodással kevert zúgolódás közben hanyagságomat emlegeted és levélírás iszonyomot, és mindazon bünt, mely szerint a meztelen kétlábú állat választ írni elmulaszt. De minthogy már így áll a dolog és ezen többé változtatni nem lehet, kezdjük újra az egész históriát. Azt tudod, hogy csaknem egész máig kutya idő volt, s hogy én kilenced

magammal menendő Pestre, nem merhettem oly gyalázatos időben messze távozni a tanyáról; de a fő ok, miért egy kissé könnyedén beszélek, az, hogy mint Csányitól hallom, Feri jobban van.

Most vagy tíz nap óta Pesten vagyok, családom meglehetősen egészségben, mit Neked, Julcsának, Lilának s különösen a sokáig gyengélkedett Gyulának még nagyobb mértékben kívánok Lórivál együtt, ki most, szegény, lassan-lassan vissza kezd térni régi egészségéhez.

A nagygyűlésről nem írhatok, mert nem tudom, lesz-e! De ha lesz, reménylem, hogy meglátlak. Csányi hiszi, hogy Deákot is felcsalhatjuk a tételre. Itt lesz Klauzál is, s Bezerédyt könnyű lesz elhozni.

S most paulo minora canamus. Mióta somlai bort szereztem általad, valóságos martyr vagyok. Bajza, Nagy Károly cum asseclis. mind a kettő iszonyú hanyagsággal vádolnak, hogy Téged a leghathatósabbban meg nem kértelek. Az elhozatás és fizetés most pontos lesz, mert Nagy Károly *Kisbéren* is úr, csak a jó bor legyen. Advocem, bor, Te nekem egy akó somlaival adós vagy (ígéret szerint, ha annak csak felét is a 39-ikiből adnád meg, minden Ivanicstól kapott régi könyveimet Neked ajánlékoznom.

Csókollak benneteket

Vörösmarty.

NB. Kérlek, értesíts a bor dolgában, ha lesz miről. Venni lehet, mintegy 20 akót, 10—12 forintjával.

(Vörösmarty emlékkönyv. 245—246. 1.)

Vörösmarty Mihály nejének.

Nov. 1849.

Kedves Lórikám!

Aggodalmas leveled igen elszomorított. Óhajtanám, hogy bajaim súlyát egyedül hordozzam, s hogy Te mindinkább törekednél magadat megnyugtanni sorsom felett, bármi legyen is az. Tudod, nem tettem egyebet, mint mit tenni szoros kötelességemnek tartottam; tanuja inkább, mint vezetője a politikai mozgalomnak; egyedüli vétkem az lehet, hogy az események ellenünk fordultak. Üzened és írod, hogy minél előbb bemenjek, Szegénykém! a börtönben nem sok gyönyörét élveznéd látásomnak; úgy hiszem, oda bemenni elég lesz az utolsó napokban is, míg a határidő le nem jár. Legalább addig szabad napom van rólatok gondolkozni. Különben is igen gyanús előttem, hogy még egy követ felett sem hoztak ítéletet. Ismerem az embereket, kikkel dolgom lesz. ők most véletlen szerencsájukben, egyedül szeszélyeiktől vezéreltetnek s szeszélyeiktől embertársaik élete, becsülete, szabadsága függ. A férfias, erejében biztos győzőnek nagylelkűségét hiába fogod nálak keresni.

Kedves Lórikám! Reád most sok gond vár. Szívedre kötöm magadért, gyermekeidért s megnyugtatósáért, hogy helyzetedről komolyan és jó előre gondoskodjál. Ha e hónap végéig be nem mehetnék (mit nem remélem), vagy bemenvén, Tőled hosszú időre el lennék zárva, nem marad egyéb számodra, mint fölösleges holmidat eladni, s anyádhoz, vagy öcsémhez kiköltözni. Könyveimből saját mun-

káimat minden kiadásban tartsd meg. Keresd elő a szerződést is. Ez még talán 1850. után (addig vannak munkáim eladva) némi jövedelmet adhat. Learfordítását s egyéb töredék irataimat (a kiadatlanokat) jól bepakolva s nevem rájegyzésével jó lesz minél előbb általadni. Minden egyéb haszontalan iratot elégethetsz. Titkos irataim soha sem voltak; de nem szeretném, ha bármi irataim között is tiszteletlen kezek turkálnának. December közepéig, úgy hiszem, elválík a követek sorsa is, akkor lesz ideje a kiköltözködéstről intézkedned: azonban a könyveket, s iratokat, miket meg akarsz tartani, még novemberben biztos kézbe kell adnod. Ha ezekkel rendben lesz, nyugodtabban várhatod be a kimenetelt.

Ha szerencsésen kikeveredhetnénk e bajból, már helyet is néztem ki számunkra. Egy jó emberem megígérte, hogyha árendálok, száz holdat megszántat első évben számunkra. Ez roppant segítség volna. Különben alig merek jövőnkre gondolni. A legjobb esetben is nyomor az, mi ránk vár saját hazánkban; de ezt talán lesz erőnk békével túrni, ha Isten szerencsésen megtart bennünket. Szegény kis Béla, hallom, ismét beteg; de immár jobban van. Anyai gondodba ajánlom, ha meg nem volnék győződve, hogy örködöl felette.

Édes kis Nőm, még sokat kellene írnom; de igen komor hangulatban vagyok, nem akarlak Téged is elkomorítani, csak Isten Neked erőt adjon eltúrni sorsodat, csüggedetlenül örködni magad, s gyermekeid felett; úgy én is nyugodt leszek s hiszem is, hogy aki annyi szenvedést túlélt, eléggé edzve vagy helyzeted bajaival s nehézségeivel megküzdni.

Elfeledtem írni, hogy ide vártalak; de te hihetõleg nem értettél. Tíz nap múlva, remélem, Pesten látjuk egymást.

Addig is, Kedvesem, Isten tartson meg kis gyermekeiddel együtt. Csókollak, édes kis Nõm, kis fiammal együtt. Mondd meg neki, hogy meggyógyuljon, mikorra hazamegyek. Csókollak,

szeretõ férjed

Vörösmarty.

(Vörösmarty emlékkönyv. 147. 1.)

XIII.
PETŐFI SÁNDOR LEVELEZÉSE
Petőfi Sándor Bajza Józsefnek.

Pozsony, 1. június. 1843.

Mélyen tisztelt Tekintetes úr!

örülnék — ha sorsom jelenleg bármin is engedne örülnöm —, hogy forró tiszteletemet kijelenthetem, annyival is inkább, minthogy Vachott Sándor úr által van szerencséje levelemnek a Tekintetes Úr kezébe jutni. Oh az én sorsom! Milyen szép reményekkel jöttem Pozsonyba, mily kilátásokkal, — és minden, minden oda ! Fekete Gábor nem fogadott be társaságához, mert midőn ide értem, már fölösleges számmal voltak tagjai; s így nem maradt egyéb hátra, mint írás által biztosítani ittmaradhatóságomat. És most így vagyok: egész nap írom a Záborszky által szerkesztett országgyűlési tudósításokat, s a fizetés oly nyomorú, hogy elég megszereznem mindennapi kenyeremet. S amellet szemem, mellem gyengül; s e száraz foglalkozásnál a Múza is kerül. Ily körülmények közt örömetst itthagynám Pozsonyt, s színésztársaságot keresnék, bármilyet, csakhogy időmet tökéletesen el ne vesztegessem; de így, amint vagyok, lehetetlen — koldus vagyok!

Meg fog a Tekintetes Úr bocsátani, hogy sorsom panaszlásával untatom; de nekem sincs a világon senkim, ki előtt bizalommal nyithatnám meg keblemet. Itt küldök néhány verset, azon kérelmem újításával: hogy velök a legnagyobb szigorral bánni méltóztassék; ha csak egy van is köztük jó, vagy egy

sincs! Nyugtasson legalább az, hogy rossz munkával nem léptem a világ elé. Tekintetes Úr tanácsát, miszerint a népdalokat is mértékben írjam, követtem a „Távolból”-al; aligha sikerrel.

Lisznyayval közelebről megismerkedtem. Mind tens Vörösmarty úrnak, mind a Tekintetes Úrnak szíves indulatába ajánlva magamat, vagyok a Tekintetes Úrnak

örök tisztelője
Petőfi Sándor.

(Dr. Radics Ferenc: Petőfi levelei. Petőfi-könyvtár. XXIII. Bp., 1910. 45-46 l.)

Petőfi Degré Alajosnak.

Pest, 1845. február.

Te nagyfejű vaddisznó! Hát nem érted a tréfát? vagy a saját árnyéktól is megijedsz? Ha igaz, amit Károlynak mondtál, hogy visszaveszed a darabodat, mert kifiguráztalak pajtási körben, akkor megérdemled, hogy a Honderű örökös munkatársa légy, Nádaskayval, meg Zerffyvel egy són és kenyéren élj Petricsevich Horváth László vendég-szerető asztalánál. Jó étvágyat kíván hozzá

Sándor.

(I. m. 62. l.)

Petőfi Orlai Petrics Somának.

Pest, december 26. 1845.

Barátom, Rafael en miniature!

Remélem, levelem meglep, mert eddig nem igen jogosítottalak föl azt remélni, hogy ily hirtelen válaszoljak. De vigasztalódjál, minél inkább siettem e levelet elkezdni, annál inkább sietek bevégezni.

Jelenleg roppant pimasz állapotban vagyok... pénzem nincs... többek között; de majd lesz, ha a könyvárus úgy akarja, mint magam. E szomorú epochában csak a múlt emlékével táplálkozom. Be szép időket éltem azóta, hogy elváltunk, kedves öcsém !... Szatmárban egy olyan lánykát ismertem meg, amilyen Párizsnak is sok volna, a George Sandok hazájának, nem pedig Szatmárnak, az ólmos fütykösök termőföldjének. És én szeretem e lánykát, és ő szeret engem, és mi boldogok vagyunk, és talán még boldogabbak is leszünk, mert meglehet, hogy mielőtt a most születendő év meghal, mi így fogjuk egymást szólítani: „Hallod, kedves feleségem? ... Hallom, édes férjem.” ördög bújjék beléd, szeretett barátom, ha nem örülsz; mert én úgy megörültem, mikor azt olvastam leveledből, hogy ezer pengőt kaptál, mintha én kaptam volna kétezer pengőt. Te, Soma, hátha mi még nagyszerű életet is élünk valaha, olyat, amelyenről sokszor álmodoztunk, tudod!...

Önkénytelenül keserű mosolyra fanyarodott ajkam.

Neked, nem mondom, hogy ne lenne szép életed egykor; de nekem? soha! Az Alföld pusztáin barangol képzeletem, és nézi a délibábokat és reményeimmet. Egyik oly kézzelfogható, mint másik.

Isten veled, kedves barátom. Ha levelet írsz, csak Einich Gusztávhoz címezd, ölel

hív barátod

Petőfi.

(I. m. 67-68. 1.)

Petőfi gróf Teleki Istvánnak.

Pest, december 29. 1846.

Kedves druzsám!

Nagy szomorúság éri a te fejedet, azért tanácslom neked, hogy légy rá elkészülve. De amilyen elkerülhetetlen a halál, oly elkerülhetetlen, hogy te nekem hatszáz pengő forintot adj, vagy adjál, amint neked tetszik; még pedig úgy, hogy kétszáz pengő forintot rögtön útnak indíts, akár addig végig se olvasd e levelet; négyszáz pengőt pedig márciusi pesti vásárra küldj föl. Ami a visszafizetést illeti, minden év végén adok neked kétszáz pengő forintot, s így három év alatt kvittek leszünk. Komolyan beszélek, kedves barátom, most mutathatod ki, ha van benned emberség. Eletemben legeslegeslegelőször fordultam mágnáshoz, kímélj meg a szégyenpirulástól, mely a ragyánál jobban el fogja rágni képemet, ha visszautasítasz. Különbem mint barátomhoz, s nem mint mágnáshoz fordultam (hozzád). Azt mondhatod, hogy nincs pénzed, akard és lesz; s ki a cigánynak vet ezer pengőt ingyen, az nekem mindig adhat hatszáz pengőt kölcsön; mert ingyen el sem fogadnám, már annál csak büszkébb vagyok, hál Istennek. Nem kételem, hogy szívesen teljesíted kívánságomat, mégpedig kétszáz pengőt e pillanatban, mert ha óriási szükségem nem volna, nem is vetemedtem volna e lépésre. Küldd leveledet s pénzzel együtt a gyorskocsin. Lakásom: Hatvani-utca, Jankovics-ház 585. szám, 2. emelet. Viktort köszöntöm. Vagyok

őszinte barátod

Petőfi.

(I. m. 69—70. 1.)

Petőfi Kovács Pálnak.

Pest, ápr. 1. 1847.

Kedves Palim!

Szívesen vettem a pénzt, mind pedig a te-t. Köszönöm. Egyre kérek, írd meg azon költeményeim címét, melyek nálad vannak, nehogy tévedésből közülük valamelyiket Frankenburnak adjam; mert már elfeledtem, mit küldtem. Aztán még egyet: most első áprilistól légy szíves a Hazánk nekem járó példányát öcsémnek küldeni, s címezd így: Petőfi Istvánnak Palotán, utolsó posta Veszprém. Mészároslegény az öcsém, de végtelenül szeret olvasni. Az Életképeim is neki járnak. Én máshol is megolvashatom a Hazánkat, aztán meg e hónapban különben is elhagyom Pestet. Igaz! majd elfeledtem a földolgot. Amennyire telik, őrizkedjél olyan égbekiáltó silány portékákat közölni, mint a minap Bulyovszky és Halka vagy ki a fene versei voltak. Amint elolvastam, hát ----- aszkórságba estem és három ízben ütött meg a guta. Ha kedves előtted életem, válogasd meg jobban a verseket. Inkább semmit, mint rossz verset. Isten veled; csókol

igaz barátod
Petőfi Sándor.

(I. m. 85. 1.)

Petőfi Orlai Petrics Somának.

Pest, ápr. 24. 1847.

Édes kis öcsém!

„A levélírás borzasztó csapás az emberiségen”, ezt mondja Pétries Sámuel, a hajdanta leendő-novellász, és én azt mondom, hogy neki tökéletesen

igazságos igazsága van; ennek az okáért egy cseppet se lepjen meg, ha levelem oly rövid találna lenni, mint a nyúlfark. Különben is akármilyen hosszú, levelet vágnék, azt mondja a szentírás, hogy száz szónak is egy a vége. Szerelmes vagyok, pénzem nincs... ez biographiám. Május 7-én leszáguldok ismét Szatmárba, barna kis leánykámhoz, onnan odább lengek Zemplénbe, onnan Gömörbe, aztán Nógrádba s úgy vissza. Itt töltöm majd a tavaszt, s a nyarat. Ha csavargásomból megjövök, tudodra adom, hogy megjöttem. Ha azalatt változtatnád szállásodat, írd meg, s címezd leveledet Emich G. könyvkereskedésébe, hol visszajöttömkör megkapom, vagy ha jobban tetszik: megkapandom, vagy mea pace: meg fogom kapandani. Lásd öcsém így szokták a papirozt tölteni... anana! — ez ásitás volt, tudd meg, olyat ásitottam, mint Jeruzsálem kapuja. Nem csoda, már egy hét óta mindig éjfél után kettőkor fekszem le, s ma is egyszeribe holnap lesz... anana!... ah, ismét ásitás. Már végzem firkámat, mert homeopathice te is olyat találsz ásitani, hogy leszakad az állkapcád. Adjon az Isten neked pénzt és dicsőséget... én már jóllaktam az utóbbival, nekem hát csak az első kell. Fene csömörletes is az a dicsőség... Ha majd módod lesz benne, mohón ne fald, mert anélkül is okádni fogsz tőle. Experte crede Ruperte. Csak képzeld, most is, hogy e levelet kezdtem írni, kopogtatnak ajtómon, bejön egy fiatal ember, s mondja, hogy ő tisztelőim egyike, s hogy holnap itthagyja Pestet, s hogy elutazása előtt még látni akart, mint-hogy eddig nem lehetett szerencséje. És ez éjfél-

tájban történt. Vesztél volna meg a tiszteleteddel együtt! gondoltam magamban, s iparkodtam, hogy minél hamarabb lerázzam nyakamról. Látod, ezt a hírnek köszönhetem, hogy oly sok tisztelóm van... és oly kevés pénzem. Isten veled! ölel, csókol karjaidba s egyszersmind az ágyba vágyakozó barátod

(I. m. 88—90. 1.) „

Petőfi Sándor.

Petőfi özvegy Jókainénak.

Pest, September 6. 1848.

Tisztelt Asszonyéném!

A küldött egyetmást szíves köszönettel vettük. Laborfalvi Móricról nem sokat tudok, a régi barátság tökéletesen kettészakadt köztünk és örök időkre. Móric oly nemtelenül, oly gyalázatosan viselte magát irányomban, hogy rá sem nézhetek többé soha. Midőn meghallottam, hogy megjött faluról, már mint férj, odamentem Emődihez s kihivattam őt (mint azelőtt szokásom volt, mert L. Rózához soha sem mentem be), de Móric, ahelyett, hogy kijött volna, azt üzente ki nagy gorombán, hogy menjek be, ha dolgom van vele, s én erre bosszankodva hazajöttem. Másnap legényemet küldtem oda, hogy jöjjön hozzám, mert igen fontos végezni valóm van vele, s erre a tegnapi pimasz gorombasággal ismét azt üzente: én is csak annyira lakom tőle, mint ő én tőlem, ha dolgom van vele, sétáljak hozzá. Láttam hányadán vagyunk, s egy levelet írtam neki, mely utolsó levelem hozzá az életben, s melyben keserűen a szemére hánytam irántami silány magaviseletét s különösen bizalmat-

lanságát, hogy házassága ügyében soha egy őszinte szót sem hallottam tőle. Ő e levelémért s különösen azért, hogy akkor a városban és a hegyek közt ke-
restem őt, hogy állott rajtam bosszút! Csúfondá-
rosan! hírem és tudtom nélkül egy komisz cikket
írt ellenem az Életképek utolsó számában, melyben
engemet többek közt Vörösmarty iránti háládatlan-
sággal vádol stb. pedig Móric sokkal több hálával
tartózik nekem, mint én Vörösmartynak. Isten neki,
már mindennek vége van, s ő bánja meg a dolgot,
nem én, mert nekem, azért, hogy ő elhagyott, még
maradtak barátaim, de neki én voltam egyetlen egy
igaz barátja. Én Móricot gyöngé embernek ismer-
tem, de elnézéssel viseltetem iránta, mert ezen
hibáját fiatalságának tulajdonítottam, s abban a
hiszemben voltam, hogy majd megemberedik idővel;
gyöngé embernek ismertem őt, mondom, de azt nem
tettem föl róla, hogy alávaló, pedig íme világosan
kimutatta, hogy az. Ezentúl ne kérdezősködjék
felőle Asszonynéném én nálam, mert én semmit, de
semmit nem tudok, nem is akarok felőle tudni. Nem
érdemli meg, hogy figyelmemet csak egy pillanatig
is ráfordítottam. A contractusunk december végén
telik le, addig már nem hagyhatom el az Életkép-ek
szerkesztését, de akkor tüstént el fogom hagyni.
Szomorú vigasztalás, de én egyébbel nem vigasz-
talhatom Asszonynénémet, mint azzal, hogy elvesz-
tette ugyan a fiát, de igen-igen rossz fiút veszített,
ki után nem méltó bánkódni. Feleségemmel együtt
tisztelvén kedves Asszonynénémeket, maradok

őszinte jóakarójuk

(I. m. 152—154. 1.)

Petőfi Sándor.

Petőfi Kossuth Lajosnak.

Debreczen, január 13. 1849.

Tisztelt Polgártárs.

Bocsásson meg ön, hogy másodszor is alkalmatlan-kodom; másodszor és utoljára. Mindenek előtt arra kérem önt, legyen szíves leveletem egészen végig át-olvasni, mert az igen fontos, nemcsak rám, hanem talán a hazára nézve is. Iparkodom, hogy minél rövidebb legyek. Kérelmem inkább Vetter tábornok elé tartozik tán, mint ön elé, de azzal az emberrel egyszer beszéltem, és *többet* nem fogok beszélni, nehogy hamisnak tapasztaljam azon hitemet, hogy a bako-nyi kanászok a legcivilisálatlanabb emberek a világon. A história bizonyossága szerint némely emberek arra vannak kárhóztatva, hogy minél többet tesznek a hazáért, annál több lealáztatást és méltatlanságot szenvedjenek, s én azok közé tartozom. Úgy hiszem van jogom némi öntudattal tekinteni vissza pályámra, mert (nem praetensiót, hanem tényt mon-dok) a magyar köznép között az én dalaim voltak a szabadság első leckéje, megjelenésem előtt hírét sem hallotta ennek az eszmének, amelyért most harcol; és ezért nem volt egyéb jutalmam, mint a folytonos megalázások, de soha még csúfabbul senki nem bánt velem, mint Vetter. Windischgraetz különben viselte volna magát irányomban. Azért önhöz fordulok, ha meghallgat ön, jó, ha meg nem hallgat, úgy az Isten sem kívánhatja tőlem, hogy még tovább is járjak házról házra a végett könyörögni, hogy legyen sza-bad karom és fejem erejével a hazának szolgálni. Nem előléptetést kérek többé, nem is fogadom el mindaddig, míg haditetteim azt követelni nem fog-

jak; csak arra kérem önt, tetessen át a 28-ik zászlóaljhoz Bem tábornokhoz; ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember. Ha ez sem teljesíthető, ha például ott nincs üres kapitányi hely vagy más efféle, akkor még egyet: a demokraták legszegényebb emberek Magyarországon, s én valamennyi között a legszegényebb vagyok, mert a legrendületlenebb demokraták egyike voltam első föllépésem óta; még arra sincs pénzem, hogy a hazának tegyek ebbeli áldozatot; azért csak annyit, amennyit legalább megérnek költeményeim, melyek szerénytelenség nélkül mondhatom, nem legutolsó kincsei a hazának. E kis összeget is nem díjul, vagy ajándékba, hanem csak kölcsön kérem, hogy vele Bemhez menjek, s mellette, mint magánember tanulhassam a katonáskodást, s ha megtanultam, le fogom róni tetteimmel e kölcsönt, mert nekem meggyőződés, hogy egyike leszek a haza megmentőinek. Meglehet, hogy e hit örültség bennem, de ha az, úgy olyan szent örültség, melyért legalább is kíméletet érdemlek minden igaz hazafitól. Legjobban szeretném, ha szóval végezne ön velem, s rendelne órát megjelenésemre; különben amint ön akarja. Isten Önnel!

tisztelő polgártársa

(I. m. 168-170. 1.)

Petőfi Sándor.

Petőfi feleségének.

Maros-Vásárhely, júl. 29. 1849.

Kedves édes Juliskám, e szempillantásban értem ide vissza hat napi szakadatlan utazás után. Fáradt

vagyok; kezem úgy reszket, alig bírom a tollat. Megkaptad-e előbbeni két levelemet? egyiket innen, a másikat Kezdi-Vásárhelyről írtam. Elmondom röviden utamat. Itt hallottuk, hogy Bem egy csapattal Moldvába ment. Utána rugaszkodtunk Udvarhely, Csik-Szereda, Kezdi-Vásárhely, Bereczk felé; ott találkoztam vele, már visszajött Moldvából, hova lázító proclamatiókat vitt be s ráadásul kegyetlenül megdöngetett négyezer orosz egy zászlóaljjal. Bereczken jön hozzá a tudósítás, hogy Szász-Kégennél megverték a mieinket, s ezek borzasztón szétfutottak, vágatott tehát ide a bajt helyrehozni Kézdi-Vásárhelyen, Sepsi-Szentgyörgyön, az Erdővidék, Udvarhelyen keresztül én vele. Rohantunk szinte megállás nélkül. Isszonyú út volt. Most vagy két napig itt leszünk, míg a sereget egy kissé rendbe-szedi, aztán mit teszünk¹? ő tudja. Előbbeni levelemben írtam, hogy Csik-Szeredának és Kezdi-Vásárhelynek gyönyörű vidéke van; a Sepsi-Szentgyörgyé talán még szebb, a város is jobban tetszik. Majd körülményesebben megvizsgáljuk, ha együtt utazunk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék. Bemmél Bereczken találkoztam; megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő odapillant, megismer, elkiáltja magát és kinyújtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borultam, összeöleltük és csókoltuk egymást: „mon fils, mon fils, mon fils!” szólt az öreg sírva. A körülálló népség azt kérdezte Egresi Gábortól, hogy „fia ez a generálisnak!” Most még sokkal nyájasabb, szívesebb, atyaibb irántam, mint eddig, pedig eddig is az volt. Ma azt mondta a másik segédtisztnek: „Melden Sie dem Kriegsministerium,

aber geben Sie Acht, melden Sie das wörtlich: Mein Adjutant der Major Petőfi, welcher abgedankt hat wegen der schädlichen Behanlung des Generals Klapka, ist wieder in Dienst getreten.“ Szinte ma az útban mondta, hogy neked itt Marosvásárhelyt csináljunk szállást, s ide hozzalak. Nekem is ez a fő vágyam, de míg erősebb lábra nem állunk a szomszédban levő oroszok irányában, addig ezt tenni nem merem. Csak két mérföldnyire vannak innen, s az idevalók a napokban is szétfutottak, mint a csirkék. De mihelyt némileg biztos lesz e hely, az lesz az első dolgom, meg lehetsz felőle győződve. Hogyan vagytok, kedves, imádott lelkem! ha én hallhatnék valamit felőletek! ha lehet, ha valahogy a szerét ejtheted, írj csak egy szócskát is, édes angyalom. Én nem mulasztom el az arra menő alkalmakat. Szopik-e még a fiam! válasszátok el minél előbb, s tanítsd beszélni, hogy megleljen. Csókolom a lelketeket és szíveteket miljomszor, számtalanszor

imádó férjed
Sándor.

(Petőfi utolsó fennmaradt levele.)
(I. m. 191—193. 1.)

XIV.

PETŐFI SÁNDOR ÉS ARANY JÁNOS LEVELEZÉSE

Petőfi Arany Jánosnak.

Pest, február 4. 1847.

Üdvözlöm Önt! Ma olvastam Toldi-t, ma írtam e verset, s még ma el is küldöm. Az Életképekben ki fog ugyan jönni, de én minél hamarabb akarom önnek tudtára adni azon meglepetést, azon örömet, azon elragadtatást, melyet műve költött bennem. Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század főadata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martirkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezhessenek. Égbe a népet, pokolba az aristokratákat!

Írjon Ön nekem, ha nem fogja restelni; írjon magáról, akármit, mindent, hány éves, nőtlen-e vagy házas, szőke-e vagy barna, magos-e vagy alacsony-minden érdekelni fog. Isten önnel, Isten önnel. Ab invisis őszinte barátja

Petőfi Sándor.

Arany Jánoshoz.

Toldi írójához elküldöm lelkemet
Meleg kézfogásra, forró ölelésre!...
Olvastam, költőtárs, olvastam művedet,
S nagy az én szívemnek ő gyönyörúsége.

Ha hozzád ér lelkem s megtalál égetni:
 Nem tehetek róla... te gyűjtottad úgy fel!
 Hol is tehetél szert ennyi jóra, ennyi
 Szépre, mely könyvedben csillog pazar fénnel?

Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt
 Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.
 Más csak levelenként kapja a borostyánt,
 S neked rögtön egész koszorút kell adni.

Ki volt tanítód? hol jártál iskolába?
 Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted.
 Az iskolában nem tanulni, hiába,
 Ilyet... a természet tanított tégedet.

Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
 De oly tiszta is, mint a puszták harangja,
 Melynek csengése a rónákon keresztül
 Vándorol, β a világ zaja nem zavarja.

S ez az igaz költő, ki a nép ajkára
 Hullatja keblének mennyei mannáját.
 A szegény nép! olyan felhős láthatára,
 S felhők közt kék eget csak néha-n apján lát.

Nagy fáradalmaid ha nem enyhíti más,
 Enyhítsük mi költők, daloljunk számára,
 Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás.
 Egy édes álom a kemény nyoszolyára.

Ezen gondolatok elmém környékezték.
 Midőn a költői szent hegyre jövök fel;
 Mit én nem egészen dicstelenül kezdek,
 Folytasd, te, barátom, teljes dicsőséggel!
 (I. m. 70—72. 1.)

Arany János Petőfi Sándornak.

Zavarva lelkem, mint a bomlott czimbalom;
 Örül a szívem és mégis sajog belé,
 Hányja-veti a hab: mért e nagy jutalom?
Petőfit barátul mégsem érdemeié.

Hiszen pályadíjul ez nem volt kitűzve...
 Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
 Másképp szerény művem vetem vala tűzbe:
 Mert hogyan lett volna *nyerni* reménységem?

És mily sokat nyerek! Pusztán a pályabér
 Majd elhomályosít, midőn felém ragyog:
 De hát a *ráadás!*... Lelkem lelkéig ér,
 Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
 Ki törzsömnek élek, érette, általa;
 Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
 Otthonn leli magát ajakimon dala.

Akartam köréből el-kivándorolni:
 Jött a sors kereke és útfélre vágott
 S midőn visszafelé bujdokolnék, holmi
 Tüske közül szedtem egynéhány virágot.

Jöttek a bú-gondok úti cimborának,
 összebarátkoztunk, összeszoktunk szépen,
 Én koszorút fűztem, ők hamiskodának,
 Eltépték fűzérem fél elkészültében.

Végre kincset leltem: házi boldogságot,
 Mely annál becsesb, mert nem szükség örzeni;
 És az *Iza partján* ama hű barátot...
 Nem is mertem volna többet reményleni.

Most, mintha üstökös csapna szűk lakomba,
 Éget és világít lelkemben leveled:
 Ó mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,
 Mily igen szeretlek téged s őt is veled!

(Arany László: Arany János levelezése íróbarátaival.
 Budapest, 1869. Ráth Mór kiadása, I. k. 54—55. 1.)

Petőfi Arany Jánosnak.

Pest, február 23. 1847.

Lelkem Aranyom! Nem veszed tán rossz néven, hagyom az önözést. Én olyan ember vagyok, bogy, amely házba bemegeyek, szeretem magamat hanyatvágni a ládán ... miután tehát nálad bekopogtattam, s te ajtót nyitottál: megengeded, hogy egész kényelmet használgam, annyival inkább, mert már barátomnak neveztelek s te engemet viszont, és én, részemről, nem szoktam e szót mindennapi értelemben használni, s remélem, te sem így alkalmaztad reám. Igaz, hogy ismernünk kell annak jellemét, kit barátunknak választunk; de hiszen, gondoltam, te az enyémet már ismerheted munkáimból, valamint én is kiismertem a tiédet Toldiból. Aki ily dicsőén festette a gyermeki szeretetet, annak magának is jó fiúnak kell vagy kellett lennie, s aki jó fiú, az nem lehet rossz ember, az szép, tiszta, nemes lélek. Ilyennek tartalak téged, s ezért neveztelek mindjárt barátomnak. Leveled csak ma került kezemhez, Isten tudja hányadik embertől, aminek magam vagyok oka, mert elfelejtettem megírni szállásomat, annyira magamon kívül voltam akkor az elragadtatás miatt. Látod, és mégis azzal vádolnak némelyek, hogy én el vagyok fogulva a költők ellen. Ez udvarias kifejezése annak, hogy magamon kívül senkit sem akarok költőnek ismerni, s az élő Istenre mondom, ez a legnyomorúbb rágalom. Az igaz, hogy tehetség nélkül, vagy féltehetséggel előretolakodó embereket nem szeretem, nem szenvedhetem, elgázolom, ha lehet, de a valódi tehetség előtt leborulok és imádom! — Nagy, igen nagy örömömre volt leveled, s versedet, annyi-

szor elolvastam, hogy könyv nélkül tudom. Majd leírom és elküldöm Tompának. Legény ám az is a talpán! Általában: Arany, Petőfi, Tompa, Jsten-Krisztusugyse szép triumvirátus, s ha dicsőségünk nem lesz is oly nagy, mint a római triumvirátusé volt, de érdemünk, úgy hiszem, lesz annyi, ha több nem. S az érdemdíj? egy faludi papság, egy falusi jegyzőség és egy nagy városi... izé... semmi. De se baj! én igénytelen ember vagyok, s ezzel is beérem, s ha éhen veszek is, megélek holtom napjáig, azon túl pedig nem szoktam aggódni sorsom felől... a temetési költségekről gondoskodjék más. Bizony nyomorú mesterség ez a magyar íráság! valami hivatalt tán csak magam is kaphatnék, de attól meg irtózatosan iszonyodom, s így nem marad más hátra, mint: egyél öcsém, ha van mit. Ah, a lelkem fáj, ha elgondolom, milyen beduin veszett el bennem! de hiszem az istenemet, hogy itt nálunk is megjön még az ideje, mikor a szabadságimádó pogány emberek is megélhetnek, nemcsak az egy igaz úr előtt alázatosan görnyedező jámbor keresztyének. Ezért nem is házasodom, mert megeshetik, hogy amit nem akarnék, özvegyet és árvákat hagynék magam után. Nem házasodom, barátom, pedig hejh be képzelem, milyen szép az a házaset, milyen boldog lehetsz te benne!

Azt kérde leveledbem, hogy nem lenne-e chimaera a népi szellemben és nyelven írt komoly eposz? meg-hiszem, hogy nem; és nagyon jól teszed, ha minél előbb bele kapsz. Csak királyt ne végy hősödnek, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya a másik eb. Ha már a szabadság eszméit nem olthatjuk

szabadon a népbe, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szemé elé, még pedig a szolgaságnak a költészet színeivel kellemessé, vonzóvá festett képeit. Nekem ily eposz már régi eszmém, hőseim Trencsényi Csák Máté és Rákóczi. Az a szerencsétlenségem, hogy egyiket is, másikat is agyonütné a censura, a későbbi tán jobb idők számára azért nem írhatom meg, minthogy napról-napra élek, s így nem fordíthatom időmet oly művek készítésére, melyeket minyárt nem fizetnek. Látod barátom, ilyen a nyomorúság. Adna csak nekem a nemzet évenként hét-nyolc száz pengő forintot, megmutanám, hogy pénze nem lenne elvesztegetve. Ezt természetesen a nemzettől fogadnám el, privát embertől a félvilág sem kellene ajándékban; persze, hogy a nemzetnek kisebb gondja is nagyobb, mint ilyesmire csak gondolni is. Nincs a földön gyermekeitől zsarnokilag követelőbb s aztán irántok hálátlanabb anya, mint édes hazánk, ez a jó Magyarország.

De már annyit pletykáztam, hogy bele is unhatál; megállj, ha arra a tájra vetődöm, majd kibeszéljük magunkat. Meglehet, hogy a jövő nyáron Erdélybe utazom; akkor semmi esetre sem mulasztalak el meglátogatni. Úgy szeretnék már látni, és megölelni és fölkiáltani a múzsa nevében: Lelkem tol lelkezett gyönyörű magzatom"! mint Toldinak mondja az anyja. — Én ugyan roppant kuvasz levélíró vagyok, de azért, ha nem resteled, néha-néha szívesen firkantok össze egy pár bolondságot számodra, s a te leveleidet mindig gyönyörrel veszem. Lakásom: Hatvani-utca, Jankovich-ház, 585. szám, 2. emelet... azonban, ha írsz, tán még is inkább a Pillwax kávé-

házba címezd; ott könnyebben hozzájutok, mint-hogy itthon nagy néha szoktam lenni. Márciusi vásárra megjelennek összes költeményeim; ha tudnám: mi úton-módon juthatna hozzád, küldenék egy példányt.

Szilágyi Pistával levelezel úgy-e? Írd meg neki, hogy eddig is szerettem, de most még jobban szeretem, azt tudva, hogy ő ösztönzött téged az írásra. Eszköz volt ő a gondviselés kezében, mely ha elrejtí is gyöngyeit, rendel számára halászokat, akik fölhozzák. Te új példa vagy azon régi állításomra, hogy a világon semmiféle tehetség el nem vesz. Nem olyan bolond a természet, hogy hiába teremtsen erőket. Amit teremt, azért teremti, hogy hasznát vegye. Hanem hát áldjon meg a jó Isten, és ha érdeklí hitvesedet idvezletem, mondd, hogy idvezlelem őt melegen. Téged pedig ölel igaz barátod

Petőfi Sándor.

NB. Hallom visszakérted Toldit javítani vagy mi. Ugyan minek! Hanem ha már ott van, legalább iparkodjál felkűldeni, hogy minél hamarabb ki nyomhassák, s aztán bàmulhassa két ország!

(I. m. 75—79. 1.)

Arany János Petőfi Sándornak.

Szalonta, február 28, 1847.

Kedves pajtásom Sándor! Nem veszed tán rossz néven tőlem e megszólítást, ha a hír nem hazud, kedves szójárásod a hétköznapi s gyakran kicsinyző értelemben vett *barátom* helyett s melyet én használni annál inkább szabadságot veszek magamnak, mint hogy te — mit, ha nem mondanád is, rég

tudok, s műveidből is kilátszik — olyan ember vagy, ki „hányat vágod magad a ládán”... hanem ezt persze, csak nálunk falun tehetned, mert a pesti szalonokban (Isten bocsá!) láda nincsen. Szóval azt akarom mondani, hogy téged épen oly eredeti fiúnak képzellek, mint amily eredeti költő vagy; szíved jóságáról, lelked aether tisztaságáról addig is *meg* voltam győződve, míg azt példával nem bizonyítád *irányomban*. Csak használd, édesem, használd egész kényelmedet; ez a szív, amicsodás, tied, érzelmei rokonok a tieiddel: így nem félhetsz, hogy idegen leszesz benne.

De hát van olyan philisteus, ki azt mondja, hogy te el vagy fogulva a költők ellen! Hányadik tette volna azt irányomban, amit te tettél! Nincs-e légyiőja! (legyek összege) a divatlapokba kegyelemkép *assentált* (tulajdonkép töletek csipett-lopott) versecskék másolóinak, kik felényit sem tettek volna, mint Petőfi tett! Mi ember az! kérdenék; hol lakik! nemes ember-e, van-e birtoka! diplomája! pénze! (o servum pecus). Jegyző s még csak nem is megyei rend és számfeletti tiszteletbeli! „Pfuj! kéh mer in die Vaterlandsmorgendämmerung und schreib mer áni Didaskalia áf ihm.” Te nem teszesz így. Fölkeresed rejtekében az egyszerű verselőt, buzdítod, ösztönzöd a rögös pályán, s hogy el ne tántorodjék, hogy ne zúgolódjék sorsa mostohasága ellen, baráti kezét nyújtasz neki. Ezt csak Petőfi Sándor tehetette, kívülre más senki.

Ha írsz Tompának, üdvözöld nevemben; első megjelenése óta kedvencem ő, mert költ: lelket ír, nem cifra szókat. S ez az, amiben te az én bálvá-

nyom vagy... azaz voltál, míg még csak imádtalak ... most többem vagy, mert most szeretlek is nagyon, igen nagyon. — Hm, ez a triumvirátus... De tudod-e, hogy ama rómaiak egyike mindig gyarlóbb volt s vagy idő előtt elbukott, vagy a többinek játékszerévé lőn? Ti már nem lehettek a gyarló: adja Isten én se legyek. Érdemdíjra nem számolok, e két szót kár is magyarban összeírni: nem járnak együtt. Azok, kik dús jövedelmet (quasi díjat) húznak, nem igen törik magukat érdem után: azoknak pedig, kik az érdemet kergetik, nem *látódik* tanácsosnak gazdag jutalmat adni, nehogy mint az elhízott agár, elpuhulván, nyúl után futni resteljenek. — No de se baj! mondom én is. Tűröm a szegénységet, — tűröm a nagy és hosszú *képeket* is: de emezeknek soha sem hódolok. Néhány kézcsók holmi tiszta (?) kacsókra, néhány cuppantás részeg kortes pofákra, engem is főlebb vihetne 1½ hajszálnyival: de én undorodom mindenkitől. Amaz által saját erkölcsi jellememet, emez által a népet is megrontani nem akarom.

Egy pár szót az eposzról. Csák és Rákóczi — sőt Dózsa is — megfordult az én fejemben; de ott a nagy bökkenő, a censor őna. Dózsát mosolygód talán? Hisz tette nem volt egyéb, mint egy kis reakció, a természet örök törvénye szerint. Históriaban ugyan semmivel bírók harca a vagyonosok ellen; de szerintem elnyomottaké az elnyomók ellen. Istentelen (?) *rabszolgalázadás* Szent-Domingón.

Ha én valaha népies eposz írására vetném fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyver-

forgatónak,... a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők között. Festenek szabad hazát, közös hazát, megtanítanám a népet, mikép szeresse a hont, melyért előde vére folyt. Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerezte Etele birodalmát: az a vér részint csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik. Az a vér szolgálja vérré soha sem fajulhatott; mai napig is dacol a zsarnoksággal; azért durva, nyakas, megigázhatatlan; de azért merész, őszinte, és tiszta is. S e nemes vér, mint-hogy az *egy igaz úr* előtt szolgálilag csúszkálni nem tud, szolgálva kényszerített: ellenben jöttek idegen földről támadtak a haza megnyügött idegen népe közül *szolgák*, s azok lőnek urakká. Eposzt az utóbbi vér nem érdemel: az elsőnek akkor Homer kellett volna, most Ossián, ki a fajulni kezdő ivadékot az elődök erényeire visszaemlékeztetné. E feladatot azonban, a ma élők közül, csak *te* bírnád meg; én csupán figyelmeztetésül említetem. Egy ily eposzt, remélem, vérré tanulna a nép s buzgóbban énekelné azt, mint az olasz matróz *Gerusalemme liberatáját*; a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, átvénné a néptől, mint most a népdalokat s lenne a költészet nemcsak az „írás-tudók és farizeusok”, hanem a *nemzet* költészete. De hagyjuk ezt. Meglátogatsz, azt ígéred. Jöjj el, az Isten áldjon meg; az én nőm se nem fest, se nem zongoráz, se nem öltözik tízszer napjában: de Petőfit olvas, jó anya, s jó magyar gazdasszony, t. i. amiből van. Majd főz olyan töltött káposztát, hogy édesanyád is *csak olyat* főzhetett, s tudom,

Pesten nem ettél olyat, mióta verseid első füzete megjelent. Azt mondják úgyis, hogy a nyáron Váradon (tőlünk két állomás) rajzik le a természetvizsgálók gyűlése: jöjj el, ha előbb nem, akkor, hiszen valamennyien sem érnek föl veled a *természet vizsgálatában*, ők a természet körmeit, haját, stb., te lelkét vizsgálod, — s kérdem: melyik nagyobb”? Amaz mesterség — ez művészet.

Azonban elfogy előlem a papír: be kell zárnom levelemet. Bezárom azt azon jókívánattal, hogy Isten adjon neked hosszú, dicső életet, innen is, túl is a síron. Fogadd szívesen nőm viszont üdvözlését, s gyermekeim csókjait, kik már égnék látni azt a jó „Petőfi bácsit”, ki azt a szép Kukorica Jancsit írta.

„Dicsérnek téged még a csecsszopók is” mondja a VIII. zsoltár. Isten veled! Isten veled! Igaz barátod

Arany János
szalontai másod jegyző.

(Arany lev. I. k. 59—62. 1.)

Petőfi Arany Jánosnak.

Pest, március 31. 1847.

Te aranyok Aranya! Azt akartam oda föl írni, hogy hány próbás arany, de nem tudom, hányadik próbás a legjobb, mert bizony már régen nem bajlódtam aranyokkal, amiért tulajdonképen ne engem vádolj, mert nem az én hibám. Egressy Gábor barátom Székes-Fejérvárra ment vendégszerepekre s engemet is elhitt magával és csak tegnapelőtt jöttünk meg. Ezt csak azért mondtam el, hogy okát

tudd, miért nem írtam mindeddig. Különben még hosszabb pauzákat is fogsz megérni: most azért vagyok oly pontos, hogy meg ne hazudtoljam a példabeszédet, mely hangzik ilyeténképen: új söprő jól söpör. Egyébiránt meg ne ítélj, ha bekövetkeznek a hallgatás epochal... szívem, mint minden élő halandóké, folyvást szokott dobogni, és dobogásában hangzani fog neved, ha majd ritkábban írok is.

Hanem, édes kedves ecsém, azokkal a dicséretekkel hagyj föl, mert amikor olvasom, olyanokat pirulok, mint valami meggyült város, s ha ilyenkor a tükörbe találnék pillantani, azt gondolnám, hogy Nagy Ignác orrát látom. Aztán meg azon pirulok, hogy pirultam. Én nem vagyok túlszerény ember, ezt legdühösebb ellenségem sem foghatja rám; őszintén elismerem, hogy megérdemlem a dicséretet; de ha szembe dicsérnek, tudj' az ördög, olyan furcsán érzem magamat, mintha rühös volnék és nem volna szabad vakaróznom. Ez ugyan nem a legaestheticusabb hasonlítás, de igaz; s én az az ember vagyok, ki az igazért a szépet is föláldozom. Ezt sokan vették már rossz néven, de ha még többen veszik, sem bánom. Ami igaz, az természetes, ami természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én aestheticám. Mikor Toldi alszik s szájából a nyál foly, ezért sokan le fognak téged köpni, de én megcsókollak. — Ebadta! hogy mered azt gondolni, hogy én Dózsáról más véleményen vagyok, mint te! Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsőbb emberének tartom, és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fönmarad a nemzet), midőn Dózsának nagyszerű emlékszobrot fognak emelni, és talán mellette lesz ... az enyém is.

Mit kellett olvasnom a Pesti Divatlapban!... te kizárólagos dolgozótársa lettél. Szerencsétlen! figyelj. 1845 elején vagy egy hónapig unszolt engem Vahot Imre mindenképen, hogy kirekesztőleg az ő lapjában dolgozzak. Végre beleegyeztem kérésébe és írtam neki esztendeig. Ezért a másik két szépirodalmi lap, az egyik nyíltan, másik úgy szűr alatt, ellenségem lett, s elkezdtek jobbra-balra csípni, döfni, rúgni, köpni, ki így, ki úgy... amit bizonytalannal nem tesznek, ha nekik is dolgozom. S e bántogatások addig tartottak, míg mind Horváth Lacival, mind Frankenburggal rútol összevesztem, azzal publice, ezzel privatim. Így telt el az esztendő; ekkor Vahottot új alkura szólítottam föl, mert addig nyomorúság volt, amit fizetett, ő azonban, ahelyett, hogy most többet adna, azt nyilatkoztatja ki, hogy ezentúl nem fog a Pesti Divatlap minden számába közleni tőlem verset, csak minden másodikonban, ennél fogva egy versért ugyan többet, de általában évnegyedeken kevesebbet kaptam, mint azelőtt. Hanem, azt mondja Vahot, ezután a többi lapokba is írhatok. Merci, monsieur. Mikor már összevesztem a többi szerkesztővel, akkor menjek hozzájuk, hogy itt vagyok, uraim, fogadjatok be! s ezt éppen az mondja, aki miatt amazokkal meghasonlottam. De nem szóltam semmit, hanem hallgattam és káromkodtam, mint a mennydörgés, míg elfeledtem a dolgot. Nemsokára azt nyilatkoztatja Vahot, hogy csak az év közepéig szerkeszt. Jól van, mondok hát én is, csak addig írok lapba, aztán végkép elvonulok a journalisticától. Ezt elmondtam másoknak is, kik azt mondták, hogy szint azt teszik, s ebből keletkezett a tízek társa-

sága. Eljön az év közepe, mi lelépünk, Vahot azonban rég megváltoztatta előbbi szándékát, s nekem esik, hogy óh milyen komisz fráter vagyok, nemcsak, hogy magam elpártolok tőle, hanem még dolgozótársaitól is megfosztom, et caetera, s vádoló égbekiáltó hálátlansággal, mondván, hogy ő emelt fel engemet a porból, ő tett azzá, ami vagyok, ő teremtett. (Nem mosolyogsz! nem nevensz! nem kacagsz! nem röhögsz!) S ezt azon embertől kellett hallanom, aki maga megvallotta, hogy előfizetőinek nagyrészt nekem köszönheti, s kinek én mindazon antipathiákat köszönhetem, melyek ellenem támadtak. Még ez nem elég. A múlt július elsejétől kezdődött a tízek társasága, s íme mingyárt a Pesti Divatlap júliusi első számában (a tízek közül többek munkáival együtt) látom egy versemet. Mondtam Vahotnak, hogy ez ellen fõlszólalok nyilvánosan, ő azt felelte, hogy ha komolyan fõl merek lépni, megsemmisít. („Merek” ... „megsemmisít” ... hallozz ezt!) Megírtam a cikket, s benne megmutattam simpliciter, hogy Vahot kijött versemet lopta. S ez világos és elcsavarhatatlan tény volt. ő elolvasta a cikkemet, s visszadobta, hogy nem fogja kiadni, s elkezdett engem gazemberezni szemtõl-szembe. Erre nem felelhettem egyébvel, mint kardheggyel, vagy golyóval. Elküldtem hozzá secundánsaimat, de ő másfél napi gatyázás után végre határozottan kimondta, hogy ő semmiesetre sem fog vívni. Ezek voltak végszavaim hozzá: No... amilyen alávaló gazember, ép olyan gyáva is vagy ! — És most ítélj: méltó-e ilyen ember nem arra, hogy valaki kizárólagos dolgozótársa legyen, de csak arra is, hogy

nevét esztendőben egyszer tétesse lapjába? Így tett minden, de minden emberrel, így tett velem és hiszed-e, hogy veled másképp fog tenni 1 Magasztal, égbe emel, (kivált, ha szerény vagy pénzbeli követeléseidben), aztán pedig f... rúg, és azt kürtöli, hogy ő teremtett téged. Legjobb esetben ezt írja majd, mind most rám írta: Arany János egy idő óta nem szorult dicséretünkre... azaz: emlékszel-e rá, hogy ránk voltál szorulva! Meglehet, hogy csalódom, de nem hiszem, hogy csalódnám. Ő olyan, amilyen volt, s olyan lesz, amilyen most. Írtam pedig mindezeket hideg, vérrel, és nem szenvedélyből, mert gyűlölségem, mint szerelmem, drága gyöngy, melyet nem vetek minden szemétre. Leveledet elvárom, öllelek téged, nődet, gyermekeidet, mindnyájatokat, kedveseim! Igaz barátod:

Petőfi Sándor.

(I. m. 8G-S4. 1.)

Petőfi Arany Jánosnak.

Pest, március 21. 1848.

Öcsém Jankó! Megvallom, nagyon kár volt azzal fírasztanod magad, hogy más ember levelét lemásolod s azt nekem elküldd. Ha azt gondolod, hogy én a pletykákban gyönyörködöm, titánilag csalatkozol. Azért semel pro semper, hagyjuk el a pletykákat. Kivált ily időben! forradalomban! Forradalom van, barátom, s így képzelheted, mennyire vagyok elememben!... Sokan el akarják mozgalmainktól e nevet disputálni, és miért! mert vér nem folyt. Ez csak dicsősége a dolognak, de a dolgot nem változtatja meg. Én forradalomnak tartok minden erő-

szakos átalakulást; már pedig mi erőszakkal vívtuk ki a sajtószabadságot és Stancsics kibocsátását. Hogy ellenszegülés nem történt, ez csak azt mutatja, hogy az ellen vagy teljesen átlátta tehetetlen gyöngegségét, vagy gyáva volt megtámadni bennünket. Hah, ha láttad volna, midőn a comité du salut public-ből a deputatio megjelent ezrek és ezrek kíséretében követeléseivel, milyen halvány volt s mint reszketett a nagyméltóságú helytartó tanács!...

De én most nem érek rá hosszan írni, csak azt adom tudtadra, hogy Coriolánomat már nyomják s ott az első cím ez: „Shakespeare összes színművei, fordítják Arany, Petőfi és Vörösmarty”, hát ehhez tartsd magad. Készítsd el János Király-t vagy a Windsori Víg Nők-et, hogy annak idejében, ha szükség lesz rá, elküldhesd. A mutatóványt mért nem küldted János Királyból! s áltáljában mért nem írsz, he! — A később fordítandó művekről majd később beszéljünk. Tisztelünk, csókolunk benneteket. Isten ójon, kedves barátom, minden veszedelemtől ott a kemence mögött. Írj minél előbb! Igaz barátod:

Petőfi Sándor.

A levél szélén: Az ide mellékelt verset nyomta ki legelőször a magyar szabad sajtó. Tedd el emlékül e példányt belőle.

(I. m. 128-430. 1.)

Petőfi Arany Jánosnak.

Pest, július 1. 1848.

Kedves Jankóm! Leveledet nemcsak hogy elolvastam, de meg is kaptam. A helyett, hogy vigasztalt volna a belőle vonható „dulce est socios habuisse

malorum”, még inkább elkeseredtem. Disznóság, amit azok az emberek országszerte elkövetnek, disznóság. Lesz ugyan elég derék gyerek az országgyűlésen, de a nép legbuzgóbb és legönzetlenebb baráti úgyszólván egészen kimaradnak. Éljen a népképviselő! ... te még annyiban, amennyiben megnyugthatol a választáson, mert amint én ismerem legalább híreből, a követnek van esze és becsületessége... De én! Diadalmas vetélytársam olyan dicső virág, mely Augias istállójának legkirívóbb éke lett volna. Nem azt sajnálom, hogy én nem lettem követ, hanem hogy ő lett az, ki nem méltó arra a kötéltre, melyen egykor függeni fog. De ha a verificationialis választmány nem kergeti is őt rögtön vissza, nem fogja ő azért kitölteni a három esztendő... hohó, három esztendő leforgása múlva vagy előtt is egészen más szőrű követek fogják képviselni a nemzetet... az lesz az igazi nemzetgyűlés. Ne félj öcsém, mi is ott leszünk. Most azt mondták „ez republicánus, nem kell!” azon az új követ választáson azt fogják mondani „ez nem republicánus, tehát nem kell”, vagy „ez republicánus, tehát kell követnek”. Milyen szép lesz az a jövő, barátom, milyen szép! azt te nem képzelheted, azt csak én tudom, mert látom, olyan tisztán látom, mint ott a falon arcképedet és emitt Marat arcképét, nem csuklói ijedtedben, hogy Marattal együtt találsz-e említet... ördög bújjék abba a politikába, úgyis eleget politizálok éjjel-nappal, hagyjunk föl vele. — Ma mondja Vas Gereben, hogy a lapból tiszta hasznok van már erre az évre hatszáz pengő egynek-egynek. Ezzel falun beéred nyolc esztendeig, hanem azért az Életképekbe is

sominthatnál egy-egy szellemforgácsot. Jókai már dühösködik és én hidegvérű ember vagyok ugyan, de már én is kijövök ma holnap a phlegmából vagy Vahot Imreként a flegmából. Az a Rákóczi-féle versed itt maradt, elküldjem, vagy otthon is megvan? A Toldi-estéje végett majd beszéllek Jókaival, de előbb írd meg, hogy mit kívánsz érte, mert ha én bocskort akarok venni, hát nem szólok először, hogy ennyit adok érte, hanem a varga mondja: hogy ennyiért adom, ... egyébiránt ezzel nem azt akarom mondani, hogy te bocskor vagy, a Toldi Estéje pedig varga. Ejh, ejh, Jankó, hogy te nem lettél követ! ez valódi csapás, ha nem a hazára is, de legalább rám, ki már erősen számítottam arra, hogy a jegyedet nekem fogod adni, mely szükséges lesz, hogy az ember a nemzetgyűlést a galériáról bámulhassa ... hahaha! Én tehát a galeriára szorultam! én a galeriára! Szegény nép, szegény nép, legfanaticusabb barátod csak úgy a távolból fogja hallgatni, mit végeznek sorsodról, s ha eltalálja magát ott fõn köhinteni, még onnan is szépen kiutasítják. Szegény nép!... de ne búsulj, ez volt ellenségeid végvonaglása, mellyel engem elrúgtak, ez volt végvonaglásuk ... még egy koppintás a fejökre és aztán sakk-matt! — Servus Jankó, feleségemmel együtt tisztelünk, csókolunk mindnyájatokat, de nagyon ám! Isten veletek! barátod *Petőfi Sándor.*

Igaz! arcképeidbõl csak négy példányt kaparíthattam meg, azt majd legközelebb elküldöm, ha Emich Váradra küld könyveket. Te meg írd aztán, tudod-e! te exkövet, vagy Vahot Imreként ekszkövet!

(I. m. 138—140. 1.)

Arany János Petőfi Sándornak.

Szalonta, szeptember 27. 1848.

Öcsém Sándor! mielőtt Jellasics elfoglalná Pest városát és tégedet bokros érdemeidért premier miniszterének tenne, kívántam ezen soraimat hozzád lengedeztetni, a végre, hogy megtudhasd, miszerint én s az enyéim még élünk, még sem a vadrácnak, sem pediglen a környéken lázadó románajkú tisztelt polgártársainknak és hőkeblű testvéreinknek körme közé nem estünk.

Mióta pesti utamból, melyet a halhatatlan akadémikus barátommal — egyébként a legnagyobb szüzi ártatlanságban, egyedül, csupán csak és kiváltképen a te Halhatatlan valóságod tiszteletére tettem, — mióta, mondok, ezen pesti útból megérkeztem, azóta honn vagyok és elmémet jártatom azon dolgon, mi módon lehetne kieszközlni, hogy a magyar haza kebelében a mérges fekélyek és pattanások, Jellasic és Compagnie, rácok horvátok, oláhok, tótok, vendek, szászok, svábok, és több ilyes férgek, ha nem is zsíros szájú magyarokkal, legalább echt francia néppel cseréltessenek ki.

De hagyjuk e fontos tárgyakat és térjünk kevésbé fontosakra.

Sebedéinek átadtad-e Toldi Estéjét? Ha igen, vedd vissza és tartsd harc-kész állapotban, hogy mihelyt rá szükségem lesz, azonnal segítségemre jöheszen harcias buzogányával.

Tompa megszüntette velem levelezését, utóbbi levelemre, melyet neki Gräfenbergbe küldtem, nem

felelt. Hajlandó vagyok hinni, hogy Pesten léte alkalmával te pletykáztad tele a fülét, mert ahhoz nagyon értesz.

De többet nem írhatok, mert holnap hajnalban szüretem fog instauráltatni: szívesen látlak. Az ördög és minden szentéi vigyenek el, ha holnap szüretre hozzám nem jösz.

Btd *Arany János.*

Szüret után.

Öcsém, a szüret elmúlt. Hál' istennek, nem mondok egyebet. Akár van bor, akár nincs, hál' istennek, mert a szüret elmúlt. Én ki-szen-vedtem!!! Egyébiránt pajtás, olyan hús akó borom lett, mint a pinty. Gyér, igyuk meg ketten: én is tízet, te is tízet. Vagy inkább ne igyuk: ha el jő az ellenség, lekenyerezem vele. Hogy lehet valakit borral lekenyerezni!

Szeretném tudni, hogyan áll a dolog Vas Gerebennel. Hány előfizetők van? mi a közköltség stb. A te mindenhatóságod mindezeknek végére fog járni (mert szavad adtad) és az én mindenttudóságomnak tudtára fogja adni.

Ha pedig az Úr Isten és Jellasic h ő felsége ketten úgy akarnák, hogy még Kufsteinban se lássuk egymást, hát az én istenem téged áldjon meg et quidem a tieddel együtt.

Ölel (né)lek, csókol (ná)lak, de oly messze vagy tőlem, mint a ... mint a boldogság.

Arany János.

(Arany lev. I. k. 171—173. 1.)

Petőfi Arany Jánosnak.

Pest, május 17. 1849.

Kedves barátom, oly csapások érnek, melyek megsemmisítenének, ha csupán fiú volnék és nem férj és apa is. Alig egy hete, hogy megtudtam apám halálát, s holnap anyámat temetjük el, azt az anyát, kinél soha jobbat nem teremtett az Isten, s kit én úgy szerettem, mint soha anyát nem szeretett senki. Sem apám, sem anyám többé! s e két csapás oly hirtelen jött egymásután... Egészséges-e fiam! írd meg ezt a legelső postai alkalommal. Leveledet címezd a pesti térparancsnoksághoz: Kerepesi-út, Mátyás-fogadó. — Budát ostromolják a mieink, de még nem vették be. — Őrnagyi lemondásomat nem fogadták el; három hétre szabadságot adtak; itt töltöm-e azt el, vagy máshol? nem tudom, mert áltáljában semmit sem tudok. Lovászom csak maradjon a lóval Szalontán, további rendelkezésemig; adj neki vagy hat pengő forintot. Hát te végeztél-e valamit a ministeriumnál ? írd meg ezt is. Én nem tehettem érted semmit, mert azon vettem észre magam, hogy nagyon kegyvesztett ember lettem, amiről más-kor bővebben. Isten veletek! ölelünk, csókolunk benneteket, írj tüstént! barátod

Petőfi Sándor.

(I. m. 178-179. 1.)

XV.

SZABADSÁGHARC UTÁN ...

Borsodi József (Bajza József) feleségének.

Kedves jó nőm,

Én a Tiszáig jöttem, hogy veled, habár csak egy napra is, találkozhasam. Ha gondolod, hogy nem kockáztatunk semmit, úgy jöjj; Újszászon megmondják, hová és hogyan. Én nem tudom a pesti körülményeket s így nem szólhatok határozottan. Bajom nincs, t. i. testi, csak lelki, de ki van most e nélküli Végtelenül sajnálom, hogy nem bírom arc-kepedet. Bár csak lefestettelek volna, bármi áron is.

Kérlek, *ha lehet*, küldd el téli nadrágomat, melyet tavaly télen viseltem, de ki kellene tisztítani. Csak egy téli nadrágom van, az is rongyos; városba nem mehetvén, nem vehetek ruhát. Téli kaputom is nagyon kellene. Azonban ha nem küldöd is, megleszek. Hát egy mamuszt nem vehetnél!

Sok beszéd és zaj közt írom e kis levelet és így kénytelen vagyok rövid lenni, bár íveket szeretnék hozzád írni. Jövendőnkőről nem vagyok képes valamit mondani, mert most ismét minden borul a pesti és aradi gyászesemények után.

Hogyan vannak gyermekeim? Szegény gyermekeim és te sajnálatraméltó nő és anya, kit a sors oly súlyosan látogatott.

Isten áldjon meg minden áldásaival benneteket.
Hű férjed

Fegyvernek, oct. 21. 1849.

Borsodi József.

(I. T. K. 1908. 459-460. 1.)

Széchenyi egy döblingi levele.

Széchenyi a döblingi elmeógyógyintézetben való tartózkodás alatt, amikor az első időkben lelki sötétségben élt, több levelet írt, részben feleségének, részben az elmeógyógyintézet orvostulajdonosának, dr. Görgennek; mindezen levelekben, melyet kiadójuk: Károlyi Árpád vérfagyasztóknak nevezett, a főprobléma az, hogy ő gonoszságában, reformmunkájával tönkretette Magyarországot. Az alábbi levél aránylag nyugodtabb idejéből származik. (Szekfü Gyula jegyzete.)

21. April 1850. Döbling.

An Dr. Görgen.

Ob ich ein Narr bin, der an einer fixen Idee labort, oder ob mich die Nemesis ereilt hat, darüber kann kein anderer Mensch entscheiden als ich allein, nämlich mein Gewissen. Und das sagt mir laut, dass ich die Hölle verdiene. Vor mir ist der Himmel offen und ich bin von einer unsichtbaren geistigen Macht unüberwindlich zurückgehalten, mich in den Himmel zu begeben.

Es ist kein Laster, in welches ich nicht auf das allertiefste versunken bin. 1000-mal hat sich die Gelegenheit dargeboten, dass ich mich zum besseren wende; ich habe die Stimme Gottes nicht gehört. Es ist für mich alles unwiederbringlich verloren.

Ich bin Ursache, dass Ungarn unterging, dass die so edle, gar nicht gekannte, von vielen so gering geachtete, ja sogar von nicht wenigen verachtete magyarische Nation grade in dem Moment sich selbst den Todesstoss gab, als sie aufblühen und die Welt verherrlichen sollte und dieses gewiss auch getan hätte! Das Herz von Millionen Menschen ist

gebrochen; viele Tausende starben in Verzweiflung, viele Tausende zweifeln in Ketten; und eine unendliche Zahl von edlen Menschen sank in verbrecherische Tat und hat vielleicht sogar sein Seelenheil eingebüsst.

Und nun, wer hat die Foundation der ungarischen Empörung gelegt! Kein Mensch als ich! Ja, ich habe die progressive, aber sich stets entwickelnde Reformation von Ungarn zu einer Berserkerwut angetrieben und alle Begriffe so verwirrt und verdunkelt, dass am Ende eine kleine Fraction, deren unsichtbares Haupt ich war, hinreichte, um auch die besonnensten und überhaupt die grösseren Massen in ein Labyrinth zu verstricken und in Abgrund zu ziehen. Mir war nichts heilig! Meiner Eitelkeit und einem augenblicklichen Genuss opferte ich Alles! Meine Eltern, meine Angehörigen, — und alle jene, die mich umgaben; nicht nur jene, die sich nur streng be — sondern auch alle die, die mich liebten, die mich anbeteten.

Ich soll einen Entschluss fassen! Und ich, Unglückseliger, kann nicht! Ich habe eine unwiderstehliche Sehnsucht in den Zirkel meiner Familie zurück zu kehren; aber die Macht meines Bewusstseins, diese fürchterliche Macht, die meine Verbrechen mir Tag und Nacht vor dem inneren Auge vorhält, lässt mich nicht mehr ruhig und glücklich werden! Und meiner Familie wiedergegeben, wäre für mich mehr als ein Glück, es wäre mir Seligkeit, die der tugendhafteste Mensch auf dieser Erde noch nicht empfunden hat. O es ist entsetzlich! Meine Frau sagte mir vorgestern, dass sie nichts

am Leben erhalte, als die Hoffnung, mit mir wieder vereint zu werden, — reißt dieser *Faden*, so desperirt sie! — Und ich kann diesen *Faden* nicht mehr anknüpfen — nein, ich würde ihn 1000-mal entzweihauen, bestünde derselbe noch!

Tag und Nacht Verzweiflung das ist meine einzige Habe!

Ich bin der Segestus! Ich bin der Antichrist, ich bin das grosse Vieh der Apocalyps! Ja, die ganze Offenbarung bezieht sich auf meine Person. Denn ich bahnte dem Ariman den Weg auf unseren Planeten! Er hauset noch und wird lange hausen. Und bei mir bestätigt sich die Prophezeiung, dass mich der Teufel bei lebendigem Leib festhalten wird. Ja, so geht die Prophezeiung für mich weiter und von dem ist kein Entfliehen: „Du wirst in Deinem eigenen Unrat verlaufen und nach langen, langen Jahren in der grössten Verzweiflung krepieren — um sodann ewig in progressivem Masse alle Qualen der Hölle zu erleiden, wo Dein grösster Genuss sein wird, dir die Zunge abzubeissen.“ Diese verfluchte Zunge, die so viel Unglück stiftete.

Széchenyi István m. pr.

(Utóirat.) Der ungarische Stamm, der nobleste auf unserem Erdball, ist durch mich gemordet, gerade in dem Augenblick als derselbe im herrlichsten, aber lärm- und prunklosen Aufblühen begriffen war. *Ich* allein bin Ursache an der Masse des Elends, das die Magyaren traf.

Die Hölle ist zu seicht, die Ewigkeit zu kurz, die Höllenpein zu gelind, um mich Elenden, dem nichts

in der Welt und im Himmel heilig war, zu züchtigen! O verflucht, vermaledeit!

(Szekfü Gyula: A mai Széchenyi. Révai-kiadás. 411—13. 1).

Széchenyi István dr. Görgennek.

Döbling, 1850. április 21.

Dr. Görgennek.

Hogy bolond vagyok-e, aki egy fixa ideán tépelődik, vagy hogy a nemezis ért-e el engem, afelől senki más nem dönthet, csak én egyedül, vagyis a lelkiismeretem. És az hangosan mondja nekem, hogy a poklot érdemlem. Az ég nyitva áll előttem és valami láthatatlan szellemi erő legyőzhetetlenül visszatart, hogy oda bemenjek.

Nincs olyan bűn, amelyben a legmélyebbre ne süllyedtem volna. Ezerszer kínálkozott az alkalom, hogy jobb útra térjek; nem hallottam az Isten hangját, Minden elveszett számomra visszahozhatatlanul.

Én vagyok az oka, hogy Magyarország elveszett, hogy ez az annyira nemes, egyáltalában nem ismert, sokaktól oly kevésre becsült, sőt nem is kevesektől lenézett magyar nemzet éppen abban a pillanatban adta magának a halálos döfést, amikor fel kellett volna virágoznia és a világot dicsőíthette volna és ezt bizonyára meg is tette volna! Embermilliók szíve tört össze; sok ezren kétségbeesve haltak meg, sok ezren esnek kétségbe láncokban; és nemeslelkű emberek végtelen sokasága süllyedt bűnökbe és talán még lelki üdvösségüket is elveszítették.

És vájjon ki alapozta meg a magyar lázadást? Senki más, csak én! Igen, én hajtottam Magyarország

progresszív, de mindig fejlődő megreformálását lázadó dühöngésbe és én kavartam és homályosítottam el minden fogalmat, hogy a végén egy kis töredék, amelynek én voltam láthatatlan feje, annyira elhatalmasodott, hogy a leg józanabbakat és általában a nagyobb tömegeket útvesztőbe bonyolította és örvénybe taszította. Semmi sem volt szent nekem! önzésemnek és pillanatnyi élvezetnek áldoztam fel mindent! Szüleimet, hozzátartozóimat, — és mindazokat, akik körülvettek; nem csak azokat, akik szigorúan..... (olvashatatlan szó), hanem azokat is, akik szerettek, akik imádtak.

Határoznom kell! És én, boldogtalan, nem tudok! Ellenállhatatlan vágyat érzek, hogy családom körébe térjek vissza, de öntudatom hatalma, ez a félelmetes hatalom, amely éjjel és nappal lelki szemeim elé hozza bűneimet, nem hagy nyugodni és boldognak lenni! Családomnak visszaadni több volna számomra, mint boldogság, ez üdvösség lenne számomra, amit még a föld legerényesebb embere sem érezhetett. Borzalmas! Feleségem azt mondta tegnapelőtt, hogy csak az a remény tartja életben, hogy újra egyesülhetünk majd — ha ez a fonal elszakad, kétségbeesik! És én már nem tudom ezt a fonalat összekötni; nem, én ezerszer is kétfelé tépném, ha még meg is lenne!

Kétségbeesés éjjel és nappal, ez egyetlen birtokom!

Én vagyok Segestus! Én vagyok az Antikrisztus, én vagyok az apokalypszis nagy állata! Igen, az egész kinyilatkoztatás személyemre vonatkozik. Mert én készítettem utat Arimannak a mi plané-

tankon! Itt tanyáz az s még sokáig itt fog tanyázni. Beteljesül a jóslás, hogy engem elevenen visz el az ördög. Folyvást ez a jóslás, s nincs menekvésem tőle: „Saját oktalanságodban veszel el, és hosszú, hosszú évek múlva a legnagyobb kétségbeesésben pusztulsz el — hogy aztán a pokol örökké fokozódó minden kínját elszenvedjed, ahol legnagyobb örököd lesz leharapni a nyelvedet.” Ezt az átkozott nyelvet, amely annyi kint okozott.

Széchenyi István m. pr.

(Utóirat.) A magyar faj, a legnemesebb a földgolyónkon, általam gyilkoltatott meg, épp abban a pillanatban, amikor legfelségesebb, de zaj- és feltűnés nélküli virágzásnak indult. Egyedül én vagyok a nyomorúság tömkelegének oka, ami a magyarokra szakadt.

A pokol semmiség, az örökkévalóság nagyon rövid, a gyehenna kínjai nagyon kevesek ahhoz, hogy megbüntessenek engem, nyomorultat, akinek semmi sem volt szent a földön és égen. Ő átkozott, átkozott!

Deák Ferenc gróf Mikó Imrének.

Kedves Barátom!

Pest, Január 7. 1856.

Örömmel fogadom és viszonzom szíves, nyájas ajánlatodat, s mellőzve a címeket, a bizalom és barátság tartózkodás nélküli hangján írok Hozzád.

Fogadd el mindenek előtt őszinte köszönetemet azon barátságért, hogy Vörösmarty árváinak ügyét Erdélyre nézve magadévá tenni szíves voltál. Én minden részben megnyugodva tettem le azt kezeidbe, mert tudtam, hogy mind az eredményre, mind a

módra nézve, miáltal az eredmény eszközöltetni fog, az a legjobb kezekben leend. Ismeretleneknek nem is írtam Nálátok, mert féltem, hogy lehetnek, kik az ügyet silány koldulássá alacsonyítanak le a legjobb szándék mellett, pedig az a dolog erkölcsi hatását gyengítené.

Írtam ugyan néhány r. catholikus és protestáns papoknak Erdélyben is, de ez csak azért történt, mert itt is Magyarországon felszólítottam minden felekezeti magyar lakosság előbbkelő papjait. — Az erdélyi magyar papságot tehát sértés nélkül nem mellőzhettem.

Bocsáss meg, Barátom, hogy e válaszzal is kissé késtem, de éppen a levelezések által el valék nagyon foglalva, most kezd gyérülni foglalatoságom.

Isten áldjon meg! Tartsd meg szíves barátságodban tisztelő barátodat

Deák Ferencet mpr.

(I. T. K. 1932. 186. 1.)

Br. Jósika Miklós Répássy Jánosnak.

Brüsszel. Jim. 21. 1858.

Kedves tisztelt uram!

Önnek nagybecsű sorait ma vettem s miként láthatja, egy napot sem akartam válaszzal késni, csak azt kell sajnálnom, hogy a válasz aligha oly kielégítő leend, mint azt óhajtanám.

Csekély összeggel hagytam el 49-ben hazámat, a greini tetőn négy haramia támadott meg, s miután esernyőmnél egyéb fegyverem nem volt, ki is raboltak. 50 cs. aranyat tudtam lélekjelenlétem által meg-

menteni; evvel indultam a világba. Ha most egyszerűen ugyan, de becsületesen el tudok élni, ez valóban óriási szorgalmamnak és áldott nőm életrevalóságának köszönhetem.

Minden, amivel bírtam, gyermekeimé, nekem tolalomon s munkabírásomon kívül semmim sincsen. Az otthoni törvényeket és viszonyokat nem ismerem, a múltra örök fátyolt vontam, s gondolom, 25 éves koromnak egy meggondolatlan lépéseért (minden tekintetben szerencsétlen első házasságomat értem) az elégnél is inkább és keservebben bűnhődtem. Illő tehát és igazságos, hogy a 60 évet meghaladott fáradt vándor megpihenjen s a bajt, gondot, vesződséget azokra bízza, kiké az ifjúság, a birtok, s a remény zöld országa.

Fiaim mind nagykorúak, otthon vannak, saját ügyeikről van szó, egyenek ők a maguk szájával.

Ezért, nem tudok most is egyebet tenni, minthogy önnek nagybecsű tanácsait és figyelmeztetéseit — in natura — megküldjem fiamnak, ami meg is fog még ma történni.

Ki többre nőmmel együtt — ki szíves megemlékezését hálás köszönettel fogadta — jó indulatába zárt

igaz szíves tisztelettel maradtam
tisztelő szolgája

J.

(I. T. K. 1901. 377-78. 1.)

XVI.

ARANY JÁNOS LEVELEZÉSE

Arany János Szilágyi Istvánnak.

Szalonta, január 31. 1847.

Kedves Barátom! Közelebbi levelemre választ nem várva, már ismét írok, mire azáltal vélem magamat feljogosítva, hogy kedves barátomnak január 15.-kéről kelt levelében olyan dolgok foglaltatnak, melyek választ kívánnak.

Az „új komikumról” még most bizonyost nem írhatok, mert *sub judice est*: kidolgozzam-e vagy sem. Máskor többet. Hanem a Trachini nőket fordítanám ám, s talán boldogulok is benne; de kár e könyvben, hogy ott hagyja az embert faképnél, ahol legnehezebb, jelesül a karénekekben. Mindenesetre több szem többet lát; óhajtanám összehasonlítás tekintetéből azt a német fordítást megkapni, mely közelebb nálam volt... A szöveget magát hatos jambusban fordítom, sort sornak, igen kevés kivétellel, visszaadva; a karénekeket prózában fogom, mert ki tudnám ugyan csinálni a mértéket, de azonfelül, hogy az ily pindarusi mértékben magyar fül semmi gyönyört nem talál, kimondhatatlan nehéz, sőt talán lehetetlen lenne, hű és szép fordítást tenni.

A „fordítják” pedig emlékeztetés arra, midőn felhíttam önt, hátha mi ketten Shakespeare-t magyarul adnók?

Vége Toldi. Múlt levelem mellett küldtem egy kis mutatványt. A minap 40 pkros s így négy ren-

des levélnyi, tömötten írt, mutatványt küldöttem belőle; fölöttébb sajnálom, hogy elveszett. No de ha a 40 kr. kellett valakinek.

Ad vocem Toldi: tegnap kaptam Erdélyi levelét, melyben „Az elveszett alkotmány” visszaküldésére hí fel, melyet pedig már régen felküldtem Tiszáék-tól, de félek, hogy valami baj érte, mert hallottam, hogy egy társzeker, cselédi gondatlanság miatt Üllön kigyuladt és elégett. Hátha abban volt. Egyébiránt Tiszáék csak 18-dika körül indultak, s a levél 23-dikán kelt. Hihető, azóta kéznél van. A levélből kivonok ennyit:

„Egyszersmind van szerencsém üdvözölni önt, mint pályadíjnyertest újra Toldijával, melynek sorsa éppen a mai ülésben döntetett el, oly kedvezőleg, hogy a díjt méltányosnak lelé az ülés a kihirdetettnél magasabbra tenni, megszorítani!” Jól esik a tavalyi keserűre; kivált miután némely itteni urak annyira lovagoltak rajta, hogy a tavalyi a többi rossz közt csak kevésbé rossz volt s ezért jutalmaztatott. Egyébiránt most is igazítanom kell Toldin, s megkértem Erdélyi urat, küldje le, mihelyt lehet.

Zsidó költemények! Úgy, úgy! mindent, ami szép. Most van ideje klasszikái egyszerű szépségekre törekedni: nehogy elsodorja az embert a dagály-tenger. — Olvasta ön Jókai Mór Büntársát az Életképekben! — Nekem úgy tetszik, mintha a költő, rémes éjfélnben, lepedős kísértet alakban üldözné az olvasót, rettegve maga, retteggetve mást. Én nem hiszem, hogy a költészet célja a hajmeresztés legyen.

Casinónk nyavalyog, mint szokott. Könyvtára

valahára nyert egy új könyvet: A Falu Jegyzőjét. A többi innen-amonnan került Kotzebue s több ily álmoskönyv istória. Az *én* magán könyvtárom pedig a Magyar Nyelv Rendszerével szaporodott. Horváth Mihályt is meg akarom venni: megvegyem?

Igen: *meg akarom venni*, mondám. Frankenburg és más németek így mondanák: *megvenni akarom*. Szép és jó-e ezt hogy nyelvünk egy különböztető szólásmódtól megfosztatik? Szerintem itt az első van csak jól. *Megvenni akarom*, ezt akkor tennők, ha pl. különböztetni akarnók: *megvenni, nem pedig eladni*. Ön itt tekintély.

Bezzeg írtam kérdést, meg kérést, meg magamról stb. Most jönnek a *fővárosi újdonságok*. Először havunk volt, fagyunk nem, azután lőn fagyunk, havunk nem. Most van sarunk, mint a tenger. Másutt mondják: „annyi valami, mint a tenger”. Szalontán így szól a nép: annyi az, mint a sár. Lám, lám! jellemvonás.

Egyéb újsággal nem szolgálhatunk.

Hallotta-e ön, a Rózsa és Ibolya meséjét le akarom írni népiesen¹? De akkor mit csináljak vele? Ingyen odalökjem valamelyik lapnak? Pedig szép tárgy, a gonosz; nagyon költői.

Azonban elfogyott előlem a papír s egyéb már nem fér rá jókívánatomnál. Isten áldja meg önt, kedves barátom, s ne szakassa félbe köztünk a kedves viszonyt. A viszontlátásig. Önnek tisztelve szerető barátja

Arany János.

(Arany László: Arany levelezése. I. k., 29—32. J.)

Szilágyi István Arany Jánosnak.

Sziget, április 9. 1847.

O et delictum et dulce decus meum! Felszaggattam a levelet, mely a vásárosok által lett volna menendő, hogy Telegdy által Szalontára kijuthasson. Pecsételés után hozták postáról a levelet, mely dacára a nagypénteki keletnek, örvendetes tartalommal vidámította sóvárgó lelkemet. Hol is kezdjem már most mon dókámat! Sodromból ki vagyok ütve, na, elébb elszámlálom, amik a félre lökött leveleiben voltak! addig tán megjön a szavam. Ezek azok:

1. Sophoclest és Odysseát pakoltam be. Vegye kedves barátom hasznát. Én az Odysseát nagy gyönyörűséggel olvastam, úgy amint van, remélem Szalontán is nem kevesebb éldeletet fog adni, mint adott Szigeten.

2. A Nibelungen Nothot megrendeltem. Legyen készen, kedves barátom, elviszem. Elviszem, ismernie kell, igen, ismernie Fábián Gábor Ossián-át. Azok ám „Nép eposz” — komoly nemben. Nem volna vesztett idő azok bő ismerete. Kell-e, kedves barátom t. Emlékszem Herd érnek egy Vergleichung-jára, Homer s Ossián is megvan a szigeti könyvesboltban. Azért jutott ez éppen eszembe, mert Árpád koráról szólott kedves barátom; a két kor-szellem vagy rajz közt, patriarchális oldalt tekintve, nagy a hasonlatosság.

Igaz! Petőfi!... Hát örülök az acquisitionnak. Azonban Petőfit én jól ismervén: megvallom, váratlan előttem nem volt. Ő — ha érzelemben ro-

kont, hasonlót talál gondolkozásban: annyira meg-
 tellik szíve nemes buzgalommal, hogy lecsillapítá-
 sára múlhatatlanul ezt a lépést kell tennie. De saj-
 nálom, hogy embereit megválogatni nem tudja. Ő
 mindent maga után mér, hiszi, hogy aki hozzá
 nyájas barátságot, megelőzőleg sokszor, mutat, az
 okvetlenül oly becsületes ember, mint ő maga...
 Az Életképeket értem s a Honderút. Mennyire bál-
 ványozottja volt egykor ennek — s nem szeretett
 amaz előtt; s most mint fordítva a kocka... Bár-
 csak vele együtt lehetnék Szalontán. Meg kellene
 neki írni! Beszélni szeretnék vele. Én írni sem
 merek, mert nem tudom, hol van. Mondják, min-
 dig kószál. Lelkét viseli magán verse. Azonban a
 Válasz mégis felette áll — tűzben. Hanem a nu-
 merus, numerus! Módtalanul kevés figyelem! —
 Nem lehetne-é a köntöst egyenlő széppé tenni a
 belsővel! Dehogy nem! Láttam már én: Toldi-ban
 is. Azt szeretném én, ha minél hamarabb ott lehet-
 nék, hol kedves barátom ama themája kívánná, mi
 a népiességi legfőbb cél, de amit még eddig nálunk
 senki nem értett, némelyek pedig nem akartak ér-
 teni. T. i.: „A népköltő feladata nem az, hogy el-
 vegyüljön a durva nép között, hanem, hogy tanulja
 meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népnek él-
 vezhető alakban adni elő.”

Csókolja képeiben kedves övéit. Engem pedig
 tartson meg szeretetében. Addig is, míg láthatnám,
 szerető barátja

Szilágyi István.

(Arany lev. I. 41—43. 1.)

Jókai Mór Arany Jánosnak.

Őszintén tisztelt barátom az úrban! Azon kel-
lene kezdenem a dolgot, hogy öntől engedelme-
ket és bocsánatokat stb. kérjek, azonban minthogy sok-
kal fontosabb kérni valóim vannak, ezekkel állok
elő s hagyom amazokat boldogabb időkre. — Tán
fogja ön tudni, hogy az Életképek szerkesztésének
gyönyörei az idők teljességében reám várakoznak
s e tudás folytán megsejdítheti ön: hogy e téren
mindazok, kik magukat egy vérből való vérnek,
egy lélekből való léleknek hisszük és valljuk, men-
ten minden idegen befolyástól egy szívvel, egy
célra egyesülni fogunk. Vegye ön jó vagy rossz
néven, — de én kimondom: hogy ön is egyike azok-
nak, kiket Isten, haza és emberiség nevében roko-
nainknak neveznek s ki hiszem, hogy engem szinte
annak nevezend, mihelyt úgy fog ismerni, mint én
ismerem Önt. Jól tudom: hogy e következő fél évre
ön Vahot Imre úrnak adta szavát a lapjában
közremunkálásra s én, álljak bármi viszonyban V.
I. úr irányában, a fondorkodást nem tartom kenye-
remnek, s az adott becsületszót szeretem mind ma-
gam, mind mások által tiszteletben és szentnek tar-
tani. E tekintetben tehát egészen nyugodt lehet ön
miattam, ha netán régibb kéziratái találnának is
önnek casu quo hozzám tévedni, azokat ön jog-
sérelmével közleni nem fogom; mikép nem közlöm
mindazon dolgozatokat, mik V. I. úr kizárólagos
dolgozótársaitól ennek előtte s hirdetménye óta
is (!) hozzám beküldettek. Azonban: hogy ennyi
szószaporítás után a dolog velejére térjek, felszólí-
tom önt teljes barátsággal: hogy mihelyt adott

szava miatt teheti, munkálataival emberelje meg az általam szerkesztendő lapot, olykép, hogy miután Petőfi minden hónapban két, Tompa egy versmű munkálatot fog adni, öntől szinte havonként egyet kívánnék közleni, hogy így szüntelen közönség előtt álljon e három név (epithetonokat nem rakok a név elé), díjazni mind hármok munkálatait egyenlően fogom: minden két versért tizenöt pengő forinttal, mely ugyan nem a legméltóbb érdemdíj, de minél többet jelen körülményeim közt nincs hatalmamban resolválhatni.

Önnek válaszát örömmel elvárom, vajha színről-színre láthatnám önt egykor. Addig is, míg e várt idő bekövetkeznék: fogadja ön a levegőkön keresztül legfórróbb kézszorításomat.

(Arany lev. I. k., 78—79. 1.)

Jókai Mór.

Arany János Toldy Ferencnek.

Tekintetes Úr! Nagy örömmel s köszönettel vettem megkereső soraimra érkezett becses választát, és most, részint, hogy örömeimet kifejezzem, részint, hogy a Tekintetes Úr által tett kérdésekre feleljek, im ezekben válaszolok.

Azon 15 versszak, melynek leírásával a Tekintetes urat fárasztottam, csakugyan meg van a birtoomban levő kiadásban. Pedig e kiadás: Pozsony 1746. Teljes cím: Az híres nevezetes Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história. íratott Ilosvai Péter által. Quid damnosa juvant sine causa bella cieri! Tutius est regnis perpetue pace frui. Posonban Spajzer Ferencz-nél feltaláltatik. 1746. Nagyon kis 8-ad rét.

A Tekintetes úr által megküldött 15 versszakot összehasonlítottam a nálam levő kiadás szövegével, lényeges eltérést azonban nem találtam.

Hajlandó vagyok úgy vélekedni, hogy az 1629.-i kiadás már maga sem első, vagy legalább nem az eredeti kézirat után van. Azt mondja Ilosvai az utolsó versszakban: „a ki ez dolgokat szerzé be versekben — neve versszerzőnek vagyon *versfejekben*” A vers-fejekben van is valami, én a nálam levő kiadásban ezen betűket találtam, de melyek nagy revolúció nyomait mutatják a versszakok elrendezésében: MAGNIFIKO DOMINO STAPHANO DEPVRAMO ... OMITI COMKTATUM VGOCEMSIS PESRVA JLOSTAN, a többi érthetetlen betűzagyvalék, miből legfőlebb összefüggés nélküli egyes latin szókat lehet kihalászni. Hogy Ilosvai nem e kezdő betűket, vagy legalább nem ily renddel, használta eredetileg, világos.

Ha a Toldi-mondából kevés van, vagy semmi nincs is fel, azon felül, mit már ismerek, az engem, mint író-t nem aggaszt: de rösteltem volna valami főnlévőt, s felhasználhatót fel nem dolgozni. Ügy vagyok én a régi mondákkal, mint a pap a jeligével, szeretek, ahol csak lehet, rájuk támaszkodni, s több hitelt, nyomatékot vélek általok művemnek adhatni.

Mindazonáltal örömmel veszem, ha Tekintetes úr az ígéretet leíratván Kovács úr által leküldené. Ki tudja, mit, hol használhatok 1 egy töredék, egy forgács, egy példabeszéd gyakran becses eszméket költ fel, s építőnek, míg műve nem kész, az anyag soha sem fölösleges.

Szinte röstelem, hogy a Phoenixbe mutatványt adtam Toldi második részéből. Az ilyen mutatvány rendesen kielégítetlenül hagyja az olvasót, hát még a műtész! Hasonlít a mutatóul vásárra vitt téglához, miről senki sem ismerhet a házra, mely árultatik. Egy megjegyzést nagyon vártam és éppen azt nem hallom semmi felől. Toldi (az első) végső versszakaiban ez van valahol: „Nem is lőn asszonnyal tartós barátsága, Azután sem lépett soha házasságra.” E szavakat nem lesz könnyű visszavonni, s ha vissza nem vonatik, úgy *a szent iga* el is maradhat. E helyett egy eszmét keresztül vinnem kényszerít, mibe könnyen belebukhatom, de mégis megkísértem, öröm volt egyéb-iránt olvasnom Tekintetes úrnak azon sorait, hol Toldi kalandjainak történelmi körbe való vonásáról van szó. Tekintetes úr eltalálta gondolatim *egy részét*, mi igen felvidámított. A *nápolyi* hadjárat csakugyan befűzendő lesz, sok egyéb dolgokkal együtt.

Mutatványt addig, míg a darab idő óta heverő művet újra elő nem veszem, s a dolgozásnak mintegy filumára nem jövök, a Múzeum számára nem küldhetek, akkor azonban szerencsémnek fogom tartani.

És most bocsánatot kérve hosszas irkámról, — üdvözlés mellett tisztelettel maradok

Tekintetes úrnak

Szalonta, ápril 28. 1851.

alázatos szolgája

Arany János.

(Arany lev. I. k., 247-249. 1.)

Toldy Ferenc Arany Jánosnak.

Pest, május 2. 1851.

Tisztelt Uram! Most jövök haza, találom kedves levelét, s mondják, hogy küldjem rögtön a csomót, íme tehát egy csomóban azon könyvek, melyek részint mint Kisfaludy-Társasági tagot illetik kegyedet, részint rendelkezésemre lévén, velők szolgálhatok. Legközelebb még holmi mondandóm lesz.

A Toldi nőtlenségét illető helyre nem emlékeztem, mikor múltkori soraimat írtam. Elküldvén azokat, magamnak azzal csináltam ismét jó estvét, hogy újra elolvastam Toldit, és akkor én is észrevettem e helyet, s kérdeztem magamtól: hogy mikép bú ki kegyed a bajból — de lehet! Kegyed feltalálja módját. A kedves Piroskának suo tempore meg kell halnia stb., stb.

Egy új szép motívum az agglegénységre.

A magyarok istene s a poésis geniusa lebegjen kegyed felett.

Tisztelő barátja

Toldy Ferenc.

(Arany lev. I. k., 249. 1.)

Toldy Ferenc Arany Jánosnak.

Pest, augusztus 7. 1857.

Tisztelt professor úr, kedves barátom! A múlt napokban készítettem el kézikönyvemnek kegyedet illető cikkét, azon levele nyomán, melyet Gyulai úrhoz intézett. Engedje meg, hogy néhány chronológiai kérdései alkalmatlankodjam. Ha kegyed szíves lesz a forduló postával bármi röviden felelni, még használhatom a correctúrában:

Mely évben *kezdet* kegyed Szalontán iskolába járni!

Mely évben végezte *ottani* iskolai pályáját?

Mely évben ment *először* Debrecenbe!

Mely évben tanított Kis-Új-Szálláson!

Mely évben tért innen vissza Debrecenbe?

Mondatik: „őszig a gradus eiejére vergődtem.”

Mely év őszén?

S mi tulajdonképen az a gradus eleje?

Micsoda „Vasárnapi Újság” az, mely kegyedet segédszerkesztőjének, vagy szerkesztő társának nevezte ?

Emlékezem egy ily lapra, mintha Atádi lett volna a szerkesztő; de címe más lett volna. Megszereztem a maga idejében az egyetemi könyvtár számára, de 1849. ősszel elszedtek tőlünk minden 1849.-i lapokat.

E szárazságok után, de melyek rám nézve e percben és céломhoz képest fontosak, s így a választ könyörögve kérem — had mondjam meg kegyednek, hogy ezen, Gyulai úrhoz intézett biographiai levélnek olvasása engem valóban megilletett; s ha kegyed azon órában nálam volt volna; a legmelegebb szeretettel szorítottam volna meg kezét, de szorítom szellemileg most is és mindenkor a távolból. Veszteségnek tartom magamra nézve, hogy, bár ezen, a legszeretetreméltóbb kedélyt előttem felleplezett levél már esztendő óta van nálam, azt ad acta téve, csak most olvastam el. Minden fonala a szeretetnek, mely valakihez köt — ha ez nem viszonztatnék is — s habár a távolba hat is, gazdagabbá tesz bennünket és sokszorozza azon örömö-

ket, melyek e földi lét egyedüli szépét teszik.

Gyötrő rám nézve, hogy kegyed részére kézikönyvem tere aránytalanul szűk. Maximuma e kötetnek 24 ívre volt téve, s kegyed a 26-ra jutott Petőfi nagy részével és Tompával!

Mióta Körösről eljöttem, igen sokszor akartam szabadságot venni magamnak, hivatkozva nagy becsű barátságos ígéretére, egy darabka Ariostót kérni. De tartóztatott az, hogy nem tudnám barátságos áldozatát viszonzni. Azonban e tartózkodás nem járt megnyugvással. — Említem; de ha kegyedre nézve teherrel járna, adja szélnek kérésemet; de legyen meggyőződve a legszívesb tiszteletéről, mellyel kegyed iránt viseltetik őszinte szíves szolgálója

Toldy Ferenc.

(Arany lev. II. k., 58—59. 1.)

Arany János Toldy Ferencnek.

Nagykőrös, augusztus 11. 1857.

Tekintetes úr! Meleg szívességgel s engem túlbecsülő jóindulattal írott becses soraira csak röviden válaszolhatok, mert éppen indulóban vagyok Szalontára, hol az egész szünidőt tölteni szándékom.

A Gyulaihoz küldött életrajzi adatokban, emlékszem, van (nem a valónak elferdítése), hanem némi hézag, hiány: némely pontokat szándékosan hagytam homályban. Miért ez! Az én életpályám, noha büntől, ártalomtól ment, egypár oly gyengeséget tüntet fel, amit nem szeretnék, hogy már életemben olvassák. A Kézikönyv nagyrészből ifjak kezébe jut, oly ifjak kezébe, kik tán éppen vezetésem alatt

lesznek: egy minden részletben hű és pontos életrajz kézenforgása kedvetlenül hatna rám mostani állásomban. A tanulói pálya, mit oly töredékesen futottam s az erre következő kóborlás szégyenítőleg hatna rám ifjú emberekkel szemben, kik meg nem foghatnák, hogyan lehet ily előzmények után tanárszékben ülni. Azért e részletek mellőzését — az általánosságot óhajtanám: azt azonban meg lehetne érinteni, hogy iskoláimat Szalontán 1833 tavaszán kezdettem s Debrecenben 1836 tavaszán hagytam el. Ez idő alatt folytonosan tanultam, kivéve 1834 tavaszától 1835 tavaszáig, midőn Kisújszálláson laktam. Azon év (1835) ősze említetik az életrajzban; a gradus eleje — osztály eleje, a jobb tanulók közé (általános osztályzatom 6-dik lett a jelesek közt). A Vasárnapi Újság tollhiba a Vas Gereben szerkesztette Népbarátja helyett.

Íme, a kérdések nagyobb részét megfejtettem, csak egy pont maradt homályban: kérem, hadd maradjon még most. Nem akarnám, hogy korlátolt emberek debreceni pályám hosszát bírálgassák, s az után ítéljenek meg. Ennyi az egész, s nem akarnám, hogy a kalandos négy hó, midőn iskolámat félbeszakítottam, közajkon forogjon még most. Gyöngeség, de engem teljes életemben ilyen gyöngeségek kínoztak. Tudom, hogy mások helyzetemben az efféle kiugrásokat geniestic gyanánt árulnák, de engem (hogy szójátékkal fejezzem ki) agyon genieroznak. Ha nem leszek — akkor...

Hogy kegyed érdektelen jegyzéseimet érdekléssel és részvétellel elolvasta, ebből jó szívét ismerem meg. Az is lehet, hogy van, úgy élet-, mint irodalmi pá-

lyámhan valami humoros. Töredék az is, ez is... „Bevégzetlen élet, bevégzetlen munka” — olvastam kegyed előtt egy töredékben. Eomok, romok!

Ariostóban mit sem csináltam azóta. A meglévő rész cselekvénye nem elég érdekes arra, hogy közöltessék. Egy gömbölyű epizódot kellene kiválasztanom, de az nehéz, annyira egymásba vannak szöve a cselekvények.

Fogadja kegyed mindenkori tiszteletemet és őszinte ragaszkodásom nyilvánítását! Alázatos szolgálja

Arany János m. k.

Arany utóirata: E sorokat megsemmisíteni kérem. Toldy jegyzete: Nem teszem, de nem fogja látni senki, míg élek.

(Arany lev. IT. k., 60—61. l.)

Jókai Mór Aranyinak.

Pest, 1855. december 8.

Kedves Jánosom, szeretett nagybajusza poétám! Disznóság, (nagykőrösi eloquentiával szólván), hogy te az egész világon minden újságnak írsz szebbnél-szebb verseket, nekünk pedig hallgatsz csúnyánál csúnyábbul! Nincs olyan szótár a világon, melyben méltó szavakat találjak e fölötti keserűségem kifejezésére, ezért csak rövid fulminatoriumképen küldöm ezt a panaszleveletem, melyben kérlek, esengek, könyörgök, imádlak, rimáncodlak, intelek, szidlak és fenyegetlek, hogy küldj én nekem verseket (in plurali) mentől többeket, és mentül hamarabba. Díjukat kegyesen elhatározván, amit parancsolsz, azt rögtön küldöm, minden időhalasztás nélkül. Mely útonálló felszólításomat, ha füleid mel-

lett eleresztenéd, én esztendőre kalendáriumot csinállok s abból kitörlöm János napját s nem lesz neved napja, nem fogok lemehetni Kőrösre, hogy megköszöntselek. Addig is üdvözölve kedves családodat, maradok keservvel telt kebellem szerető barátod

Jókai Mór.

(a Vasárnapi Újság megbízásából m. p.)

(Arany lev. II. k, 119. 1.)

Arany János Jókainak.

Nagy-Kőrös, december 10. 1855.

My dear Moore! I was éppen bekülding neked a másik lapon olvasható poemákat, midőn leveled dörgedelmes-szorgalmasán rám ijesztett, hogy siessek vele! Különben azt már egy ízben postára tettem és címeztem is J. Mórnak a Szép utcába No. 1., de mivel ott azon úri embert nem találják, a levélkihordó szépen eldobta, hogy ne kelljen tovább keresni azt a hallatlan nevű obscuritást. Így gondolom, hogy történt, mert a levelet nem retouroztatták, pedig ennek már jó öt hónapja lehet.

Hogy vagytok ott Pesten ? Száz éve, mióta pesti embert nem láttam. Én itt falun szuttyongatom az ifjú nemzedéket, s nézem, mikép hámlik rólam kedélyem utolsó maradványa. Ritkán dolgozom és keveset, fejem sokat zúg és fáj, szóval csehül vagyok. Kedves nődet szívből üdvözlöm, téged öllelek.

Barátod

Arany János.

(Arany lev. II. k., 119—120. 1.)

Jókai Mór Arany Jánosnak.

Budapest, március 29. 1876.

Kedves barátom! Felvilágosodott ember ugyan nem hiszi azt, hogy a sors határozatait meg lehessen változtatni imádkozás által, de azért mégis elmegy a templomba tiszteletből, s megpróbálja, hogy hátha mégis használ az imádkozás? Ilyen szándékkal rontok én be a te szentélyedbe, melynek ajtajára régen fel van írva minden lapszerkesztő számára ez a leverő ige: „lasciate ogni speranza!” Jövő júniussal kezdve én is lapszerkesztő leszek: — valószínű igazi lapszerkesztő, aki a lapot nemcsak nemzi, de maga teherben is jár vele, sőt szoptatja is. Szépirodalmi *napi* lapot adok ki, *Mustráltat* (divat és napipletykák nélkül). „Das ist nicht so leicht, als Violonspielen”, monda a korcsolyamester Ole Bulinak, mikor ez orrára bukott a jégen. Merénylet biz ez. De hát a politika nyög ve-nyelőjével már igen torkig vagyok lakva. Józan, bölcs számtudósoknak való az, mai nap, akik valósággal foglalkoznak. — Itt minden ember azt tanulja és tanítja: hogyan kell „nem költeni?”

Mióta parókát viselek, azt képzelem, hogy megfiatalodtam s megint 1847-ben élünk s Életképek-et írunk. Nem biz én. Ilyen magas aspirációim nincsenek. De megelégedném azzal az irodalmi állapottal is, ami volt, mikor Pákh távollétében a Vasárnapi Újság-ot szerkesztettem, s amikor Te-hozzád, mint a mekkai Kaábához fordultain biztató áldásért, amit akkor és később az Üstükösnél nem is tagadtál meg tőlem soha. Olyan naiv nem vagyok, hogy azt képzeljem, hogy most Te az én kedvemért visszamégy

abba a ci-devant csizmadiaműhelybe, ahol fogyasztad a papiroost irodalmunk büszkeségére, Tillaárom haj! hanem avval a halavány reménységgel kecsegtetem magamat, hogy találsz te mégis valami módot arra, hogy megerősítsd bennem azt a hitet, miszerint csakugyan valami hasznos dolgot kezdek el akkor, mikor a szépliteratúrát megkísértem kiszabadítani a politikai taposó malomból s az élefaragás gyufagyárából s megkísértem evégett öszszekeresgetni szétszórt kincseinket: a dicső antiszeseket, kikre nézve az irodalom ambíció volt és életpálya.

Lebeszélni nem hagyom magam erről a szándékomról — magam összeszedem minden munkaerőmet s egyedül is nekivágok s dolgozom mint novellairó, természetbúvár, útleíró és drámaíró, hét ember helyett; de hiszem, hogy egykori barátaim nem fogják elnézni ezt az öngyilkosságot; hanem kiveszik kezemből azt a tollat, ami az övékébe jobban illik.

Még senkihez sem írtam e tárgyban felszólítást, egyedül Te-hozzád. Ha Tőled egy buzdító szót nyerek, akkor lesz bátorságom tovább menni, s bekopogtatni Csengerynél, Gyulainál, Szász Károlynál, Gregussnál és többi irodalmi matadorainknál. Ha Te nem vagy számomra otthon, a többieknél is elvégzem a bemutatási látogatást egy vizitkártya átadásával.

Megjegyzem mindenek fölött, hogy én a *nagy neveket* nem *kiadói reklám* szerkesztése végett akarom összegyűjteni. Programomban egyetlen névvel sem fogok ragyogni. Eléje teszem a közönség-

nek a lapomat s látni fogja, hogy mi van benne! A művek dicsérik önmagukat, ha tudják. De tettem, és ha kívánod, folytatni fogom ezt a felszólítást azért, hogy vállalatomat ne tekintsék egy. írói párt demonstrációjának; de ismerjék fel benne a komoly törekvést s solid irodalom emelésére, mely Veled és Veletek könnyen és biztosan, Nálatok nélkül nehezen és keservesen fog menni; de mennie *muszáj!*

Nehogy pedig azt hidd, hogy ezt a levelet csak autographon-gyűjtés végett írtam Hozzád; ha terhedre van a válaszírás, izenj le hozzám az akadémiái olvasókördbe egyszer, vagy akár a szerkesztőségbe, hogy otthon találak, s élőszóval add át választodat tiszteletedre készen megjelenő igaz hívednek

Jókai Mór-nák.

(Arany lev. 454—456. 1.)

XVII.

ARANY JÁNOS ÉS
TOMPA MIHÁLY LEVELEZÉSE

Tompá Mihály Arany Jánosnak.

Beje, augusztus 1.1847.

Édes lelkem Jánosom ! Petőfi felkért az Életképekhez jövőre, nem is vonakodtam; annyi okvetlen igaz, hogy Jókainak dolgozni fogok. De hogy Imrének is nem küldök-e hébe-hóba egy-két verset, még bizonyosan nem tudom; bonyolódott viszonyaim vannak Imrével, annak kifejlésétől függ az utolsó.

Én nem bálványozom a pénzt, de bőségben nem vagyok, s gyakran igen nagy szükségem van rá. Ezt értheted, midőn tudod, hogy szegény kálvinista pap vagyok, és mindenek felett *új gazda!* Ha én kizárólagosan Jókainak írok, keresek minden hónapban 7 fit 30 krt, s mi az! Többet nem szerezhetek, pedig hatszor annyira is szükségem volna gyakran. Micsoda jellemtelenség volna abban, mindkettőnek írni! Semmi! Becsületes keresetmód! Azonban a dolog bővebb fejleménye mutatja meg a dolgot. Barátom! fájdalmasan fogod megösmerni majd, hogy az irodalomban vásáron vagyunk; fájdalom, hogy így van, de nincs máskép; egyébaránt engem adott szavam határoz mindig, azt megtömi nem szoktam, nem tudom.

Tompá Mihály.

(Arany lev. I. k., 204. 1.)

Tompa Mihály Arany Jánosnak.

Hanva, november 1. 1852.

Édes barátom! Meggondolván: hogy október 1. kelt leveledre, egy hónap elteltével válaszolni is lehetne tán már: ezennel tollat fogok és írok, amit írhatok.

Boldog ember vagy te, barátom, ki nekem három egész lapot képes vagy írni, anélkül, hogy — csak valld meg magad is — valóban írnál valamit. Én nem tudok ilyen mesterséget. Még egy lap sincs tele, már is kifogytam. No de mindegy. Csak mi írjunk egymásnak, akár van abban valami, akár nincs, ha hasonlatosak leszünk is Havyhoz, kiről egykor meg vala írva, hogy hang nélkül énekel, csak írjunk! van abban mégis valami, ha semmi sincs is benne, ami igen jól esik.

Szilágyi Virgil ma nekem tíz pengőt küldött, hogy én meg neki verset küldjek; a pénzt minden bizonynyal elköltöm, s elébb mint egy vakarítást tennék neki. Igen sok példa volt már, hogy megírt és kinyomott versért nem fizetett meg a szerkesztő; had legyen arra is példa, hogy a kifizetett vers meg nem íratik.

Szegény Sándor! „Az két kék bakokho!” mennyit nem röhögtünk (majd *röfögtünk-öt* írtam) ezen szármárságon valaha ! Midőn még Arany Jánosnak hírehamva sem volt a világon, de persze, hogy a bánya nem nyílt még meg csupán, az arany már megvolt.

Remélem nem fogod eltagadni, hogy nem régen engem tetemesen megloptál, mondván a te kabátodhoz: „Télen nyáron” stb.; azt is tudod, ámbár nem igen forgatod az írásokat, hogy szemért szemet,

fogért fogat; versért verset, — szegény Kerényi és Bozzai haláláról emlékezvén leveledben, azt mondd: mért nem halunk már meg mindnyájan! Ezt a sort én ellopom, szükségem van rá, s ezzel quittek leszünk. Egyszer Petőfivel ettünk a kocsmában, belép egy harmadik, ki vidékről jött; Petőfi rákiált: *mikor jöttél örömömre?* s én rögtön folytattam: *mikor még el gyötrelmemre?* s e második sort Petőfi erővel el akarta tőlem még a helyszínen venni; aztán kérte kölcsön, de én egy meszely bornál alább nem akartam adni; végre meg lett az alku fél meszely borért s egy törött oldalú szivarért! Istenem! hogy elmúlnak az idők! A múlt olyan, mint a hegy, ha kopár és sziklás is, midőn mesze van hátunk megett, szép kék színben tűnik fel! Szegény Kerényi! jó fiú volt; mennyit bohóskodtunk azon az Eperjesen egykor, s most már kettő sírban van a cimboraságból s én következem! Szeressük egymást, fiú! akik egymás szeretetére méltók s hivatva vagyunk, mert az élet igen bizonytalan és rövid!

Azon felette csudálkozom, hogy Losonczy ötszáz aláíró terepelt; Lévnak nem volt ennyi. Hát a Hölgyfutár, hogy futl Én akkor írván Nagy Ignácnak, hogy nem kell a lap, nem is küldi azóta s jól teszi. A költészet f elvirulásáról én sem ábrándozom; nemcsak, hogy nem halad, de iszonyúan esik vissza; nem egyesek haladását vonom kétségbe, de az egészet,

Írhatnék még neked sokat kassai életemről, de minek? Elég az hozzá, hogy kézirataim odavesztek, már most írjak megint? Nem bíz én, a Herko-paternek sem. Elég volt ennyi áldozat. Hanem már most

Isten áldjon meg benneteket, barátim. Köszönts a fiúkat, családotod pedig, csókold értem s feleségemért. Mindnyájunkat az Isten áldjon meg.

Barátod

Miska,

(Arany lev. I. k., 276—277. 1.)

Arany Tompának.

Nagy-Kőrös, január 25. 1860.

Édes Miskám! Ügy látom, hogy ha én neked ítélnapig nem írok, te még azután sem töröd meg a hallgatást, az örökkévalóság utolsó percéig sem. Bezzeg! *én* beszélhetnék „kottás barátságról” s több efféle; de én *most is* jobb leszek, mint te, elfogadom két soros scartétádat egy levél számba s folytatom a „kottás barátságot”. Szégyen volna, ha, mint megkezdtük, úgy élnék le ezt a beállott LX-dik évet, melyhez isten adjon nektek is, nekünk is türelmet és tűrhető állapotot, mert satyra volna jobbat kívánni.

Mi bálozunk ma egy oly dalodóban, melyet — hinned-e? — a mi gymnasialis igazgatónk, W. J. úr, a te jó ismerősöd, rendezett. Igen is, nyilvános táncvigalom, rendezi a főiskola igazgatósága! Ne bámulj: a szegény tanulók javára lesz. De én pár forintomat anélkül adom, hogy belemennék. Különben sincs kedvem bálozni: most pedig éppen gyöngékedem is. Hétfőre virradón oly rosszul lettem, — a vérkeringés volta miatt —, hogy egész kényelemmel csak azt vártam, mikor fog már szívütésem végkép elállani. S ez nem tréfa, Pulsusom úgy meglassúdott, hogy csak elvétve ütött egyet, azonban minden fáj-

dalom nélkül. Azt hittem, felakad. Mily szép volna úgy halni meg. De semmi nagyobb következése nem lett, másnap bágyadt voltam és még most sem vagyok teljes erőben. De fájdalom semmi. Ez is, hihetően a többihez tartozik, de még ily alakban nem volt szerencsém hozzá.

Hogy az október 27.-i ünnepélyen Pesten voltam, azt már tudod, hogy a decemberi nagy gyűlésen is megfordultam, azt is hallhattad. De ne gondold, hogy a választás, mely történt, — egy-két tag kivételével — befolyással esett volna. Úgy látszik, ki volt előre csinálva minden. Az előleges értekezletről elkéstem, s így nem vehettem részt az osztálytanácskozásban, mely tagokat ajánlott; különben nem mulattam volna el Lévayt indítványba hozni, ellenben némely urak ajánlását — tőlem telhetőleg — ellenezni. De hiába! már késő volt; csak szavazni lehetett; egy szavazat pedig, csak egy szavazat. Különben is az oly *hanyag* emberekre nézve, mint te, azt határoztuk, hogy ezután is széket foglalhassanak, s *így* bezártuk a kibúvó ajtót. Ez a *rókalyuk*, Miska! már most nincs mentség: dolgozni kell.

Ne bántson téged az a Kazinczy-vers tovább. Hogy a magyar közönség nem a művészt, hanem a hangzatost, a nagyhangút szerette s szereti mindig, azt én régen mondom — olykor tapasztalom is. Mindenkor azok voltak előtte kedvesebbek, kik Kazinczyként „kongatnak harangot” s ez a dolog természetete. Nem lévén fogékonysága az igazi szépség iránt, az nyerte s nyeri meg a nagy többség tetszését, aki ugyancsak széles szájjal kimondja, ami a

sokaságnak kedves. Legnagyobb költőinket nem a költői, hanem a politikai gondolat tette népszerűvé előttük; Petőfit nem a szépségek, hanem a szilaj modor. Egy-két kritikus, vagy a lapok folytonos magasztalása is tehet ugyan valakit népszerűvé, de ha művei közt nincs, ami „jól kong”, ez a népszerűség, olyan ráerőltetett valami; elhiszik, bámulják, de nem olvassák, vagy ha igen, nem értik. Nagyon közel példát tudnék rá mondani, — hanem exempla sunt odiosa. Annyit mondhatok e Kazinczy-históriára, hogy nem igen írtak ez alkalomra gyöngébb verset, mint az én Losonczy barátom: mégis akadt ünepély elég, mely a koszorúsok mellőztével ebben talált legtöbb szépet, mert ugyancsak magyarosan kimondja, amit más százszor elénekelt. De gustis ...

Gondold, miben töröm a fejemet. Abban, hogy e boldogtalan schulmesterséget még, boldogtalanabb állapottal cseréljem föl. Barátom, kivénülök, kibetegszem ebből. És talán e helyzet az oka, hogy lelkem elvesztette minden rugékonyságát. Aztán meg nem is igen kellünk itt már a „híres emberek”. Arról van szó, arra van célzás; „csupa körösi fiakkal rakni meg az intézet tanszékeit — az idegenek úgy sem állandók, mindgyárt elmennek, ha jobb kenyérre hívják őket.” S ezt itt nem találják természetesnek.

Midőn e nepotisticus híreket először hallottam, annyira elkeseredtem, hogy komolyan gondolkoztam a megválásról. Különben is az állapot mindig terhesebb; kedvem nincs, kedélyem roncsolt, erőm is elhagy. Mi jövőt várhatok, ha egészen kidőltem! Hátha más körben — például Pesten, még visszanyerné lelkem hajlékonyságát! De mit csináljak

ott, hogy el ne vesszek családotó! Ezen töprengettem mostanság s közöltem is egy pár pesti barátommal, akik tehetnének valamit. Meglássuk, mit hoz az idő.

De most látom, hogy *igyót* végére jutok a papírnak — pedig nem akarok más lapot kezdeni.

Én most akadémiai értekezésem folytatását írom, a Szemlébe. Hosszú lesz, de tán csak majd bevégezem. Még nem untam belé. Verset soha. Néha szotyiyanna kedvem, de akkor idő nincs, — így elmarad. Most is corrigálnom kellene — ifjonc vad észjárást — de biz én félretettem, hogy neked írjak, s kívánjam, hogy Isten a maga lehető jóságát terjessze ki rád és az én kedves — igen kedves komámasszonyra, most és mind örökké

Amen.

(Arany lev. I. k., 476—479. 1.)

Arany Tompának.

Pest, augusztus 25. 1861.

Édes barátom, ideje félredobni egy kevésbé a szerkesztői tollat, s mást venni elő, azt, amellyel egykor nagyobb szorgalommal írogattam talán unalmas, panaszos, de baráti szívből fakadt leveleimet. Ez új állapotnak, ha egyéb átka nem lett volna is, mint-hogy bennünket ritkább és futólagosb levélváltásra kényszerített: már ez is elég volna, hogy ne igen legyen elragadtatva gyönyöreitől. Hanem hisz majd vége lesz — egyszer mindennek vége lesz.

Azon kezdem, mivel más végezni szokta — először is családi mintlétünkről tudósítlak. Helyzetünk, ha a jelent tekintjük, ha előre, de még csak egy pár hónappal előre — sem gondolunk, tűrhető. Az

én fejjúgásom megvan ugyan — meg is lesz tán holtig —, de azon következményen kívül, melyet *hallásomra* úgy látszik növekedő arányban tesz, más, súlyosabb hatását nem tapasztalom. Dolgozni, ha nem is úgy, mint régen, tudok, vagy tudnék, ha rögtönöznöm nem kellene. Az a gyakori levertség sem kínoz annyiszor, ha jókedvű nem — legalább egykedvű tudok lenni, s ez, ha nem boldogság, de nyugalom.

Anyagilag — Isten tudja, hogy leszünk, Pesten bizonytalanra támaszkodni, még teljesen egészséges embernek sem könnyű feladat — hanem hisz jó az Isten, jót ad. Annyi kétségtelen előttem, hogy a tanári állást mindenesetre el *kellett* hagynom, azt hát nem bánom: a többiről — deus providebit.

Lakásom még mindig, a három pipánál: tavaszig ide címezd leveleid. Ez egy 4 jó szobás szállás, de baj az, hogy a központtól kissé távol, hogy második emelet, hogy biztos padlás nincs, kamra nincs, s ami fő — hogy többnyire oly nép lakja, mely ökölrel szokta ügyes-bajos dolgát igazítani egymás közt. Szóval oly ház ez, hol szemünkbe mondják, vagy beizengetik, hogy itt minden lakó *becsületes*, csak mi nem. Ezért, noha a szobák jók, s már igen lakályossá tettük — bére is mérsékelt, tavasszal költöznünk kell innen.

Említem anyagi helyzetem bizonytalan voltát. Ezt így értsd. A Kisfaludy-társaság 800 fit évi fizetést biztosított ugyan: de tőkéje oly csekély gyarapodást nyert még eddig, hogy az én 800 forintom csak úgy lenne meg, ha a tőkéből fizetné, s így is 5—6 év alatt az egész tőkét fölemészténé. Kívánha-

tom-e ezt! Nem leszek-e erkölcsileg kényszerülve előbb-utóbb kijelenteni, hogy ha így van, lemondok díjamról és szolgálók díj nélkül, mint a többi tisztviselő! Ez tehát épen nem biztos jövedelem. A lap!

A lapra nézve Heckenasttal úgy áll a szerződés, hogy ha az első év végével nem haladná 750-t az előfizetők száma, ő lemondhat a kiadásról és így a részemre való szerkesztői díj fizetéséről is. Még nem szóllott: de azt tudom, hogy az előfizetők száma nem haladja a 750-t; jó, ha nem felezi. Íme kilátásaim!

Mindamellett az a nagy csüggedés, melynek Kőrösön martalékja voltam, most nem gyötör annyira. Meggyőződtem, hogy Laci végett is Pesten kell laknom s így vagy amúgy kiteremtenem a subsistentia módját. Várok az időtől, körülményektől. S ha a jövőre kétes a kilátás, azért a jelen nincs minden enyhület nélkül. Naponkint, míg melegebb napok voltak, olcsó kirándulás a zöldbe családommal s egyik-másik jó ismerőseinkkel fűszerezte a pesti létet; annyira, hogy elmondhatom, — kilenc évig nem szórakoztunk Kőrösön annyit, mint Pesten ez egy év alatt. Pedig szegényesen élünk, nem szükség traktákat adni, pazarolni, hogy az ember egy délutánt kellemesen töltsön. Talán ének köszönöm kedélyem némi derülését, s önbizalmam erősültét!

Verset azonban nagyon ritkán írok. A szerkesztés, kivált az ilyen, mint az enyém, hogy folytonos kézírathánnal kell küzdenem, nem enged valami jóra való hoznom létre. Hol egyik rovat nincs, hol a másik, majd főcikket, majd kritikát kell írnom, majd külföldi irodalmat teremteni elő, majd novellát *fordítani*, aztán a heti pletykát összeszedni, a lapot

korrigálni, beküldött rossz verseket olvasni stb. — ily nyűgös állapot nem alkalmas költői productióra. Kezdtém volt egy humoristico-didacticus művet — quasi ars poeticát — s hamarjában el is vittem néhány száz sorig, de e zaklatott külső és benső viszonyok közt abba kellett hagynom. Azonban előveszem, mihelyt lélekezethez jutok, mert szeretem a tárgyat.

Poésisről szólván: valahára fődöztem fel egy *igazi* talentumot. Egy kézirat van nálam: Az Ember Tragédiája. Faust-féle drámai compositió, de teljesen maga lábán jár. Hatalmas gondolatokkal teljes. Első tehetség Petőfi óta, ki egészen önnálló irányt mutat. Kár, hogy verselni nem tud jól, nyelve sem ment hibáktól. De talán még ezen segíthetni: a mű igen figyelemre méltó. írja egy fiatal képviselő, nevét majd megtudod, ha elhatározza magát költeménye kiadására s neve nyilvánossá tételére. Mily jól esik ez örökös majmolás után egy kevés eredeti hang.

Vártál ugye tőlem politikai újságokat: kilátást a jövőre: mi lesz, hogy lesz már stb. és én ahelyett házi apró bajaimmal traktállak. A lapokból te is megtudhtsz annyit, mint én, mert én is azokból meríttem minden politikai eonjectúrámat.

Nem rándultok-e fel ez őszön! Mi itthon vagyunk mindig. Én nem távozhatom a laptól, már amíg ő el nem távozik tőlem — s az enyéim nem akarnak engem egyedül hagyni. Vegyétek legforróbb üdvözlötünket!

Igaz barátod

Arany János.

(Arany lev. II. k., 207—210. 1.)

Arany Tompának.

Kedves barátom! Feketehegyről küldött utolsó leveledre csak most válaszolok. Rögtön nem akartam, elvárandó, hogy hazaérkezzél. Azután egy ideig az Akadémia foglalta el, nem annyira időmet — mert az marad elég, miután itthon nem dolgozom semmit —, mint gondjaimat. A szünnapok beálltával ezek is tágultak: újra olvasám leveled és habozni kezdek: írjak-e vagy ne. Igazad van, mit is írhatni arra! olcsó biztatás stb. látom nem ér semmit. De írhatok magunkról; írhatok azért, hogy tudjad, hogy irántatok mindég a régiék vagyunk és leszünk minden körülmények között.

A napokban minekünk is erősen felújult sebünk. Tálán ha isten éltet (ha a már emlegetett cholera e dögfészekből ki nem söpör), megérjük még, hogy Szalontára költözve résztvehetünk nevelésében szegény kis árvának. Ott szeretnék meghalni, édes barátom, s *ő mellé* temetkezni.

Látod, én még jobban bírom (talán), vagy tűröm az életet, mint te: de hidd el, ez is csak kínos vonaglás már. December óta az sem vagyok, mi azelőtt: semmi sem vagyok. Pedig volna még, ami fölemeljen, vigasztaljon: hisz nem vesztettem mindent. Jó fiamban annyi kárpoztást lelhetne szívem. De az a kis koporsó mindig előttem van: amint dőcögött előttünk a gyászkoocsin. És annyi szomorú jelenet az utolsó órákból. Talán, ha csak hírből hallottam volna; nem tesz vala rám ily mély, kiirthatatlan benyomást e veszteség. De mégis áldom istenemet, hogy jelen lehettem.

Fiam már fizetések hivatalnok a földhitelintézet-

nél: azt mondhatom, megélhet a maga keresményéből. De szinte rettegek örülni, hogy célt ért. Hiszen, a másik is!!!...

Szünidő elején mondogattuk egymásnak, hogy talán jó lenne légváltoztatásul lerándulni Szalon-tára. De csak haladt. Most már hihetőleg elmarad. Ha csak azokhoz mehetnénk, kiket szerettünk: de irtózunk a formális vizitek özönétől. Jobb nekünk itthon.

Megtartod-e szeptemberi ígéretedet!

Ezt nem gúnyból írtam ide, hanem azon óhajítás kifejezéséül, vajha tehetned! Barátom, az egész orvosi tudomány nem ér egy pipadohányt. A M ... leányát — szívtágulásban — kisententiázták a tavasszal, hogy vége; apja falura küldte: és most az a hír róla, hogy vígkedvű, kövér, egészséges, mint a makk. Ide s tova hazajő; látásból majd többet írok felőle. Azért pedig, mert gondolom, beszélt neked e leányról a feleségem. Elmente előtt úgy volt — ugyanabban! — mint te.

De bezárom e zaklató írást, azzal, hogy a jó Isten mielőbb adja vissza életkedved és egészséged, Isten veletek, édesim!

Igaz barátod
Arany János.

(Arany lev. II. k., 257-259. 1.)

Tompa Aranynak.

Hanva, október 10. 1866.

Kedves barátom! Élsz-e, éltek-e a kolera fészeken? Én — fájdalom — még mindig élek. Rajtam amaz — egyik német poéta által mondott — szavak se teljesülnek:

*Nincs senki oly boldogtalan,
Hogy meg ne tudjon végre halni.*

Azonban hagyjuk ezt.

A napokban leveleidet forgattam és sajtóságot gondolatom támadt. Előbb mintsem elmondanám, megemlítem, hogy Patakon élt egy Miklós new tanár; halála után, midőn ingóságait elkótyavetyélték: bokáig jártunk az általa sok éven át kapott levelekben, melyek a padlaton kiszórva voltak. Megengedem, hogy a mienkben nem gázol tán így senki, de lesz-e jobb sorsuk: ha avatlan, megbizatlan kezekbe jutnak? Látod-e, mostanság mit csinálnak a férfiak életírásával s emlékezetével! Mint mi magunk, úgy kedveseink is elmúlhatnak. Az egykori litteratorok azon utógondolattal írták egymáshoz leveleiket, hogy haláluk után azok majd ki lesznek adva. Ez ma már nem úgy van. Mi a fésztelen barátság s bizalom hangján írtunk egymásnak mindig. Bennök sok van olyan, mit a világon senkivel sem óhajtunk tudatni. Ezenkívül az én leveleim gondtalanul, lazán, pongyolán vannak írva, sok helyütt tán vastagon is. E hálóköntösben készült sorok *csak neked* és nem a közönségnek szóltak. Írtódom azon gondolattól, hogy irodalmi suhancok kezére kerülhetnek. Tehát,... azonban még nem hártározott kérés ez, csak gondolat... ötlet, gondolkozzál te is a dologról: Nem volna-e jó kicserélni, kölcsönösen vissza és hazaküldeni leveleinket! Valahogy félre ne érts, de hisz az lehetetlen.

Hitted volna-e, hittük volna-e, hogy eljön az idő, midőn ily gondolatokkal kell foglalkoznunk, édes Jánosom!! Íme, eljött.

A tanítás problémái 21.

Küldesd meg nekem az Akadémia 1867.-re szóló almanachját. Így nem kellene kalendáriumot vennem. Nagyon szegény vagyok. Annyit eldoktoroztam, patikáztam, fürdőztem, Pesteztem, Bécseztem, hogy arra sincs, mire kellene. Két segédet kell tartanom, s jövedelmem ez által felényire esett. Szegény áldott feleségem ruhátlan, nélkülöz. Magam semmi sem vagyok; a sors minden oldalról letaposott. Ez élve nullá-válás, e lélekző halottiság: iszonyú.

Megint bele-estem... Be is zárom soraimat. Isten áldjon meg benneteket! mindketten szívesen kívánjuk.

Igaz barátod
Tompa M.

(Arany lev. II. k., 262—262. 1.)

Tompa Aranynak.

Tompa búcsúzó leveleket intézett barátaihoz, úgy rendelkezvén, hogy ezeket halála órájában tegyék postára. Arany a hozzá írt levélkét, a Tompa halálát követő napon, 1868. július 31-én kapta meg. Biztos, nem reszkető kézzel van írva s tartalma a következő:

Kedves Jánosom! Lelkemnek híven s végig szeretett barátja. Végórámiban, az élet határánál, visszatekintve életemre: magas nemes lelkednek vonzalma, barátsága meghat. Fogadd, búcsúra, lankadó jobbomat! Kedveseiddel, mind négyeteket értve, legyen rajtad Isten áldása! Kifáradtam, pihenek.
A lélek él: találkozunk!

Ajánlom enyéimet!

Hanva, 1868

Végig híven szerető

Miskolc.

(Arany lev. II. k., 309—310. 1.)

XVIII.

ARANY JÁNOS ÉS
GYULAI PÁL LEVELEZÉSE

Gyulai Pál Arany Jánosnak.

Pest, január 16. 1854.

Kedves barátom! Neheztelsz-e reám, rest vagy-e, nem kaptad-e leveletem! Csak az elsőt ne tedd, a más kettőn nem búsulok.

Még egyszer kérek, szíveskedjél nálad és Mentovichnál maradt könyveimet beküldeni. Nem enyéim és szorongatnak érte. Tedd meg, kedves Jankóm. Ne sajnáld aztán Szilágyinak is megmondani, hogy az Apor kéziratát három nap alatt küldje be, mert nagy szükségem van reá. Tudom ugyan, hogy a Múzeum számára valami cikket akar belőle összeütni, de már eddig megírhatta s visszaküldhetné. Én most két rövid beszélykén dolgozom s azért van nagy szükségem reá. Mondd meg, ne buktasson meg, elég, ha a censura megbuktatta regényemet.

Bizony szomorú körülmények közt vagyok, s kétségbe kellene esnem, hanem nem teszem, azért sem teszem. Igaz, hogy számításaim mindig csalnak, akármibe fogok, semmi sem sikerül, jelenleg pedig a legnyomorúbb körülmények közt tengek s még az a hév, az a lelkesülés is, mit egyetlen s örök kincsemnek hittem, kezd elhagyogatni, azonban küzdök, amíg lehet, s mikor már nem lehet, azért lesz lehetetlen, mert nem fogok élni.

Beszéljünk okosabb dolgokról.

Az én kedves Juliskámnak azt ízenem, hogy bocsásson meg. Lehetetlen volt lemennem s megnéz-nem azt a híres műkedvelői előadást. Majd tavasz-szal valahogy lerándulok Kemény bácsival valamelyik ünnepre. Addig is jó volna, ha megmondaná apjok, vagy anyjoknak, hogy a farsangra hozzák fel vagy egy bálra. Ne fösvénykedjenek, apjokat úgyis gazdagon fizeti Nagykőrös városa, meg a szerkesztő bácsik. Any jókra is ráférne még a tánc, apjokkal pedig elmulatnánk mi valahogy, csinálnánk neki egy kis jókedvet s több effélét.

De mind megmondd ezt neki.

Neked többet szeretnék izenni, ele mint bukott embernek iszonyú rossz kedvem van.

Elégedjél meg ezekkel:

1. Eötvös köszönt, s minthogy hallá, hogy te hún eposzon dolgozol, Kaulbach Hunnenschlacht című híres képének acélmásolatát számodra meghozatja Berlinből — ha el nem feledi.

Ez utolsó négy szót én tettem hozzá.

2. Csengery is köszönt s azon hindu eposzt, mit Szász K. neked adott olvasni s mi az övé, kér, hogy tartsd meg emlékül.

3. Kemény is köszönt s azt izeni, hogy csatázik Toldi Miklóssal és Toldy Ferencsel. Megjegyzendő, hogy azon három cikk utolsója, miket rólad ír, balladáidat és lyrai költeményeidet fogják tárgyazni.

4. Gyulai is köszönt, de már nemcsak téged, hanem nődet is. Ő szegény regénye romjain méléz, mint egy második Márius, s egy mély elmű fejtegetésén töri fejét e közmondásnak: se pénz, se posztó.

(Arany lev. II. k., 37—38. 1.)

Arany János Gyulai Pálnak.

Nagy-Kőrös, január 21. 1854.

Szerelmes atyámfia! Hogy a te reményed... akarom mondani: *regényed* buxít, azaz megbukott, végtelenül sajnálom. Megmondtam, Angyalbandi, ne menj az alföldre! Nincs China? Shiras? Japán? Mexico? Otahaiti? Miért játszatsz regényedet Erdélyben és pedig anno ... Ha mégis Decebalust szerepeltetnéd, vagy akacirokat, herulokat, scyrrusokat, és több efféle jó keresztyén lelkeket. Aztán meg „Vita brevis, ars longa” e pedant mondatot, barátom, fordítsd meg, hogy hosszú életű légy *e földön*, azaz tartsd szem előtt: „*ars brevis, vita longa*”, mert ha egy beszélyt hónapokig írsz, felkopik az állad. A jó tanács én rám is rám férne.

Mert hát én is addig csűröm-csavarom, főzöm, koholom a terveket, míg utoljára „gondban elvész a gondolat”. Ha azt hiszed, hogy én itt valami óriás előmenetelt teszek akár Toldi-ban, akár a hunnicákban, akár más egyébben: fölötte csalatkozol. Javítatok biz én öcsém! — de mit? négyosztálybeli tanulónak stilsticai bűneit, hetenként; s ehhez mérve a szerkesztőség csupa boldogság, mert nektek nem kellett a nagyreményű poéták verseit még ki is javítani. Ha aztán egy-két szabad órám akad, leülök nagy székembe (nb. azt is aquiráltam már) s pipára gyújtván, fumigálom a világot, vagy legfőlebb haragszom, hogy nálunk, circiter az Árpád királyok, vagy Lajos-Mátyás alatt még csak olyan epicus sem cseperedett, mint Firdusi. Denique beláttam, hogy korunkban, még nálunk is, az eposz nagyon mondva csinált virág: a költőnek magát is, publicu-

mát is vagy hatszázaddal hátra kéne vinnie, hacsak hexameterben, flosculusokat nem akar pattogtatni: s az nem oly könnyű dolog. Hol az anyag? a gazdag mondanakör! a mythologia? Csináljunk. Köszönöm szépen! Ezt csinálni nein lehet, ez csinálódik. Nem tudom, benn van-e az *aesthetica* szótárában e terminus: „eposzi hitel”, de én annyira érzem ennek hatalmát, hogy történeti, vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani; talán nincs inventióm, phantásiám: elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész. Ezért pihen oly hosszasan Toldi II; Ilosvay magamra hagyott, és én egyik légvárat a másik fölé rakom, de egyikkel sem vagyok megelégedve, mert nem bigyeszthetek mottót a szakaszok fölibe, mint pap a textust, mintha mondanám: „higyjetek, ne nekem, hanem az *írásnak*; mert meg van írva anno ez s ez, hogy „bika rugaszkodik stb”.

De én, szokásom s akaratom ellenére, hosszasan is untatlak e pedanteriával: beszéljünk örvendetes!) tárgyokról. Először is az ígéret csak szép szó, értem a Kőrösre kirándulást; egyébiránt óhajtjuk azt az ünnepet, ámbár Juliska kételkedik, hogy Gyulai mozgóvá tehesse magát egykönnyen. Legalább a „valamelyik” szó oly határozatlanul hangzik; szükség volna azt mielőbb prefixi terminussá változtatni. Majd megírom én, mikor lesz néhány napi szünidőnk, s úgy intézzük a dolgot, hogy ne legyek kénytelen iskolával foglalkozni az „öröm-ünnep” alatt. No de sorra veszem az izeneteket.

1. B. Eötvös figyelmét a legforróbb köszönettel fogadtam — add át üdvözetemet.

2. Nem különben Keménynek is, kinek Divat-esarnoki cikkéből még ugyan csak az első közleményt olvastam, s azt hiszem, teljes igaza van T. Ferenc ellenében, legalább én eleve úgy fogtam fel Miklós gazdát, mikép ő eléállítja. Félek, hogy a hátralevő rész miatt pirulnom kell, pirulnom most, midőn Toldi (d. h. az enyém) nem *új szita* többé s illő volna szép csöndesen a pad alatt hagyni. Mert vádol a lelkiismeret, hogy én is egy voltam azok közül, kik a magyar költészetet megbuktatták, behozván a nyers, póriás elemet, mely ellen Kazinczy Gábor kikel s mely miatt még Bulcsú Károly is (lásd *Költészet Korai*) kétségbe esik. Aztán meg minden új dicséret, mi Toldimra irányoztatik, rám nézve szemrehányást foglal magában; mert még most is ama szép reményeknél vagyok, melyeket 1847-ben táplált felőlem az irodalom; pedig hét év sok idő, s bizony már én is „nel mezzo camino di nostra vita” ballagok, mint Dante, mikor a „L'inferno” kapui megnyíltak előtte. Azonban — oly író elismerése, oly ember vonzalma, mint Kemény, sokkal becsesb előttem, hogy sem azt igazán megérdemelni legforróbban ne óhajtsam.

3. Csengery köszöntését szíves, üdvözléssel viszonzom, és köszönöm Damajántit. Mondhatom, kedves ajándék. Lyrát és eposzt oly bájos vegyületben sohasem élveztem. A *hattyú*, az *ember* választása *istenek* közül, a hölgy, ki férjének *hocsizörgését* megismeri stb., számtalan szépség. — Ad vocem ajándék: ha Csengery szíves lenne Maculay 8. füzetét megküldeni, mint ígérte, beköttetném.

4. Gyulait is köszöntöm: a Máriust, Carthagó

romjain. Légy szíves megmondani neki, hogy jobbitsa meg magát; s írjon gyakran afféle pesti pletykákat. Én itt úgy elmaradtam a világtól, nem tudom, mi történik fővárosában a provinciának: jól esnék, ha néha, azaz, minél gyakrabban, tudósítana, mi történik az irodalmi culissák mögött. Add át neki ölelésemet, plasticé, tükörből. Pákhót ölelem.
Barátod *Arany János.*

(Arany lev. II. k., 39-41. 1.)

Gyulai Pál Arany Jánosnak.

Budapest, október 20. 1877.

Kedves barátom! Szóval többször kértelek, hogy adj egy pár költeményt a Szemlének, újabb költeményeid közül. Mindig kitérően feleltél, vagy éppen elutasítottál. Most levélben ismétlem kérésemet; írásban van bátorságom azt is elmondani, amit szóval átalltam.

Bizonyára gyöngédtelenség volna olyasmit kérnem tőled, ami talán kellemetlenséget hozhatna reád. Költeményeid között olyanok is vannak, amelyeknél jobbat legvirágzóbb korodban sem írtál. Miért ezeket a fiókodba rejtened! Ha kiadásuk magadnak nem okoz örömet, nines-e elég tisztelőd, barátod, akiknek örömet okoznál, sőt meg vagyok győződve, hogy az egész nemzet örvendene, amely tőled már nem remélt újabb költeményt olvashatni.

Bocsásd meg, ha szerénytelenkedni merek. Nagyon jól esnék nekem, hogyha másért nem, értem tennéd meg azt, amitől annyira tartózkodói. Hiszen én is írtam egyszer érted egy beszélyt, bizony nem jó kedvemből s azóta sem írtam újabbat. Tudom,

hogy az én beszélyem nem ér annyit, mint a te költeményed, de, kedves barátom, mindig tiszteltelek, szerettelek: s az ajándék- vagy áldozatnak becset mindig szívünk kölcsönöz. Kérésem teljesítésével megjutalmaznád hű ragaszkodásomat, büszkévé tennél, mert érezném, hogy ezt értem tettetd.

Ami a tiszteletdíjt illeti, örömet ajánlok fel neked öt költeményért 250 forintot. Többet is adnék, de nem telik.

Az ég áldjon, János! Ha megtagadod kérésemet, nem veszem rossz néven, ha teljesíted, nagy örömet fogsz nekem okozni.

Hű barátod

Gyulai Pál.

(Arany lev. II. k., 447-448. 1.)

Arany Gyulainak.

Budapest, október 22, 1877.

Kedves barátom! Miután te szerkesztői dolgodat a baráti érzelmesség terére vitted: kénytelen vagyok én is abból a hangból válaszolni.

Elmondtam neked szóval, miért nem akarok legújabb költeményeimmal a nyilvánosság előtt fellépni. Ha te még is most írásban kívánsz tőlem testimonium paupertatist, nem örömet bár: megadom.

Tudod már, mi vitt engem közelebb a versfargásra. Szemem annyira rossz, hogy régibb töredékeimen, melyeket újra meg újra olvasnom, a vezérfonalat, tervet, részleteket újabb-újabb tanulmányok által összekötnöm, kiegészítenem kellene, — nem dolgozhatom. Aristophanesnél szinte a szöveg és fordítás gondos egybevetése, a commentárok,

jegyzetek bő tanulmánya, kritikai egybeállítása volna szükséges: ily munkára az én szemem képtelen. Hivatali „szabadságom” kezdetével tehát arra a gondolatra jöttem, hogy unalmas időm rövidítése, egyszersmind a helyzetemből folyó leverő gondok enyhítése végett Ötleiteimet jól rosszul versbe foglaljam s így magamnak egy kis szellemi commotiót szerezzek. Ehhez nem kellett sok nézés; kezemben irón és papír, s olykor egy-két sornak papírra tétele, amint a gondolat a formába ömlik. Tetszett ez a játék; könnyen és szabadon dolgoztam, mert közönségre való tekintet nélkül felvettem, sorra megénekeltem beteges élményeimet, panaszaimat, öregkorom apró emlékezéseit stb., melyek, nem bánom, ha holtom után nyilvánosság elé jutnak, de *most* azokkal föllépni eszem ágában sem volt. Talán gondoltam olyanformát, hogy ha egy kötetkére való gyűl össze, kézirat gyanánt, saját költségemen, kiadom vagy száz példányban, s barátaim, rokonaim közt *emlékül* osztom el.

Azonban te szelét vetted a dolognak, és nem nyugodtál, míg szerzeményeimet meg nem ismer tettem veled. Most bekövetkezett, amitől féltem: az ostromlás, hogy adjak a Szemle számára verseimből. Megmondtam, mitől félek, ha kérelmedet teljesítem, és az, úgy sejtem *már* is bekövetkezett. Az a *szükkörű* nyilvánosság is, melynek eddig átengedtem a versecskéket (kívüled még Laci olvasgatta), kétkedővé tett legjobbnak hitt darabjaim értéke iránt. Nem bízom többé magamban, ítéletemben; s ezzel megszűnik a lehetőség, hogy elkezdett munkámat folytassam, hogy csak egy újabb

költeményt is írassak, (amint, hogy egész októberben egyet sem írtam); minden sornál, melyet kezdeni akarok, kivont karddal áll előttem: „Vigyázz! nagy közönségnek írsz, melynek ízlése már nem az, ami volt anno 48. és te sem vagy az, aki akkor voltál!” Szóval, poétái *utolsó* fellobbanásom rövid véget ért, s én visszasüllyedhetek a tétlen semmiségbe és unalomba, melyből menekülni akartam. Még nagyobb, azaz *teljes* nyilvánosság csak íővelni fogja bennem ez érzetet; s tisztán tudom előre, hogy ha ezek közölve lesznek, két sornyi költeményt sem fogok többé kigondolni, vagy papírra vetni.

Mindazonáltal, mert baráti érzelmeimre hivatkozol, hát legyen meg, de nem amint te szabtaad fel-tételeidet.

Azon kezdem, hogy nekem honorárium — se kétszáz, *se két* forint — nem kell. Nem azért dolgoztam. Arra se kötelezhetem magam, hogy öt malmost kiválasztandó darabot rendelkezésedre bocsássak. Hanem esetről-esetre való politikát üzzünk. Gyere most és válassz — azaz, tán Laci ízlését is figyelembe véve, válasszunk együtt a januári számra egy darabot, s ha az megjelent, és meglátom, mikép fogadják, akkor a következő számra megint egyet, és így tovább. Hanem a választandó költeményt (amennyiben nálam tisztázva még nincs) bizony magadnak kell a kapcsos könyvből kiírnia, mert én, mint láthatod e betűkből, már e hosszú levél írásában is egészen megvakultam.

Igaz barátod

(Arany lev. II. k., 448-450. 1.)

Arany János.

Gyulai Pál Arany Jánosnak.

Budapest, október 3, 1878.

Arany János úrnak, a Budapesti Szemle
dolgozótársának.

Helyben.

Csodálkozva vettem méltóságod levelét s midőn bátor vagyok reá válaszul egy pár megjegyzést tenni, bocsánatot kérek, ha némi részletekbe bocsátkozom, amitől a beküldött számlában nagyobb tisztesség kedvéért tartózkodtam.

Azt méltóztatik írni, hogy ama három költeményért nem kér és nem fogad el semmit azon kívül, amit már kapott. Én, tudtomra ama költeményekért nem fizettem semmit, hanem fizettem a Tetemre Hívásért az egyetemi segély egyletnek Méltóságod nevében 50 forintot, E balladát csak 25 forintba számítottam, amennyit bizony testvérek között is megér, a másik 25 forintot két fordított novella tiszteletdíjába tudtam be, melyeket Méltóságodtól az Olsó Könyvtárban kiadtam. Maradt még három költemény: a Tölgyek Alatt 10 frt, a Pesti Ligetben 20 frt, Hídatatás 20 frt, ez tesz 50 forintot, a szőnyeg 70 forint s így csak 20 frt ledolgozandó, amiért egy hosszabb, vagy két rövidebb költeményt kértem.

Ebből láthatja, hogy én Méltóságodat csak úgy honoráltam, mint Szász Károlyt, Lévayt, kiknek egy kisebb költeményért 10, egy nagyobbért 20 forintot fizetek, s minthogy pénzben nem akarta elfogadni, ajándékban kívántam tiszteletemet ki-

fejezni, amelyet Méltóságod egyszerűen visszautasított. Nem tudom, hogy a Budapesti Szemle mért kevesebb tekintetet érdemlő folyóirat, mint a Vasárnapi Újság, amely szintén ajándékkal kedveskedett, az el nem fogadott tiszteletdíj helyett; nem tudom, hogy nekem miért kell részesülnöm barátságatlanabb modorban, mint Nagy Miklós úrnak. Erre annyival kevésbbé voltam elkészülve, mert köztudomás, hogy a Szemle díjazatlan dolgozatot nem fogad el s éppen úgy kifizeti a tiszteletdíjat gr. Károlyi Tibornak, vagy gr. Szécsennek, mint Heinrichnek vagy Beöthynek.

„A jövőre nem akarom magam lekötni”, így válaszol Méltóságod. Ezt nem is kívánom. Követelésemet könnyen kielégítheti a *jelenben*, ha a záros könyvből egy költeményt a rendelkezésemre bocsát. Vagy ha ettől bármi tekintet visszatartaná, legyen az a 20 forint betáblázva a záros könyvre. Egyszer azt méltóztatott nekem mondani, nem kíván úgy meghalni, mint a koldus, hogy maga után valamit ne hagyjon. Jól van, legyen a Szemlének a záros könyv valamely költeményéhez kiadó joga. Ezzel én megelégszem. Ha én halnék meg előbb, mint Méltóságod, a Szemle akkor is élni fog, s így én sem halok meg úgy, mint a koldus, s a Szemle jövőendő szerkesztőjének hagyok valamit.

„Tessék a luxoriosus szőnyeget becsomagolni s elvitetni” — fejezi be Méltóságod levelét. Erre én csak azt mondom; ne tessék luxoriosus költeményeket írni, akkor a szerkesztők nem fognak luxoriosus szőnyegekkel kedveskedni. Ami a becsomagolást illeti, én ahhoz nem értek, visszahozatni pedig

semmiesetre nem fogom a szőnyeget, ha ízetlenség, pőr válik is belőle, melynek minden következményét ezennel ünnepélyesen elvállalom.

Gyulai Pál.

(Arany lev. II. k., 451—453. 1.)

XIX.

MADÁCH IMRE LEVELEZÉSE

Madách Imre Szontagh Pálnak.

A.-Sztregován, 1844. 6/12.

Palim (per excellentiam)!

Szidással kell kezdenem leveletem, hogy bizonyosan Szalaynak megírtad hóbortomat, ki igen szeretreméltó (de nem Turóczy értelemben) levéllel tisztelt meg. Szóval a komolyabb lecke következend. — Egy, sőt két, sőt hat tragikomédiáról kell írnom egy tényben összpontosítva. Tegnap nálam lévén, Gellén Józsi és Ebeczky F., azon irtózatot hírt hozák, hogy O... A. földült önkocsizása alatt, és képét, épen képét! rútol összetörte, orrát temérdek vérveszteséggel keresztül nyársalta, minden színeket játszik, mint a caméléon, — oh bár sok embernek belseje így képére szolgálna ! ! ! — s félni lehet, hogy ügyességének állandó bélyegét tartandja meg. — Én kevesebbet köhögök s kevesebbet is köpök. — Ma egy francziscánus gyötör, ki huszonkét évig volt közkatona és káplár. A Protestantismus, s kivált a reformátusok gúnytörténeteivel mulattat, melyeket én példás kitűnő hidegvérűséggel hallgatok (de csak félig hallok) végig. — A múlt alkalommal elküldött versgyűjtemény folytatásául az egyet küldöm, kérlek, hogy ha meglátogatnál, hozd el őket mind magaddal, — meglátogatnál —, mert hogy én kimozdulhassak hazulról, még jó ideig le kell tennem a reményről, bár majd kétségbe esem, szikrákat bocsájtva minden tagom-

ból a nyughatatlanság electrismusától. — Szeretném tudni, vájjon néked is oly sok ostobaságot, philiszteriumot, rágalmat kell-e hallgatnod, ha idegenekkel össze jössz, mint nekem s ha igen, hogy válik egészségedre! — Engem ilyenekkel ostromolnak, példákat mondhatok, leírni nem merem, nehogy papíron mérgében megfeketedjék, vagy betűim meglepetésükben megfehéredjenek. — Én eddig Konfucse tanát követem, hogy az ember hasonló legyen a vízhez, mely minden edénynek alakját magára veszi, hisz ízét úgy is megtarthatja; ezentúl leteszek róla és én veszem át az edény szerepét, aki akarja, legyen vízzé. — Most gyakran vagyok oly állapotban, mint a kőrvitéz, ki ha csatáról álmodik, kard után kap, ébred, s látja, hogy béna; sokszor el akarom magammal hitetni, hogy egészséges vagyok, de nem megy. S hátha még látom, hogy ha az ember haragszik, nem is döröghet, mint az ég haragjának még a szoba sem rendül meg — oly kicsinynek érzem egész mindenünket, oly balgaságnak hírt, örök nevet, erényt, mindentmindent —, hogy nem mondhatom; ilyenkor pisztolyozni megyek (mint, alkalmilag legyen mondva, igen nagy tökélyre vittem) s ha a golyó a deszkát hasogatva forgácsban hordja szét — üdülök. S üdülök e rongy papiros által, mely veled beszélhetnem segíté.

Imrédi.

(Gyulai Pál: Madách Imre összes művei. III. k. 2. kiadás. Bp., 1895. 462—464. 1.)

Arany János Madách Imrének.

Édes barátom! Hagyjuk a teketóriát, így bizalmas társalgásban könnyebben megértjük egymást.

Nem akartam írni, míg tragoediádon végig nem haladtam észrevételeimmel, de úgy látom, hogy ez kissé több időt vesz igénybe, s én másfelé is el lévén foglalva, nem ülhetek rajta folyvást. Pedig az idő sürget: szeretném művedet minél előbb látni nyomtatásban.

Itt küldöm jegyzeteim egy részét. Ezekből megláthatod, milyen természetűek azok. Alig némi kivétellei a legkülső technikára tartozók. Mily kár, hogy ilyenek fordulnak elő: szerintem az Ember Tragédiája, egy Dante vagy Goethe technikájával, remekmű volna. Így is az, de felületes olvasó fennakad apró röögkön.

Engedelmed folytán már bejelentettem a Kisfaludy-Társaságnak. Neved még tudva nincs: tőled függ, mikor legyen napfényre hozva. Föltéve, hogy nem ellenzed, e hó 31-én, a csütörtöki ülésben fel akarok olvasni belőle egy pár szakaszt. Egyébiránt a kiadás saját szakálamra is megtörténhetnék, miután fel vagyok hatalmazva, mi jöjjön azon 60 éves vállalatban, mely a pártolóknak ígértetett.

Az e vállalatba fölvevett művekért mérsékelt tiszteletdíj is jár, (kis íve 20—30 frt); ami ugyan nincsen arányban műved értékével, de én előnyösnek látom föllépésedre, hogy az a Kisfaludy-Társaság aegise alatt történjék. Munkádra így több figyelem fordul, s nem lesz kitéve annak, hogy olvasatlan maradjon, míg maga magát valahogy ki nem küzdi a homályból.

Ha tehát nincs szavad eljárásom ellen — ha javításaimat részben vagy egészben helyben hagyod, vagy újakkal pótolod, küldd vissza minél előbb hozzám, mert nincsenek meg párban, s a kéziratodon nem változtattam semmit.

Ha módosítványaim nem tetszenének, vagy ha általában semmit nem akarnál is módosítani (kivéve néhol a helyesírást, mert azt mindenesetre kell), azt is írd meg. A munka megjelenésére ez nem akadály; csupán *éretted* ajánlottam változtatást.

Mihelyt az első küldeményt, észrevételeiddel, megkaptam, azonnal kezdhetnék a nyomást. Amint aztán a munka előbbhalad, időről-időre kicserélnék észrevételeinket. Arról biztossá tehetek, hogy jegyzeteim mind csupán effélék lesznek, s mindig kevesbbedő számmal. Lényegesebbre nem fognak vonatkozni; compositió, oeconomia stb. mind teljes. Sőt az sem fog talán többször előfordulni, mint itt egy pár esetben megtörtént, hogy a gondolatra tegyek észrevételt.

Csákot vettem — de nem adtam még be a színházhoz. Véleményem szerint előnyös lesz rád nézve, lia Csákot nem is ösmerik, míg a „Tragoediát” nem olvasák. Úgy találom, hogy ebben — dacára, hogy a szereplők elvont eszmét képviselnek — még is több a drámaiság is, mint Csákban. Hanem erről másszor. Fogadd legszívesb üdvözlésemet! Tisztelő és szerető barátod

Arany János.

U. i. Úgy látom, senki sem tudna inkább hozzászólni aestheticai és irodalmi kérdésekhez, mint épen te. Én egy irodalmi lapot szerkesztek; igen nagy szűke van nálam dolgozótársaknak. Nem len-

nél-e szíves támogatni! Hallom és tudom, hogy régebben működtél journalistikai pályán, habár más szakmában. Írhat sz álnév alatt is, vagy név nélkül. Értekező cikk, bel- vagy külirodalmi termékek ismeretése, bírálata stb. mind lapom körébe vág. Ne vond el tőlem munkásságodat.

(Arany levelezés. II. k. 386—388. 1.)

Madách Imre Arany Jánosnak.

Alsó-Sztregován, november 2-án. 1861.
Tisztelt kedves Barátom! Valóban egészen el-
kényeztetsz, szívességre és barátságra szívességet és
barátságot halmozva. Velem közlött észrevételeidet,
ha mind egytől-egyig nem helyeselném, csak sze-
gényiségemnek adnám igen sajnálatos bizonyágát.
Valódi Columbus-tojások azok, mint minden helyes
észrevétel lenni szokott, az ember csodálkozik, hogy
nem jött rá magától. Legfeljebb a meglevőnek meg-
tartásában mutatott túl-kíméletességed iránt lehet
némi észrevételem, s bár fáradságodat szaporítja,
csak arra kérhetlek; törülj bátrabban. Hiszen egy
átvont jegyzettedben is oly helyes javítást találtam,
hogy egy veres keresztkével újra figyelmedbe vagyok
bátor ajánlani. Néhány helyen, különösen jegyze-
teid elején, a hibát ugyan kijelölted, de javaslatot
nem tettél. Miután nálam a kézirat mása nincs meg,
bár az eszmékre tisztán emlékszem, a szöveget nem
tudom annyira, hogy a változtatás alá eső helyeket
új, s bele illőkkel pótolni képes legyek. S miután ily
hely úgy is csak kevés van (a többek közt az ominosus
„Be van fejezve a nagy mű é. a. t.), kérlek, pótolod
azokat is, mint a többiekét pótolád. Azon sok között,

mit már értem érdemtelennel úgylis tettél, ez is mehet a soha nem viszonzhatom rovására.

Néhány helyre nézve kell mégis némi indoklást felhoznom, korántsem azért, hogy azokat a megváltoztatástól megmentsem, mert jól tudom, mi a szépirodalomban commentárra szorul s magát nem érteti, helytelen; de csak azért, hogy előtted megmagyarázzam, mit akartam voltaképp mondani, vagy *mén* mondtam általában.

Először is, mit az anaehronismusra nézve mondasz, tökéletes igaz. Sőt Ádám az általad kijelölt helyeken kívül is többször beszél olyanokról az első jelenetekben, mikről szorosán véve fogalma nem lehetett. Ezt én Lessink Laokonjának „Von den notwendigen Fehlern” című cikke nyomán merészelttem, melyben Milton költeményére vonatkozólag ily szabadságot szükségesnek állít.

S most menjünk a többin sorba: (Itt következik néhány észrevétel az Arany által tett jegyzetekre).

Mindezek után arra kérek tehát, hogy, kivévén, ha egészen érthetetlen helyet találsz, melyen eligazodni nem bírsz s kérdést tartanál szükségesnek, megjegyzésedet mintegy revisióul ne is küldd hozzám, valóban megszégyenítő az reám nézve, ki annyira megbízom bened, sőt megbíztam már akkor is, midőn csak híredet ismerém, hogy hidd el nekem, kedves barátom, ha az *öreg* Isten szabómesteres kitörése művem további olvasásától végkép elriaszt, s te azt rosszaló ítélettel visszaküldöd, — már azóta melegedtem volna mellette, s Ádám utolsó álmát a purgatórium lángjai közt álmodta volna végig. Általán csak azt ne hidd, hogy műveimbe szerelmes va-

gyok. Túl vagyok a koron, melyben magát az ember nyomtatva szereti látni. Igen, van nekem is. hiúságom, nagyobb mint amaz, — semmi középszerűt nem adni a világ elé. Ha írtam valamit, rendesen eszten-deig rá sem néztem. Akkor elővehetém s megbírál-hatám mint idegen művet, láttam hibáit s vetettem tűzre. Az Ember Tragédiája volt első, mely a próba-évet kiállván, azon meggyőződésre hozott, hogy a nekem jutott fejlődést elértem, most másnak kell ítélni, — így hoztam azt hozzád — Nevem nyilvánosságra hozatala s minden egyébben tégy, mint azt baráti rokonszenved sugallja, jobb helyettes az, mint maga a helyettesített lenne.

Amit a technicáról írsz, mindazt értem és tudom. Helyesen állt lapodban, hogy egyes tökéletes tech-nikájú versszakok azok, melyek képzeletünkbe ra-gadnak, népszerűvé teszik a költőt s zengnek végig az országon. Nem is képezed, mennyit s mióta fára-dok én, hogy jobb technikára szert tegyek, de lilá-ban, miután itt sok esztendőről van szó, kénytelen vagyok a rám nehézkedő átokban mint valódi vég-zetben megnyugodni. Hogy csak egyet említsek, van sok apróbb költeményem, melyek gondolatait leg-alább én eredetieknek s jóknak hiszem; nekiálltam kidolgozásuknak újra és újra; a próbaév végén a göröngyös technika újra elijesztett, s hogy még szek-rényem egy szegletében élnek, csak annak köszön-hetik, hogy más emlékek is csatlakoznak hozzájuk.

Csak Végnapjai-ra tett rövid megjegyzésedből azt olvasom ki, hogy bíz abban nincs drámaiság. — Már ez drámában nem csekély baj ám. Nincs nagyobb kalamitás, mint egy középszerű mű felmaradása.

Valamikor kibukkanik, ha nem előbb, holtunk után kompromittál vele valami szívtelen jó barát. Kérlek tehát, csak minél hamarébb tűzbe vele, azonban az *auto-da-fé* után is szívesen veendem rá néhány észrevételedet, mert abból csak tanulhatok jövőre. Mindez, mit írok, legőszintébb meggyőződéselem, nem tartanám magamat méltónak barátságodra, ha színeskedni akarnék előtted; úgy mint tőled is mindig a legegyszerűsebb igazságot reményilem, sőt mentől bunkósabb, mentől távolabb eső lesz Csákra tett igen szelíd észrevételeidtől, annál jobban látom, hogy szeretsz.

Megtisztelő felszólításodnak lapod iránt, igyekezni fogok megfelelni; vajha képes lennék legalább némi csekély viszontszolgálat által hálámat tanúsítani. De csak egy feltétel alatt vállalkozom, ha közleményeim iránt még szigorúbb leszesz, mint bárki máséi iránt, azokat törlöd, változtatod, vagy elveted, céljaid szerint. Ha ezt vagy azt tárgyalatni, vagy valami művet ösmertetve látni kívánnál, értesíts, s ha bízom magamban, megkísértem.

Mióta csak e levelet írom, palóc munkások a kertfolyvást egy nótát énekelnek, meg nem állhatom, hogy ne részesítselek benne:

Felment a kis kecske
A fára,
Zöld ágat szakított
Szájába.

Így van jó, úgy van jó,
Így van jó —
Másnak a rózsája
Volna jó.

Most bocsáss meg hosszú levelemért, s tarts meg
becses emlékedben. Igaz tisztelő barátod

Madách Imre.

(Arany levelezés. II. k. 389—392. 1.)

Madách Imre Arany Jánosnak.

Alsó-Sztregován, március 14-én 1864.
Tisztelt kedves Barátom! Mi rég óhajtlak s mindhiába! Részint egészségem állapota, részint elfoglaltságom a nyár előtt aligha megengedik társaságot élvezhetni. Azonban nem heverek; székfoglalóm kész, munkám halad, s kisebb költeményeimet is csiszolom, rendezem. Ide zárva a Koszorú számára küldök három verset, ha ínyedre vannak; csak meg volnék róla győződve, hogy a Koszorú érdekét némileg elősegítik, többször is bekopogtatnék nálad; de te amily művész, ép oly végtelen jó ember is vagy, s jóságod egész addig visz, hogy rossz baráttá válsz. Tudod, hogy én hatalmas szárnyaid véde alá húzódtam, s ha magamat költőnek szabad nekem is neveznem a többivel, téged választottalak, mint ilyen, atyámnak. De ez állás bajjal is jár s neked nem szabad jóságból hibáim iránt elnézőnek lenni, de korholni, útbagazítani. Ha mit küldök, s tudom, hogy ha rossz, nemcsak hallgatva mellőzöd, vagy elnézve kiadod, de rám ripakodol, akkor foglak egészen szeretni, s bátran lépek eléd; addig félve, bizonytalanul. Ne sajnáld tőlem e fáradságot, nagy dolog az sok elfoglaltságaid közt, de te szívességből nagyobbakat is megtettél. Így voltam, ládd, *egy* novellával s néhány verssel, mit a Részvét Könyvébe küldtem,

hogy választva belőlök, a többi lapodnak adják át. Hónapok, félévek múltak, s egy-egy jelent meg lapodban, nem tudom magam tájékozni, ezeket is csak az elnéző jóakarát közölte veled, vagy ezek jók, a többi rossz; midőn én talán éppen másokat töttem jobbaknak, a novella végre egészen silány-e, vagy mi hibája. Ha már egyszer megtiszteltél nagyrabecsült barátságoddal, mutasd azt végig. Vágj le, ölj meg, ha kell, mindig, de taníts; ez nekem itt még szükségesebb, mint másnak, ki a főváros levegőjével szívhatja a közvéleményt magába. Most csak ezt akartam tőled kérni, s reménylem, megértesz s méltánylasz. Reménylem, legközelebb újra írhatok. Addig legőszintébb tiszteletem nyilvánítása mellett vagyok igaz, hű barátod

Madách Imre.

(Arany levelezés. II. k. 407—408. 1.)

Fráter Erzsébet Madách Imrének.

Tisztelt Imre!

Ez mán ötödik levelem, most mán itt van Május 15-ke és mán most igen kérlek, légy szíves megküldeni a mán úgy is lejárt 420 forintokat, levelem rövidre foglalom, minek mondjam el újra, mit mán ött ízben tettem, az eredmény dús választ elvárva a legjobb remény fejébe, tisztelettel zárom soraim

Erzsi.

N Várd Maj 13. 864.

Lakásom Apolló utza 15 szám Fogtöviház.

(Madách Imre levelezéséből. Magyar Irodalmi Ritkaságok. 27. sz. 76. 1.)

XX.

BR. KEMÉNY ZSIGMOND LEVELEZÉSE

Kemény Zsigmond br. Kemény Jánosnak.

Édes barátom!

Vártam válaszodat, vagy magadat; de se nem írtál, se nem jöttél. Én — mi elég baj — már jó messze haladtam az életben, s hamar beköszönhetnek azon napok, melyekben félrevonulásra s házi tűzhelyre lesz szükségem, — bármily kicsiny legyen az.

Míg anyám élt, nem is mertem magamra, ki őt magára hagytam, gondolni. Minden óhajtásom csak az volt, hogy elégtelen élhessen, hogy egoizmusom nehogy valamit elragadjon a kényelemből, mellyel a te erélyeid igyekezett őt körülvenni. Szívesen fogadtam el azon földönfutó bitang állapotot, ami azoké, kiknek egy többnyire rosszul fizetett tollon kívül semmijük sincs, s kikre a rövid kedvetlenség, mely dolgozni nem enged, ínséget, a tartós betegség csődöt hoz. Midőn Kamaráson valék, s te dolgaink rendezését sürgetted, én kikerültem az egész kérdést, — mert anyám még élt.

Már most ő szegény a földben; s föltámadt a magam iránti kötelesség.

Definitive tisztába akarok jönni helyzetemmel.

Azt akarom, hogy tudjam: mi az enyim!

Ami az enyim lesz, az maradhat nálad; de azt nem szeretném, hogy midőn eszem, vagy erélyem

csökkenni fogna, midőn a tollat jónak látnám kezemből letenni, ne legyen hová lépjek, hová feküdjem. Haza mennék akkor; de a világ azt mondaná, hogy hozzád: — s ez sértené büszkeségem. Te mégis házasodhatsz; de azért, hogy téged szeretlek, nem következik, hogy háznéped közt szeressem.

Szóval, tisztába kell saját ügyeimmel jönnöm.

Miután pedig te nem jöhetsz Pestre: a következő dolgok közül kérlek, válassz.

1. Csinálj te egy egyezkedési projectumot, s azt küld hozzám aláírásra.

Te tudod: mi jogos, mi méltányos; te ismered, micsoda tekintetekkel tartozom és neked, s micsodákkal te nekem; te mérlegre vethetsz jobbra és balra mindent, s mint becsületes ember és jó testvér, úgy képviselhetsz ez ügyben engemet, mint magadat. Te ismered a jószágokat, utána jártál az úrbéri kárpótlásoknak, ismered a kisenyedi dolgokat, kezeden van a vidualitási maradvány pénzben, tudsz minden mérlegbe veendő szempontokat és érdekeket: készíthetsz tehát oly tervet, mely a két félre nézve teljesen kielégítő lesz.

Én e tervet aláírván, megcsinálom a vég hagyományt. Beiktatom *pro forma* magam a possessoriumba, s ezzel rendben vagyunk.

Ha ezen ajánlatom nem tetszik, akkor válaszd ezt:

2. Kinevezem a magam módja szerint felhatalmazottamnak akár Kemény Ferencet, akár Zeyk Károlyt. Ezeket instruálni fogom a helyzetről, s azok intézzék az én nevemben el veled a dolgot.

Ha ezt látod célszerűbbnek, akkor

3. lemegyek ápril hó közepén Kamarásra.

Tudósíts tehát, kérlek, hogy melyiket tartod célszerűnek a három mód közül. Én az *első* mellett vagyok, de amit te választasz, azt fogom tenni.

Már most más dologra. A szerkesztés bonyolódott fizetései mellett nekem alig van kurrens költségre valóm. Most egy ember eléállott 250 pengő követeléssel. Én a hónap végére ígértem fizetést; de ha te hazunnon nem küldesz 150 forintot, akkor nem fogom teljesíthetni tudni; mert legfőlebb 100 pengő az, mit a kurrens pénzből kiszakíthatok. A követelő Reday János és szörnyű régi időre vonatkozó dolog. Minden óra halasztás alkalmatlanabb rám nézve akárminél a világon. Kérlek, küldd hamar el a 150 pengőt.

És írj *a másik dologra* nézve választ.

Pest, mar. 6. 1856.

Híved
Zsigmond.

(I. T. K. 1915. 139—240. 1.)

Kemény Zsigmond báró Kemény Jánosnak.

Pest, 20-dik, Nov.

Édes barátom!

Minden bonyolodásnak a regényben és az életben kell, hogy valami megoldása legyen.

Az Emich-Számvald-Kemény regényes történetnek, melynek kezdetét egy levelemben megírtam, a vége következő.

Számvaldot mint közönséges csalót és váltóhamisítót távirdailag üldözték; de hamis útlevéllel Hamburgból Amerikába menekült, itt hagyván Pesten alig 20 éves nőjét és féléves gyermekét.

A nő katolikus lévén, szalmaözvegynek marad mindaddig, míg vagy Amerikában meghal férje, vagy egy egész emberkor telvén el: az ő meghalozása praesummáltattatik. Ebből tanúság, hogy a mai speculans világban, hol a hamis esőd divatozik, a kereskedő feleségének jó kálvinistának lenni.

Emich ahelyett, hogy Triesztből elszöknék, szerenesesen visszajött Pestre. Ekkor kisült, mikép neki is az utolsó liquidatiokor mind hamis váltóval fizetett Számvald. 8000 forintig volt továbbá kezes Számvaldért, mit készpénzzel kellett kifizetnie. A nyomdáját a Számvald csődtömege bírói zár alá vettette s Müller Emilt tévé felügyelőül; azon oknál fogva, mert Számvald a nyomdatuajdonosságban részes volt.

Midőn láttam, hogy betűinket is szedik, 24 órai határidőt tettem Emichnek a következőkre:

1. Mutassa ki nekem, hogy az ő becsülete ezen mocskos processuban nem compromittáltatik;

2. Hogy a Pesti Naplónak van annyi cassája, melyből januárig — amíg a t. i. az én nevemre hirdetett előfizetést — élhessen.

Mert, ha e két pontot nem hozza tisztába, a 24 óra elteltével, nem írom alá a lapot, hogy pörbe fögátasomkor alkalmam legyen a hatóságok előtt visszavonulásomnak ezen *brusque* módját indokolni és alkalmam legyen a publicum előtt is ugyanazt elmondani.

Kértem egyszersmind

3. hogy az említett 24 óra alatt restantiának, mellyel nekem tartozik, legalább felét fizesse ki.

Emich 24 óráig semmit sem válaszolt.

Ekkor odahagytam a szerkesztést, bezárva azt.

Másnap reggel semmi sem dolgozott.

Emich látva, hogy nem tréfa, hozzám nyargalt az „Angol Királyné”-ba documentumokkal, melyekből kisült:

1. Hogy az ő becsülete nem is lesz compromittálva.

2. Hogy a Pesti Napló cassájába egy garas sincs (mert a váltókra kellett adni a pénzt).

3. Hogy a csődöt kikerülheti, ha hitele nem tétetik tönkre; de ha én is skandált csinállok, úgy felzúditok ellene minden hitelezőt, és neki bukni kell.

Én meggondolám, hogyha ő bukik, az 1200 forintot, melyért a Takarékpénztárnál érte jót állottam, rögtön rajtam fogják felvenni, s hogy a nála levő restantiám is oda vesz.

Azon ajánlatot tettem tehát; hogy octobertől januárig ingyen fogok szerkeszteni azon feltétel alatt, ha

1. a restantiákat kifizeti;

2. Januárig Heckenastnak (ki renommirt vállalkozó) eladja a Naplót.

Emich mindkettőt megígérte.

Hozott is másnap 260 forintot nekem, mivel a pénztelenségi idő alatt contrahalt adósságaimat fizettem le.

De egyszersmind előmutatott egy szerződést, melyet, hogy megértsd, a következőt kell elbeszélnem:

Az „özvegy és Leánya” című regényemnek eladását tüstént betiltottam, mihelyt a szerkesztést elvállaltam, tudván, hogy a harmadik kötet késni

fog. Csak az előfizetők kaptak; boltban nem árulták. Számvald csak nyomtató volt; én a tulajdonos. Számvald elszökése előtt titkon szerződést csinált Emichhel a nyomtatási költségekre nézve, s így lőn, hogy Emich az „Özvegy és Leányaéért 317 pforint *bont* mutatott ellenemben föl. Én szívesen beleegyeztem, hogy a restantiából vonja ki. Tehát az „Özvegy és Leánya”-ban lefizetett 317 forintot, mihez az előbbeni 260 forintot számítva, dépurait a restantiából összesen — 577 pengő forintot, s így valóban nem nagy összlettel maradt adósom. Eddig jól ment; de midőn a regény példányainak kézbe szolgáltatását kívántam, kisül 200 példány hiány (értéke 400 forint). E példányokat — bár a magam tulajdona volt és betiltásom dacára — Számvald titkon adatta el. Most kívántam Emichtől, hogyha kifizettem a nyomtatást, ő fizesse már vissza a 400 forintot; mert a Számvald-nyomdának, mely rajtam követelt, szintén az ellopott példányokért tartozása van irányomban. Ő nem akar fizetni. Én prókátornak adtam az ügyet.

Ez méregbe hozott.

Később megtudtam, hogy Heckenasttal a lap átvétele fölötti alku megszakadt, Emich szertelen követelése miatt.

Így történt, hogy a folyó hó 19-én Emichnek tudtára adtam, s a rendőrséghez holnap hivatalosan bejelentem: hogy én *a szerkesztést 31-kén* estve definitive leteszem.

Tehát a jövő hó 1-ső napján már minden irodalmi foglalkozás nélkül leszek azon kívül, hogy a regény III-dik kötetét elkészítnem kell.

Megszűntem szerkesztő lenni jobb állapotban, mint az első levelem írásakor gondoltam; de egészben véve mégis cudar körülmények közt.

Van ugyanis e mai napon *activumom*:

1. Zsebemben és Emichnél utalványozandó 174 forint és 28 kr.

2. Kétséges kimenetelű pörben Emichnél az említett 400 forint.

3. Radnótfaynénál (ki úgy vélem, soha sem fog fizetni) 200 forint.

4. Szenveynél, Bajnoknál (teljes insolventiában levők) 62 forint.

5. Részvényekben *superplus* (most csak 3 per cent) 180 forint.

Ezek tennének elméletileg 1016 fr. és 28.; de realiter nem érnek (bizony isten) 500 pengőt is.

Ellenben van *Passivumom*:

1. A vendéglőben 128 forint!

2. A hónap teltével lefizetendő részvény-részletekben (ha t. i. részvényeimtől megválni nem akarok, — mely esetben az 5000 érdekeltséget 180 forint *bon* mellett másra szállíthatnám) 1500 forint.

3. A takarékpénztárban jótállásom (Emich kridája esetében) 1200 forint.

Ezek tesznek elméletileg 2828 forintot, de realiter végre is csak 128 forintot; miután az actiákon, ha fizetni nem tetszik, minden percben túladhatsz, s miután Emich — ha az Isten is úgy akarja — tán csak nyolc hét alatt meg nem bukik. Mert miattam ezután bukhatik; 8 hét múlva telvén ki — mint

ma a takarékpénztári könyvem megnéztem — a jótállási időm, s akkor kellett volna Emichnek fizetni, ha tud.

Merész kísérlet a lemondásom (miután hatni fog Emich hitelének a megrendítésére); de minden bosszantást még sem tűrhetek el. Aztán a napokban még használható papirost sem kaptunk a redactióban, és szegénységünk oly általános hírré kapott, hogy cikket is alig lehet szerezni. Minden fél, hogy azon 5 vagy 6 forintja, melyet cikkeiért követelhet, inexigibilis lesz.

Ekként állnak dolgaim.

Rád nézve ebből néhány dolog következik: ú. m.

1. Jere föl decemberben, mint ígérted, s itt töltvén a kiszabott időt, a farsang után vígy magaddal haza.

2. Küldj mielőbb legalább 120 pengő forintot; mert félek elhagyott állapotomtól, s megtörténhetők vélem, hogy financiámat még a mostani pessimista szemüvegem is igen kedvezőleg látja, s egyszerre csak azon veszem észre magamat, hogy ennivalóm sincs.

3. Készítesd a lakásunkat egy kissé confortabilissá; mert becsületszavamat adtam Emichnek, hogy a szerkesztéstől visszalépésemtől számítva 4 hónapig semmi politikai lappal összekötetést nem fogadok el, s annál kevésbé sollicitalok laptulajdonost. Ezt kellett — minden apprehensiom mellett — az ő megnyugtatóására tennem, miután azt hiszi, miként a föllépésem őt éppen rendezetlen viszonyai közt találván, mint laptulajdonost tönkrejuttatná.

A leányok eljöttek Gräfenbergből; de még nem találkoztam velük.

Isten áldjon!

Pest: 22-dik.

Kemény Zs.

W ébernek, a sajtóhivatalhatóság főnökének ma tett jelentést Emich lemondási szándékomról. Búsulnak. Különbent azt hiszik, hogy Bécsből a lemondásom elfogadása és az új szerkesztőnek, Gregussnak, kinevezése november 10-ke vagy 15-ke előtt nem jöhet le; s a corfirmatioig nekem szükséges és kötelességem a szerkesztést vinni. Ingyen tehát még vagy két héttel többet kell dolgoznom. Ez is *malheur*.

(I. T. K. 1915. 360—63. 1.)

Kemény Zsigmond Falk Miksának.

Tisztelt tanár úr!

Valami régi differentiája volt az ifjú irodalomnak a vén irodalom ellen. Jókai elkezdte a port Gyulai ellen a Sajtóban; Gyulai visszafelelt neki a Naplóban. Ingerálta magát Szekfi Mór s a Szép-irodalmi Közlönyben okost és ostobát össze-vissza allegált. Ebből meglehetősen élénk vita támadt. Teleky Domokos gróf megunván e tollharcot, egy cikket küldött hozzám, melyet február 17-én ki is adtam.

E cikkben a gróf kibékülést akart tentálni a felek közt, de közbenjáró szerepéből kilépve néhány céltatott arra, hogy Jókai a nemzeti hagyományokat nem tiszteli, a nemzeti hiúságoknak hízeleg, üzérkedik az irodalommal sat.

Mindez elleplezve volt s Jókai neve egyenesen föl sem hozatott.

Jótállok, hogy Teleky legkevésbé sem akart sérteni, s nem is olyan ember, ki szeresse a görömbáskodást.

Azonban az itteni kormány két hónapra fölfüggesztette a Pesti Naplót.

Ez reám néxve kellemes meglepetés volt; mert időt nyertem regényeim bevégzésére. Azonban a publicum azt képzei, hogy valami nagy injuria történt velem, s valóságos vértanúnak tart.

Éppen olyan szerep ez, melyre legkevesebb vágyam sincs.

April 20-án indul meg a Pesti Napló.

Addig méltóztassék cikkeket nem küldeni.

Ahány cikkel restantiában marad; azt a jövő évnegyedben utánpótolhatja.

Tisztelője
Kemény.

(I. T. K. 1919. 184. 1.)

Kemény Zsigmond Danielik János püspöknek.

Méltóságos Püspök Úr!

Most először szorítottam ki egy kevés időt, hogy becses leveleire válaszolhassak és némely dolgok felől értesíthessem.

A ministerium úgy, amint akartuk, már megalakult.

Deák a császár unszolására sem vállalta fel az elnökséget; kivonult a combinációból Somsich; Csengery nem akart államtitkári helyet elfoglalni, annál kevésbé, mert a hitelintézetnél fizetése annyi, mint egy államtitkáré, és állandó ...

Én a nagy concurrentia dacára is journalista maradok.

Pompery lőn, magam akaratának is hozzájárulásával, az úgynevezett inspirált lap szerkesztője.

Helyzetem az övétől abban különbözik, hogy én azon nagy pártnak, melyet Deák nevével tartunk összekapcsolva, s melynek tagjai a ministerek is, igyekszem erőm mértéke szerint organ ja lenni. Ennélfogva pártolom a ministeriumot, ameddig pártunk intentióit követi; indítványozok, javallatokkal járulok elébe, s útjain a nehézségeket igyekszem elhárítani.

De a minszterium melletti hírlapi polémiát Pomperyra bízom, és szabadkezet tartok fel arra nézve is, hogy mikor és mennyiben elgyedjen a határozati és conservatív párttal vitába. Ezen értelemben óhajtanám megnyerni a püspök úrtól is a szíves közreműködést.

Beust és Andrássy Gyula uralkodnak jelenleg a situation. A visszahatás amidőn ki fogna fejlődni, Albrecht és Rainer főhercegekben találná meg a fejét. Az udvar a császár és a császárnétól kezdve, általában Andrássy—Beust mellett van.

A centralisták meglehetősen dissolutióban vannak; az autonómisták hozzánk hajlanak. A csehek organisálják magokat ellenünk és a németek ellen. És a felső körökben hisznek egy osztrák-francia és eventualiter olasz szövetségben.

A koronációt siettetjük.

Amióta Bartakovics érsek ígéreteiben magam sem bízom, talán azt hiszem, itt az ideje ezen dologban Simorral tétetni valamit. Ha ő fellépne, talán a világiak közül is akadnának, kik ezen ügyet szívökre vennék.

Én puhatolóztam folyvást, de úgy láttam, hogy a világiak közül impulsus nélkül senki sem fog tenni. Szerencsétlenségünk Ludwig is, ki folyvást mindenbe belékottyán.

Általában nem tartom megnyugtatónak az általános helyzetet sem. Deák — egymásközt szólva — több levelet kap, melyben halállal fenyegetik.

Én is kaptam már három fenyegetést; Lászlónak, a legényemnek adtam át, hogy mulassa magát vele.

Fontosabb az, hogy egy titkos lap jelent meg, melynek címe 49. ápril 14., s valóságos keresztes háborút indít ellenünk.

A mi ministeriumunknak erős kezűnek kell lenni, mert különben látatlan kezek húzzák ki a lepedőt alólunk.

Andrássy úgy látszik resolut; de ha meg is ingadozik, megbuktunk.

Az a különös, hogy amely levelekben engem fenyegetnek, mindig beleszövik a mi schweitz-i utunkat, és egész Utániakat beszélnek oly dolgokról, melyek valóságos költemények, de mindig Interlakennel hozatnak kapcsolatba.

Valóban ilyen alkalmatlan időben még nem éltem, mint a mostani.

Tisztelője, barátja
Kemény.

(I. T. K. 1918.)

Kemény Zsigmond br. Kemény Ferencnek.

Pest, ápril 30-kán.

Kedves Urambátyám!

Éppen azután való nap, hogy bátyámhoz levelet írtam, kimentem Budára, hol a félrefordulásra egy kis szobám van, — mert Pesten vendégeim miatt lehetetlen dolgoznom. Reggeli 6 óra lehetett, midőn budai szállásomra érkeztem, s ott folytonosan írtam féltizenkettőig: ekkor reszketni kezdtem az átfázás miatt, Kimentem tehát a kertbe, hol igen verőfényes nap volt, s pisztolyommal egy pár verebet lőttem a fáról le, s később célra szintén tettem valami hús lövést. Ekkor tapasztaltam, hogy megint reszketni kezdek; de már nem a hideg miatt.

Fejem igen égett. Ezen megijedve, hirtelen egy fiakkert hozattam. Midőn beleültem, az az érzés lepett meg, mintha fejemmel a meleg fürdőbe buktam volna. Pestre érkezvén már nem igen tudtam a szekérből kiszállani, s a lépcsőkön is mások vezettek.

Mi bajom volt! bizonyosan nem tudom.

Kovács doktor előbb gutaütéstől tartott, aztán hagymáztól. Borogatták a fejemet, berakták a nyakcsigolyámat mustárkovásszal, temérdek laxatívát itattak meg velem és ipecakuánát. Tegnapelőtt már jobban voltam. Tegnap Kovács kibocsátott a szobából egy előttem csodálatosnak látszó oráció mellett, melynek röviden a tartalma ez volt: Az én halálom nemcsak barátaimnak és számos tisztelőmnek, de az egész hazának nagy csapás volna stb. Én tartozom az egészségemre

ügyelni, nekem mások iránt oly kötelességeim vannak, melyeket könnyelműen nem veszthetek el szem elől.

Ezen litánia után Kovács következő utasítást adott: hogy, míg egészen helyreállva nem leszek, csak levest és compótot egyem s anélkül, hogy magamat nagyon elfárasztanám, egész nap a szabadon üljek. Továbbá: ne gondolkozzam, ne afficiáltassam magamat semmi által, minél kevesebbet olvassak és írjak. He lehet menjek falura. Ne igyam kávé, théát, bort s minden jóllakástól tartózkodjam.

Kovács ezen orációján Deák Ferenc is jelen volt, s ugyanazon dolgokat még érzékenyebben előadta.

Annyit tehát veszek észre, hogy veszélyesen beteg voltam, de, hogy voltaképen mi bajom volt, nem tudok utána járni. Csak arra emlékszem, hogy a szerkesztőségi legény, Ferenc, bömbölt az ágyam előtt, s míg kihajították, mind azt beszélte, hogy haldoklóm, pedig eszemen voltam, minden szót hallottam, s jól emlékszem, hogy a forróság miatt tártottam a számat ki, s csak azért fuldokoltam; mert a tüdőmből (hihetőleg görcs miatt) nem jött ki elég levegő.

1950 forint évi veszteségem van a Naplóban, melyet Takarékpénztári kölcsönből fedezhetek.

De mostanig a Rajongók című és sajtó alatt lévő regényem honoráriumából pénzeltem. Ezentúl nincs semmi pénzforrásom, Méltóztassék, Urambátyám, egész energiájával azon lenni, hogy János a közelebbi május és június hóban küldjön több rátákban

legalább 400 forintot. Ha ez lehetetlen, akkor elfogadom János ajánlatát, hogy Kemény Domokostól, ki már megkapta a kárpótlást, vegyen cserébe úrbéri papírt —, de csak 1000 forintig.

Belőle 5 száz forinttal szükségemet fedezem, 5 száz forintot a redactiói deficit számára szentelek, s ekkor aztán a takarékpénztárból csak 1450 forintot veszek kölcsön.

Nagy incommundum lenne, hogy úrbéri papírt adjak el, s hogy *egész év alatt egy garast se lássak hazunnan*: de mint mondám, kénytelenségből ráállok még erre is. Csakhogy akkor hát igazítson János úgy Kemény Domokossal, hogy az 1000 forintos kötelezvény hamar pénzzé tétethessék s küldtessék Pestre.

Ezer bocsánatkérés és ezer köszönet mellett maradok. Kedves Urambátyámnak

hű rokona és szolgája
Kemény Zsigmond.

(I. T. K. 1908. 232—34. 1.)

XXI. A KIEGYEZÉS IDEJÉBEN

Deák Ferenc Kazinczy Gábornak.

Pesten, március 22, 1862.

Tisztelt Barátom!

Véleményed mindig nagy súllyal bírt előttem, s midőn nézeteink nem egyezők, szeretem újra átgondolni a dolgot, mert sajnálom, ha véleményeinket egyesíteni nem lehet.

Ily helyzetben vagyok a Kazinczy-ügyre nézve. Te a kegyeletet ellentétbe állítod a praktikummal s a humanizmust, mint irod, mellékes dolognak tekinted, én pedig mindezeket a Kazinczy-ügyben is egyesíthetőknek vélem, s azt hiszem, hogy a kegyeletnek a praktikum félretételével s a humanizmus mellőzésével megkísértett gyakorlása nem volna valódi kegyelet.

Kazinczy Ferenc azon dicső munkákon kívül, mik néki a halhatatlanságot kivívták, mit hagyott maga után, mit a nemzet hálája kegyelettel felkaroljon! Hagyott gyermekeket és unokákat szegény sorsban, hagyott eladósodott birtokot, s egy ki nem épült, s már romladozni kezdő házat. E tárgyak közül melyik igényel a nemzet kegyeletére nézve elsőbbséget!

Te azt mondod: a lakházat kell mindenek előtt felépíteni s azt lakatlanul fönntartani, a birtokot el kell adni, s Kazinczy gyermekeinek és unokáinak csak annyiban kell segélyezést nyújtani, amennyiben a továbbra is lakatlanul hagyandó egész háznak

felépítésén s fönntartásán felül marad még az alapítvány jövedelmeiből valami. Egyszóval: Te előtted az egész háznak a fölépítése és fönntartása a főtekintet, a gyermekek nevelése, és segélyezése pedig, másodrendű dolog. Én pedig azt hiszem: hogy a boldogultnak gyermekei és unokái érdemelnek mindenek előtt tekintetet, mert ezek az ő hagyatékának nemesebb része, ezek állottak legközelebb szívéhez, kiknek neveléséért ő maga is, ha élne, kész volna föláldozni házát, birtokát, egyszóval mindenét. Ha azon segélyezés, mit az alapítvány ezek neveléséhez adni képes leend, csak egyet emel is ki a középszerűségből, s ha megmenti őket a szellemi süllyedéstől, jobban meg, lesz tisztelve a boldogultnak emléke, mint házának teljes fölépítése által.

A nemzet becsületét említed, mely adakozásaival nagyszerűen kitett magáért, s lelkünkre kötöd, hogy a becsületet működésünkkel el ne homályosítsuk. Tekintsük a dolgot elfogultság nélkül s vizsgáljuk, melyik működés tartja fönnt fényesebben a nemzet becsületét? Az-e, mit követünk, vagy az, mit Te tanácsoltál*?

Ha majd egykor azt mondják az utasnak, vagy azon honfinak, kit a Kazinczy emléke iránti kegyelet Széphalomra vitt: íme, itt ez Kazinczy Ferenc lakháza, melyet a nemzet kegyelete felépített romjaiból egészen azon alakban, aminőben azt maga Kazinczy akarta felépíteni, ez lakatlanul tartatik fönnt a dicsőültnek emlékére. Azon szegény asszony pedig, amott, ki minden biztos jövedelem nélkül szükséggel küzd, Kazinczy Ferenc leánya, és azon gyermekek, kik testileg, lelkileg elhanyagolt állapotban

sínylenek s édesanyjuk nem bírja őket nevelni, Kazinczy Ferenc unokái. A nemzet adakozásból összegyűlt összegnek nagy részét ezen lakatlan háznak felépítése s fönntartása nyeli el, s kevés maradt a gyermekek és unokák segélyezésére. Kérdezlek, fõnn lesz-e homálytalanul tartva a nemzet becsületei

Ha azonban azt mondják azon utasnak vagy honfinak: íme, itt állott Kazinczy Ferenc lakóháza, melyet ő maga kezdett építeni, de az építést soha be nem végezte. A ház már félig romban volt, midõn a nemzet adakozott e nagy férfiú emlékének megtisztelésére. Az egész terjedelmes házat nem lehetett felépíteni, mert a boldogultnak gyermekei és unokái nagy szegénységben voltak, s azoknak segélyezésére és nevelésére kellett a pénznek nagy részét fordítani, míg a ház építése és fenntartása az egybegyűlt összeg tetemesb részét elnyelte volna. De azon két szoba, melyben Kazinczy lakott, élt és mûködött, s mely az ő valóságos sanctuariuma volt, íme belsejében egészen régi alakja szerint van fõnntartva, külsejében csinosan alakítva, ez itt valóságos Kazinczy-múzeum. A pénznek nagyobb része pedig a boldogult nagy férfiú gyermekeinek segélyezésére és unokáinak nevelésére fordítatik. Kérdezlek, homály borulna-e a nemzet becsületére! Sõt még az esetben is, ha nem volna egyéb választásod, mint Kazinczynak vagy lakházát vagy gyermekeit és unokáit pusztulni engedni, melyiket választanád!

Külföld példájára hivatkozol és emlited Schillert, és Goethét. De barátom, azoknál nem kellett a gyermekeket ínségtõl megmenteni, azoknak lakházát nem

kellett újra felépíteni, hanem csak fönntartani. És azon házak most nem is lakatlanok, mint Te mondd. Schiller házában az emelet, melyben ő lakott, Goethe házában, azon pár szoba, miben élt, vannak külön fönntartva, s múzeumnak átalakítva, a ház többi részeit lakják, mint más házakat. Így van ez Melanchton házával és Voltaire-ével is.

Ezek nézeteim e tárgyban, miket úgy adtam elő, mint egyéb aláíró, vagy mint polgára e hazának, mely büszkén nevezi Kazinczyt egyik legnagyobb fiának. De ha úgy akarok a dologhoz szólni, mint a Kazinczy-alapítványt kezelő-bizottmány egyik tagja, ki kell azt is mondanom: hogy nem is lehetnék más nézetben, mert az aláírók megbízása kijelölte a célt és utat, melyen járnom kell.

Vizsgáljuk, ki tett minket bizottmányi tagokká? és mi célra bízott meg? Midőn a Kazinczy-ünnepélyen az aláírás megindítatott az első aláírók kikötöték: hogy az alapítványt mi kezeljük; a későbbi aláírók helybenhagyták ezt; vagy legalább kifogást nem tettek, s így kezelői lettünk az alapítványnak.

Kezelésünkben a kitűzött célt kellett szem előtt tartanunk, mire az aláírás történt, mert ez lehetett csak az aláírók akarata. Ez pedig az ívek fejezetében van kimondva a következő szavakban:

Azon célból, hogy Kazinczy Ferenc nemzetiségünk és irodalmunk díszére és javára tett enyészhetetlen érdemeinek emléke maradandó legyen; hogy utódai közül azok, kik szegénységgel küzdenek, felsegítenek; hogy Széphalom, hol ő a nemzetért fáradott és nyugszik, idegen kéztől megmentve biz-

tosítassék jövendőre ezen lehetőség, ellen, és fennálljon, mint a nemzet hálájának emléke: aláírtuk.

íme, e sorokban a szegény utódok fölsegélése ki van emelve s első sorba téve, azt tehát mi utolsó sorba nem tehetjük. És én meg vagyok győződve, ha ma kérdeztetnének meg az aláírók, a gyermekek nevelését kívánják-e főképen tekintetbe venni, vagy a lakhely felépítését, bizonyosan azt felelnék: hogy ha mind a kettőt teljes mértékben el nem érhetjük, a gyermekek nevelését a ház teljes felépítésének fel ne áldozzuk.

Nem szenved kétséget: hogy mindkettőt teljea mértékben megtenni legjobb volna; de, fájdalom ebben az aritmetika által vagyunk korlátolva. Az összes alapítványnak, a fekvő jószágért fizetett haszonbérrel együtt, körülbelül 2300 forint jövedelme. Az egész háznak felépítése a beküldött építési költségvetésben közel 11.000 forintra van számítva és én alig hiszem, hogy tekintve az épület nagyságát, az többbe ne kerüljön. Szabadon álló falusi épületnél a fönntartási költségek ezen árnak 6%-át legalább megkívnának, egyik esztendő a másikba véve, mert az épület nem örökös, és ha első években kevés igazítást igényel is, a későbbi évek költségei annyival tetemesebbek.

Vedd ehhez a házadót és biztosítást tűz ellen, biztosan mondhatjuk, hogy a felépítésre szükséges tőkének kamatja s a fönntartás költségei 1400—1500 forintot évenként elnyelnének, a fönntmaradott 800 forinttal pedig hogyan volnánk képesek a szegény, szükölködő Kazinczy-maradékokat segélyezni és a gyermekeket nevelni?

Te azt kívántad: hogy Toldyt is meghívjuk a bizottságba; de hiszen ő kezdettől fogva velünk tanácskozik és működik, s mindaz, miben eddig megállapodtunk, teljesen és főképen az ő véleménye is, pedig azt magad is kiemelted, hogy buzgóbb tisztelője Kazinczy Ferencnek nem lehet, mint ő volt. Vajha itt lehetnél volna közöttünk, e tárgy miatt felette szerettem volna Veled beszélni, de hidd el, egyébként is.

Holnapután Gábor napja, mit kívánjak Neked! Hiszen minden jókívánságom egyszerre mind önzés. A jó állandó egészség, a békesség, a megelégedés, mit Neked kívánok, nyereség nekem is. Üdvözléteimet tehát és buzgó kívánataimat ezen néhány szó foglalja magában: barátom vagy a szó legszentebb értelmében.

Isten áldjon! Tedd, ha lehet, hogy még e tavaszon láthassalak és szeresd hű barátodat,

Deák Ferencet.

Szigligeti Ede Jókai Mórnak.

Kedves Barátom!

Midőn Miltonod sikerének őszintén gratulálnék, kérek örvendeztess meg a jövő szezonnal egy másik darabbal. Tán egy látványos népies drámával, milyenre pályadíj is van kitűzve. Ez mindenesetre jutalmazóbb is volna s a mi dalárnapjainkat feljévedelmeztetné. Észrevételeidet mind közlöttem máris az illetőkkel, különben holnap még. egy részpróbát is tartok. Ad. No. 6. A tüzet erősebbé nem

tehetjük, mint a gép képes. 10. Mert a L ----- és ----- tudtommal fegyver nélkül jöttek a 4-ik felv., először

a tör mindenesetre jó lesz. 13. A dixit és áment kár elhagyni — jól illik a jellemhez — a „mondám” elmosódik. 14. A lovakra nézve a pápaszem nem alkalmazható, mert mint szokatlan dolog még bolondabbá tenné. Nem is a trombita hatja meg..... mi is zokon s a trombita elhagyása vagy távoli sokat ártana e jelenetnek. Én másképp segítek a dologon: a harmadik trombitaszót előbb fúvatom s a trombitálás előtt elmondott sorokat aztán mondatom el, hogy legyen időköz. Azt hiszem, most már sikerül egyszerre bevágtatniuk először is, mint másodszor a tempó érkeztek. Különben láthattad, hogy az az egészzet úgy rendeztem, hogy minél kevesebbet láttassak belőlük s minden eshetőségre a függöny összehúzása készen álljon, elfedni a balsikert. Hiába nem circus-féle lovak. S az is baj volt, hogy nagyon korán elhozták a színházhoz s a sok várakozás s a kis bejárás a szürkét, pedig az a jámborabb, kissé idegessé tette, de már nem lesz előtte új a dolog, s megteszi a parádét, mint már annyiszor. A király szerepe miatt beszéltem Felekivel, de ő ily hamar nem vállalta el s nem is mutat hozzá semmi nagy kedvet, s azt mondja, hogy vele már Szigeti Imrét is megkínálták. Tán a harmadik előadás után adnók neki, vagy másnak, mikor aztán az idő sem szolgálhat kifogással. A darab 3-szor jövő hétfőn, 4-szer pedig húsvét hétfőn fog adatni. E részben légy szíves valamit izenni. Én nem ragaszkodom az én Pintérémhez, ámbár azt hiszem e szerepcserével nem sokat nyerünk, mert annak kellene változatosabb hangokat adnia, kire a beszédek hatnak, a dráma azon a részen van. A második előadásra küldök pá-

holyt, s ha lehet, nézd végig nyugodtan a darabot. Én azt hiszem, különösen a 2-ik felvonás első feléből húzni kellene. Szép, amit szépen beszélnek, de bíz az hosszadalmas részletezés s árt az utána következő szép jeleneteknek. Igaz barátod

Szigligeti.

(I. T. K. 1925. 96. 1.)

Eötvös József báró Eötvös Lorándnak.

Kedves fiam!

Azonnal feleltem volna leveledre, de a magyar miniszterek, kiknek omnipotenciája ellen panaszkodnak, nem rendelkeznek pillanataikkal s ezért mára halasztottam válaszomat. A Svábhegyen lévén, senki nem háborgathat 5 forint büntetés nélkül, melyet tőle a fiáker követel, és így valószínűleg nyugton hagynak. Hogy levelednek örültem, nem szükséges mondanom s talán azt sem, hogy tervedet helyeslem. Úgy ítélem meg állapotodat, mint leírtad. Az történt veled, mi velem többször életemben — megcsömörödtél a tudománytól, de akkor bizonyosan rossz recipét ordinaltarn, midőn Berlin s Göttingába akartalak küldeni. Ha indigesciónk van, rossz multság más konyhába menni, habár ott ízletesebben főznek is. Mindenesetre körünkben jobban fogod érezni magadat s rövid idő alatt kihevered az emésztetlen tudományos kosztot, melyre Königsbergben szoktatni akartak, éppen úgy, mint én, mikor egyszer erővel német philosophus akartam lenni s Kantot s mindjárt utána Hegelt addig tanulmányoztam, míg végre azon meggyőződéshez érkeztem, hogy minden philosophia haszontalanság, melyet

csak azáltal rektifikáltam ismét, hogy azon hatást tanulmányozva, melyet a philosophia az életre gyakorol, magam kerestem utat magamnak. Vannak passzív természetek, melyek teljesen megelégedve érezhetik magokat, mások kutatásait követve, s melyek büszkeségüket abban keresik, hogy a lehetőségig sok tudományos anyagot összegyűjtve az idegen eszmék kincseivel rendelkezhessenek. Ilyenek nem tanulhatnak soha eleget. Tudományuk fegyvertára, melyet készen tartanak, de nem használnak fel soha, legfeljebb ha egyszer valamely enciklopédia kiadásához, vagy oly munka szerkesztéséhez határozzák magokat, minőket kompilációnak hínak. De ki a tudományban aktív szolgálatot akar tenni, annak nem nagy fegyvertár, hanem csak egypár fegyver kell, mely jól illik kezéhez s mellyel tökéletesen bánni tud, és én meg vagyok győződve, hogy te is erre születttél. Nem szeretnéd Goethét annyira, ha magad is olyan lennél, mint Der Kerl, der spekulirt. Neked magadnak dolgozni, törekedni kell, mint nekem, ki úgy vagyok meggyőződve, hogy a legnagyobb kín a Mindentudás lenne, melyet az Isteniség attribútumának tekintünk, ha az a mindenhatósággal nem volna összekötve s ki itt is Baconnal tartok, hogy a tudomány hatalom s csak éppen azért a legfőbb, mert hatalmat ad. De ismét neki indulok kedves témámnak, melyről még sokat szólhatunk. Most csak azt akarom mondani, hogy amennyiben tudományodban haladni akarsz; arra itt is bő alkalmat találsz. Akin megszökött s így phisykai termünk gazda nélkül áll s ami abban tanulmányaidhoz hiányzik, az Akadémia meghoz-

hatja. Így a különböző könyvtárak számára, melyek felett rendelkezem, meghozatok bármily könyvet vagy folyóiratot is. Than most jön vissza Párizsból, Horváth is, áltáljában véve magad körül gyűjtheted mindazokat, kik veled rokonszakokban dolgoznak s úgy hiszem, sebesebben fogsz haladni, ha magad keresed irányodat, mint midőn mindig csak valakit követni törekszel. Ma várom Ilonát Pestre, holnap jön fel a Svábhegyre s így ha visszatérsz, ismét mind körülöttem lesztek, mi azon egy, miáltal még boldogítva érzem magamat. Ég áldjon meg.

Eötvös.

(I. T. K. 19C0. 53-54. 1.)

Eötvös József Eötvös Lorándnak.

Kedves Fiam!

Éppen ülésbe készültem, mikor 8-án írt leveledet hozták. Szokásom szerint tehát megint a képviselőházban válaszolok. Ha az idő Sveitzban hasonló az idevalóhoz, jól tetted, hogy visszatértél. Itt a tél minden kellemetlenségével újrakezdődik s most is hóföreteg tépdesi a háromszínű lobogót, mely az országházra felvonatott. Ily időben sokkal szívesebben tudlak egyetemed köiében, mint a Titlis, vagy tán csak a Pilátus v. Rigi magaslatain, azonban nem tagadom, hogy az ismerősök, kikről szólsz s kiket kerülve Luzernba mentél, kissé aggasztanak, főkép midőn azon ragaszkodást látom, melyet az bizonyít, hogy követtek. Kérlek fiam, vigyázz magadra, éppen jó tulajdonaid, humanitásod és jószívűséged, ez tesz rád nézve veszélyessé az ily társaságot és fájdalom eljött az idő, hol a jövőről kell gondoskod-

nod. A baj, mely minap a képviselőházban ért, nem volt oly súlyos, mint a minővé azt a lapok festették. Nem volt gutaütés, csak emlékeztetés reá. A halál csak csendesen kocogtatott s reményilem nem azonnal fog beköszönten, azonban szükséges, hogy a lehetőségről komolyan gondolkozzunk, s pedig nemcsak én, hanem Te is, mert végre, ha én nem leszek, te vagy családodnak nemcsak feje, hanem föltartója is. Anyádnak támaszra lesz szüksége, s mert könnyen meglehet, hogy én soká támasza nem lehetek, mentől elébb férfivá kell válnod, hogy helyemet pótoljad. De hagyjuk ezt, szomorú téma és te magadnak épp oly jól el tudsz mondani mindent, mint én. Ha ismerőseid Heidelbergben nem hagynak nyugton, talán egy időre Karlsruheba mehetsz Kmoskóhoz, vagy máshová. Azonban e részben mindent saját belátásodra bízok. Mennyire vágyódom a pillanat után, mikor doktorátust letéve hazajössz, azt alig mondhatom, de azért mégis óhajtom, hogy csak akkor jöjj, ha egyetemi pályádat befejezted. Akkor nevelésed egy bizonyos abschluss-hoz ér, és arról tanácskozunk, vajjon Wilhelm Meisterünk Wanderjahrjait kezdje-e meg vagy pedig az élethez fogjon, komolyan mint férfiú. Addig tehát ezekről ne beszéljünk, azonban igen le fogsz kötelezni, ha időről-időre írsz. Nincs más örömöm, mint bennetek, és csakugyan van örömmre szükségem, mert jelen helyzetem több, mint kellemetlen. Napjaim küzdelmek között folynak s rossz akarat és értelmetlenség elkövetnek mindent, hogy helyzetemet elkeserítsék. De küzdeni kell és küzdeni fogok, habár legszebb reményeim naponta fogynak; mert egyről meg

vagyok győződve és ez az, hogyha fáradozásaim a magyar nemzet speciális érdekeit nem mozdítják is elé, legalább nem leszek elveszve általában véve a civilizáció érdekében. E levelet, mint a dátumból látod, a leghevesebb discussio között írom, mely a honvédek nyugdíjazásáról folyik. Az oppositio a honvéd kérdésből politicus kapitálist csinál és ezért ugyanezen kérdést évenként elerántja, ámbár már minden becsű honvédről régen gondoskodva van, és honvédek nyugalmazása adó útján újra felélesztené a nemzetiségi ellentéteket. De ezt s azon veszélyeket, melyek abból következhetnek, kedves Uraimék nem bánják. Csak beszélni lehessen, agitálni és éljeneztetni, a többi mindegy nekik, ők egy fáklyás zenét ma nem adnak azért, ha pillanatnyi dicsőségek árán a haza nagyságát vásárolhatnák meg, hisz minek volna e haza az ő hazájok, ha e sajátjukból jövedelmet nem hozhatnának.

De elég mára, ég áldjon meg; írdál mentül elébb és szeresd szerető apádat

Eötvös.

Hétfőre várom Ilonát fiacskájával.

(I. T. K. 1930. 62-63. 1.)

Eötvös József Eötvös Lorándnak.

Kedves Fiam!

Ma neked írok s pedig két okból; először hogy tőled választ kapjak, másodszor, hogy anyádat megkíméljem a levélírástól. Bármennyire vágyódom hírek után s bár nagy megnyugtatósomra szolgál, ha naponkint hazulról tudósítást kapok, mégis csak nem szemrehányásokat teszek magamnak, hogy

anyádat fárasztom. Bajom, hála Istennek nincs, az idő is, habár minden különös mulatság nélkül elég kellemesen folyik és egészségi állapotom javult, csakhogy még nagyon fáradt vagyok. Csak ismét érzem, mennyi szükségem volt a pihenésre. Ha azonban 5 vagy 6 hetet henyélhetek, reményelem, helyre-jövök. Újságoknak bőségében vagyunk, de miután telegraph ezeket hozzátok is elviszi, felesleges, hogy ezekről szóljunk. A hatás, melyet a poroszok győzelmé okozott, leírhatatlan. Kívülem, ki ezen sohasem kételkedtem, mindenki meg volt lepve. A németek sem kevésbé másoknál, a becsületes emberek szerénységökben el voltak készülve több vereségre s ha sok közülük a véggyőzelemben bízott is, csak akkor várta azt, ha majd, mint 813 előtt többször jól elpáholtatott. Most képzelheted örömeiket. Az emberek szinte szégyenlik, hogy elébb annyira aggódtak. Talán minisztértársaim is kissé megváltoztatták nézetüket s bé fogják látni, hogy helyesen cselekedtem, mikor őket a franciák iránt való sympathiák nyilvánításától visszatartottam. Meglehet, hogy a kocka fordul s a várható ütközetek a franciáknak fognak kedvezni, de a prestige, mely zászlóikat környezé, máris elveszett s talán még ők magok sem lesznek a jövőben annyira meggyőzve győzhetetlenségökről. Annyira meg vagyok győződve arról, hogy főszerep mindig azon nemzeté, mely művelt és erkölcs tekintetében legmagasabban áll, hogy még azon esetben sem kételkedném a németek győzelmében, ha most egy vereség a másikat érné. Soha nem hiszem, hogy ezen nép, melynél a can-can nemzeti tánczá vált, a világ legvitézebb

nemzete maradhasson. De elég erről. „Újságokon kívül alig olvasok mást, mint Darwint, melyet tanácsodra magammal hoztam. Nagy élvezetet szerez. A széles angol modor, melyben könyve írva van, még kellemesebbé teszi olvasását, mert a hosszú magyarázatok és bizonyítások, melyek a szakembert fárasztanának, ily ignoransnak, minő e dologban én vagyok, szükségesek, hogy egész tökéletesen megértse. Miután eddig csak az első három fejezetben mentem keresztül, az egészről mégsem szólhatok. Mi itt a speciesek s variációkról elmondatik, helyes és az is, hogy az egyes állatnak, növénynek tulajdonai, az életrend és a párosítás célszerű választása által módosíthatók, nem szenved kétséget, csak arra vagyok kíváncsi épp oly kapacitálható leszek-e, ha majd *egy* állatnemnek mássá alakulásáról lesz szó. Kérlek írd meg terveidet, hogy a magaméit azokhoz alkalmazzam, mert ha csak lehet, a karlsbadi kúra után még két hetet szeretnék szentelni egészségemnek s ezen esetben ha te Tirolban vagy, én utánad jönnék Windisch Matreinba vagy máshová. Csókold nevemben anyád kezét a levélért, melyet ma kaptam és melyre holnap válaszolni fogok, de mond neki, hogy ne fárasza magát és írasson Mariska által vagy általad. Csókold nevemben Ilonát és kis fiát. Még meddig marad nálatok?

Szerető apád

Eötvös.

(I. T. K. 1930. 66-67. 1.)

Eötvös József Eötvös Lorándnak.

Kedves fiam!

Már panaszkodni kezdtem magamban hallgatásodért, midőn ma leveled érkezett. Mit Jolánról, s férjéről írsz, saját meggyőződésemet fejezi ki. Kinek úgynevezett kitűnő emberekkel annyi dolga volt, mint nekem, az ezen speciest magútálja s én áldom istenemet, hogy két leányomnak oly férj jutott, ki nem vágyódik a hazai pantheon után s inkább saját családját boldogítja, minthogy állítólag e nemzet boldogításáért fáradva, idejét fecsegessél töltsé. Bőségében vagyunk ily kitűnőségeknek még itt is és Somsich és Horváth Boldizsár nagy páthosszal discutálja az ország ügyeit még itt is, vitatkozva Giczyvel a kifogyhatatlan tárgyról, míg körülöttük öt-hat becsületes táblabíró hallgatja ő, bölcs beszélgetést s bizonyosan sajnálja a többi fürdővendégeket, hogy e mély statusférfiú discussiót nem érthetik!

Én, mint gondolod, kellő távolságban tartom magamat s hogy ne aprehendáljanak — fejfájással mentegetem magamat, noha, hála istennek, nincs bajom. Időmet Palival töltöm v. Roscherral, ki a napokban jött és Csermákkal, ki a legkitűnőbb physiológok egyike beszélgetek, többnyire pedig felmegyek az erdőbe a fenyők illatától környezve szabad tért engedek gondolataimnak. Nem képzelheted, oly embernek, kinek egész idejét 11 hónapon át hivatalos teendői foglalják el s ki nem ér reá, hogy arról, mi őt tulajdonképen érdekli, nyugodtan gondolkozzék, mily gyönyört nyújt a reflexió s mily kellemes órákat töltök így, míg Somsichék

valószínűleg sajnálnak, hogy annyit unom magamat. Amint látod, egészen különböző módon élünk. Én tulajdonképen henyélek, te férfiasan a munkához látsz s önállóan próbálkozol meg tudományoddal. Irigyésreméltó sorsodat, mert nincs nagyobb boldogság, mint tetterőnknek érzete, azonban élveztem a boldogságot és áldom érte istenedet, hogy azt neked is juttatta. Ha van gyönyör a világon, azt csak a tudomány és a szeretet adja, csak akinek esze és szíve egy tág kört bír körülfogni, ki e nagy világ vagy a történet bámulatos rendjét megérteni s meleg érzést, mellyel egy kedves lény hozzá közeledik, viszonzni tudja, az érzi, hogy a világon boldogok is lehetünk. Képzelmem a habozást, mely tárgyat választásánál elfog. Annyi érdekes fekszik előtted, mi által egyaránt vonzódva érzed magadat. Greif hinein ins volle Leben, Wohin du greifst, überall ist es interessant és végre — és itt tapasztalásból szólok, korodban bárhol kezdjük a munkát, mindegy, a földolog, csakhogy hozzáfogunk és komolyan foglalatoskodunk vele. Minden munka erősít és neveli képességünket és ez a földolog. De orvos eltiltotta a sok írást és oly tárgyról szólok, melyet akár holnapig folytathatnék s azért végzem soraimat azon kéréssel, hogy jövő leveledben úti-terveidet közöld velem. Én curámat sept. 3-án végzem s innen, ha semmi közbe nem jön, még egy hetet utazva akarnék tölteni. Ha tudnám, Tyrolis mely részében vagy, egy bizonyos napot határozhatunk meg találkozásunkra s együtt mehetünk kedves Jolánomhoz. Anyádnak csókolatom kezeit. Csókold Mariskát is és szeresd. Szerető apádat,
(I. T. K. 1930. 67-68. 1.)

Eötvöst

XXII.

ÁTMENET
A XIX. ÉS XX. SZÁZAD KÖZÖTT**Reviczky egyik barátjának.**

Meséljek egy sötét szomorú regét? Volt egyszer egy szerencsétlen, porba sújtott gyermek; egy, pap által meg nem áldott szerelem gyümölcse, ki magát a világba csak úgy becsempészte, aki, hogy a komédia teljes legyen, ezt nem is tudta. Édes atyjának áldott jó neje mindjárt magához fogadta s mint tulajdon gyermekét ápolta s az irigy sors ezt az anyát is csak három évig hagyta meg neki; ekkor körükbe hittak őt az angyalok odafönn s a szegény fiú sokáig azt hitte, hogy édesanyja volt. Atyja is erősítette őt e hitben. Titkolt előtte mindent; kényeztette, büszkeségre, gögre tanította, mint egy régi család ivadékát; zsebkendőire sok hétégű koronát hímeztetett s a szegény kis poronty így meg is romlott! — Különben pedig nem bíbelődött az özvegy ama gyermekével. Rokonoknál volt 9 éves koráig s atyjáról csak annyit tudott, hogy fényes, gavalléréletet él, egyik jószágát a másik után eladja, míg végre gyermekének két mostohája által a fiúnak hagyományozott birtok is zsidók kezére került. De ő ezt csak sokkal később tudta meg. Az apa új házasságra lépett, ledér, fondor nővel s ekkor gyermeke is hozzájött s kényeztette, gögre tanította őt tovább. Folytak az évek. Az apa meghalt, félig felnőtt fiát magára hagyván. — Elmúlt egy év. A fiú

19 éves lett. Itt volt az idő, hogy önkéntességért folyamodjék. Ehhez keresztlevél is kell. Most hullt le szemeiről a hályog. Adoptálva se volt! Anyját nem ismeri, nem tudja, ki ő, hol, merre van s él-e még! S most neve sincs! — Ez a fiú én valék! — S most már jöhet akármi, nem törődöm se jövővel, se jelennel; semmivel, semmivel! Vakon rohanok minden örvénybe! Elveszhetek s el is fogok veszni nyomorul tan !

(Paulovics: Reviczky Gyula. 46—47. 1.)

Justh Zsigmond Szabolcska Mihálynak.

Szenttornya, 1891. aug. közepe.

Édes Mihály!

csak vártunk, vártunk fenn Jókainál — s hiába! Nem értem, hogy sem levelet Tőled nem kaptam, sem magad nem jöttél, mert utolsó soraidban azt írod: „ha tudósítasz, hányadikán jössz Pestre, én is fölmegek” — én meg már jóval leveled vétele előtt megírtam, hogy 6—13.-ika között leszek fenn! Nos hát — majd később. Igen. Mert megváltoztak terveim. Mihály, októbert együtt töltjük Párizsban! Képzelheted, mennyire örülök ennek. Nos, Lemerre francia kiadónál egy kötetem fog megjelenni a jövő januárban, Vautier fordításában, ezt rendezem az ősszel sajtó alá, így Párizsban kell pár hetet töltenem.

Innen sept. 23.-án indulok Pestre, ott a Jókai viláiban (már t. i. a Svábhegyen) pár napot töltök s úgy sept. 26—27-ike körül indulok Párizsba.

Sept. végével igyekezz feljönni Pestre, hogy be-

mutathassalak az öregnek, ki már örömmel vár, csak-
úgy, mint a Fesztyék. Ha a múlt héten feljössz,
megismerkedtél volna a művészvilág javával ná-
lunk, majd minden nap ott vala Zala, Hubay, Agg-
házy nálunk.

Fesztyvel nagy terveink vannak. A „Vasárnapi
Újságból” szeretnénk becsületes szellemű (s elvben
antiszemita) revüt csinálni. Mint munkatársak
Feszty s rajtam kívül: Baksay, Czóbel M inka,
Szabolcska Mihály, Batthány Géza (a művészeti
rovatra), Pékár (irodalmi heti-tárcák), Peteley,
Gozsdu, persze az öreg Jókai stb. stb., illusztráció-
kat pedig a művészi világ java csinálná: így Med-
nyánszky, Újvári, Papp stb. Ennek okából meg is
szűnünk a „két” jóm. lenni.

Tudod-e, hogy szegény Pékár igen beteg? Úgy-
látszik, szívgyulladás van, s komoly aggodalomra
ad okot állapota. Többször voltam nála Pesten
létem alatt. Már akkor beteg volt, mikor Szent-
Tornyán járt.

A nótád népszerűbb a legnépszerűbb daloknál.
Három határ fiatalsága fújja. Pesten is megtanít-
tottuk a czigányokat rá (t. i. István, ki hálás szív-
vel köszöni a pompás inex-et). S mi Feszty ékkel
már nem is mulatunk más nótára, mint a „Szent-
Tornyaira”.

Tudod-e, hogy Kulcsár Pál méltó a három komá-
jához 1 Folytatást csinált a nótádhoz, mely „virá-
gos”, mint a komaasszonya s fiók koma ura-lelke.

írjál öregem nemsokára és tartsd meg barátság-
godban *Zsigát.*

(L T. K. 1935. 281—283. 1.)

Justh Zsigmond Szabolcskának.

(Menton, 891. dec. 20.)

Édes öreg Mihályom!

Ne vedd rossz néven, hogy soká nem írtam. De itt még jobban le vagyok foglalva, mint Párizsban. (Hol van a nagy világon az a hely, ahol az élet nyugodt, ahol nincs hajsza, ahol az ember önmagának él! — Oh Szent-Tornya, jöjjön el a te világod). Két angol nővel vagyok — kifárasztanak morálisan csakúgy, mint fizice.

Különben igen érdekes házaspárral kerültem össze, Tolstói gróffal és nejével. Tolstoiné a legérdekesebb asszonyok egyike, akikkel eddig találkoztam. Mindent *alaposan* tud, s tudása elevenné vált benne (mily kevésbé asszonyi tulajdonság), amellett loyális, egyenes — semmi a nők kicsinyességéből. Rendkívül élvezetes órákat töltök vele, szerencsére át jő Cannes-ba. Oh Cannes! az lesz csak az élet, a három vagy négy nagy házzal, ahol fogadnak — régesrég ismerem, szóval ismét ki leszek a köznek szolgáltatva. Oh nyomorúság, oh unalom!

Amellett mennyi mindent szeretnék megírni, s nem jutok hozzá. No tán a nap 38-ik órájában erre is jut még idő.

Voltam háromszor Monte-Carlóban. De persze nem játszottam. A játék egy cseppet sem érdekel. Csak az élet játszmaíránt van érzékem.

Te boldog ember! Egy pár hét és otthon vagy öveid között, ott, „hol minden fűszál, rög a te nyelveden beszél!” Én meg csak számolgom, számlálgom ----- Eh! már úgy utálom ezeket a mesterkélty, hamis tavaszokat, csakúgy, mint azon emberek

nyelvét, kiknek beszéde a fák falusi lombozata alatt a fülemilék dalát helyettesíti.

A párizsi versed gyönyörű, tudod a „Szajna partján ...” Te boldog, aki rímbe foghatod azt, amit én még elnyelni is alig tudok.

Az Isten áldjon, öreg Mihályom, írdál hosszasan, s ha haza értél, még hosszabban. Küldjél egy kis hazai illatot annak, aki betelt az örök virágok örök nyiladozásába.

Kész barátod

Zsiga.

Címem: Hotel Montfleuri, Cannes (Alpes Maritimes).

(I. T. K. 1935. 285—286. 1.)

Zempléni Árpád Szabolcskának.

Kedves barátom Miska.

Leveledet, mint afélől magad is bizonyos lehetsz, megkaptam. De az egy hatos portó jó ideje zavarban tartott: írjak-e! ne írjak! Kutyának való helyzet ez az enyém; de az vigasztal, volt már komiszabb is.

Könyvedet alaposan cibálják a lapok. Ismétled magad; nincs filozófiád; éretlen a technikád; közép-szerű a fantáziád; nem haladsz a korrall, és a többi, és a többi. Címedet megírtam az illető lapoknak, de nem tudom, megküldötték-e az illető példányokat. Annak okáért ide írom őket dátum szerint.

Egyetértés, 1891. nov. 22. Sebestyén tárcája, Magyar Hírlap 1891 végén. Keddi irodalmi melléklet. Fővárosi lapok két ízben (Szabolcska), (Mr. Puppy) Hét, 1891 nov. 29-i szám. (Ama híres századik szám Pesti Napló 1891. december 2-i szám, reggeli.)

Könyvedre én egyebet most sem tudok mondani, mint azt, hogy a népen kívül egyéb is van Magyarországon s a népies törekvésnél többet ér a művészetre törekvés. Oly sok intelligens ember van e hazában, hogy igazán kár költő nélkül hagynunk őket. Én azt hiszem, be fogod azt te is látni egykor, hogy nemcsak gatyás magyarok vannak, s a magyar világnézet tovább terjed a nagydiófánál. Én Magyarország népét költeményeim által művelni akarom, ez pedig csak gondolatok által, gondolkozásra készítve történhetik. Lehet, hogy így aztán én megszűnök poéta lenni, de fölládozom a szép hangzású nevet a gondolkozó egyszerű cserkoszorújáért, ha tudom, hogy ezzel többet használhatok. A költészetnek, ha létjoga van, meg kell találnia korszerű formáit, eszméit és képeit s azokat ebből a korból, ebből az életből, mely a réginél sokkal élénkebb, drámaibb: kell merítenie. Meg fogja, meg kell találnia, mert minden kornak megvolt saját költészete; ha nem találja meg, a költészet elvesztette létjogát, nem faktor többé az emberi nem művelődésében, s ha én ezt belátom, első leszek, ki a lantot eldobom kezemből s fölveszem a század azon fegyverét, mellyel a század kultúrharcosai küzdenek és győznek.

Ily értelemben csak két magyar költőt ismerek, kinek jövője van ez élők közül: Vajda János és Palágyi Lajost. Vajda, gondolatai dacára az öreg képtelen romanticizmusának: még sok mély kedélynek fognak kellemes órákat szerezni. Palágyi Lajos pedig kedves poétája lesz azoknak, kik az élet komoly harcát sikerrel, vagy anélkül, de értelemmel harcolják meg. Ma még mind a kettő ellentétben áll a fel-

színen levő irodalmi törekvésekkel, de éppen nem a közérzéssel. S nyomukban jár a mai ízlés; a mai érzések hullámozása az ő szívükön keresztül megy, rohan tovább végig a hazán, míg valamikor, mint egy óriási érzés és gondolattenger, fog hullámozni a sikokon, hatalmas hullámokkal ostromolva a Kárpátok csúcsait: a magyar pozitív világnézet.

Téged tehetségeid arra predesztinálnak, hogy a magyar életnek legjobb leírója, megmagyarázója légy. Leírásodból arra következtetek, hogy kitűnő szemed van, mely az ember gondolatvilágát is el fogja lesni. A magyar nemzet ma még egy rébusz, melyből a népet (specielle a földműveseket) már jóformán megfejtették: de a művelt, a polgárult magyarnak te leszel a megfejtője. Pedig ezt te ma még nem hiszed magad se; mint férj a neje hűtlenségét, akkor fogod te is ezt megtudni, mikor mindenki hirdeti már. Mert rágalom, hogy Magyarországon nem gondolkoznak, nincsenek mélyen örvénylő nagy szenvedélyek; nincs kulturális törekvés: csak népdal és közmondások. Rágalom! Van és különösen lesz. Csak író kell, ki ismerje a magyar társadalmat aljától tetejéig s erős erkölcsi érzésekkel ítéljen a jó szemmel látottak fölött!...

Igaz! Most jut eszembe, hogy azt beszélük, hogy *én* neked Debrecenbe levelet írtam, melyben gratulálván neked, reményemnek adok kifejezést, hogy te leszel az, kinek zászlaja alatt mi a *zsidókat* (?) kiszorítjuk az irodalomból. Mivel pedig én ezt nem írhattam, mert én embereket ismerek, de zsidókat nem: légy oly jó, írd meg nekem, kinek levelét mutattad te egyik közös ismerősünknek. Állítólag va-

laki látta, hogy abban az állott és hogy én, Zemp-
léni Árpád, írtam azt! Nem vagyok érzékeny a
pletyka iránt, de az olyasmi ráfogás, mely elveimbe
ütközik, nehezen bírom elviselni. Én Csöregh Gyur-
kát gyanúsítom ilyen levéllel; ő, ha dühös, képes
arra, hogy a zsidókat szidja, felelőssé tevén saját
hibáiért, Istent, Krisztust, rabbinust és mindent,
mivel saját hibánk beösmérése oly nehéz.

Légy oly jó, válaszodban, ha emlékszel még erre a
csekély dologra, írd meg, miben áll ez. Mert én még
álmomban sem írhattam olyan levelet.

Térjünk a témára. Mije *nincs* még Magyarorszá-
nak? Nincs filozófiája. S ebben, valljuk meg, te is
a legmagyarabb költők közé tartozol, verseid után
ha ítélünk. Nincs irodalma, mely a mai társadalom
eszével gondolkozzék. Akikben a vágy fölébredt is,
hogy ilyesmit alkossanak, nem használtak, sőt el-
riasztanak e térről, mert képtelenül középszerű em-
berek. Tolnay Lajos magyar társadalma épp olyan
hazug, mint a Vadnayé vagy a Vas Gerebené. Ro-
mantikus túlzásba estek mind. Arany legjobban is-
mervén a falusi életet, csakis falusi történeteket csi-
nált, Petőfi meghalt, hagyván néhány példás kísér-
letet, hogyan kellene a magyar társadalom alakjait
életre költeni az irodalomban. Nagy kár, hogy az ő
Táblabírája el nem készült; nem kellene akkor most
nekem kétségbeesve prédikálnom fűnek-fának, hogy
nemcsak a *nép* tárgya a költészetnek. Hiszen, ha én
bennem annyi költői véna volna, mint amennyi am-
bicióm és belátásom van: akkor már volna magyar
társadalmi elbeszélés versben és prózában: de példa-
szerű. Csak az a kis zseni hiányzik belőlem, ami

Petőfiben megvolt, Aranyban is kissé s — habozok kimondani — te benned is megvan.

Ha tévedek, ha nincs meg, az nem a te bajod, hanem az irodalomé, mert se Vajda, se Palágyi nem tudnak ehhez.

Csiky írt és meghalt anélkül, hogy árnyékképek-nél egyebet hagyott volna. Egy színvak szerzetes, ki a színekről értekezett a színpadon.

Bartók talán, de ez a világ legzavarosabb feje, attól tökéleteset ne várjon ember. Kiforratlanabb ma, mint 20 éves korában, volt.

Mikszáth Kálmán megszűnt látni és hallani. Behunyt szemmel, bedugott füllel megy végig a mai életen; csinál mától holnapig élő karcolatokat, mivel politikai humorizálását, de abból, amivel igazán hatna, amivel a magyar irodalmat egy csapással világhírűvé tehetné: egy szót sem ír meg. Nincs hozzá érzéke, tehát nem kívánhatjuk tőle.

Szóval nagy itt a szegénység. Ezért esünk mindenféle utánzásba; ezért affektálunk, ki a népiest, ki a franciát, ki az angolt, ki Heinét, ki Byront, ki Hugo Viktort vagy Dosztojevszkyt. Csak saját magunkat nem leljük.

Azért sajnálom, hogy te a te nagy eredetiségedet elfojtod népdalszerű apróságokba, holott a világ-egyetlen költője sem lehetett naggyá, ha ily apró specialitásokat művelt. Holott subjektivitásod minden mélyebben inspirált alkalommal elárulja, hogy van érzéked a körülted zsongó élet eseményei iránt. Hová nőhetsz, ha azt objektíve fogod látni és megírod tudatosan. Az idegen szalmán rágódó magyar

irodalmat egy hivatását érző tehetséges ember tíz év
alatt világraszólóvá teheti. Excelsior fiú! Szervusz!
Szerető barátod

Zempléni Árpád.

Budapesten, 1891. december 3-án.

Rökk Szilárd-u. 19. sz.

(I. T. K. 1935. 421—423. 1.)

Kozma Andor Szabolcskának.

Budapest, 894 TII/16.

Kedves jó barátom,

mi a manóba olvas el maga aféle ostoba újság-
recenziót! Igaz, én is elszoktam olvasni, amit rólam
írnak, de csak gúnyból. Mulattat, milyen számár-
ságra képes a legokosabb ember is, mihelyt kritika-
félélet ír, különösen pedig, ha újságba írja azt.

Valljuk be: számárság volt, amit a maga könyvé-
ről írtam, kedves barátom. Az vigasztal, hogy mások
még ostobább dolgokat követtek el már önnel. Va-
lami Sebestyén nevű úr a „Napló”-ban pedig igen
okosat is mondott; nem annyira az ön verseiről,
mint inkább az én ismertetésem hibáiról. Nem tu-
dom, ki ez az úr; mérges lelkű emberke lehet, de van
esze és van igaza.

Hanem önben kedves, jó barátom, megható, rom-
latlan, lyrikus vonás, hogy még ad valamit arra,
amit az ú. n. „kritikusok” írnak. Higyje el, hogy
minden kritika (már ha úgy megíródik és kinyomó-
dik) csak arra való — amint én a cikkemben előre is
bocsájtám —, hogy a közönség részére készen nyújts-
son át egy annyira-mennyire színvonalon álló véle-
ményt. A költő, az író, az alkotó ember megy és

menjen a maga útján. Sokkal fontosabb, amit ön tart tehetségéről és verseiről, mint amit egyszeri, legfeljebb kétszeri átolvasás után (legtöbb kritikus azonban egyszer sem olvassa el a bonckése alá kerülő művet) összefirkálnak.

Egészen bizonyos, hogy önnek van mindabban igaza, amiben véleménye — verseire vonatkozólag — az én tárcacikkemtől eltér. Amiben egyezik, az már lehet tévedés. Az a cikk nem ért semmit. Abból látom, mert a budapesti irodalomnak nagyon tetszett. Még malícia is volt benne, de az már nem az enyém volt, hanem a sajtóhibáké. Sorok, betűk maradtak ki, mind az ön kárára s nem előnyére. A „kis” grófság a kéziratban „kies” grófság volt; a Petőfi-epigonság a kéziratban redukálva volt kizárólagosan a hangra. Különben, hogy a tartalom teljesen egyéni, az valahogy még így is kifejeződött.

Ha ön vallásos versekre érez magában igazi hivatást, írjon s adjon ki vallásos verseket bátran, „s ha a világ mind ördög volna!”, azaz, ha minden újságfirkász okoskodnék is e részben ön ellen. Az úgy sem most dől el, kik, mik vagyunk az irodalomban és nincs semmi egyéb kötelezettségünk csak ez:

„Van hallgatód — nincsen,
 Mondd, ahogy az Isten
 Adta mondanod;
 Bár puszta kopáron,
 Mint tücsöké nyáron
 Vész is ki dalod.”

Dibdáb dolgaim — fájdalom, sok ilyet csinállok, mert sok pénzt kell keresnem! — mind nagyon tetszenek. Valamit érő munkáimat alig veszik észre. Önnek dibdábjai nem lévén, csak a kisebb drága-

köveit méltányolják. Ez Önt ne zavarja. Még az én kritikámra se adjon, pedig az jóhiszemű. Olvassa — ha már olvassa — megbocsátó szívvel. Sok a dolgom, legközelebb folytatom.

Kozma Andor.

(L T. K. 1935. 293. 1.)

Kiss József Szabolcskának.

Kedves kollégám!

Igaz volna, hogy önt bántotta az a szép, komoly cikk, melyben a Hét önnel foglalkozott. Í Hiszen mi olyan komolyan csak azokkal foglalkozunk, akiket nagyrabecsülünk.

Sajnálom, hogy önnel a nyáron nem találkozhatam. Olykor-olykor bejöttem ugyan a városba, de csak néhány órára. A Pósa-asztaltársaságot azonban nem szoktam fölkeresni. Ügy érzem, mintha kivénültem volna a kompániából. Az ember ötvenesztendőskorában nem szeret már paktálni. Aztán alig van ott valaki, akinek akarva, nemakarva a tyúkszemére nem hágtunk volna... Hanem hát nem azért írok önnek, hogy ezeket elmondjam, hanem hogy verset kérjek öntől a Hét számára. Sajnálom, hogy önt nem sarkalja az az ambíció, hogy olyan lapnak írjon, melynek író- és olvasóközönsége önt megérteni és méltányolni tudná. Okvetlenül számítok azonban önre, hogy a Hét karácsonyi számába küld valami nagyon szépet.

Én magam ez évben nem tudtam produkálni semmi élvezhetőt. Egész nyáron ideges bántalmak gyötörtek. Most hat hete pedig olyan bronchitist

kaptam, hogy szoknom kellett Abbáziába, honnan csak pár napja jöttem haza kissé felüdülvé. Menyire irigylem önt falujáért, az egyszerű viszonyokért, melyekben napjait tölthetni adatott. Hazajövet a vasúton mindenféle nóták zümmögtek a fejemben, azt hittem, le is írhatom. Fájdalom, ma már józan vagyok ismét s a kenyérutáni hajsza annyira elfoglal, hogy a kicirkalmazott alakot megrajzolni nem tudom. Azt hiszem, az alkotás gyönyörűségétől örökre meg leszek fosztva ezentúl s meg kell elégednem azzal a gyönyörűséggel, amit mások alkotásai-
ban találok, de ki az, aki ma még alkotni mer és tud!
Kedves válaszát várva maradtam

baráti kézszorítással

Kiss József.

Budapest, 1895. nov. 23.

(I. T. K. 1935. 291. 1.)

Gárdonyi Géza Szabolcskának.

Budapest, 1895. febr. 28.

Kedves Miska Barátom!

Sok-sok boldogságot és minden földi jót kívánok a házasságotokhoz és a kedves feleségednek ismeretlenül is jóindulatába ajánlom magamat. Ami a M. Hírlapot illeti, örülök, hogy megint munkatársa vagy. Meg is indítják bizonnal, de én hiába szólok, mert Fenyő az intézkedő és ő készséggel megígéri ugyan, hogy *holnap* már megy a lap, de el is felejt, és ha másnap kérdem, azt mondja, hogy intézkedett. Hát legjobb, ha magad írsz: 1. hogy kéred a lapot; 2. hogy még nem jön; 3. hogy nem érted a kiadóhivatal rendetlenségét. Akkor aztán a lap meg-

indul és megy újévig rendszeren. Akkor megint megakad és újra kell a 3 levelet kezdeni.

A vers, amit hozzád írtam, vasárnap megjelent a M. Hírlapban és sok embernek tetszett. Ha akard, ezt a számot elküldöm. Egyébiránt ugyanaz, mindössze két sort kihúztam belőle, azután, hogy *le a sárba*. Az értelmetlen volt. Azóta a piktorok küldtek máris egy ellenverset, de azzal várnak, hogy ha te esetleg felelsz, annak utána közlik.

Annak örülök, hogy feljöttök és személyesen megismerem a legjobb barátomat, akit soha sem láttam, ámbátor előre lebúsít az a gondolat, hogy nem beszélhetjük ki tetszésünkre magunkat. Ti fáradtak és kábultak lesztek az utazás gyötrelmeitől és az itteni zajtól, és valószínűleg nem lesztek olyan hangulatban, ami ahhoz, hogy két ilyen keserű lélek, mint mi ketten, kibeszélhesse magát, szükséges.

Az Új Időknek küdtél egy verset, a tél fölött kalitkában búsuló madárról. Én nem láttam, de Pósa elmondta a verset betűről-betűre emlékezetből. Mind a kettőnknek nagyon tetszett. Szép, kedves melegségű szomorúság van benne, aminőt csak te tudsz írni.

Szervusz. Igaz, tegnap küldtem el a legújabb könyvemet. Írd meg, ha elolvastad, melyik rész tetszett és melyik nem tetszett. De őszinte légy, mert te nem vagy őszinte, mert te csak dicséretet mondtál eddig a dolgaimról és a hibát elhallgattad.

Kedves nődnök kezét csókolom.

tisztellek szeretettel
Gárdonyi.

(I. T. K. 1935. 195—196. 1.)

Gárdonyi Szabolcskának.

Kedves Poétám!

Köszönöm, hogy a legújabb termésedet is megküldötted. Ebben is van egynehány olyan gyöngy, amelyen érezni a halhatatlanság illatát. Mily boldog vagy te, hogy hallgattál szavamra; költészeted virágos kertjét nem adtad oda legelőnek! Bár én is így tettem volna: most már, hogy közel vagyok Szent Péter kilincséhez, bizonyos unalommal nézek életem munkájára. Mit ér az a sok történet, amit robotban összefirkáltam! Elolvassák s elvetik. Csak a dal szép, a dal örök!

Eger, 1916. április 30.

Szeretettel köszönt barátod
Gárdonyi.

(I. T. K. 1935. 198. 1.)

Mikszáth Kálmán Görgei Albertnek.

Igen tisztelt Uram!

A „Fekete város” egy családi legenda körül forog, melyet Görgey István említ egyik munkájában. E történet alkalmasint csak mese, legfeljebb valami csöppnyi igaz mag lehet benne.

Én már most a legendát, mely szerint egy Görgey nevű alispánt Lőcsén lefejeznek, olyan korba tettem (a II. Rákócziéba), ahova a sok zavar miatt, mely akkor volt, legvalószínűbben volt beilleszthető — mert a *megtörténhetés* illúzióját fenn kell tartani. Ez az egyetlen törvény, mely az íróat kötelezi.

Az én Görgey nevű alispánom tehát sehogy se illeszthető be a Görgey-család akkoriban tényleg, élő

tagjai közé, úgy, hogy a család történetének ismerő-ját meg ne zavarja adataiban.

Legjobb tehát úgy venni, hogy az egész regény költött, amint hogy költött is. A Görgey-család pusztán keret, melyet néhány általam szeretett tag-jában nagyra tartok s melyet megaranyozni kíván-tam tollammal. Teljesen egyre menne, ha az alispánt Nagy Mihálynak hívnák, vagy bárminek. Mert nem valamely család „igaz” történetét akartam papírra tenni, hanem egy kornak az igazi levegőjét.

Azt akartam, hogy az olvasó visszaringatva érezze magát abba a korba. A család igazi története közöm-bös az író előtt, még maga a történelem is. Jósika élve hagyja Zách Klárát, Shakespeare nagy törté-nelmi drámáiban nevetséges volna történelmet ke-resni, Nem úgy történt az. De azért becsesek azok az emberiségnek, mint a legzamatosabb történelmi tények. Szóval valódi tényállást még, a történelem sem követel. Carlyle úgy írja le az eseményt, hogy azok hangulatokat keltsenek. Kitölti a hézagokat saját fantáziájával, nagyít, zsugorít, elhallgat, amint az ő művészi érzéke kívánja.

Áttérve az én regényemre, megjegyzem, hogy bár költöttnek deklarálom azt, ez ne zárja ki, hogy némely személyem élt. Így például élt Quendel, Fabricius is okvetlenül élt — csak talán nem akkor. Görgey Pál is talán élt, de nem Pálnak hittak talán és nyilván nem akkor élt és nem volt testvére János-nak. Ám ha valamikor élt heves temperamentumá-val s ha ezek a dolgok így történtek velem, *akkor ilyennek kellett lennie.*

És ez az az egyetlen pont, amelyre ráállva az olvasó fölveheti a kérdést kellő joggal: *hogy igazat írtam-e?*

Fogadja kedves érdeklődéséért köszönetemet s mély tiszteletem kijelentését
Horpács, ang. 15. 1909.

kész szolgája
Mikszáth Kálmán.

(L T. K. 1932. 421 l.)

Mikszáth Kálmán Szabolcskának.

Tisztelt barátom!

Említvén leveledben, hogy respectáljátok álláspontomat: „sehova nem menni, ha mindenüvé nem mehetek”, látom, hogy okos emberek vagytok, ellenben észreveszem magamon az ingadozást.

Ha nem az ország színe előtt teszem a fogadalmat, szeretnék holnap bekukkantani az Arany János Körbe, hol én leszek a *théma*. A maximum, amit az író elérhet. Mintha a Jäger maga is nyúllá változnék. Hogy fogtok gyúrni, pácolni, mártásokkal leönteni és feltálatni — ezt mind érdekes volna meghallgatni.

És milyennek találnám vájjon Temesvárt? Harmincöt évvel ezelőtt tértem be oda egy éjjel, még szinte egészen német város volt, vásár ideje lévén, nem kaptam szobát a vendéglőkben, az utcákon való járkálással voltam kénytelen bevárni a hajnalt. De legalább láttam fölkelni a napot. S ha Mátyás királynak Budán kelt föl a nap, én azóta mindig Temesvárott föl keltnek képzeltem.

Ez az utóbbi fallai-iám még most se romlott le. Sőt megcsontosodott. Hiszen annyira ott kél föl,

hogy a melengető sugarai rám sűtnek onnan most télen is. A többi változásokat azonban örömmel konstatalom. Hogy már nem német város Temesvár, mutatja, hogy a jubiláris könyvkiadásom aránylag Temesvárott és Temes megyében fogyott a legjobban s hogy már nem állanak ott idegenül, kedves leveled a bizonyosság, melyben arról értesítesz, hogy az Arany János kör tagjai közé választott; vagyis ha egy egész szobát nem is, de egy kis helyet szorítottok nekem magatok közt is, én azt meg tudom becsülni.

Ha megengedi-e a gondviselés, hogy majd egyszer ott ülhessek köztetek, nem tudom, de ez már csak tőletek függ és egy kicsit a gondviseléstől.

Legyetek híradással, ha valamikor vendégben esnék szorultságtok.

Addig is pedig tolmácsolj köszönetemet és baráti üdvözetemet tagtársaimnak s tartsd meg barátságodban tisztelő hívedet

Mikszáth Kálmán.

Budapest Marc. 5. 1910.

(I. T. K. 1935. 408—409. 1.)

Rákosi Jenő Szabolcska Mihálynak.

Budapesten, 912. XI. 16.

Kedves uram,
köszönöm szíves válaszát. Ha még egyszer írok, oka a megkülönböztetés politikus és hazafias vers között. Ez a megkülönböztetés helyes. De az applikációban igen bizonytalan. A Talpra Magyar annakidején hazafias volt, s az alkalom, mely létrehozta, örökre meg is szentelte. De vegyük az ön két versét, amely

most nálam volt, s melyet ön méltatlanul szól le? a második levelében. Az egyik a katonaság megvetésére tanít bennünket, a másik az Ausztriához való viszonyunk megalázó voltára. Hazafias vers-e ez a kettő? — Abszolúte igen is, relative ellenben vésszen politikus mind a kettő, kivált ebben a pillanatban, amikor a tartalékosokról szóló törvényjavaslat inspirálja az egyiket, az áldatlan huzavonával járó kiegyezési vesződségre vonatkozik a másik.

Tudjuk, mit gondoljunk szerencsétlen közös hadseregünkről, tudjuk, mit tartsunk az Ausztriához való viszonyainkról. Ellenben tudjuk, hogy se erkölcsi, se anyagi, se számbeli erőnk nincsen arra, hogy akár az egyik, akár a másik ellen fölléphessünk. De igen bölcs, igen megfontolt, magokat meggyőzni tudott hazafiak teremtettek olyan helyzetet, amely ezenkívül majd minden egyébben kezünkbe adta a hatalmat, amellyel okosan élve ezt az országot minden irányban fölfegyverezhetjük, előkészítvén az időt, amikor követelhetjük jogos örökségünk utolsó részét is. Ehelyett mi történik? Minden energiánkat az Ausztriával és a hadsereggel való marakodásra fordítjuk s minden egyebet parlagon hagyunk. Igazán csak a természet dolgozik helyettünk. Nézze meg az országgyűlést, Kossuth F. pártja már két hét óta és alkalmasint még két héten át deklamálja azt, amit elődei 1867 óta folyton deklamálnak. Annyi szemérem sincsen bennük, hogy új argumentumokat keressenek. Mert így sokkal olcsóbb, sokkal kényelmesebb, sokkal fáradtságatlanabb szomorú politikai kenyérkeresetük. Mert csak ez és nem a nemzet gondja mozgatja őket. Ahelyett, hogy a

tradíciókat fenntartanak, kompromittálják e szép tradíciókat. Dolgozni pedig mást sem engednek. Most jön a poéta és az is azt éneklí, a latens obstrukciót táplálni. Ez szubjektíve lehet hazafias vers, objektíve a legnagyobb mértékben politikus. Engedje kimondanom: a leghazafiasabb vers ma az, amely nem a politikából meríti témáját és a Ház asztalán fekvő javaslatokból, hanem a nép, a nemzet életéből, reményéből, bajából, öröméből, de vigasztaló s felemelő erejével és művészetével elragadja az embereket, önérzettel s hittel tölti meg őket és csodálattal s büszkeséggel nyelvük iránt. Tudást, világosságot, nagy érzést, hitet és becsvágyat kell a nemzetbe önteni: ez a poéták föladata. Ezzel tán ellensúlyozzák sivár és nyomorult politikánk kárait.

ölelem szeretettel

Rákosi Jenő.

(I. T. K. 1935. 409-410. 1.)

XXIII. NYUGATOSOK LEVELEI

Juhász Gyula Kosztolányi Dezsőnek,

Szentesről 1904 „augusztus közepén”. Kedves Kosztolányi, a dátum — azt hiszem — megmagyarázza a késést. Már jóideje Szentesen vagyok, tusculanumban, egy park közepén, nyíló rózsák, virító szőlők, suttogó nyárfák társaságában. Életem legszebb — sőt talán boldog napjai közé számítom ezeket, de máris elfog, itt is meglátogat az őszi sejtés, mely a nyárfák esti beszédeiből kihallik. — Érzem az új — közelgő — életviharokat, — ez a szélcsend az, amely őket megelőzi... Egyébként franciául egyre jobban értek — naponta két-három órát fordítok rá, itt most művészettörténettel foglalkozom, Poussin, Rafael, Rubens világában élek, de minden irányban készülök az élet nagy palesztrájára. „A székely népballadáról” szóló szakdolgozatomat most tervelem — s uram bocsá — két verset is írtam. A levelezés azonban — mea maxima culpa — nem igen megy. Szegény Oláh Gábor, Zalay, és mások — fél hónap óta várnak. De azért minden nap felidézem nagy, s derék barátaim képét, különösen azét, akinek kedvéért még episztográfiai lustasággal is fölhagytam ime. Válaszát — ha ugyan lehet ilyen kissjózsefi dadogásra ilyesmi — szíveskedjék szegedi címemre küldeni, mert itt elveszélődik. Különben sem tudom, holnap hol leszek. , A tanyákra is kimegyek! — Igaz — a legutóbbi leveléért meleg baráti köszönet. A maga jó lelke,

amelyet annyira csodálok és szeretek, egész szeretetével reszket a sorokban s biztató szavát boldogító, serkentő, intő emlékeim pantheonjába teszem. Igaza van, nekünk a legmagasabb célt kell kitűznünk, a mi csillagunk a Sarkcsillag legyen! „Építünk egy tornyot, amely égiségig érjen” — a biblia tragikus szavai szólnak minden lélekhez, aki értékeket érez mélyén. Aki az élet árjában nem akar szürke buborék lenni, de színes buborék sem, hanem eget ostromló hullám, sziklákat repesztő erő, mert hiszi, érzi, tudja, látja, hogy ő kicsoda... Mindazonáltal van szerencsém megjegyezni, hogy kicsinyes alanyi hangzatkáimat és hangulatkáimat az idő előrehaladottsága miatt beszünttettem. Most érek, forrok, most rombolok, javítok, hordok márványt, ércet, kincseket, hogy építhessek. Készen, egészen, mosolyogva éretten, fegyveresen akarok kipattanni a semmiségből — három év múlva, addig nem lesz — ifjúság, szerelem, pihenés, fickándozás. Addig néma csend. Azután — élünk. Ha lehet, ha addig le nem szakadunk öregén, sóváran, betegen, örökre. Te nagy építő Mester, engedd, hogy föltehessem az én életem dómjára álmaim kupoláját. Ámen. Magának is ezt kívánja rajongó barátja

Juhász Gyula.

(Magyar László közlése.)

Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak.

Bécs, 1905. febr. 18.

Kedves barátom, rögtön levele vétele után felelek önnek, bár igazán tíz levelet kell ma este írnom Magyarországnak különböző részeibe. Először önhöz

szólok, s ha ily féle dolog kitüntetés számba mehet — vegye annak!

Mindenekelőtt tudatom, hogy levele meglepett; nemcsak a hangja (a Grönland és a szilva), hanem lelki csömörének rajza, amely azt hitette el velem, hogy nagyon közelálló emberek vagyunk s lelki átalakulásunk, nem mondhatom fejlődésünk, egyirányban folyik. Ne vegye rossz néven, hogy én, aki az alkotásban nem tudtam sohasem önnel lépést tartani, most az improduktivitás korszakában nagyon közel tolakodom önhöz s veregetem a mellemet: én is ilyen vagyok. Elsősorban csakugyan nem vagyok olyan, mert kétségbe nem esem, s legalább oly szertelenül nem idegeskedem, mint ön, bízván a dolgok természettani bölcs elintézésében, amely a tehetségeket ép úgy mérlegeli, mint mondjuk a — szilvát; de a küldetésemről gondolkozás és az a kapkodás, mely önt jellemzi, nagyon talál az én lelkemhez is. Ujabban teljesen feladtam ugyan minden munkát s délutánaimat vitatkozásokkal töltöm el lengyel barátaim körében...

De engedje meg, hogy megpróbáljam feltárni kedvünk megzárulásának okát. Mi egy jó darab óta mellékutakon kalandoztunk, s viszkető talpakkal magas hegyekre akarván mászni, felidéztük a költészet szellemeit, manóit, kik csak akkor tetszettek nekünk, ha újat hoztak. Végtelen újság-kór jellemezte mindkettőnk írásait! Sohanemlátottság volt a jelszavunk; s a közönségtől nem tapsot, hanem hasraesést vártunk! Akkor, midőn Budapesten el voltam ragadtatva öntől és magamtól, tudtam, hogy ez nem sokáig tarthat; olyan forma félelem lepett

meg, mint a sárban fetrengő részegembert, ki a mámor gőzében arra eszmél, hogy még kijózanodhatik. Tisztán láttam, hogy mindkettőnk költészetében egészségesebb iránynak kell túlsúlyra vergődnie s csak akkor érvényesülhetünk teljesen. Először megutáltam a dekadenseket: ez újjászületésem első stádiuma; másodsorban megszerettem a philosophiát igazán: ez lényem alkotmányának kupolája. Erről csúcsról most beláthatom a múltunkat és az ön fényesen elterülő jövőjébe is vethetek hitemet megerősítő pillantást.

Mi igazán olyan tudományos pöffeszkedéssel tekintettünk le a költészetre, mint a XVII. század buta német papjai. Azt hittük, hogy kevéske olvasottságunkkal lenézhetjük a költészetet egyedül termékenyítő ihletet s hideg megfontolással pótolhatjuk, ön azt írja, még verset sem tud kívágni; — hogyan, van nagyobb dolog egy versnél, melyben a lélek indulata ömlött ki.

Gondoljon csak vissza arra az időre, mikor azokat a verseket írta, melyek nekem oly igen tetszettek s belátandja, hogy a legtüzesebb ihlet kohán született mind. Részemről, a nietzschei olvasmányok hatása alatt, elúztam az üy perceket, ha jöttek; gyengeségnek tartottam felfogni őket; — valószínűleg ön is — s mindeme übermenschi erények homokos és hamus gyümölcse lett az összetépett Aranyértekezés s a „heti levél”.

Nem akarok kátét írni Önnek, kit úgy szeretnék megmenteni, mint magamat, de kérem, rendezze be e tanácsom szerint az életét. Az „alkotás gyönyörét” állítsa az ormára. Sokat írjon. Fogja le az ihlet.

Csikarja ki, ha nem jó. Rágjon tollat, mint Flaubert, ki a Madame Bovaryból naponta egy lapot írt irtó-zatos kínlődások között, de oly ihletben, hogy a mérgezés-jelenet írásakor az arzén ízét érezte a szájában és hányt. Mi, ihlettelenekek, eddig hánytunk, de Bovarynét még nem írtunk.

Dagadt a májam, mikor olvastam, hogy ön is átalakult magyarrá s keményen bedolgozza magát irodalmunkba. Nekem is ez volt a tervem s amint hazamegyek s hátam mögött hagyhatom e silány népet, belemerülök a mi klasszikusainkba. Mily isteni élvezet lehetett Aranyban dúskálni önnek!!-

Irodalmi felfedezéséről már előzőleg hallottam, Juhász révén. Nagyon érdekelt már akkor is; most meg ön maga izgatta fel képzeletemet, de természetesen semmitse árult el.

(Nyugat. 1936. 412-413. 1.)

Kosztolányi Dezső Juhász Gyulának.

Szabadka, 1905. aug. 31.

Kedves jó barátom, szíves érdeklődése mindennél jobban esett; valóban megvigasztalt ebben a szomorú, nietzschétlen időszakomban. Utolsó találkozásunk és levelem óta végtelen sok csapás torlódott össze a fejemen, úgyhogy még napi gépmunkámmal sem végezhettem, amit azelőtt oly pontossággal „intéztem el”, mint az evést és az alvást. Sok, sok csapás: anyagi gondok, családi egészségtelenségek, vizsgálati skrupulusok, aztán ez a fanyar arcú és szagú ősz, mely rothadt leveleivel csak émelyíti a gyomromat. Hiába, én már nem tudom úgy nézni a természetet, mint ön! A zsebemben egy revolverrel

járkálók az üres erdőben: persze soha sincs bátorságom. Nem is lesz, ha valami csoda nem esik meg velem. Nevethet egész bátran, de igaz, amit írok; nevezheti ez írást a nyílt levelezőlapok, vagy vizsgálat előtti filozopter melankóliájának is, még se szégyenlem, hogy megírtam önnek, Zarathustra Gyula. Mert ön az utolsó emberem, az első barátom, kit most könnyezve kérek, írjon még egyszer nekem...

Kosztolányi Dezső.

(Magyar László közlése.)

Ady Endre Hatvány Lajosnak.

Lacim, cukrozott vitriolnak szeretném nevezni, ha merném a te mindig édesen okos és gyilkosan választó gondolat-munkádat. Megismétlem, hogy kritikában nem az fáj, hogy igaz, de az, hogy majdnem igaz, s hogy valóban a saját, elhajszolhatatlan, kényszerű, titkos önkritikám. De vajon ezért okvetlenül igaz, mikor törvényessége a magam életű embernél 35—36 éves korban szinte laboratóriumi tudományossággal kimutatható? De egyébként is, nem azt követeljük-e mindenben és mindig leginfernálisabban magunktól és másoktól, kiket önmagunkért szeretünk, ami elvárhatatlan? Te, aki ördögösen érzel és látsz, elhiszed-e, hogy az embert s az emberek emberét, a művészt, az a program formálja, melyet komolykodva csinál, s mely a gyöngébbek szemében akaratsnak látszik! À propos, művész, te túlságosan irodalmasítod ezt a fogalmat, mely igazában minden nagyszerűbb és hatóbb élet koncepciója. Ne hidd — s talán meglátod, — hogy féljek

egy színdarab, egy regény megírásától, a magam lírájának úri öltöztetésétől, de jót teszek-e, ha hit és hivatás nélkül teszek valamit még akkor is, ha piac és pálna helyeselné! Az viszont számárság, hogy meghaljak, mert érzékenységem tompul, s mert használnék vele volt verseimnek s életem gömbölydedségének.

Amíg nem szenvedek nagyon csúnya fizikai s más fájdalmak jóvoltából, amíg maradt még kívánni valóm, élnem illik szabályellenesen is. önmagam megmunkálása, a nagy „zseni-fizetség” adója, mondhatnám a magam kicserélése, ha lehetséges is volna, de nem igaz. Azért, mert olyat tudtam, mit más nem tud, bűnhődöm már ezáltal s tartalak olyan erős valakinek s ember-embernek, hogy ezt magad is kutyául s állandóan érzed. Öregség s önkényes Akadémia-kreálás, de az én koromban már be kell látni, hogy a jó öreg Leibnitznek van igaza: ez a világ a legjobb és legbölcsebb az összes elképzelhető világok között. Hogy az emberfajta bőréből kikívánkozó, ez is jó és bölcs, ha kínos is, de mindent, az embert, sőt a művészt is úgy kell nézni, és szeretettel nézni, mint amilyen, önzés-e ez, hazabeszélés, Lázár-dicsekvés és altatás, nem tudom, de lehetséges és erről sem tehetek. Magyar xerxességem talán csak hasonlítva ízetlen kissé, szokatlan és „művészietlen”, de bizony ez szükséges élet és legelsőrendű művészet. Lehet, ha választhatnék, más sort és művészibb művészetet választanék, de hidd el, hogy műveletlen és koncentrálatlan voltam külön művészet és külön példája a koncentráltágnak. Azt gyanítom s ez a gyanúsításom nagyon emberi volna:

te szeretnéd magad hangos és tömeges approbálásokkal igazoltatni azért, mert szeretsz, sokat tartasz rólam s meg-megroskadó életemet alá-alátámasztod. Hidd el nekem, hogy nem oktalan az az élet, mely belőled, tőled annyi okos, szerető, szép, ideges, olykor kíméletlen margó-jegyzetet kapott. A művész igazán asszony egy kicsit, én most a veszedelmes életkorban tartok, még az is lehet, hogy elnémulok s nem lehetetlenség, ha kapok új és más erőre. Nincs bennem semmi irigyelt fajtád fölséges kozmopolitizmusából, gyalázatosan s röggösen magyar vagyok, de ebben első és ez is valami. Semmiféle más kultúr-társadalomban nem élhetne ilyen életszabású élet, de te, aki ismered a „magyar glóbuszt”, tudsz találni erre tudományos, sőt szívbéli magyarázatot. Nézd például most a megriadtság, szertelenség s a valamikori valamiségek elsablonozása következett a magyarságra, de a dac, mint élet-hipotéka megmaradt: én vagyok. Csak egy általános emberi törvény vonna ki ez átkos fajta-szimbolizálásából, a halál, de erről már szóltam s ez mindnyájunknál nagyobb úr. Meglátod valamikor, hogy eszem is van s ezt nehéz meglátni másoknak, akik elhelyezkedő, törekvő képességben látják az eszességet s nekem ez az eszem azt mondja, hogy a náthámat jogom van kúrálni, elrendeltetett és sajnos, versekben fiadzott életemet azonban nincs, nem is beszélve arról, hogy lehetetlenség. Nézz és tarts engem meg tovább is, érdekeljelek, ha tudlak, nyugtalanítsak, vagy békítsek meg néhány embert — s finis. Nagyon köszönöm, póz és cicoma nélkül köszönöm, hogy ilyen igaz és jó vagy hozzám. Nagyon szeret-

lek s nagyon szeretném, ha életed, munkád olyan sikert jelentene számodra is, mint bőségesen megérdemli, öllelek

Adyd.

(Ez a levél Hatvány szerint „1913 április vége felé” kelt.)

Ady Endre Ady Lajosnak.

(Csúcsa, 1917. január első napjaiban.)

Édes Lajoskám, miként megjósoltad, a gyomrom valahogy bírja, de a szívemmel baj van. Csak dölne el már valami és tíz napra mehetnék föl Pestre, hogy megnézzem. Két hét óta a lábaim hűdésesek, a fejem abroncsok között s a visszerek munkája szabad szemmel messziről obszerválható. Inkább a neuraszténiám, az álmatlan éjszakák csinálták, hogy először megrémültem. Ma már kíváncsi vagyok s a hideg borogatások alatt mosolyogva olvasom kolozsvári messze-rokonunk: Ady Sándor bátyám vigasztalását: — Ez családi baj, ő is így volt az én koromban s ma is él, a váradi homeopata „csodadoktor” kigyógyította. Meg aztán: a beteg szív olyan, mint a repedt pohár, lehet belőle sokáig inni s csak arra vigyázzunk, hogy a repedés ne terjedjen. De viszont én az én neuraszténiámmal még mindég sok altatót szedek, elég bort s rengeteg niktint. No, szenvedek, de mégis hiszek abban, hogy ki kell bírnom ezt a poklot, át kell repülnöm. Bele kell még szólnom az új és furcsa világ zsibbadt megindulásába. Koporsószegezésnél és koporsónyitásnál ott akarok lenni s ott leszek. Életem: ez; — ez a remény, meg a nyavalygásom, azután Bertuka, úgy, amilyen s nagy-

mama félelmetes hisztériájával s növekvő aggsági tébolyával. Olvasok mindent, sokat, össze-vissza: ez talán a fő narkózisom. S várok: anyagiakban is pohártáncot járok már régen s kell, hogy fordulat történjék. Fenyő máig (már két nap óta várom) nem tudatott pöröm sorsáról, ördögbe is, ha elveszett, elveszett, a könyveimet kapjam vissza s utalhassam át Hatványnak. Borzasztó volna, ha még e körül is bajok támadnának: kénytelen volnék az összes lapokban panaszkodni s nem kímélni senkit. Nézz utána e dolognak, édes fiam, Fenyőnél vagy az ügyvédemnél, esetleg telefonon is megtudhatod (különben most írok Fenyőnek is). És írd nekem, tanácsolj, ha van időd, adj biztatást, s ami tanácsnál, biztatásnál több: szuggerálj. Az „asztalfiók”-nak írott vers nem nekem való, te ismersz: vagy írhatok, vagy emésztődöm a ki nem írottságban. Oh, hány pompás, bíborvörös versem halt meg születése előtt, mert akaratlan voltam, de valamikor, nem is régen, az akaratlanságomat mindig legyőzte a legnobilisabb hiúság. Az a hit, hogy a versemre szüksége van az embernek, nem mint a háborúra, de mint az esőre. Most itt vagyok három kötetnyi verssel, mindenki ad ki könyvet s éppen én nem. A haláltól már nem félek, de joggal az elöregedéstől, a koldússágtól, mely lelki is lesz, ha a háború így tart, *téboljog* tovább. Köszönöm a cigarettákat, jól fogytak. Szeretném, ha édesanyám új programja végre sikerülne, bár lehet, hogy nekem közben (esetleg katonai ügyben) föl kell mennem Pestre. De ez nem változtatna semmit s ti mindenestre erre jönnétek, úgy-e? Nem írok most többet,

még arra kérek tanácsot, s ahhoz, hogy kezdjek-e a „Világ”-nak írni, szimbolista és persze pacifista írásocskákat? Annuskát csókoljuk, Bertuka csókol s én nagy szeretettel csókollak.

Bandid.

Kaffka Margit fiának.

Drága Lacikám!

Nagyobb csomagot feladtam ezelőtt tíz nappal, pontosan tizenkettedikén s a te tizenhatodikáról keltezett leveledből látom, hogy akkor még nem kaptad meg. Volt benne fél fehér kenyér „csemege gyanánt”, szilvalekvár, aszaltszilva, dió a menázsból és festékeid. Most küldöm a körzöt ajánlva. Nagyon sajnálom, hogy a csomagok ilyen rendetlenül járnak s mindjárt az elsőt nem kapod meg; még vagy kettővel-hárommal kísérletezek, s ha nem megy, próbálok pénzt küldeni a felügyelő tanár úrnak, hogy időnkint engedjen belőle uzsonnára valót venni. Jobb szeretném, ha csomagokkal lehetne boldogulni. Azonban a spárgákat küld vissza mindig egy nagyobb, erős borítékba zárva; ez nagyon fontos! Igen sok spárga volt az ágynemű-csomagon is, mikor vittük; azt is szedd össze és küldd vissza. Ha ezt a csomagot mégis megkapod, nagyon jó volna, ha *a dobozát* (igen jó fedetlen doboz) is vissza tudnád üresen küldeni a postán: ügyeskedj kicsit! Talán kapsz erre szabad időt. Majd beszélek apáddal is a napokban s megkérem, küldjön ő is néha. Mert zsírt (zsíroskenyérnek), húst vagy szalonnafélét nem küldhetek, erre várni kell; míg az idő meghidegül; süteményhez pedig csak elseje után lesz cukrom, lisztem. Fehér kenyeret néha küldök, míg lesz itt, de

igyekszem ezentúl apró csomagokat és többet küldeni; csak a jó pecsétviaszt el ne gyúrtad volna, kis kölök!

Két leveledet megkaptam s az elsőt kivált nagyon élveztem diákos, kedves hangjáért; egész jól kezdesz fogalmazni, pajtikám, de a helyesírással még csehül állsz. Írj sűrűn, majd küldök papírt, bélyeget; s legyen benne egyéb is, mint csomagügy; például, hogy *a tanulás hogy megy*, megvannak-e már a könyveid, nehéz-e a francia, használt-e az a kevés amti Temesváron Ervin bácsinál tanultál? Ervin bácsinak is küldhetsz néhány üdvözetet; ő mindig üzeni neked, hogy üdvözöl; múltkor is egy teljes órán át sort állt a postán csomagoddal. Azt mihelyt megkapod, jelezd fiam, s ha e hó végéig nem kapnád, akkor írd meg s reklamálni fogom, itt van a *cédula*.

Mi még Déván megnéztük a várat is délután s mondhatom kevés bajosabbat láttam, mint a kilátás onnan a kis városra. Kényelmes út visz fel (még. én is jól bírtam) s egy fiatal fákkal beültetett oldalon halad; szép tarka, őszi lomb tenger látszik s lenn mélyen a sokkertű város piros háztetőivel, a Maros sok kanyarulata csillog, zöld mezőben kis országútszalag, kis vasúti őrház, szemafor; mert minden oly picinek látszik onnan, mintha játéktól volna. És véghetetlenül tiszta, portalan, jó levegő. Elhiszem, hogy ez is éhesít. De azért boldog lehetsz, ha fiatalod első éveit egy ilyen kedves helyen töltheted majd, s nem valami unalmas, alföldi pusztai városban, buta laposan, mint én. Bizony ebben is Aranyval tartok, nem Petőfivel; jobb szeretem a hegy-

völgyes kies természetet. Remélem, feljuthosz egyszer kirándulni, ha előbb nem, tavasszal, olyan gyönyörű. Láttuk felülről az intézet udvarát, a sok kis mozgó szürke pontot, játszó fiúkat, de persze messzelátó nélkül nem vehettük ki a kis fehér pontot: Lacót.

Mi itt csendesen élünk azóta. Ervin bácsi pihen a réten, olvasunk, sokat vagyunk együtt Feri bácsiékkal. Szekírozzuk Tekla nénit, hogy tegye már le azt a rongyos érettségit; végin sírva fakad, berohan „truccolni” a fürdőszobába; de azt hiszem, a te érettségid hamarabb lesz letéve. (Remélhetem-e?) Ha Ervin bácsi elmegy (sajnos már holnapután), nagyon nekikezdek itt a dolognak és ő is ugyanúgy Temesváron. Azóta csak Rabindranath Tagoréról szóló cikket írtam meg s még nem értem rá beküldeni a szerkesztőségbe. Együtt voltam minap Balázs Sándor bácsival Schöpflin Aladár bácsiéknál, üdvözlí a dévai tanár urakat, illetve azokat, akiket Udvarhelyről ismer.

Hát a háborúnak mikor lesz már vége? Tán te megálmodod, itt úgy se tud senki semmit s ha beszélnek, már nem hiszek senkinek. Annyit csalódtam ebben. Azt mondják most már majd csak kibonyolódik, de csak az Isten tudja. Pedig addig te sem kaphatsz kis szobát (pedig képzeletben már be is rendeztem), hisz tudod, nem azon a kétszáz koronán múlna, amennyivel drágább volna egy kis udvari szobával nagyobb lakás itt Budán, hanem, hogy a világért sem lehet most semmiféle lakást kapni, sem cserélni, s ez a háború után sem változik mindjárt, csak ha építkezések majd megindul-

nak. Ennek is a háború az oka, kívánom, hogy úgy szeresd a háborút, ahogy én szeretem.

Nagyon komolyan tanulj, drága fiam, tudod, hogy csak rajtad múlik, hogy igyekszel figyelni az órákon. Bizony egészen másképpen ünnepel az ember szünetidőben is egy jeles tanulót, mint egy rossz elégségest. Egyébként a nyárról kedves emlékeim vannak, Temesváron kedves és jó voltál s Pesten is az utolsó héten, mikor megsajnálta a sok varrásért s mindenben kedvesen, okosan segíteni igyekezett. Közbe esett pár „murcogós” hét; főleg avval lévén baj mindég, amin egy kis külön szoba segíthetne. De ez azért nem jelenti azt, hogy az ember az Ervin bácsi íróasztalát összemázolhatja szindetikonnal, meg a könyveit, hogy a parketten a szoba közepin asztalosműhelyt állít fel s hogy patikát játszván, „orvosszereit” az Ervin bácsi könyvespolcán raktározhatja fel dugaszolatlanul a drága könyvek fölé. Egy kis kert a lakás mellett ezen is segítene, hogy a kis kölyköt ne kelljen örökké keresni, mint a tút és kiabálni utána, míg a torkunk bedagad, ha ebédhez indulunk, de ez nem jelenti azt, hogy ha már nincs saját kertünk, akkor a gyerek nem jelezheti mindig, hogy hol keressék s ne feleljen mindég a kiáltásra. A nagy „önnálóság” is igen szép dolog egy tizenkétéves férfiúnál, de nem kell okvetlen a gyorsvontat nyitott folyosóján elkezdni ezt a híres önállóságot. No, de mindezek nem erkölcsi vétségek hál' istennek s néhány szelíd nyakleves vagy egy kis dorgatórium még senkinek meg nem ártott; mindketten tudjuk, hogy nagyon szeretjük egymást.

A matracot talán meg lehetne ott kurtíttatni, pró-

bájl utána nézni ennek, mert télidőn hideg lesz s az ember alulról is nagyon fázhatik az ágyban. A felső ruháidat (ezt a két nyárit, ami veled van), nem kell most mosatni, hordd a sötétkéket, míg lehet, október elején én postára adom a sötétkék szövetet kitisztítva, s apádnak is szólok, hogy sűrűsége meg a szabót az újért, mert ide bizony nem küldött az semmiféle ruhát. A cipőcsináltatásnak nézz utána, hátha meglehet ott talpaltatni akármilyen drágán is, mert itt nem lehet. A sárgát is varrasd meg oldalt. Néhány törülközőt még fogsz kapni, rajztábla úgyis új kell, ezt fölösleges elküldeni. Ha végkép nem vállalják talp nélkül, akkor legföljebb elküldöm azt az utolsó talpbőrt, ami itt van, csak erre a rossz háorús postára oly nehéz szívvel bíz ma az ember ilyen értékeket.

Csak tanulj nagyon és igyekezz teljes erődből, csomagot is kapsz majd, amennyit csak lehet, s majd a háború után, meglásd, milyen jól lehet. A fő, hogy érettségit tégy és értelmi pályára mehess, ha már úgyis csak olyanra van kedved. Az építészmérnökség nem is rossz gondolat, plasztelint is egy kis vasárnapi gyúráshoz küldök nem sokára. Engem most mintáz Pick Lajos szobrász a Teles műteremben, nagyon jó lesz a szobor, úgy hiszem.

Az Ervin bácsitól kapott kis kést el ne veszítsd s vigyázz mindenre, a kabátod el ne hagyod, tudod, hogy kétségbeejt ma az ilyesmi s a fehérműszekrényt tartsd rendben egy kicsit, ha szeretsz.

írj sűrűn, ölel nagyon szerető

Édesanyád.

Budapest, 1918. szeptember eleje.

Kaffka Margit fia a háború utolsó hónapjait a dévai állami reáliskola internátusában töltötte. A levelekben szereplő „Ervin bácsi” dr. Bauer Ervin, Kaffka Margit második férje. Az internátust a spanyol nátha és a fenyegető román megszállás miatt novemberben feloszlatták. Budapesten találkoztak anya és fia. Mindketten megkapták az influenzát. Kaffka Margit december 1-én, fia 2-án halt meg.

Jegyzetek.

I. *Az első magyarnyelvű levelek.* Érdekes, hogy a leveleket mind világiak írták, noha irodalmunk — a latin és magyarnyelvű egyformán — ebben a korban szinte kizárólag egyházi jellegű. E levelek aligha tekinthetők valamilyen nagyobb terjedelmű magyarnyelvű levelezés maradványainak. Inkább a véletlennek köszönhetik létrejöttüket. Jellemző az első levéltöredék, amely hosszabb latin levél végén áll. Miután a férfiak a komoly dolgokat elintézték latinul, a völegény a latinul nem tudó menyasszony számára odavet pár sort magyarul. A XV. században csak ilyen ötletszerű, alkalmoszülte a magyar levelezés. Ha valaki a történelmi véletlenből szeret messzemenő következtetést levonni, megjegyezheti, hogy az első összefüggő szövegű magyar levél — protekciót kér.

II. *Humanista levél.* A humanizmus ébreszti fel újra az irodalmi igényű leveleket, amelyet addig az üzenet és a jelentés pótolta. Az ókori nagy levélírók példáján kívül sok egyéb ok is közrejátszott e változás létrehozásában. A levélíró megint fontosnak tartja az egyéniséget, gondolatait értékeli s ezért igyekszik szép formába önteni azokat. A középkori alázat még él a humanista formában, de már csak szerénykedő a forma, nem igazán szerény. A levélírók aggodalmaikat, gondolataikat fontoskodva adják elő, sőt méltósággal: arányosan felépített, kerek mondatokban, fegyelmezett, logikus szerkezetben. Különösen jó példa az efajta humanista levélre az első három, amelyet Kardos Tibor fordításában közlünk.

Károlyi Gáspár levele a kor embereinek hétköznapi életébe világít, Balassa két levele és Ilyésházy István véleménye Balassáról jól megvilágítja ezt az érdekes egyéniséget. Erőszakosságával, állandó békétlenségével, zavaros ügyeivel és irodalomszeretetével hű fia ennek a zaklatott kornak, a magyar renaissance-nak. Egyé-

niségét jobban megismerheti az olvasó a néhány levélből, mint verseiből, mert a költészet számára is — mint igen sok humanistának — menekülés volt egy szebb és jobb világba.

///. Barokk levél. Időrendbe csoportosítottam a leveleket, de ugyanolyan tanulságos lett volna, ha földrajzi szempontból osztom fel: erdélyi és magyarországi osztályra. Az erdélyi levélírók hangja közvetlenebb, atyafiságosabb (Molnár Albertnek írott levelek, Apáczai, Rozsnyai, Geleji Katona és Haller), a magyarországiaké tartózkodóbb, ünnepélyesebb. Erdélyben több a panasz, a magyarországiak inkább törődhetnek közügyekkel. Nem fonódik annyira össze az állami és magánélet, mint erdélyieknél. Zrínyi Miklós leveleiben legfontosabb a török-probléma, de a többiben is fel-felüti fejét az állandóan fenyegető veszedelem.

A kor vallásos életére vonatkozó adatokat találhat az olvasó a Szenczi Molnár Albertnek írott levelekben, valamint Pázmány és Geleji Katona István leveleiben. Pázmány nagy jelentősége a levelezés terén is megnyilvánul. Kazinczyig a legszorgalmasabb levelező. Két hatalmas kötetet töltenek meg levelei, amelyeknek nagy része magyarnyelvű. Honfitársaival legtöbbször magyarul levelezett.

A barokk stílus egyik fájának legjellemzőbb képviselője. Nemcsak az agyondíszített, bonyolult stílus barokk, hanem a fegyelmezett, logikus stílus is, ha a fegyelmezettség és logika szándékos, hangsúlyozott. Pázmány mondataiban mindig van valami erőltetetten ható hűvösség, Öntudatos fékezettség. Joël — a neves német szellemtörténész — hasonlata szerint a barokk olyan, mint az ágaskodó, de mégis megzabolázott paripa, amelyet olyan szívesen ábrázolnak a barokk képzőművészek. Pázmány jezsuita fegyelmezettsége és józan magyar nyugalma mögött is ott bujkálnak a ráncbaszedett indulatok.

Zrínyi leveleiben az indulatok és szenvedélyek már nem mindenütt bújnak meg a gondolat fegyelme alatt, sűrűn jelentkeznek, sőt itt-ott át is veszik a vezetést (valamely erdélyi barátjának írott levél). A mondat már nem egyenletes, szerkezete megbomlik, részei aránytalanok lesznek.

Minden egyes levél hű tükörképe a kornak. A barokk levélíró nemcsak gondolatait akarja közölni, hanem díszíti is mondanivalóját, Ezért a legegyszerűbb tényt is annyi kitéréssel, előre- és visszatekintéssel adja elő, hogy első olvasásra sokszor nehéz megérteni (Gyöngyösi és Rozsnyay levelei). A díszítmények legbővebben buzgó forrása a bókolás, az udvarlás. Ha mást nem tesz is, de annyiszor és oly váratlanul szúrja bele a címzettet megillető udvarló jelzöt — Nagyságod, Kegyelmességed —, hogy már ezzel is eléggé megzavarja a mondatot. Ezenkívül a barokk levélíróban állandóan él a vágy, hogy mondatát csattanósan, lehetőleg patetikusan fejezze be. Ez nem mindig sikerül neki, de állandóan keresi. Mondatai azért is nyúlnak hosszúra. Igen jól sikerült barokk levél Apáczai Cseri János folyamodó levele, amely szinte egyetlen lendületben, egy hosszú bókban kéri a segítséget és ígéri meg a hálát.

Érdekes a kor vonzódása a hosszú mondat felé. Ez tulajdonképpen tömörség és könnyedség akar lenni. A barokk mindig egy kicsit arra vállalkozik, hogy a lehetetlent valósítsa meg. Szobraitól és épületeitől azt kívánja, hogy mozogjanak, sőt röpjenek, mondataival pedig mindent, vagy legalább is sokat szeretne tömören, könnyedén egy kalap alá foglalni. Ma ezeket a mondatokat ezószártyárkodónak érezzük, mert sokat akarnak mondani és nehézkesek, mert könnyedek akarnak lenni.

IV. Rokokó- és szentimentális levél. A rokokót megfínomított barokknak szokták tekinteni. A két stílus között mindenesetre megvan a rokonság; mindkettő természetellenes, szándékosan a valóságtól eltérő világot alakít ki. A barokk ideálja a méltóság, pátosz, lendület, a rokokóé a finomság, kecsesség, báj. Nehéz különbséget tenni — különösen a mi irodalmunkban — a rokokó és a szentimentalizmus között, mert a szentimentalizmus is a finom, gyengéd érzéseket kultiválja. Ami a rokokó a formában, az a szentimentalizmus a lelki életben, de a kettőt időben és irodalmi műben igen nehéz elkülöníteni. Leginkább rokokó talán Csokonai, akinek szellemes bókjai néha feledtetik érzékeny panaszait, legszentimentálisabb Kölcsey, aki állandóan eped és gyötördik mélyen átélt érzelmei közepette. Kármán első levele a rokokó és szentimentális udvarló szerelem érdekes példája.

V. *Kazinczy Ferenc, az irodalmi középpont.* A felosztás szempontja megváltozik. Eddig stílus szerint csoportosítottam a leveleket, most egy rendkívüli egyéniség lesz a középpont. Eddig Kazinczy jelentőségével inkább csak a szakemberek voltak tisztában. Reméljük, gyűjteményünk hozzájárul majd ahhoz, hogy ez az érdekes, mozgékony szellem szélesebb körben is megértésre találjon. Voltaire-ét kivéve tudtommal az egész világirodalomban nincs még egy levelezés, amely terjedelemben és fontosságban az övénél nagyobb lenne. 22 hatalmas kötet őrzi e férfi munkásságának javát. Mert műfordításainak, eredeti műveinek jelentősége messze elmarad e hatalmas levelezés mögött, amely fölemész-tette egész életét, vagyonát, minden erejét.

Az V. fejezetben közölt néhány levél ízelítőt akar adni e mozgékony szellem sokirányú érdeklődésé-¹ Bessenyeit arra biztatja, hogy javított kiadásban adja ki műveit, Virág Benedek a pesti egyetemi és irodalmi újdonságokról tudósítja, valósággal lázba jön, amikor Kölcseyvel régi iratot másoltathat, Barkassy az Akadémia megalapításáról tudósítja.

Külön meg kell állanunk Csokonaival váltott leveleinél, mert olyan dologról van benne szó, ami páratlan az addigi magyar irodalomban. A korán elhunyt Dayka műveit nézeti át Csokonaival. Ki akarja adni. Kazinczy nemcsak a régi irodalom maradványai iránt érdeklődik, ezt megteszi több kortársa is, hanem egy nemrég elhunyt író műveit gondolja.

Ma már nehezen tudjuk elképzelni, milyen nagyjelentőségű dolog ez: az irodalmi tudat ébredésének, az írók összetartásának első jele. A halott író megbecsülése először jelentkezik irodalmunkban — nem beszélve Rimay szerény kísérletéről Balassa Bálint műveivel kapcsolatban — β később is — Kisfaludy Károly és Kazinczy halála után — ez lesz a fejlődező modern irodalmi élet leghatásosabb sarkantyúja.

VI. *Kazinczy Ferenc, a széphalmi mester.* A fejezetbe csoportosított levelek az előbb megismert Kazinczyt mutatják be, az eltérés csak árnyalati. Itt már nem Kazinczy a kezdeményező, hanem a kezdő írók fordulnak a már elismert irodalmi vezérhez. Kazinczy rendszerint szívesen fogadja a jelentkezőket, nem basáskodik a fiatalabbak fölött, hanem szép szóval, barátságosan nye-

segeti hibáikat. De felületes és téves az a vélemény, hogy Kazinczy mindenkit az egekig emelt, aki írt. A maga emberséges és szelíd módján bíralt is. Véleményét nem hallgatta el, csak megfelelő formába öltöztette.

VII. *Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Sándor.* A két nagy kortárs-író, mint ellenfelet szokták bemutatni. Volt közöttük valóban ellentét, különösen a nyelvújítás terén Kisfaludy Sándor sok mindent sokalt, amit Kazinczy hirdetett, de nemes férfiasággal el is ismerték egymás erényeit és tehetségét. A kibékülő ellenfelek nyíltsága és jóindulata lélekemelő látvány még ma is.

VIII. *Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel levelezése.* A magyar irodalomban akad néhány író-barátság, amelynek levelezésben is nyoma van. Petőfi—Arany, Arany—Tompai levelezése minden kor számára érdekes lesz emberi értékei miatt. Méltán sorakozik melléjük Kazinczy és Berzsenyi levelezése, amelynek az az érdekessége is megvan, hogy a két író soha sem találkozott, csak levél útján ismerték egymást. A levelezés akkor igazán érdekes, ha egymást kiegészítő, ellentétes jellemek cserélik ki gondolataikat, és a kölcsönös rokonszenv megóvjá őket a súrlódástól. Kazinczy nagy műveltsége, mozgékony, fürgé szelleme ellentétes volt Berzsenyi nagyerejű, de nyers tehetségével és falusias nehézkességével. Mint mesterhez fordult Kazinczyhoz, aki a nála megszokott finom gyengédséggel, minden leereszkedés nélkül taníttatta. Lehet, hogy a mai olvasónak Berzsenyi naiv nyíltsága rokonszenvesebb, mint Kazinczy rokokó-műveltsége és modora, de a nagyobb műveltség egyik következménye az is, hogy inkább hozzáláncolódik az író a kordivathoz.

IX. *Kazinczy Ferenc vitái.* A legnagyobb magyar levelező egyéniségének teljes ismeretéhez hozzátartozik az irodalmi harcos képe is. Eleinte a maradás ellen kell harcolnia, amelyet különösen Debrecen és később a „fesz és pőf” Döbrentei Gábor képvisel. Később azonban megsokalja a fiatalok radikális felfogását, amely távol esik rokokó-klasszicizmusától. Bajza fejti ki levelében az új állásfoglalást, Kazinczy Kölcseynek írja meg kifogásait. A lényegét egyik levélíró sem fogja meg: nehéz is saját korunkban meglátni az erdőt a közelálló fák miatt. Itt a patriarkálisan atyafiságos irodalmi

felfogás ütközött össze a csak irodalmi szempontokat elismerő modernséggel.

X. *Kazinczy Ferenc egyénisége.* Kevés írónk szötte íe annyira magánéletét irodalmi munkásságába, mint Evazinczy. Dayka verseinek sorsán, az első szonett ke- etkezésén stb. kívül arról is értesül kiterjedt levelező- ábora. hogy megnősül, vagy gyermeke születik. Ez a bensőséges hang hozzátartozik ahhoz a patriarkális- jtyafiságos irodalomszemlélethez, amelynek éppen Ka- zinczy a legtisztább képviselője. Ilyenfajta megjegyzést gen sok le^vélében találunk, az ebbe a csoportba gyűj- öttekben csak többet, de itt sem kizárólagosak. Még myjának írott levelében is, amelyben érdekes önjellem- zést ad magáról, belekerül Csokonai védelme. Zavaros ínyagi viszonyaiba, amelyekbe élete vége felé kevere- lett, Horváth Istvánnak írott levelén keresztül tekint- getünk be. Utolsó levele előadó és leíró művészetére is íó példa.

XI. *A szervezkedő modern irodalom.* Mintha új vi- lágba lépnénk: szervezik az Akadémiát, folyóiratot ala- pítanak, kiadói ügyekkel bajlódnak, mindenki tervez, ilapít: megelevenedik az egész irodalom. A Kazinczy Utal adott példa is gyökeret ver, sőt megerősödik: a íalott író útját előkészítik a halhatatlanságra. Kis- faludy Károly és Kazinczy emlékét gondozzák. Jel- lemző, hogy Kisfaludy Károly anyagi ügyeit már nem rokonsága rendezi halála után, hanem egyik író társa, Páy András.

XII. *Vörösmarty levelezése.* Irodalmunk egyik leg- érdekesebb, legtehetségesebb költőjének levelezése ílyan, mint magánélete és középső költői periódusa. A. fiatalkori lángolásokat nem számítva, józan és meg- fontolt. A fiatal Deák Ferenc erős önkritikával és ked- ves humorral megírt önjellemzése, és a Fáynak írott le- vél az 1888-i árvíz után korjellemző értékűek. A többi levél Vörösmarty magánéletére és irodalmi kérdésekre vonatkozik. Stettnernek írott leveleiben beszél roman- tikus szerelméről Perczel Etelka íránt. Meghatóak ag- godalmi a kezdés nehéz éveiben, Virág halálának le- írása és a szabadságharc leverése után feleségének írott levél.

XIII. *Petőfi Sándor levelezése.* Vörösmarty helyett Petőfi levelezése mutatja be a romantikus író t. A köl-

tészetében kiegyensúlyozott, világos, egyszerű Petőfi prózája — levelezése is — romantikus szélsőségek közt hánykolódik, szinte végigjárta a romantikus költő egész szerepét. Érdekes összehasonlítani: hogyan kér támogatást Csokonai és Petőfi egy-egy mágnástól. Időben csak néhány évtized a különbség. Dicsekvő, tehetőségére büszke, elkapott, indulatos, megveti az addigi társadalmi formákat. Mondatai is rövidebbek, szeszélyesebbek. Stílusa keresetlen, nem választékos.

XIV. Petőfi Sándor és Arany János levelezése. Az indulatos és lobbanékony Petőfi meggondoltabbá alakul át Arany Jánossal való levelezése kapcsán. Gondjai is megsokasodnak: szabadságharc, család, anyja halála, csalódása az emberekben. Arany János csendes humora, melegen érző szíve ragyog az első levelekben, később megbízhatósága domborodik ki. Aranyra bízta Petőfi feleségét, gyermekét, még lovát is.

XV. A szabadságharc után. A felpezsdülő irodalmi életet a szabadságharc tönkreteszi. Ma már nehezen tudjuk beleképzelni magunkat abba a lelkiállapotba, amely mindent elveszettnek hitt. A négy levél a kétségbeesés négy fajtáját mutatja be: Bajza (Borsodi) itthon bujdosik, Széchenyi az elmebaj irrealitásába menekül a marcangoló lelekiismeretfurdalás elől, Jósika külföldön nyomorog, Deák nem remél, de cselekszik: barátjának családjáról gondoskodik.

XVI. Arany János levelezése. XVII. Arany János és Tompa Mihály levelezése. XVIII. Arany János és Gyulai Pál levelezése. Arany János szerénysége, szemérmessége és csendes humora tükröződik az első csoportban. Nemes embersége világlik ki abból a türelmes gyöngédségből, amellyel a testileg és lelkileg beteg Tompával bánik, akit még panaszaival is vigasztal. Ahogyan élete elején Petőfi, most Gyulai Pál mozgást és vidámságot életébe. Megható Gyulai gyengéd erélyessége az anyagi és irodalmi ügyekben túlságosan kényes Arany Jánossal szemben. Arany végtelenül rokonszenves egyénisége, amely leveleiben feltárul, nemcsak irodalmunknak büszkesége, hanem az egész magyarságnak is.

XIX. Madách Imre levelezése. A zaklatott, háborgó lelkű Madáchot mutatja be az első levél. Érdekes, hogy ez a sok mindenben csalódott férfi milyen feltétlen oda-

adással és bizalommal hajlik meg Arany János nemes embersége előtt. Fráter Erzsébetnek, Madách elvált feleségének levelét eredeti helyesírással adjuk, mert így jellemzőbb.

XX. Br. Kemény Zsigmond levelezése. E csoport levelein keresztül az olvasó betekinthez egy magyar föld-birtokos-család anyagi ügyeibe a szabadságharc után, Kemény Zsigmond gondjaiba, a kiadói ügyekbe (Emmich bukása) és megismerhet egy érdekes főúri egyéniséget, melynek hideg tartózkodásán is átüt szélsőségekre hajló természete.

XXI. A kiegyezés idejében. Az irodalmi élet megszabadul gátlásaitól, újra felpezsdül és immár kialakult modern keretekben folyik. Néhány levélen keresztül a Szigligeti Ede igazgatása alatt álló Nemzeti Színházat ismerjük meg, Deák Ferenc magas emberiségével találkozunk egy másikban, végül br. Eötvös József fiának írott leveleiből nemcsak aggódó apát és elfoglalt minisztert ismerünk meg, hanem a halál felé nyugodt bölcsességgel közeledő tiszteletreméltó aggastyánt is.

XXII. Átmenet a XIX. és XX. század között. Amilyen változást jelentett Kazinczy, vagy a XI. fejezetben csoportosított levelezés, olyan újdonság e korszak levelezése is. A levelek legnagyobb része Szabolcska Mihály levelesládájából került elő. A többi író levelezését még nem hozták nyilvánosságra, ezért a válogatás csak erre a közlésre szorítkozhatott. Szerencsére e kor legismertebb írói felvonulnak ebben a levelezésben, amely hű tükörképet ad ezekről az évekről. Az élet sokkal nyugatalanabb, a családi élet sokszor zavaros (Reviczky), az élet irama sokkal gyorsabb. Több író irigyli Szabolcskát, hogy nem kell részvennie a pesti irodalmi élet hajszájában. Néha bizonyos cinizmussal fitymálják le saját munkájukat, máskor (Zempléni Árpád) érzik a nagy feladatok súlyát, amelyeket nem tudnak megoldani. Mikszáth cinizmus határán járó humora leveleiben is megnyilvánul.

XXIII. Nyugatosok levelei. Ami megkezdődött a két század fordulóján, elmélyül a XX. század első évtizedeiben, csak a cinizmus veszik ki. Az írók sokat elemzik lelküket, tépelődnek, az öngyilkosság és a mohó életvágy között hánykolódnak. Meglepő még a nagy műve-

lődési vágy, a szoros kapcsolat a nyugateurópai irodalmakkal. Megható a gyűjteményünkben szereplő egyetlen író, Kaffka Margit levele fiának a háború utolsó napjaiban. Erdélyi konviktusban volt a fia. Akkor még Magyarországon.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Tájékoztató	5
<i>Előszó</i>	7
Használt rövidítések	9

I. *Az első magyarnyelvű levelek.*

Az első magyarnyelvű levéltöredék	11
Az első összefüggő magyarnyelvű levél	11
Az első magyarnyelvű titkos levél	13

II. *Humanista-levél* (XV—XVI. század).

Vitéz János Lassocki Miklósnak. (Fordítás).....	14
Janus Pannonius Vitéz Jánosnak. (Fordítás).....	15
Hunyadi Mátyás Pomponius Laetusnak. (Fordítás)	16
Károli Gáspár Kolozsvári Gergelynek	18
Balassa Bálint Batthyány Boldizsárnak.....	19
Illyésházy István Pálffynak	22
Balassa Bálint Rimay Jánosnak	24

III. *Barokk-levél* (XVII. század és XVIII. század első fele).

Molnár Benedek Molnár Albertnek	25
Asztalos András Molnár Albertnek	26
Pázmány Péter Thurzó Györgynek	29
Pázmány Péter Bethlen Gábornak	33
Pázmány Péter Batthyány Ádámnak	84
Pázmány Péter Pálffy Istvánnak	35
Pázmány Péter I. Rákóczi Györgynek	36
Pázmány Péter I. Rákóczi Györgynek	37
Pázmány Péter Pálffy Pálnak	40
Rimay János Madách Gáspárnak	41

	Oldal
Alvinczy Péter Almási Istvánnak	44
Geleji Katona István I. Rákóczi Györgynek	45
Apáczai Csere János Lórántffy Zsuzsannának	48
Zrínyi Miklós Batthyány Ádámnak	49'
Zrínyi Miklós Batthyány Ádámnak	50
Zrínyi Miklós valamely erdélyi barátjának	51
Zrínyi Miklós Csáky Istvánnak	5?
Rozsnyay Dávid Teleki Mihálynak	57
Gyöngyösi István Széchy Máriának —	58
Gyöngyösi István Koháry Istvánnak	60
Haller János Bethlen Gergelynek	62
Faludi Ferenc ismeretlen címzettnek	63

IV. Rokokó és szentimentális levél.

Kármán József Markovicsnének	65
Kármán József Markovicsnének	68
Barcsay Ábrahám Radvánszky Jánosnak	70
Csokonai Vitéz Mihály Nagy Gábornak	71
Csokonai Vajda Juliannának	72
Csokonai Széchenyi Ferenc grófnak	74
Csokonai Vajda Juliannának	77
Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak	80
Kölcsey Ferenc Kállay Ferencnek	82
Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak ^	84
Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak	86

V. Kazinczy Ferenc, az irodalmi középpont,

Bessenyei György Kazinczy Ferencnek	88
Kazinczy Bessenyei Györgynek	90
Bessenyei György Kazinczynak	91
Kazinczy Csokonai Mihálynak	92
Csokonai Mihály Kazinczynak	93
Virág Benedek Kazinczynak	95
Kazinczy Kis Jánosnak	98
Kazinczy Kölcsey Ferencnek	99
Barkassy Imre Kazinczynak	102

VI. Kazinczy Ferenc, a széphalmi mester.

Kisfaludy Károly Kazinczynak —	106
Kazinczy Kisfaludy Károlynak	107
Vörösmarty Mihály Kazinczynak	110

VII. *Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Sándor.*

Kis János Kazinczynak	112
Kisfaludy Sándor Kazinczynak	113
Kazinczy Kisfaludy Sándornak	118
Kisfaludy Sándor Kazinczynak	119

VIII. *Kazinczy Ferenc és Berzsényi Dániel levelezése.*

Kazinczy Berzsényi Dánielnek	126
Berzsényi Dániel Kazinczynak	127
Berzsényi Dániel Kazinczynak	130
Kazinczy Berzsényi Dánielnek	134
Berzsényi Dániel Kazinczynak	141
Berzsényi Dániel Kazinczynak	147
Kazinczy Berzsényi Dánielnek	149

IX. *Kazinczy Ferenc vitái.*

Az Árkádia-pőr	153
Fazekas Mihály Kazinczynak	154
Kazinczy Fazekas Mihálynak	156
Döbrentei Gábor Kazinczynak	160
Kazinczy Döbrentei Gábornak	162
Bajza József Kazinczynak	164
Kazinczy Kölcsey Ferencnek	169

X. *Kazinczy Ferenc egyénisége.*

Kazinczy anyjának	175
Kazinczy Horvát Istvánnak	182
Kazinczy Mocsáry Antalnak	184

XI. *A szervezkedő modern irodalom.*

Széchenyi Döbrenteinek	190
Széchenyi Döbrentei Gábornak	193
Fáy András Kisfaludy Sándornak	193
Kisfaludy Sándor Fáy Andrásnak	195
Bajza József Kölcsey Ferencnek	197
Jósika Miklós Toldy Ferencnek	201
Toldy Ferenc Jósika Miklósnak	202
Jósika Fáy Andrásnak	205

XII. *Vörösmarty levelezése.*

Vörösmarty édesanyjának	208
Vörösmarty Stettner Györgynek	209

Vörösmarty Stettnernek	211
Vörösmarty Stettnernek	214
Vörösmarty Stettnernek	216
Vörösmarty Fábíán Gábornak	218
Vörösmarty Stettnernek	221
Deák Ferenc Vörösmartynak	223
Vörösmarty Horváth Ferencnek	225
Vörösmarty Fáy Andrásnak	227
Vörösmarty Stettnernek	228
Vörösmarty nejének	230

XIII. *Petőfi Sándor levelezése.*

Petőfi Bajza Józsefnek	233
Petőfi Degré Alajosnak.....	234
Petőfi Orlai Pétries Somának	234
Petőfi gróf Teleki Sándornak	236
Petőfi kovács Pálnak	237
Petőfi Orlai Petrics Somának	237
Petőfi özvegy Jókainének	239
Petőfi Kossuth Lajosnak	241
Petőfi feleségének	242

XIV. *Petőfi Sándor és Arany János levelezése.*

Petőfi Arany Jánosnak	245
Arany János Petőfi Sándornak	246
Petőfi Arany Jánosnak	248
Arany János Petőfi Sándornak	251
Petőfi Arany Jánosnak	255
Petőfi Arany Jánosnak	259
Petőfi Arany Jánosnak	260
Arany János Petőfi Sándornak	263
Petőfi Arany Jánosnak	265

XV. *A szabadságharc után.*

Borsodi József (Bajza József) feleségének	266
Széchenyi egy döblingi levele	267
Széchenyi dr. Görgennek	270
Deák Ferenc gróf Mikó Imrének	272
Br. Jósika Miklós Répássy Jánosnak	273

XVI. *Arany János levelezése.*

Arany János Szilágyi Istvánnak	275
Szilágyi István Arany Jánosnak	278

Jókai Mór Arany Jánosnak	280
Arany János Toldy Ferencnek	281
Toldy Ferenc Arany Jánosnak	284
Toldy Ferenc Arany Jánosnak	284
Arany János Toldy Ferencnek	286
Jókai Mór Arany Jánosnak	288
Arany Jókainak	289
Jókai Mór Arany Jánosnak	290

XVII. *Arany János és Tompa Mihály levelezése.*

Tompa Mihály Arany Jánosnak	293
Tompa Mihály Arany Jánosnak	294
Arany Tompának.....	296
Arany Tompának.....	299
Arany Tompának	303
Tompa Aranynek	304
Tompa Aranynek	306

XVIII. *Arany János és Gyulai Pál levelezése.*

Gyulai Pál Arany Jánosnak	307
Arany János Gyulai Pálnak	309
Gyulai Pál Arany Jánosnak	312
Arany Gyulainak	313
Gyulai Pál Arany Jánosnak	316

XIX. *Madách Imre levelezése.*

Madách Imre Szontagh Pálnak	319
Arany János Madách Imrének	321
Madách Imre Arany Jánosnak	323
Madách Imre Arany Jánosnak	327
Fráter Erzsébet Madách Imrének	328

XX. *Br. Kemény Zsigmond levelezése.*

Kemény Zsigmond Kemény Jánosnak	329
Kemény Zsigmond Kemény Jánosnak	331
Kemény Zsigmond Falk Miksának	337
Kemény Zsigmond Danielik Jánosnak	338
Kemény Zsigmond br. Kemény Ferencnek	341

XXI. *A kiegyezés idejében.*

Deák Ferenc Kazinczy Gábornak	344
Szigligeti Ede Jókai Mórnak	349

Eötvös József Eötvös Lorándnak.....	351
Eötvös József Eötvös Lorándnak.....	353
Eötvös József Eötvös Lorándnak.....	355
Eötvös József Eötvös Lorándnak.....	358

XXII. *Átmenet a XIX. és XX. század között.*

Reviczky egyik barátjának	360
Justh Zsigmond Szabolcska Mihálynak	361
Justh Zsigmond Szabolcskának	363
Zempléni Árpád Szabolcskának	364
Kozma Andor Szabolcskának	369
Kiss József Szabolcskának	371
Gárdonyi Géza Szabolcskának	372
Gárdonyi Szabolcskának	374
Mikszáth Kálmán Görgei Albertnek	374
Mikszáth Kálmán Szabolcskának	376
Rákosi Jenő Szabolcskának	377

XXIII. *Nyugatosok levelei.*

Juhász Gyula Kosztolányi Dezsőnek	380
Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak	381
Kosztolányi Dezső Juhász Gyulának	384
Ady Endre Hatvány Lajosnak	385
Ady Endre Ady Lajosnak	388
Kaffka Margit fiának	390
<i>Jegyzetek</i>	396

Javítás:

60. lapon *gr. Kohány* helyett: *gr. Koháry* (a címben).

134. lapon *Kaniczy* helyett: *Kazinczy* (a címben).

236. lapon *gr. Teleki Istvánnak* helyett: *gr. Teleki Sándornak* (a címben).